

Н. М. Кадоб'янська
Л. М. Удовиченко

Зарубіжна література

Рівень стандарту

Literature

10
клас

Н. М. Кадоб'янська, Л. М. Удовиченко

Зарубіжна література

Рівень стандарту

Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Харків
ТОВ «СИЦІЯ»
2018

УДК 821(477-87).09*кл10(075.3)
К 13

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(*наказ Міністерства освіти і науки України від 31.05.2018 № 551*)

ВИДАНО ЗА ДЕРЖАВНІ КОШТИ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Кадоб'янська Н. М.
К13 Зарубіжна література. Рівень стандарту :
підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти /
Н. М. Кадоб'янська, Л. М. Удовиченко. — Х. :
ТОВ «СИЦИЯ», 2018. — 256 с. : іл.
ISBN 978-617-7205-72-1.

УДК 821(477-87).09*кл10(075.3)

ISBN 978-617-7205-72-1

© Кадоб'янська Н. М., Удовиченко Л. М., 2018
© ТОВ «СИЦИЯ», 2018

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

*Музика Михайла Вербицького
Слова Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Дорогі юні друзі!

Античність — Гомер.

Відродження — Данте Аліґ'єрі.

Ренесанс — Вільям Шекспір.

Романтизм і перехід до реалізму — Ернест Гофман, Стендаль, Волт Вітмен.

XIX ст. — Густав Флобер, Федір Достоєвський, Оскар Вайльд.

Кінець XIX — початок XX ст. — Шарль Бодлер, Поль Верлен, Артюр Рембо, Моріс Метерлінк.

Сучасна література — Ромен Гарі, Паоло Коельо, Ніл Гейман, Мо Янь, Йоанна Яґелло та ін.

Цього року ви продовжуватимете вивчати предмет *Зарубіжна література*. Ви будете розглядати художні твори вже відомих вам авторів світового рівня, ознайомитеся з новими іменами майстрів мистецтва слова.

Оскільки ви вже багато прочитали художніх творів, то зможете по-новому осмислити відомі вам поняття про національні літератури, напрями, течії, жанри і стилі, що допоможуть вам зрозуміти, як розвивалося мистецтво слова, які цінності переважали в різних культурних епохи та які з них не втратили своєї актуальності для сучасного читача.

У статтях підручника розглядаються класичні твори художньої літератури доби Античності, Середньовіччя, Відродження, Нового часу, сучасної літератури. Як ви вже знаєте, у художніх творах письменники розкривають актуальні теми, порушують злободенні проблеми. Їхнє критичне осмислення допоможе вам визначитися з тими орієнтирами, які важливі для гармонійного життя в сучасному суспільстві.

Книжка побудована таким чином, що кожен розділ складається з параграфів, присвячених програмовим художнім творам. Поетичні твори пропонуються вашій увазі в найкращих українських перекладах. Деякі з них уміщено також мовою оригіналу. Кращі українські переклади програмових прозових текстів (в уривках або повністю) ви зможете прочитати у хрестоматії.

Як користуватися підручником?

Підготовка до читання художнього твору

Не пропускайте назви розділів і параграфів. Спробуйте за назвою визначити, що саме ви будете вивчати в кожному з них. Це вам допоможе виділити головне в навчальному матеріалі.

Складайте власний «Банк ідей» до кожного параграфа, щоб сформулювати свої очікування від вивчення теми та перевірити, чи справдилися вони у процесі навчання.

Переходьте до читання теоретичного матеріалу (історичних оглядів, розповідей про різні культурні епохи, біографічних відомостей про письменників та огляду їхньої творчості). Використовуйте робочий зошит для обробки інформації: виділіть у тексті головну думку, складіть план або тези статті,

дайте відповіді на запитання, намалюйте схеми, заповніть таблиці, доберіть аудіо- чи відеоряд для супроводу вашого виступу на уроці. Це допоможе вам підготуватися до роботи з художніми творами.

Банк ідей — поле на сторінці робочого зошита для запису ваших гіпотез та відкриттів під час вивчення теми.

Читання художнього твору

Наступний етап — читання художніх творів. Під час читання не відмовляйтеся від діалогу з автором і текстом: ставте запитання до твору, робіть у робочому зошиті нотатки, записи та виписки (потрібні деталі, ключові моменти, ілюстративний матеріал до теоретичних визначень). Намагайтеся передбачити подальший розвиток подій. Зверніть увагу, чи знайшли ви відповіді на свої запитання, якщо ні — шукайте їх у тексті. Не знайшли — сформулюйте їх для обговорення в класі. Не залишайте незрозумілих слів! Поясніть емоції й почуття, які виникали у вас під час читання.

Підсумки читання

Скласти власне уявлення про художній твір і підготуватися до наступного етапу роботи — обговорення прочитаного твору та підбиття підсумків — вам допоможе рубрика «Оцінки та обговорення».

Поверніться до складеного на початку роботи з темою «Банку ідей» і перевірте висунуті гіпотези. Підбийте підсумки своєї роботи: сформулюйте власне уявлення про художній твір, його автора та літературну добу. Візьміть участь в обговоренні художнього твору.

Корисні поради

- Уважно розглядайте ілюстрації, вони допоможуть вам уявити те, про що ви читаєте.
- Запам'ятайте головне. У цьому вам допоможе рубрика «Завантажте інформацію».
- Перевірте себе. Для цього після кожного розділу є рубрика «Ваші підсумки».
- Нові терміни й поняття виділено в тексті жирним шрифтом. Їхні тлумачення подано на берегах сторінок підручника та в Словнику літературознавчих термінів.

Продуктивно працювати з підручником вам допоможуть рубрики:

 ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

 ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

 ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

 ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

 ВИСОКА ПОЛИЧКА

 ВАШІ ПІДСУМКИ

 ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

 ЗАВАНТАЖТЕ ІНФОРМАЦІЮ

Аудіо або **авдіо** (чую) — загальний термін, що стосується звукових технологій, синонім слова звук. Найчастіше під терміном **аудіо** розуміють звук, записаний на звуковому носії.

Аудіоряд — звуковий супровід.

Відео (дивлюся, бачу) — під цим терміном розуміють широкий спектр технологій запису, обробки, передачі, зберігання й відтворення візуального та аудіовізуального матеріалу на моніторах. У побутовому значенні **відео** означає записаний відеоматеріал.

Як створити відеоряд:

- використовуючи мережу Інтернет, доберіть 5-10 ілюстрацій до основного поняття у виступі;
- створіть відеоролик, використовуючи графічний відеоредактор;
- установіть фонову музику та анімацію зміни зображень;
- намагайтеся, щоб тривалість відео не перевищувала 2 хв., а його розмір 20 МБ.

Для досягнення високих результатів використовуйте:

- словник літературознавчих термінів;
- порівняння тексту оригіналу й перекладу художнього твору;
- міжмистецькі зв'язки;
- сучасні джерела інформації.

Вступ

Оригінальна і перекладна література в сучасному світі

Опрацювавши вступну статтю підручника, ви дізнаєтеся:

- про особливості читання у XXI столітті;
- з якою метою перекладачі перекладають твори художньої літератури;
- для чого кожній країні потрібен діалог культур.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

1. Поміркуйте, що вам дає читання художньої літератури.
2. Розкажіть, як ви обираєте художні твори для читання.
3. Прокоментуйте, за якими ознаками ви визначаєте, що читаєте художній твір у перекладі.
4. Пригадайте, якими електронними мережевими бібліотеками ви користувалися. Чим вони для вас зручні?

Значення художньої літератури для людини й людства XXI ст.

Кожна людина у своєму житті так чи інакше впливає на світ і суспільство. Світ, у свою чергу, відповідає людям тим самим. Яскравим прикладом такого взаємного впливу є *художня література*, яка завжди відігравала і продовжує відігравати безперечно важливу роль у житті людей різних часів.

Читач в епоху цифрових технологій

У ХХІ столітті традиції читання художньої літератури суттєво змінюються. За даними соціологічних досліджень, у ваших однолітків читання посідає 4–6 місце. Причина очевидна і зрозуміла: на ринку інформаційних послуг у книжки з'явилися досить потужні конкуренти — телебачення, комп'ютер, планшет, смартфон тощо. Але книжка не втратила своїх позицій.

Вибір книги. Значно легше вибрати книгу в Інтернеті, ніж довго ходити по книгарнях у пошуках потрібного видання. Окрім цього, є можливість одразу дізнатися відгуки про твір. Але якщо ви справжній книголюб, тоді Інтернет-магазини — не для вас.

Обмін книгами. Електронні книги дають змогу обмінюватися файлами, навіть якщо між вами тисячі кілометрів. Але цей обмін не створить такого тісного зв'язку між читачами, як обмін друкованими книгами.

Усамотнення. Якщо електронна книга дає можливість дізнатися, хто одночасно з вами читає ту саму книгу й поспілкуватися, обмінятися думками та враженнями, то друковане видання створює момент усамотнення з книгою і насолоди безвідривним читанням.

У світі створено багато електронних бібліотек. Найстаріша з них — універсальна електронна бібліотека, заснована у 1971 році **Майклом Хартом** — американським автором, винахідником електронних книг і засновником проекту «Гутенберг», завдяки якому електронні книги стали вільно доступними через Інтернет. Більшість перших матеріалів він надрукував і розмістив особисто.

Електронна книга, еКнига — версія книги в електронному (цифровому) вигляді. Такі книжки можна читати за допомогою комп'ютерів, мобільних телефонів чи спеціалізованих пристроїв.

Проект «Гутенберг»(Project Gutenberg) — це громадська (добровільна) ініціатива з оцифрування, архівування і поширення культурних творів. Ставить за мету надавати максимально вільний і довготривалий доступ до колекції електронних текстів, використовує відкриті формати даних, які можна завантажувати на комп'ютери різних типів. На серпень 2010 р. бібліотека містила понад 40 000 книжок у вільному доступі, крім того аудіокнижки, відео- та аудіофайли тощо. Статистику колекції можна побачити на головній сторінці офіційного сайту. Проект «Гутенберг» має в багатьох країнах світу філії, які є незалежними організаціями і поділяють ті самі ідеали, дає змогу партнерам використовувати бренд Project Gutenberg.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Йоганн Гутенберг, ім'ям якого було названо першу електронну бібліотеку, — винахідник друкарства у XV ст. Відкритий ним спосіб друкарства рухливими літерами поширився усім світом та здійснив величезний вплив не лише на європейську культуру, а й на всесвітню історію. До того часу книги переписувалися в монастирях, множилися вкрай повільно. Ченці ще довгий час відмовлялися вірити, що книжки можна друкувати за допомогою винаходу Гутенберга, не вдаючись до чаклунства.

Оригінальна література — література кожного окремого народу, власна, незапозичена літературна творчість, створена рідною мовою.

■ Літопис Самійла Величка

«Літопис Самійла Величка» — наймонументальніший твір української історико-мемуарної прози XVII–XVIII ст., який разом з «Літописом Самовидця», «Літописом Григорія Грабянки» й «Історією Русів» творить комплекс козацької історіографії. «Літопис Самовидця» — козацький літопис староукраїнською мовою, одне з фундаментальних джерел з історії Східної Європи XVII ст., зокрема періоду Хмельниччини й Руїни в Україні. Написаний очевидцем подій, вихідцем із старшини Війська Запорозького.

Художній переклад — це переклад творів художньої літератури з однієї мови на іншу, у якому зберігаються форма, зміст та естетичні характеристики оригіналу тексту.

Існує вислів «*галактика Гутенберга*», що означає — ера друкованої літератури. На зміну галактиці Гутенберга приходять **Інтернет-галактика** — ера електронної літератури.

Україна і світ

Для того, щоб підняти престиж читання художньої літератури, у багатьох країнах світу приймаються національні та регіональні програми: «Культурний рюкзак» у Норвегії, «Велике читання» у США тощо. Розроблено такі проекти і в Україні.

Заходи для підняття престижу читання в Україні:

- акція «Відомі українці читають дітям»;
- фестиваль дитячого читання «Книгоманія»;
- Всеукраїнський конкурс «Кращий читач року» тощо.

Перекладна література як важливий складник вітчизняної культури й чинник формування української нації

До певного часу літературний процес у кожній країні мав суто національний характер. Так розвивалася *оригінальна література*.

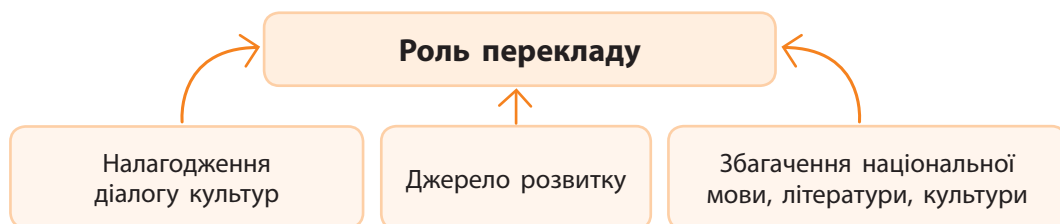
Оригінальна література в Україні виникла за часів Київської Русі й була започаткована *літописами* — до такого висновку спонукають ті літературні пам'ятки, що збереглися дотепер.

Із розвитком економічних та культурних зв'язків із багатьох національних і місцевих літератур утворюється одна *всесвітня література*. Так вважав великий німецький просвітник, письменник, поет і драматург **Йоганн Вольфганг Гете**, який запропонував термін **світова (всесвітня) література**. На його думку, літератури окремих націй розвиваються незалежно одна від одної, а вступаючи у взаємодію, утворюють світову літературу, водночас зберігаючи своєрідність та унікальність. Така взаємодія стала можливою завдяки *художньому перекладу*.

Активний переклад з іноземної мови на рідну — це не показник слабкості національ-

ної культури, а, навпаки, свідчення її бурхливого зростання і значних суспільних змін. Культура, що осмислює інонаціональну літературу, швидко засвоює і передає новий досвід. Історія української літератури має такий давній досвід, наприклад, переклади творів переважно з грецької мови в княжі часи і переклад творів з латини за часів Козаччини.

Оскільки знання іноземних мов і в давні часи, і нині не можна назвати масовим, перекладачі виступають посередниками між народами, які спілкуються в найрізноманітніших сферах життя.

Художній переклад — це справжнє мистецтво. Тому перекладач — це той самий автор, адже він практично заново створює твір для читача вже іншою мовою.

Кожен письменник спирається на традиції як найближчих, так і віддалених попередників, учасників літературного процесу вітчизняної та зарубіжних літератур, певною мірою використовуючи весь досвід художнього розвитку людства. Так відбувається діалог літератур і культур.

Діалог культур — це не просто використання досвіду інших країн, це спілкування народів з різними поглядами на життя, цінностями та різними мовами, спілкування зі спробою зрозуміти «чуже» порівняно зі «своїм». Такий діалог поступово вчить поважати думку інших людей, толерантно ставитися до різних традицій і звичаїв, а також глибше пізнати сутність «іншого» і встановити дружні стосунки, що взаємозбагачують усіх одночасно, розкривають внутрішній творчий потенціал.

Діалог культур — комунікація між культурами різних часів і народів, взаєморозуміння й обмін досвідом. Діалог культур не призводить до зникнення однієї з них, оскільки кожна культура має свою унікальну специфіку. Діалог культур можливий тільки на основі єдиних цінностей — толерантності, поваги, усвідомлення значущості кожної.

2008 рік в Україні було оголошено роком міжкультурного діалогу. Але ще до того в українських перекладах численними тиражами виходили твори відомих і популярних зарубіжних авторів. Не менш важливо, що активно перекладалися і перекладаються різними мовами твори українських митців Юрія Андруховича, Оксани Забужко, Тараса Прохаська, Олександра Ірванця та інших.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Показовими для розуміння діалогу культур є художній фільм «Труднощі перекладу» (або «Втрачено при перекладі») режисерки та сценаристки Софії Коппола (США, 2003 р.), що розповідає про одночасну зустріч

і «незустріч» культур Японії та Заходу, кінематографічні шедеври японського сценариста, кінорежисера і продюсера Акіри Куросави та присвячене проблемам Заходу і Сходу есе японського письменника Акутаґави Рюноске.

Україна і світ

Думку про те, що не буває абсолютно «самобутніх» культур, поділяли й українські діячі різних часів. Дослідник мистецтва і театру Дмитро Антонович, письменник Євген Маланюк, літературознавець Іван Дзюба, історик Петро Толочко та багато інших були переконані, що ізольована культура не може довго існувати, їй нізвідки брати сили і натхнення. Тому зовнішні впливи не тільки не послаблюють, а зміцнюють національну культуру, збагачують її духовний потенціал, спонукають до переробки чужоземних традицій, до активного творчого пошуку та вироблення власних культурних і письменницьких орієнтирів.

Українська культура завжди збагачувалася завдяки античним, візантійським, болгарським, скандинавським, іранським, китайським, індійським та іншим імпульсам, не механічно їх наслідуючи, а творчо переосмислюючи чуже, пристосовуючи його до національної самобутності. Приклад діалогу в архітектурі — Собор Святої Софії Київської (шедевр візантійського стилю на київському ґрунті XI ст.) є неточною копією Константинопольської Софії.

Уміння вести діалог — чудова здатність людини, тому що тільки у спілкуванні вона вчиться знаходити спільну мову з іншими, розуміти їх, оцінювати себе, удосконалюватися. Це стосується й діалогу, у який вступають читачі, осмислюючи твори мистецтва слова. Такий діалог відбувається між декількома «співрозмовниками»: *автор — перекладач — твір — читач — епоха — світогляд часу — культура — мистецтво*.

ЗАВАНТАЖТЕ ІНФОРМАЦІЮ

Автор — людина, яка своєю творчою працею створила художній твір.

Читач — той, хто читає художні твори і так пізнає світ і себе в цьому світі, до кого звернені твори мистецтва слова.

Художній переклад — переклад творів художньої літератури з однієї мови на іншу. Це засіб спілкування між різними народами та потужне джерело розвитку суспільства і збагачення національної мови, літератури, культури.

Діалог культур — критичне осмислення «чужого», комунікація між культурами різних часів і народів, взаєморозуміння та обмін досвідом. Діалог культур можливий тільки на основі єдиних цінностей — толерантності, поваги, усвідомлення значущості кожної.

Уміння вести діалог — важлива здатність людини, тому що тільки у спілкуванні вона знаходить спільну мову з іншими, вчиться розуміти їх, оцінювати себе, вдосконалюватися.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Уявіть, що Ви виступаєте на літературній конференції з доповіддю на тему: «Місце і роль художньої літератури в житті людини і людства». Складіть розгорнутий план своєї доповіді.
2. Оцініть позицію щодо читання у XXI столітті Джейсона Меркоскі. Визначте, які його думки ви поділяєте, а які — ні. Обґрунтуйте свої міркування.
3. Схарактеризуйте себе як читача.
4. Окресліть, що означає для вас читання художньої літератури.
5. Поміркуйте, чи вступаєте ви в діалог з автором, коли читаєте художній твір. У чому він полягає?
6. Пригадайте, які особливості художнього перекладу ви помічали тоді, коли читали художні твори іншої національної літератури. Чим вони вам запам'яталися?

🌐 ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Знайдіть у мережі Інтернет інформацію про Український клуб любителів електронних книг. З'ясуйте, чим вона для вас корисна.
2. Ознайомтеся з електронними сайтами українських бібліотек. З'ясуйте, чим вони можуть вам прислужитися у навчанні й читанні художньої літератури.

💬 ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

- Об'єднайтеся у групи і підготуйте кроссенс на тему: «Читання у XXI столітті».

Алгоритм створення кроссенса:

1. Осмисліть тему.
2. Виділіть 9 важливих складових теми.
3. Доберіть відповідну картинку для відображення кожної складової теми.
4. Визначте центральний елемент теми, відповідну картинку розташуйте в центрі — № 5.
5. Установіть асоціативний зв'язок між усіма елементами. Визначте послідовність розташування картинок навколо центральної.

Картинки розташовують так, щоб кожна з них була пов'язана з попередньою і наступною, а центральна об'єднувала відразу декілька. Розгадати кроссенс — означає знайти асоціативний зв'язок між сусідніми картинками.

Розгадувати кроссенс можна з будь-якої картинки. Традиційно встановлюють зв'язки по периметру між **прямокутниками з 6 картинок**: 1-2, 2-3, 3-6, 6-9, 9-8, 8-7, 7-4, 4-1 («основа»), а також по **центральному хресту** між квадратами 2-5, 6-5, 8-5 та 4-5 («хрест»).

Кр́ссенс — асоціативна головоломка нового покоління. Слово «кроссенс» означає «перетин значень» за аналогією зі словом «кросворд», яке означає «перетин слів». Це асоціативний ланцюжок, що складається з дев'яти картинок.

- Назаренко Т. В. Кроссенс «Мігель де Сервантес Сааведра. «Дон Кіхот»».

Розділ 1

Золоті сторінки далеких епох

Етапи і шедеври Античності

Слово *античність* походить від латинського слова *стародавній*. Започаткували античну культуру греки, потім їхні традиції продовжили римляни.

Антична література виробила майже всі жанри літератури нового часу, велика частина з яких і нині зберегла свої античні, головним чином грецькі назви: *епічна поема* та *ідилія, трагедія* і *комедія, ода, елегія, сатира* (латинське) й *епіграма*, різні види *історичної оповіді* та *ораторської мови*.

Коли ви читатимете твори Данте і Шекспіра, авторів пізніших епох, ви знову й знову будете знаходити відгомін творів античного мистецтва, повертатися думками до витоків нової європейської культури — **золотої доби Античності**.

Теорія літератури

Міф — це оповідь, заснована на традиціях, легендах або фактах, яка пояснює звичаї та обряди, розкриває історію походження світу і людей, природи і тварин, предметів і явищ з участю надприродних істот — богів, демонів, героїв. Свого часу міф заміняв наукові знання й був основою світогляду.

Епос (від грецьк. ποσ — слово, розповідь) — оповідь про минуле народу, у якій прославляються розум, сила, мужність і відданість батьківщині. Основою античного епосу була міфологія.

Розподіл художніх творів за *трьома родами літератури: епос, лірика, драма* — започаткував у IV ст. до н. е. видатний еллінський учений-енциклопедист **Аристотель**. Давньогрецькій літературі притаманна саме така послідовність виникнення та розквіту родів літератури (епос — лірика — драма). Починався епос двома епічними поемами Гомера — «Іліада» й «Одіссея».

■ Рафаель Санті.
Афінська школа.
Фреска XVI ст.

Україна і світ

Античною філософією, міфологією та літературою цікавилися, переосмислювали античні мотиви у своїй творчості Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Микола Зеров, Павло Тичина, Ліна Костенко та багато інших українських письменників.

На античні сюжети написані опери Дмитра Бортнянського, Артема Веделя, славетна «Енеїда» Івана Котляревського.

У романі «Маруся Чурай» сучасної української поетеси Ліни Костенко мандрівний дяк говорить:

*Коли я в бурсі пізнавав науки,
Афіни й Рим пройшли крізь мої руки.
От був народ! Що римляни, що греки.
На всі віки нащадкам запасли.*

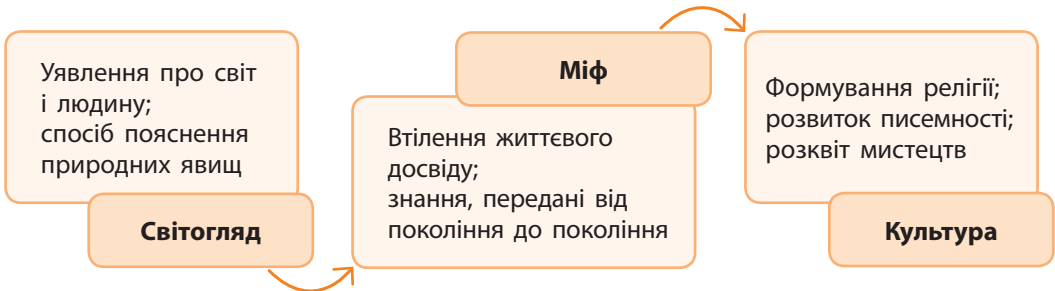
АНТИЧНА ЛІТЕРАТУРА				
Література Давньої Греції			Література Давнього Риму	
Героїчний епос	Лірика	Драма	Епос	Лірика
Гомер	Тіртеї, Сапфо	Есхіл	Вергілій	Горацій, Овідій
«Іліада», «Одіссея»	Елегії, пісні	«Прометей закутий»	«Енеїда»	Оди, елегії

Міфологія та епос

Такі поняття, як природа, небо, життя, смерть, мораль, час, родові зв'язки, антична людина уявляла собі як живі істоти і їхні стосунки між собою. Так з'явилися міфи.

Міфологія існувала в кожного народу на початку його історії. Але **грецька міфологія** дійшла до нас найповніше. За уявленнями греків, на вершині гори *Олімп* жили безсмертні боги: громовержець *Зевс*, його дружина — охоронниця шлюбу богиня *Гера*, богиня родючості й землеробства — *Деметра*, бог мистецтв — *Аполлон*, богиня краси й кохання — *Афродіта*, богиня мудрості — *Афіна Паллада*, бог війни — *Арес*, бог ремесел —

Гефест. У лісах ховалися німфи, у струмках жили наяди, на галявинах тішилися смішні сатири — чоловіки з довгими кінськими хвостами і цапиними ногами, а в лісовій печері дрімав сам бог природи — *Пан*.

Гора *Парнас* — легендарне місце перебування *Аполлона* та дев'ятох муз (дочок *Зевса* і богині пам'яті *Мнемосіни*). Біля підніжжя *Парнасу* було розташоване місто *Дельфи*, де у храмі *Аполлона* пророкував знаменитий оракул.

Антична культура пережила віки. Сьогодні немає народу, який розмовляв би давньогрецькою мовою чи латиною, проте твори часів античності цікаві сучасним читачам. У творах античних авторів утілено віру в людину, оспівано її мужність і прагнення до свободи, антична література досі вабить людство високим гуманістичним пафосом, звеличенням героїзму людини та її готовності до самопожертви.

Отже, антична культура — **колиска європейської культури**.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Назвіть видатних представників літератури Античності, твори яких вам запам'яталися найбільше. Поясніть свої уподобання.
2. Пригадайте фразеологізми, які мають міфологічне походження.
3. Розгляньте ілюстрацію до статті підручника й використайте її у підготовці виступу на тему «Античність як колиска європейської культури».
4. Поміркуйте, чим зумовлюється вплив античної культури на українську.
5. За матеріалами підручника складіть інформаційне гроно з опорним словом *Античність*. Підготуйтеся до його презентації.
6. Підсумуйте, як розширилися ваші знання про античність.

Інформаційне гроно встановлює різноманітні зв'язки між окремими поняттями, які характеризують предмет або явище. Для роботи визначається опорне слово або словосполучення, до якого добираються слова, що повно розкривають смисл поняття або явища.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся у групи, обговоріть своє ставлення до літератури Античності. Визначте спільне та відмінне в поглядах однокласників (однокласниць).
2. Об'єднайтеся в пари, виберіть одну з екранізацій «Одіссеї» Гомера та підготуйте її презентацію.

Стародавня Греція. Гомер. «Одіссея»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

1. Яка література називається античною?
2. Поміркуйте, чи зустрічали ви у повсякденному житті пам'ятки античної культури. За якими ознаками ви їх упізнавали?
3. Поділіться, які твори античної літератури вам запам'яталися найбільше і чому.
4. Поясніть, що означають поняття *міфологія* та *епос*.
5. Складіть інформаційне гроно з опорним словом *Греція*.

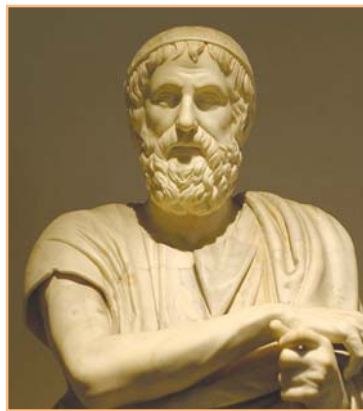
Текстів давньогрецької поезії і прози збереглося дуже мало. З античного епосу до наших днів дійшли тільки «Іліада» та «Одіссея», автором яких вважається **Гомер**. «Іліада», з якою ви ознайомились у 8 класі, розповідає про історію Троянської війни. Про пригоди, які спіткали Одіссея після перемоги на шляху додому, йдеться в «Одіссеї».

1.1.1 Гомер (приблизно VIII ст. до н. е.)

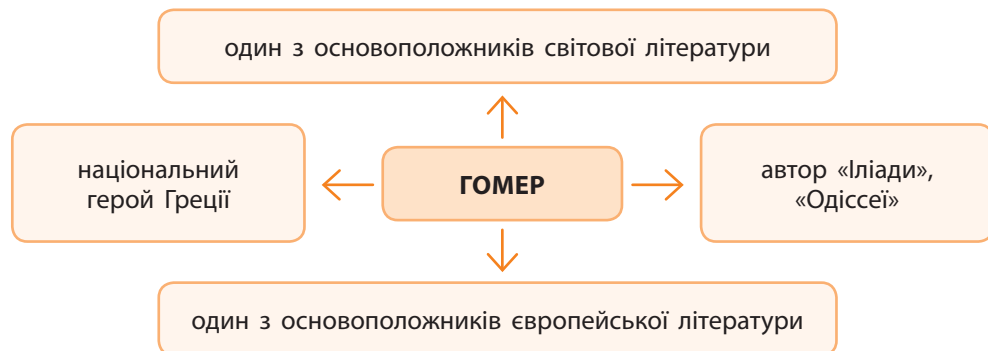
Достовірні дані про біографію Гомера відсутні. Існує думка, що він жив у кінці IX — VIII ст. до н. е. За часів античності автора «Іліади» та «Одіссеї» сприймали як історичну особу, проте вже стародавні греки не могли з певністю назвати місце його народження.

Не відоме також справжнє ім'я Гомера. Слово «гомер» перекладається як «співець», а в давній Греції «гомерами» називали сліпих співців. Античне погруддя Гомера — це зображення сліпого старого.

Гомер — перший давньогрецький поет, літературна спадщина якого здобула світову популярність і дійшла до наших днів. Його можна вважати засновником європейської літератури.

■ Гомер

Слово **«одісея»** набуло загального значення і стало означати не лише назву твору геніального Гомера про довгий шлях додому володаря Ітаки, а й будь-які довгі мандри та поневіряння.

- Джон Вільям Вотерхаус. Кірка простягає Одісею чашу з чаклунським зіллям. 1891 р.

Цікаво, що як і в «Іліаді», в «Одісеї» зображені фрагменти подій «десятих років»: десятого року Троянської війни і десятого року шляху Одісея додому (цифра «10» у міфології вважається сакральною).

- Герберт Джеймс Дрейпер. Одісей і сирени. 1909 р.

1.1.2 Поема «Одісея»

«Одісе́я» не є безпосереднім продовженням «Іліади». Це поема про повернення на рідний острів Ітаку героя Троянської війни Одісея та про його мандри. Більшість дослідників відносять час оформлення «Одісеї» до VII століття до н. е. «Хитромудрий» і «багатостраждальний» Одісей — герой зовсім іншого типу, ніж богатирі «Іліади». «Іліада» побудована на переказах героїчної саги, а в «Одісеї» переважає матеріал побутовий та казковий.

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Одісей побував на острові німфи Каліпсо, на острові кіклопів (циклопів), де осліпив кіклопа Поліфема, був у гостях у бога вітрів Еола, зустрівся з племенем людоджерів, гостював у чарівниці Кірки, спускався в царство мертвих. Врешті-решт він повернувся додому, де на нього чекала вірна дружина Пенелопа.

Побудовано «Одісею» за тим самим принципом, що й першу поему Гомера «Іліаду». Одісей мандрував десять років, проте в поемі зображено з них лише сорок днів, а найважливіші події «Одісеї» тривають дев'ять днів.

1.1.3 Сюжет і будова «Одісеї»

Поема «Одісея» складається з 12 110 віршів і розподілена на 24 частини. Її дія зосереджена навколо одного героя та однієї теми. Цим героєм є Одісей (син Лаерта, чоловік Пенелопи, батько Телемаха), що воював 10 років під стінами Трої та уславився подвигами й мудрістю. Темою ж «Одісеї» є мандри хитромудрого Одісея під час повернення додому, на острів Ітака, та поновлення себе в правах царя острова і господаря свого дому.

Дія поеми висвітлює останні 40 днів із 10-річного плавання Одіссея, а повна картина всіх негараздів і страждань, що випали на його долю, подається у вигляді розповіді самого Одіссея на бенкеті в царя Алкіноя.

В «Одіссеї», на відміну від «Іліади», широко використовуються пригодницькі, казкові, фантастичні елементи. Одіссей розповідає про морські пригоди, про зустріч із кіклопом Поліфемом, про лютих потвор Сциллу і Харибду, про солодкозвучних сирен, що заманюють мандрівників своїм співом.

В «Одіссеї» майже немає описів бойових дій (за винятком хіба що фінальних сцен побиття наречених Пенелопи і спогадів про бої самого Одіссея). Зате в другій поемі Гомера зросла роль авантюрно-чарівного та побутового елемента, зображення всіляких чудовиськ, фантастичних істот і пригод, а також побуту Еллади. Тому вона часто визначається не як героїчний, а як побутово-чарівний (фантастичний) епос.

Патетичного звучання поеми надає поетичний розмір. «Одіссею» (як і «Іліаду») написано *гекзаметром* (грецьк. «шестимірник»): кожний рядок складається з шести повторюваних поєднань складів: довгий — короткий — короткий.

Як і «Іліада», «Одіссея» починається *заспівом*.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

ЗАСПІВ (пісня 1, вірші 1–21)

Музо, повідай мені про бувалого мужа, що довго
Світом блукав, священну столицю троян зруйнувавши,
Всяких людей надивився, міста їх і звичай бачив,
В морі ж багато біди і тілом зазнав, і душею,
Щоб і себе врятувать, і друзів додому вернути.
Та не вберіг він свого товариства, хоч як того прагнув.
Марно загинули всі через власне зухвальство безтямне —
З'їли, безумні, волів вони Гелія Гіперіона, —
Дещо, богине, і нам розкажи про них, Зевсова доню.
Інші, кому пощастило уникнуть загибелі злої,
Дома були вже, війни й небезпеки на морі позбувшись.
Тільки його, що так прагнув отчизни своєї й дружини,
Німфа Каліпсо, владарка, тримала, з богинь найясніша,
В гроті глибокім, бажаючи мати його чоловіком.
В круговороті часу, коли рік надійшов відповідний
І ухвалили боги повернутись йому до Ітаки,
Навіть і там, серед близьких і рідних, не міг він уникнуть
Скрути тяжкої. Тоді всі боги йому співчували,
Крім Посейдона, — гнівом його Одіссей богорівний
Гнаний весь час був, аж поки рідного краю дістався.

Переклад Бориса Тена

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, як формулює своє завдання поет у заспіві до «Одіссеї».
2. Знайдіть у тексті зачину поеми, до кого звертається Гомер за натхненням.
3. Простежте, про кого йдеться у заспіві до «Одіссеї».
4. Дослідіть, якими епітетами характеризує автор Одиссея.
5. Поясніть, яку функцію виконує заспів у поемі.
6. Проаналізуйте останні рядки заспіву. Про що вони свідчать?

1.1.4 Зображення в «Одіссеї» життя давніх греків

Коли читаєш античні твори, здається, що давні греки жили в напів-реальному — напіввигаданому світі, постійно відчували присутність богів. Уявлення жителів давньої Еллади про навколишній світ та подробиці повсякденного життя давніх греків яскраво втілилися в гомерівській поемі «Одіссея». Дія «Одіссеї» розгортається як у казкових краях велетнів і чудовиськ, так і на реальному, до деталей описаному острові Ітака, де на Одиссея чекали його вірна дружина Пенелопа та син Телемах, який був ще немовлям, коли батько вирушив походом на Трою.

Ми бачимо, що давні греки були сміливими мореплавцями, чудовими корабелями. На суші вони дбайливо плекали виноградну лозу, займалися виноробством. Умілі давні греки вирощувати й хліб. Були вони дбайливими скотарями, розводили кіз, овець, із молока яких виготовляли чудовий сир. Із глини робили посуд, зі шкіри тварин — різні побутові речі.

Давні греки обожнювали сили природи, а найвищим своїм обов'язком вважали шанування богів. Протягом усієї подорожі Одиссея боги так чи інакше втручаються в долю героя.

У переносному значенні **Пенелопа** — вірна й віддана дружина.

Звідси вислів «**праця Пенелопи**» — нескінченна робота, яка не посувається вперед.

■ Джон Вільям Вотерхаус.
Пенелопа, яка чекає
на Одиссея. 1890 р.

Двадцять років чекала Пенелопа на Одиссея, не маючи від нього жодної звістки. Багаті та родовиті юнаки переконали її в смерті чоловіка і вимагали, щоб вона обрала когось із них і вийшла заміж. Пенелопа пообіцяла, що назве ім'я свого обранця, коли витче покривало на гробницю свекра.

Удень вона ткала, а вночі розпускала все, що зробила за день. Проте служниця викрила хитрощі господині, й Пенелопа змушена була закінчити роботу.

Тоді цариця сказала, що вийде заміж за того, хто переможе всіх, стріляючи з Одиссеєвого лука. Та ніхто не зміг навіть натягнути тятиви цього лука. Саме тоді й з'явився перевдягнений Одиссей, про повернення якого на Ітаку ще ніхто не знав, крім Телемаха й вірного раба. Одиссей натягнув тятиву, влучив у ціль, а потім із допомогою сина й раба перебив усіх залицяльників Пенелопи.

1.1.5 Одіссеї і кіклоп Поліфем (пісня 9, вірші 181–566)

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Потрапивши до царя феаків Алкіноя, Одіссеї під час бенкету розповідає про дев'ять своїх пригод.

Про другу пригоду йдеться в пісні 9. Це розповідь про кіклопів (циклопів), однооких велетнів. Потрапивши до їхньої країни, Одіссеї із дванадцятьма супутниками прийшов до печери велетня кіклопа. Там вони знайшли ягнят, козенят і повні кошики сиру. Товариші вмовляли Одіссея тікати, прихопивши з собою їжу, та він хотів побачити хазяїна печери й вирішив на нього зачекати. Коли ж кіклоп Поліфем — страшна потвора, більше схожа на гору, ніж на людину, — повернувся додому, Одіссеї, як і його супутники, перелякався й пошкодував про своє рішення.

Поліфем побачив чужинців і завалив величезним каменем вхід до печери. Розпитавши, хто вони й звідки, кіклоп заявив, що йому байдуже до богів і законів гостинності, а потім убив двох товаришів Одіссея й повечеряв ними. Одіссеї і його супутники могли тільки зі слізьми жалю спостерігати за страшним чудовиськом. Ніч кіклоп провів, розлігшись між своїх овець, а на ранок жах повторився — загинули ще двоє товаришів Одіссея. Поліфем погнав свою отару в гори, а хитромудрий Одіссеї вигадав, як їм помститися страховиську й утекти. Він зрозумів, що навіть якщо вони зуміють убити велетня, їм не зрушити з місця величезний камінь, яким кіклоп завалив вхід до печери. Тож Одіссеї вирішив осліпити його.

Коли Поліфем повернувся до печери й повторив свою моторошну вечерю, Одіссеї запропонував велетню спробувати міцного вина. Вино сподобалось кіклопові, він навіть обіцяв великодушно з'їсти Одіссея останнім. На запитання велетня, як його звати, завбачливий Одіссеї відповів, що він — Ніхто. Коли п'яний Поліфем заснув, Одіссеї встромив йому в око розпечений кий, що його мандрівники гострили весь день.

Від болю Поліфем страшно кричав, та коли прибігли з сусідніх печер інші кіклопи й почали питати, хто заподіяв йому лихо, він відповів, що Ніхто. Сусіди вирішили, що він захворів, і розійшлися. Одіссеї вигадав також, як йому з товаришами вибратись із печери. Вони прив'язали себе низу до баранів. Випускаючи отару, сліпий Поліфем мацав спину худоби, та не помітив людей.

Так урятувалися мужні герої та ще й отару кіклопа забрали з собою на корабель. Та Одіссеї не втримався й, глузуючи з кіклопа, назвав своє справжнє ім'я. Розлючений Поліфем звернувся до свого батька — бога Посейдона з проханням, щоб той помстився за нього.

■ Якоб Йорданс. Одіссеї у печері кіклопа Поліфема. Перша половина XVII ст.

■ Одіссеї засліплює кіклопа Поліфема. Чорнофігурна ваза, середина VI ст. до н. е.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Доведіть, що кіклоп Поліфем — дикий велетень, що *«ні законів, ні права не знає»*.
2. Поясніть, з якою метою Гомер кілька разів підкреслює, що кіклоп жив *«у самотині своїй і ніяких не відав законів»*.
3. Розкажіть, як саме врятувався Одиссей із товаришами від кіклопа Поліфема.
4. Проаналізуйте, які риси Одиссея виявляються в цьому епізоді поеми.
5. Поміркуйте, чи личить героєві в цьому епізоді епітет «мудрий». Відповідь обґрунтуйте.
6. Дослідіть, як із пісні 9 ми дізнаємося, чи зглянеться Посейдон на прохання Поліфема.
7. Опишіть, яким ви уявляєте кіклопа Поліфема.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте мультфільми про цей епізод поеми. Поміркуйте, чому його так часто ілюструють.
2. Розкрийте, що засуджує Гомер у цьому епізоді «Одіссеї».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся у групи і перегляньте уривок із кінофільму «Одіссея» (США), у якому йдеться про кіклопа Поліфема. Порівняйте епізоди з фільму та з поеми Гомера. Чим вони різняться?
2. Подискутуйте, що дає змогу відчувати, зрозуміти екранізація твору.

1.1.6 Одиссей у Кірки (пісня 10, вірші 91–399)

■ Ян Бейлерт. Улісс (Одіссея) і Цирцея (Кірка). 1637 р.

П'ята пригода, про яку розповідає Одиссей у пісні 10, — перебування в чарівниці Кірки. Людожери-лестригони знищили всі кораблі Одиссея, крім одного, який пристав до острова чарівниці Кірки (Кіркеї). Чарівниця пригостила супутників Одиссея чарівним зіллям і перетворила їх на свиней. Тільки Еврілох урятувався й розповів про це Одиссею. Герой рушив один до будинку чарівниці й за допомогою даної йому Гермесом чудесної рослини переміг чари богині. Кіркея впізнала в ньому Одиссея, про якого їй було віщування, та запропонувала йому залишитися з нею на острові. Одиссей погодився на пропозицію богині, але спершу за порадою богів змусив її дати обіцянку, що вона не планує проти нього нічого поганого й поверне людську подобу його супутникам, перетвореним на свиней. Проживши з товаришами рік на острові в спокої та достатку, Одиссей став просити Кірку відпустити їх на батьківщину, і, отримавши згоду богині-чаклунки, відбув на кораблі.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкрийте, яким постає Одіссеї у цьому епізоді поеми.
2. Поясніть, чому Кіркея впізнала Одіссея.
3. Дослідіть, як описує Гомер чарівницю.
4. Опишіть, якою ви уявляєте чаклунку.
5. Розгляньте ілюстрації до 10-ї пісні поеми. Яка з них, на вашу думку, найбільш яскраво передає атмосферу епізоду?
6. Поміркуйте, що символізує перетворення супутників Одіссея на свиней.

1.1.7 Образ Одіссея

Одіссеї постає на сторінках поеми не тільки як хоробрий воїн і розумний воєначальник, переможець на полі бою. Він і досвідчений дипломат, і відважний мореплавець, він майстерний тесляр, мисливець, торговець, дбайливий господар, цікавий оповідач. Гомер найчастіше стосовно свого героя використовує епітет *«хитромудрий»*, що влучно характеризує його.

Завдяки своєму розуму та спостережливості герой рятує себе і своїх друзів, виявляючи відповідальність за їхню долю. Одіссеї рішучий, запальний, але може правильно оцінити ситуацію й стримати себе. Нерідко герой «Одіссеї» буває марнославним, глузливим, нерозсудливим, не завжди він прислухається до порад своїх супутників. Він жорстокий у своїй помсті, як жорстокі й інші герої далеких і суворих часів «дитинства людства». Та він здатний визнавати свої помилки. Одіссеї відданий друг, вірний чоловік і батько. Визначальною рисою характеру героя «Одіссеї» є любов до батьківщини. Навіть на безсмертя не згоден він проміняти свою Ітаку, сім'ю, дружину, сина.

Легендарний герой постає в гомерівській поемі представником усього людства, яке відкриває та пізнає світ. В образі Одіссея втілено все багатство людської природи, її чесноти й слабкості, велич і незбагненність. Не випадково до цього образу звертались уславлені письменники: Софокл, Овідій, Данте, Шекспір, Лопе де Вега, П. Корнель, Д. Джойс, Т. Пратчетт та інші.

Одіссеї — син аргонавта Лаерта і супутниці богині Артеміді Антиклеї.

Ім'я **Одіссеї** із давньогрецької мови перекладається як «сердитий» або «гнівний». Римляни називали його **Улісс**.

- Одіссеї, який слухає настанови Тиресія. Червонофігурний розпис, IV ст. до н. е.

- Йоганн Генріх Вільгельм Тішбейн. Одіссеї і Пенелопа. 1802 р.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Доберіть до образу Одиссея власні епітети.
2. Поясніть, символом чого стали образи Одиссея та Пенелопи.
3. Проаналізуйте, що оспівує та що засуджує Гомер у «Одіссеї» (за прочитаними уривками).
4. Аргументуйте, які вади суспільного життя завжди засуджували представники різних часів і народів.
5. Напишіть твір-роздум на тему «Реалістичне й фантастичне в поемі «Одіссея» Гомера».
6. Розгляньте ілюстрації до «Одіссеї». Чи такими ви уявляли собі героїв Гомера?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

- Об'єднайтеся у групи. Складіть кроссенс «Пригоди Одиссея», показуючи, як у пригодах розкривається характер героя (див. с.11).

Діалог літератур

У пізнішій долі гомерівських поем «Одіссея» відіграла значно меншу роль, ніж «Іліада». Невідома за доби Середньовіччя, вона мала вплив на європейську літературу лише за посередництвом «Енеїди» Вергілія (мотив сходження в пекло). Помітний інтерес «Одіссея» викликала в XV–XVI ст., а оскільки «чудесне» майже обов'язково входило в європейську поему, казково-фантастичну складову «Одіссеї» неодноразово використовували поети цього часу. «Природність» і «безвинність» характеристик, зображених в «Одіссеї», викликали замилювання літератури XVIII ст. На початку XIX ст., у зв'язку з пошаною романтиків до греків, багато ліриків і прозаїків надихалися поемами Гомера і черпали з них матеріал для творчості. У XX ст. ірландець Джеймс Джойс написав на тему «Одіссеї» свій славнозвісний роман «Улісс».

Поеми «Іліада» та «Одіссея» вважаються вершиною світового героїчного епосу. Вплив творів Гомера на розвиток світового літературного процесу важко переоцінити. Згадаймо, наприклад, що «Енеїду» римлянина Вергілія написано під впливом «Іліади» та «Одіссеї», а відтак перший твір нової української літератури — «Енеїда» Івана Котляревського — літературне відлуння поем видатного грека.

Україна і світ

Українські діячі культури й літератури вважали за необхідне дати змогу народові читати найкращі твори світового мистецтва рідною мовою. Над перекладами «Одіссеї» Гомера працювали Пантелеймон Куліш і Олександр Потебня. Леся Українка переклала третю і початок четвертої пісні «Одіссеї». Іван Франко переклав та опублікував уривок з «Одіссеї».

Перший повний переклад «Одіссеї» віршованим розміром оригіналу здійснив відомий український поет, композитор і громадський діяч Петро Ніщинський, який підписував свої

твори псевдонімом Петро Байда: 1889 р. у Львові вийшли друком перша — дванадцята пісні «Одіссеї», 1892 р. — з тринадцятої по двадцять четверту.

■ Борис Тен

Вагомим надбанням української культури ХХ ст. став новий переклад «Іліади» та «Одіссеї», що його здійснив розміром оригіналу відомий український учений, композитор і поет-перекладач Микола Хомичевський (1897–1983), псевдонім — Борис Тен *від давньогрецької назви Дніпра Бористен*. На думку фахівців, цей переклад відповідає всім вимогам сучасного гомерознавства і вирізняється високою поетичною майстерністю. Багаторічна подвижницька перекладацька праця Бориса Тена здобула визнання широкої громадськості. Перекладача було нагороджено премією імені Максима Рильського.

Діалог культур

«Одіссея» — новогрецька поема Нікоса Казандзакіса, продовження гомерівської «Одіссеї».

«Одіссея» — історичний телесеріал 1968 р. (Італія — Франція — ФРН).

«Одіссея» — двосерійний телефільм, знятий у США (1997 р.).

«Одіссея» — канадський дитячий пригодницький телесеріал (1992–1995 рр.).

«Одіссея-5» — канадський науково-фантастичний телесеріал (2002 р.).

«Одіссея Гомера» — третя серія першого сезону американського мультіплікаційного серіалу «Сімпсони».

«Одіссея» — 12-серійний історико-пригодницький телесеріал (2013 р.).

«Одіссея» — фільм про французького мандрівника та дослідника Жана Кусто (2016 р.).

«Одіссея» — відеогра за мотивами «Одіссеї» Гомера.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся в пари та підготуйте повідомлення з презентацією на одну з тем:

- Образ Одіссея в образотворчому мистецтві.
- Темі і сюжети «Одіссеї» у світовому мистецтві.
- «Одіссея» в кіно та мультиплікації.

2. Об'єднайтеся у групи. Перегляньте мультфільм «Руйнування Трої та пригоди Одіссея». Виберіть уривок, підготуйте до нього дубляж українською мовою, візьміть участь у конкурсі на кращий продубльований уривок.

Доба Відродження та її особливості

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

1. Пригадайте, що вам відомо про добу Відродження (Ренесанс).
2. Розкрийте значення терміна «*відродження*».
3. Поясніть, чим відомі вам діячі Відродження збагатили зарубіжні культури.
4. Сформуйте своє уявлення про гуманістичну літературу.
5. Розкрийте, у яких літературних жанрах найбільше розкривалася ренесансна свідомість.

Доба Відродження, або Ренесанс, — одна з найвизначніших епох в історії людської цивілізації. У галузі мистецтва та літератури вона виплекала таких видатних митців, як Данте Аліг'єрі, Франсуа Рабле, Мігель Сервантес, Вільям Шекспір, Леонардо да Вінчі, Тиціан, Мікеланджело, Рафаель, Альбрехт Дюрер та багатьох інших, чий неперевершений твори й досі зберігають своє всесвітнє значення.

Хронологічно європейське Відродження як єдиний культурний рух розгорнулося в межах XIV — початку XVII ст. й охопило Італію, Іспанію, Францію, Німеччину, Англію, Угорщину, Польщу, Чехію. Звичайно, у кожній країні цей тип культури мав свої особливості, пов'язані з місцевими традиціями, етнічними характеристиками, впливом інших національних культур.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

У XIV–XV ст. відбувалося швидке піднесення економіки та культури міст, з'явилися нові технічні винаходи, розвинулося кораблебудування, мореплавання й торгівля, були зроблені Великі географічні відкриття. На цей період припадає початок книгодрукування. У сфері культури посилюється боротьба за звільнення філософської думки від тиску церкви, з'являються нові знання й розумові течії, які не вкладалися в рамки середньовічної філософсько-богословської системи уявлень. Усі ці явища вели до прогресивного перевороту, яким і стало Відродження.

Це був потужний культурний рух, у ході якого відбулося подолання духовної диктатури церкви, виникла нова культура, звернена до земних справ і прагнень людей, а також нова система національних літератур, нова філософія і наука, небувалого розквіту досягло мистецтво.

Відродження виникло на ґрунті досягнень середньовічної цивілізації, зокрема, періоду Пізнього Середньовіччя, коли феодальне суспільство досягло високого розвитку і зазнало значних змін.

Другим чинником, який відіграв величезну роль у становленні й розвитку культури Відродження, була **Античність**. Культурні діячі цієї

доби зуміли відродити античну спадщину (звідси пішла й назва доби) й надати їй великого практичного значення.

На противагу середньовічній *теоцентричній* системі сприйняття світу гуманісти виробили свою, *антропоцентричну*. Вони не відкидали богословської думки про те, що Бог є творцем світу і людини. Але гуманісти поставили в центр світу поряд з Богом і людину, звеличили її, проголосили найціннішою істотою, здатною в усьому піднятися до свого Творця.

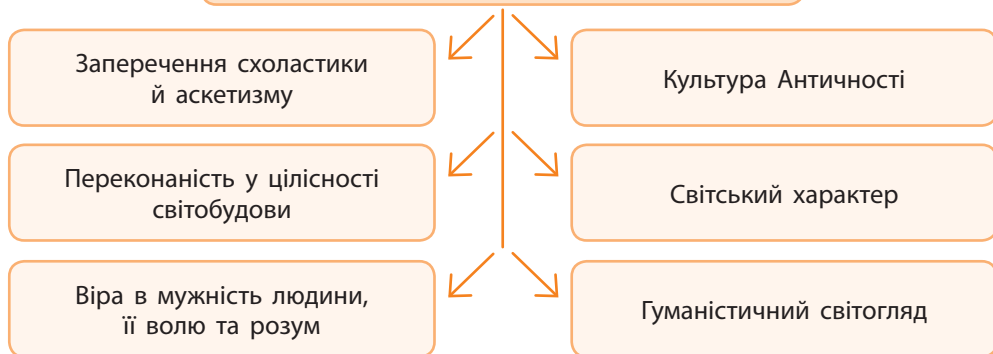
Діячі ренесансного гуманізму відстоювали самоцінність людської особистості та вважали протиприродним оцінювати людину за її походженням чи багатством. Вони закликали цінувати людину насамперед за її особисті чесноти, освіченість і конкретні справи.

Поетів, художників, композиторів надихала не лише антична, а й старозавітна давнина. Біблійним сюжетам присвячені скульптури Мікеланджело, фрески Леонардо да Вінчі та інших.

Гуманізм (від лат. «земний», «людський», «людяність») — визнання людини найвищою цінністю у світі, повага до гідності та розуму людини; течія в західноєвропейській культурі епохи Відродження, спрямована на утвердження поваги до гідності й розуму людини, її права на щастя в житті та вільний вияв природних почуттів і здібностей.

Ренесансний гуманізм мав неабияке значення для розквіту літератури і мистецтва Відродження. Він став ідеологічною основою провідного художнього напрямку нового часу. Головним змістом мистецтва стає людина, її земне життя, боротьба за щастя.

ОСНОВНІ РИСИ ВІДРОДЖЕННЯ

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Мистецтво Відродження — це новий крок у розвитку реалізму у світовій літературі. Для нього характерне прагнення до ідеалізації образу, особливо помітне у мадоннах Рафаеля.

Але в цій ідеалізації поет і художник не втрачають життєвої основи. Вони прагнуть у реальній людині побачити красу і шляхетність. І це не стільки зовнішня краса, скільки вияв високого стану душі.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Назвіть видатних представників Відродження. Поясніть, який їхній внесок у розвиток світової культури вас вразив найбільше і чому.
2. Розгляньте інформаційне гроно «Основні риси Відродження». Підготуйте презентацію однієї з них.
3. Сформулюйте свої враження про мистецтво слова доби Відродження.
4. Поміркуйте, чому мистецтво Відродження велику увагу приділяло античній культурі.
5. Сформулюйте, які гуманістичні цінності не втратили актуальності в наш час.

🗨️ ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся у групи, складіть та обговоріть інформаційне гроно «Основні представники Відродження».
2. Об'єднайтеся у групи і підготуйте мультимедійну презентацію на тему «Пам'ятки Відродження».

🌐 ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

- Об'єднайтеся в пари й дослідіть у мережі Інтернет, які художні твори доби Відродження популярні серед сучасних читачів.

Італійське Відродження. Данте. «Божественна комедія»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

1. Розкажіть, чим вам запам'яталася постать Данте Аліг'єрі.
2. Поміркуйте над словами Ліни Костенко: «Він — Данте. Йому тільки тисяча літ». Яку думку ви помічаєте у висловлюванні поетеси?
3. Сформулюйте, у чому полягає новаторство Данте-поета.
4. Складіть асоціативне гроно з ключовим словом *Данте*.
5. Сформулюйте, що нового ви хотіли б дізнатися з теми «Данте Аліг'єрі».

1.2.1 Данте Аліг'єрі (1265–1321)

Європейська культура XIII – XIV ст. залишила світовому мистецтву геніальну постать італійського поета **Данте Аліг'єрі**, автора незрівнянної «Божественної комедії». Його творчості, як і культурі всієї Італії, належить особлива роль у розвитку європейського Відродження.

ДАНТЕ АЛІГ'ЄРИ

політичний діяч

поет

мислитель

богослов

один з основоположників літературної італійської мови

■ Сандро Боттічеллі. Данте. XV ст.

■ Пам'ятник Данте у Вероні

■ Джон Вільям Вотерхаус. Данте і Беатріче. 1914 р.

1.2.2 Данте і Беатріче

Коли Данте було дев'ять років, він зустрів на вулиці Флоренції дівчину Беатріче. Палке юнацьке кохання згодом переросло у велике почуття, що тривало все життя поета, навіть після смерті Беатріче.

Приблизно 1307 року поет почав писати свою славнозвісну «Комедію», яка ввійшла до світової літератури під назвою «Божественна комедія». Вона була задумана автором як небувалий за своєю грандіозністю надгробний пам'ятник коханій жінці Беатріче, яка померла молодою.

Творчий доробок Данте Аліг'єрі

трактати

вірші

«Божественна комедія»

1.2.3 «Божественна комедія»

«**Божественна комедія**» (італ. la Divina Commedia) — основний твір Данте Аліг'єрі, плід усієї другої половини життя і творчості поета. У цій філософсько-фантастичній поемі найбільш повно відбився його світогляд.

Тосканський діалект (італ. dialetto toscano) — діалект італійської мови, на якому говорять у Тоскані, області Італії з центром у Флоренції.

«Божественна комедія» — номер 10 у Рейтингу 100 найкращих книжок усіх часів за версією журналу «Ньюсвік».

■ Арі Шеффер.
Данте і Беатріче. 1851 р.

■ Доменіко ді Мікеліно.
«Данте і «Божественна комедія»». Фрагмент фрески. 1465 р.

■ Сандро Боттічеллі. Пекло. 1480 р.

«Божественна комедія», написана в XIV ст., вважається шедевром світової літератури. Данте виступає тут як останній великий поет середніх віків.

Поему написано народною мовою «vulgare», а не латиною, як було прийнято того часу, бо вона призначалася широкому загалу читачів, що могли й не володіти латиною. Саме завдяки «Божественній комедії» рідний для Данте тосканський діалект став основою літературної італійської мови.

Жанрова своєрідність твору

За жанром «Божественна комедія» є *ліро-епічною поемою*, у якій розповіді про події переплітаються з філософськими і ліричними роздумами.

Спершу твір мав назву «Комедія». Називаючи так свою поему, Данте використав середньовічну термінологію: комедією вважали будь-який поетичний твір зі страшним початком і щасливим кінцем, написаний народною мовою. Епітет «*божественна*» вжив у своєму дослідженні про поему «Argomenti in terza rima alla Divina Commedia» італійський письменник-гуманіст **Джованні Боккаччо**, перший біограф Данте. З того часу поему публікують із назвою «Божественна комедія».

Данте вдається тут до різних стилів, вільно змінюючи їх залежно від змісту. Поема має декілька шарів: це і особиста драма поета, і алегоричний опис історії Флоренції, і опис світу: у першій частині Данте розповідає про неживу природу, в «Чистилищі» — про живу природу, а свої світоглядні погляди викладає в «Раї». Мова поеми емоційна та образна. Найчастіше поет вживає у творі порівняння та метафори, звертання, паралелізми.

Особливості композиції поеми

«Божественна комедія» побудована симетрично. Вона складається з трьох частин: перша частина («Пекло») складається з 34 пісень (1 вступна + 33), друга («Чистилище») і третя («Рай») мають по 33 пісні. Поема написана терцинами — строфами, що складаються з трьох рядків, об'єднаних римуванням *аба, бвб, вгв*, що створює єдиний ланцюг рим. Ця схильність до

певних чисел пояснюється тим, що Данте надавав їм містичне тлумачення. Так, число 3 пов'язане із християнською ідеєю про Трійцю, число 33 має нагадувати про роки земного життя Ісуса Христа. Усього в «Божественній комедії» 100 пісень (число 100 — символ досконалості).

Концепція світу в «Божественній комедії»

Пекло. У Північній півкулі розташована глибока вирва Пекла, що має вигляд воронки, яка утворилася внаслідок падіння Люцифера-ангела, вигнаного з Раю. Центр її — у середині Землі. У дев'яти колах Пекла страждають душі грішників. Це всеосяжна картина людських вад і пороків.

Чистилище. У Південній півкулі розташована гора Чистилища, оточена з усіх боків океаном. Тут також дев'ять кіл (разом із Передчистилищем і Земним Раєм). У Передчистилищі очищуються душі померлих, не примирених із церквою, недбайливих, тих, хто помер не своєю смертю.

Рай. Навколо Землі рухаються Сонце і планети. Вони також утворюють дев'ять кіл, на яких розташований Небесний Рай, де живуть у вічному блаженстві душі праведників.

Протягом твору Данте віртуозно використовує багату палітру кольорів та їхніх відтінків. У «Пеклі» панують похмурі кольори — переважно червоний і чорний, у «Чистилищі» — сіро-блакитний, зеленкуватий, золотистий і, нарешті, у «Раю» сяють променисті барви на тлі найчистішого світла.

Концепція людини в «Божественній комедії»

Гуманістичний пафос поеми полягає в тому, що Данте вперше в середньовічній літературі *оцінює людину відповідно до її земного життя*. Християнську догматику поет приймає як незмінну істину, проте у «Божественній комедії» дає нове бачення відносин божественного і людського. Він не протиставляє ці начала, але бачить їх у взаємній єдності.

Гуманізм Данте сповнений віри в сили людини. Людина сама відповідальна за своє благо, вирішальними тут є її особисті якості, а не багатство чи успадковане становище.

Алегоричний зміст поеми

Твір має алегоричний зміст: абстрактні поняття, думки автор виражає через конкретні образи й події. Сам образ поета має алегоричний характер, він символізує душу людини, яка шукає істини. Його мандри по Пеклу і Чистилищу треба розуміти як шлях до справжньої віри попри спокуси й випробування. У пекло, символ зла, поета супроводжує римський поет-язичник Вергілій — алегорія розуму (у тяжких випробуваннях і стражданнях душу повинен підтримувати розум). Рай — це символ добра та добродітності, Чистилище — переходу від одного стану до іншого. Кожна форма покарання в Пеклі теж має своє алегоричне значення, як і кожне випробування в Чистилищі та кожна винагорода в Раю.

Образ Беатріче символізує кохання, яке підносить людину, наближає її до Бога.

У європейських літературах видіння загробного життя описували й до Данте — у греків і римлян, зокрема в Гомера і Вергілія. Були вони і в старохристиянській літературі (видіння святих Павла та Ісайї). Данте оповідає в поемі про те, що сам побачив уві сні напередодні Великодньої п'ятниці 1300 року і протягом усього світлого тижня. За його описом архітектори могли б змалювати докладний план пекла, так ясно і чітко розповідає поет свій сон. Проте у царство мертвих він переніс своїх сучасників — живих людей з їхніми реальними чеснотами й вадами. Дантові святі та грішники говорять про земне життя, про батьківщину, родину, друзів і ворогів. У потойбічному світі Данте живе Італія його доби.

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

З усіх частин «Божественної комедії» найяскравіше змальоване «Пекло». Напис над брамою пекла «Залиште сподівання всі, хто сюди входить» символізує невідворотність покарання для грішників. Пекло має дев'ять кіл, у кожному з яких вони мучаться відповідно до вчинених гріхів.

Перше коло: душі нехрещених немовлят і добродішні славні язичники (серед них і Вергілій).

Друге коло призначене для порушників шлюбної вірності. Заборонене кохання заслуговує на довічні муки в пеклі, проте Данте співчуває мимовільним грішникам. Так у поемі виникає новий, гуманістичний погляд на життя і людину.

У третьому колі під дощем у багнюці страждають душі ненажер. У четвертому колі, призначеному для скнар і марнотратників, багато духовенства. П'яте коло — для гнівливих і лінивих. Із шостого кола починається Нижнє Пекло — пекельне місто Діт, де у вогняних могилах горять еретики, які заперечували безсмертя душі й неправильно трактували Боже вчення. У киплячому джерелі сьомого кола шпаряться грішні душі тиранів, розбійників, гвалтівників. У восьмому колі мучаться спокусники жінок, підлабузники, алхіміки, фальшивники і брехуни. Злодіїв кусають страшні отруйні змії. Від укусу душі розпадаються, а потім знову відроджуються для нових мук.

У дев'яте коло, найнижчу точку пекла — центр землі — вміщено Люцифера, ангела, який повстав проти Бога. У своїх трьох пащах він гризе трьох найбільших, на думку поета, зрадників: Іуду, який зрадив Христа, й убивць Юлія Цезаря — Брута і Кассія. Зрада Христові та імператорові — це найстрашніший гріх у уявленні Данте.

Чистилище — це освітлена сонцем і вкрита буйною рослинністю висока гора (за формою — зрізаний конус) у південній півкулі, оточена водами Світового океану, біля підніжжя якої Передчистилище, а вище розташовані сім уступів, де

душі поступово очищаються від семи смертних гріхів. Нарешті, на вершині гори — земний Рай, де колись жили Адам і Єва.

Чистилище в усьому є протилежністю Пекла. Замість стогону мучеників тут лунає спів.

Наприкінці «Чистилища», коли Данте вступає в земний Рай, він зустрічає Беатриче, кохання свого життя. Її поява — це кульмінація всієї подорожі, до того ж поет проводить аналогію між приходом Беатриче та пришестям Христа.

■ Ієронім Босх. Сім смертних гріхів. 1500 р.

Третя частина — «Рай» — найбільш насичена складними алегоріями, численними міркуваннями на філософські, богословські та наукові теми. Рай розташований на десяти сферах неба, де перебувають душі тих людей, які заслуговують на вічне блаженство. Десята сфера неба, Емпірей, є місцем перебування Божества. Світло, випромінюване душами Раю, рухає орбіти зірок і планет.

Закінчується поема молитвою на честь великої вічної божественної любові, любові, *«що водить сонце й зорні стелі»*.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, як була задумана автором «Божественна комедія».
2. Пригадайте, хто дав твору Данте його сучасну назву.
3. Поміркуйте, що означає епітет *божественна* в назві поеми.
4. Розкрийте особливості композиції «Божественної комедії». Чим вона вирізняється?
5. Розкрийте концепцію світу в «Божественній комедії».
6. Проаналізуйте концепцію людини в поемі Данте.
7. Розкажіть, як ви розумієте алегоричний зміст твору.
8. Поміркуйте, чому Пекло змальовано в «Божественній комедії» найяскравіше.
9. Поясніть, у чому полягає новаторство Данте.

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Пекло, пісня I

Пісня перша в поемі Данте — це зав'язка всієї «Божественної комедії». У ній порушено проблему пошуку правильного шляху і для кожної людини особисто, і для Італії, і для людства загалом. Поет заблукав у дрімучому лісі, що є втіленням земного життя. Його душа має пройти три сфери: пекло, чистилище, рай. Це три світи, де водночас жив Данте: реальне життя, часто схоже на пекло, чистилище внутрішньої боротьби та рай віри, якої поет ніколи не втрачав.

Тривалість людського існування за часів Данте, як і тепер, вимірювалася сімдесятьма роками; отже, півшляху — 35 років, тобто події відбувалися в 1300 році, бо поет народився в другій половині травня 1265 року. Саме 1300 року він поринув у політичну боротьбу, що весь час точилась у Флоренції.

Як визнавав сам Данте, він писав свою поему з тим, щоб її можна було тлумачити з чотирьох поглядів. Перший — буквальный, коли текст розуміється таким, яким він написаний. Другий — алегоричний, коли під текст слід підставляти події

■ Густав Доре. Пекло. Пісня 1. 1868 р.

зовнішнього світу. Моральний передбачає опис переживань і пристрастей людської душі. Четвертий — «анагогічний» (у перекладі зі старогрецької: «Такий, що підносить угору»), тобто містичний.

Пояснімо сказане на прикладі вступної до всього твору пісні. Перше тлумачення — буквальне: автор заблукав у темному лісі, де шлях йому заступили страшні звірі, але на порятунок з'явився його улюблений великий римський поет Вергілій, який обіцяє показати правильну дорогу. Друге тлумачення, алегоричне: автор розгубився серед партійних чвар у Флоренції, які винесли його на верх політичного життя, а незабаром примусять тікати з рідного міста. Шлях йому перепиняють лютий і підлий, хоч дрібний, леопард — політичні супротивники; жорстокий лев — король Франції, і, нарешті, зажерлива худа вовчиця — римське папство. На порятунок приходить оспівувач слави Римської імперії, проголошувач єдиної всесвітньої держави. У третьому тлумаченні, моральному, дія відбувається у людській душі, звідусіль оточений гріхами й пристрастями, яким протистоїть ідеал громадянських чеснот.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

ПІСНЯ ПЕРША

- 1] На півшляху свого земного світу
- 2] Я трапив у похмурий ліс густий,
- 3] Бо стежку втратив, млою оповиту.
- 4] О, де візьму снаги розповісти
- 5] Про ліс листатий цей, суворий, дикий,
- 6] Бо жах від згадки почина рости!
- 7] Над смерть страшну гіркіший він, великий, —
- 8] Але за благо те, що там знайшов,
- 9] Повім про все, що в пам'ять взяв навіки.
- 10] Недобре тямлю, як постав цей схов,
- 11] Бо сонність так оволоділа мною,
- 12] Що з певної дороги я зійшов.
- 13] Я опинивсь під пагорба стіною,
- 14] Яким кінчався неширокий діл,
- 15] Де острах ліг на серце пеленою.
- 16] Я вгору глянув і побачив схил,
- 17] Вже убраний у сонячне проміння,
- 18] Що надає людині свіжих сил.
- 19] Тоді помалу уляглось тремтіння,
- 20] Що не давало спокою мені
- 21] Всю ніч, коли блукав між страховиння.
- 22] Як той, хто у задишці голосній
- 23] На сушу вийшов, піною укритий,
- 24] І озирає вири навісні, —

- 25] Так і мій дух, не скінчивши летіти,
26] Зирнув назад і стежку оглядав,
27] Яка не дозволя нікому жити.
- 28] Тут я собі спочити трохи дав
29] І вирушив на гору незнайому,
30] А за опору нижчу ногу мав.
- 31] І от, коли вже йшов я по підйому,
32] Збіг леопард, моторний та верткий,
33] І шерсть рябіла плямами на ньому.
- 34] Моїх очей він не злякавсь, дерзкий,
35] І, заступивши шлях, став на сторожі,
36] І я подавсь униз, у діл низький.
- 37] А йшли хвилини ранішні, пригожі,
38] І сонце сходило з тим почтом зір,
39] Що з ним спашнули, як Любові Божій.
- 40] Схотілося у рух оздобить шир.
41] І дух надія звабила рожева,
42] Що скоро зникне цей плямистий звір.
- 43] Пора буяла навкруги квітнева,
44] Та я не вчув нічого, тільки ляк
45] Од вигляду уже близького лева.
- 46] І так, здалось, на мене йшов хижак,
47] Наїжившись, страшенно зголоднівши,
48] Що рух повітря вмить, здалось, заляк.
- 49] Ще вийшла люта й зла вовчиця, вивши, —
50] її неутолена худорба
51] Примушує людей конать, збіднівши.
- 52] В очах її така була злоба,
53] Таке палало полум'я гаряче,
54] Що з страху шлях згубив я до горба.
- 55] І наче той, хто дивиться найпаче,
56] Куди б скарби багаті примостить,
57] А, їх утративши, — в розпуці плаче,
- 58] Такий був я, бо твар мене щомить,
59] Встріч ідучи, помалу відсувала
60] Туди, де сяйво сонця не звучить.
- 61] Коли ж моя нога на діл ставала,
62] Явився хтось, у кого зір потух,
63] Мовчанка ж довга голос відібрала.
- 64] В безлюдді я його побачив рух.
65] «Врятуй! — була мольба моя єдина, —
66] Байдуже, чи людина ти, чи дух!»

- 67] Він мовив: «Не людина; був людина;
68] В Ломбардії мій батько оселився,
69] У Мантуї — моя там батьківщина.
- 70] Во время Юлія я народивсь,
71] Хоч пізно; жив я в Августовім Римі,
72] Коли ще лжебогам народ моливсь.
- 73] Я був поет, пісні складав любими,
74] Як славний син Анхізів з Трої втік,
75] А Іліон упав в огні та димі.
- 76] Та чом вертаєш і в журбі поник?
77] Чого не йдеш на горб, де корениться
78] Солодке джерело чудесних рік?»
- 79] «Чи не Віргілій ти, чи не криниця
80] Широкоплинних мовних вод ясних? —
81] Спитав я й став, щоб в шані поклониться, —
- 82] О світло й честь усіх співців земних,
83] Ти зваж на захват мій, на шанування
84] Твоїх безсмертних творів видатних.
- 85] Ти вчитель мій, моє угрунтування,
86] У тебе я знайшов на все життя
87] Той гарний стиль, що дав мені визнання.
- 88] Ти бачиш твар, що втік од неї я?
89] Рятуй мене ти, мудрецю славетний,
90] Бо в серці й жилах кров тремтить моя».
- 91] «Хай буде інший шлях тобі прикметний, —
92] Він одповів на жалісні слова, —
93] Щоб ти мерщій покинув діл цей шпетний.
- 94] Повз твар, яка, голодна, завива,
95] Не прослизне і найспритніший дока:
96] Хто мимо йде, усіх вона вбива.
- 97] Лиха вона з природи та жорстока;
98] Наївшись, голоднішою стає
99] Й ненатлого не насищає ока.
- 100] Із звірами відгулює своє
101] Без міри; та надія на Хорта є,
102] Що він цю твар таки, нарешті, вб'є.
- 103] Про нього скажуть: скарбів не ковтає,
104] В любові, мудрості й чесноті зріс.
105] І ґрунт між Фельтро й Фельтро доглядає.
- 106] Він за Італію зведе свій спис, —
107] Заради ж неї дівчина Камілла
108] І Евріал умерли, й Турн, і Ніс.

- 109] І як би не тікала твар немила,
110] Він в Пекло зажене її, на дно,
111] Звідкіль її жадова приманила,
112] А звідсіля, — надумав я одно, —
113] Я поведу тебе, де залягають
114] Місця, які я взнав уже давно.
115] Почуєш ти, як в розпачі благають
116] Там духи з зойком та з ламанням рук,
117] Повторну смерть на себе накликають.
118] Побачиш тих, хто між вогнених мук
119] Таємно тішиться у сподіванні
120] Колись піднестись до блаженних лук.
121] А схочеш в висі злинути останні, —
122] Душі, достойніші за мене, здам
123] До ніжних рук тебе при розставанні.
124] Бо той, хто звіку владарює там,
125] Мене, що бився у ворожій раті,
126] Й тих, хто зі мною, не пуска й до брам.
127] А в тронній владаря світів палаті
128] Усе пристойне пишному кошу,
129] Щасливий той, хто буде там на святі!»
130] І я йому: «Поете, я прошу,
131] Ім'ям Христа, якого ти не відав,
132] Все зло й все гірше хай тут полишу,
133] Ти ж покажи усе, про що повідав:
134] Хай браму бачу я з Петром святим
135] І тих, хто в муках та скорботі знидів».
136] І рушив він, а я — слідом за ним.

Переклад Євгена Дроб'язка

8. За благо те... — за зустріч із Вергілієм.

13. Я опинивсь під пагорба стіною... — Над лісом гріхів і помилок височить рятівний пагорб доброчесності, осяяний сонцем істини.

31–60. Вийти на пагорб спасіння поетові перешкоджають троє звірів: леопард — у третьому тлумаченні — любострастя, лев — гордість і вовчиця — корисливість.

62. Явився хтось... — Вергілій (70–19 рр. до н. е.), видатний римський поет, автор героїчної епопеї «Енеїда». У середні віки Вергілій мав славу мудреця та передвісника християнства.

69. Мантуя. — Вергілій народився в Мантуанській області.

70. Во время Юлія... — За життя Юлія Цезаря, державного діяча Риму (100–44 рр. до н. е.).

74. Син Анхізів — Еней, герой «Енеїди», який, за поемою, заснував місто Рим, майбутню столицю всесвітньої держави.

91. Хай буде інший шлях тобі прикметний... — Перед тим, як подолати вовчицю і йти на пагорб спасіння, Данте мусить пройти три царства мертвих.

101. Надія на Хорта є... — Хорт — майбутній рятівник Італії від зажерливого папства.

105. Між Фельтро й Фельтро... — між містом Фельтро в Тревізанській області і замком Монтефельтро в Романьї, тобто у веронських землях.

107–108. Італійці, персонажі Віргілієвої «Енеїди», які полягли в бою з ворогом: Камілла, що очолювала вольськів, вождь рутулів Турн, троянські юнаки Низ та Евріал.

114. Місця, які я взяв уже давно, — тобто пекло, яке Вергілій уже описав у VI книзі «Енеїди».

117. Повторну смерть на себе накликають. — Грішники в пеклі, що вже померли тілесною смертю, хотіли б померти й душею, щоб скінчилися їхні муки.

118. Побачиш тих... — тобто душ Чистилища.

122. Душі, достойніші за мене... — тобто Беатріче, що супроводжуватиме Данте по Раю до його останньої сфери.

134. Хай браму бачу я з Петром святим... — брама Чистилища, що її охороняє ангел, намісник апостола Петра.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, яку роль виконує Пісня I в композиції поеми.
2. Розкажіть про події, які описано в Пісні I. Як їх розуміти буквально? Що вони символізують?
3. Пригадайте, скільки років було Данте, коли відбувалися події першої пісні.
4. Поміркуйте, чому саме Вергілій став провідником Данте.
5. Простежте за текстом Пісні I ставлення Данте до давньоримського поета. Чим воно зумовлене?
6. Дослідіть, які знайомі вам імена є в Пісні I. Про кого тут ідеться?
7. Розкрийте символічне значення образів диких звірів, що їх зустрів поет.
8. Проаналізуйте, про що Вергілій попереджає Данте.
9. Поясніть, чому давньоримський поет не бачив Христа й мусить провести Данте тільки до брами Чистилища.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся в пари й підготуйте постер (рекламний плакат) до Пісні першої «Божественної комедії». Складіть відгук про співпрацю та її результати і прокоментуйте, чим вона була для вас корисною.

2. Розмістіть постер в одній із соціальних мереж. Поспостерігайте, скільком друзям він сподобався.

3. Об'єднайтеся у групи і доберіть аудіоряд для виразного читання вступу до поеми. Обґрунтуйте свій вибір.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Пекло, пісня V

У п'ятій пісні розділу поеми «Пекло» натрапляємо на один із найзворушливіших уривків світової поезії — історію нещасного кохання Паоло та

Франчески. У другому колі Пекла вони зазнають покари за гріховне кохання. Душі грішників кружляють тут у вічному вихорі, що символізує вир їхньої земної пристрасті.

Ліричний образ Франчески да Ріміні має трагічне звучання, він контрастує з потворними постатями пекельних персонажів. Грішна дружина, яку видали заміж проти її волі, відповіла на кохання брата власного чоловіка Паоло. Франческа розповідає поетові, як вони з Паоло читали роман про Ланселота — лицаря, закоханого у свою королеву. Коли вони дійшли до місця, де Ланселот цілує кохану, Паоло поцілував Франческу.

Та щастя закоханих було недовгим. Ображений чоловік жорстко розправився з братом і дружиною — своїм кинджалом він зарізав і Паоло, і Франческу, яка намагалася затулити собою коханого. Тому тіні Франчески й Паоло нерозлучно носяться у вогняному смерчі.

Данте співчуває грішному кохання Франчески й Паоло, у якому пристрасть поєдналась із високим духовним почуттям. Усупереч власним релігійним поглядам, він підтримує прагнення людини до свободи, до звільнення від середньовічної ідеології аскетизму й покори.

■ Габріель Россетті. Паоло і Франческа да Ріміні. 1867 р.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, з чого починається Пісня V.
2. Дослідіть, які знайомі імена ви зустріли в Пісні V. Про кого тут ідеться?
3. Проаналізуйте, який настрій створює поет у читача, перш ніж розповісти історію кохання Паоло і Франчески.
4. Поміркуйте, у чому виявляється особливий підхід Данте до зображуваних жертв кохання.
5. Розкрийте, як поет створює психологічний портрет Франчески.
6. Простежте, якими засобами оповідач сполучає такі риси характеру героїні, як ніжна жіночність і тверда воля.

🗨️ ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в пари й підготуйте повідомлення з презентацією на одну з тем:

- Епізод «Божественної комедії» про Паоло і Франческу в художній літературі.
- Епізод «Божественної комедії» про Паоло і Франческу в музиці.
- Епізод «Божественної комедії» про Паоло і Франческу в образотворчому мистецтві.
- Епізод «Божественної комедії» про Паоло і Франческу в кіно.

Україна і світ

До творчості Данте завжди виявляли великий інтерес діячі української культури. Високо цінував і часто згадував великого флорентійця Тарас Шевченко. Писав про нього Пантелеймон Куліш. Перекладав твори поета та присвятив йому дослідження «Данте Аліг'єрі» Іван Франко. Переосмислила тему кохання Данте до Беатріче в поемі «Забута тінь» Леся Українка.

До великого Данте звертались у своїх творах Микола Зеров, Максим Рильський, Павло Тичина, Юрій Клен, Ігор Качуровський, Василь Стус, Ліна Костенко.

Багато українських поетів і перекладачів перекладали окремі фрагменти «Божественної комедії» Данте. Перші 36 терцин пісні I та 6 рядків з пісні XXXIII переклав у 1877–1883 рр. Іван Франко. У 1892–1896 рр. у Львові вийшли друком перші десять пісень «Пекла» в перекладі Володимира Самійленка, що підписався В. Сивеньким. Наприкінці 1890-х років Леся Українка переклала 9 терцин із п'ятої пісні «Пекла». У 1965 році в Мюнхені опубліковано експериментальний переклад фрагмента «Божественної комедії» Василя Барки.

Уперше повний переклад першої частини «Божественної комедії» «Пекло» та більшу частину другої «Чистилище» виконав у 1930–1935 рр. Михайло Драй-Хмара, але рукопис перекладу зник після арешту поета.

У 2007 р. у видавництві Українського католицького університету вийшов переклад Богдана-Івана Лончини першої частини «Божественної комедії» «Пекло».

Перший переклад всіх трьох частин «Божественної комедії» виконав Петро Карманський у 1950-х роках. На жаль, лише перша частина твору «Пекло» у перекладі Карманського та за ґрунтовної редакції Максима Рильського була опублікована в 1956 р., решта — дві частини досі очікують друку.

Повний переклад усіх трьох частин «Божественної комедії» виконав у 1976 році Євген Дроб'язко.

У 2013–2015 рр. вийшов другий повний переклад усіх трьох частин поеми у перекладі дослідника Данте в Україні Максима Стріхи.

Діалог культур

Із часів написання культової поеми пройшло чимало років, однак, ідеї та образи, які створив Данте, і сьогодні надихають художників та скульпторів на створення нових шедеврів. У світі є кілька прославлених ілюстрацій до «Божественної комедії» Данте. Унікальним у цьому відношенні є неповторний манускрипт Сандро Боттічеллі (1445–1510).

Хоч серія малюнків Боттічеллі залишилася незавершеною, її навіть у такому вигляді визнають вершиною мистецтва книжкової ілюстрації XV століття в Італії. У той час було заведено створювати ілюстрації до книг у форматі невеликих зображень, акцентуючи увагу на тексті, у Боттічеллі вони більш схожі на окремі картини. Художник був надзвичайно уважний до першоджерела і точно зобразив кожную сцену.

■ Ілюстрація Сандро Боттічеллі

■ Ілюстрація Вільяма Блейка

На відміну від Боттічеллі, наступний ілюстратор поеми Вільям Блейк (1757–1827), не лише приділяє увагу деталям поеми, а й висловлює власну точку зору.

Шедеврами вважають ілюстрації до поеми «Божественна комедія» Поля Густава Доре (1832–1883). Саме ілюстрації відомого французького художника найкраще передають надприродну атмосферу «Божественної комедії» і допомагають читачеві максимально зануритися в сюжет поеми.

Набір малюнків до поеми створив також іспанський художник ХХ ст. Сальвадор Далі (1904–1989). Роботи були присвячені 700-річчю з дня народження Данте Аліг'єрі.

ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ «БОЖЕСТВЕННОЇ КОМЕДІЇ» ДАНТЕ АЛІГ'ЄРІ

1.2.4 Роль Данте Аліг'єрі в історії європейської культури

«Божественна комедія» впродовж семи століть є джерелом натхнення для багатьох художників, поетів і філософів. Її структура, сюжети, ідеї часто використовувались багатьма пізнішими митцями, отримуючи в їхніх творах унікальну й нерідко різну інтерпретацію. Вплив поеми Данте на всю європейську культуру загалом та окремі її види величезний і неоціненний.

■ Кадр із фільму «Пекло Данте». 2017 р.

■ Рафаель Санті. Фрагмент «Данте» з фрески «Парнас». 1510–1511 рр.

■ Огюст Роден. Ворота пекла. 1880 р.

Творчістю Данте захоплювалися Олександр Пушкін і Микола Гоголь. Вплив Данте відчутний у творчості Олександра Блока, образ поета став визначальним у творчості Анни Ахматової. Історія написання та сюжет «Божественної комедії» — одна з центральних сюжетних ліній роману Дена Брауна «Інферно» (2013).

Філософія «Божественної комедії» знайшла відгук і в образотворчому мистецтві. Широко використовувалися сюжети з «Божественної комедії» в живописі церков і монастирів. До постаті та поезії Данте звертались майстер Високого Відродження Рафаель Санті, романтики Енгр і Делакруа, французький живописець середини XIX ст. Бугро. Скульптор Огюст Роден — автор скульптури «Ворота пекла».

Знайшла втілення поема Данте і в музиці. Ференц Ліст написав «Фантазію-сонату після прочитання Данте» (1837–1839), а також симфонію «Данте», яка складається з двох частин: «Пекло» і «Чистилище» (1855–1856).

Симфонічну фантазію «Франческа да Ріміні» написав Петро Чайковський (1878), оперу з такою самою назвою — Сергій Рахманінов (1904) і балет — Борис Астаф'єв (1947). За іншим епізодом поеми, де розповідається про флорентійського шахрая Джанні Скіккі, італієць Джакомо Пуччіні написав одноактну комічну оперу «Джанні Скіккі» (1918).

Сюжет «Божественної комедії» покладено в основу лірики альбому «Komedia» готик-метал групи з Австрії Dreams of Sanity.

У 1911 р. за мотивами дантівського «Пекла» було знято італійський німий фільм «L'Inferno». У 1989 р. британський режисер Пітер Грінуей зняв мінісеріал «A TV Dante». У 2017 р. у США створено фентезі «Пекло Данте».

1.2.5 Данте — останній поет Середньовіччя, перший поет нового часу

Український поет і мислитель Іван Франко так характеризує образ Данте: «Данте є найвищим виразом, поетичним взірцем та увічненням того, що називається середніми віками. Та рівночасно як людина геніальна він всім своїм єством належить до наших часів, хоча думками і поглядами коріниться в минувшині».

Новаторство Данте полягає в тому, що він підніс людину, людське. У його творчості закладено підвалини гуманістичного світогляду.

Поетична індивідуальність, сила почуттів, багатство уяви його ліричного героя — усі ці нові для середньовічної поезії риси наближають Данте до прийдешньої доби — Відродження.

Повною мірою нове, ренесансне світорозуміння великого флорентійського поета втілилося в його найбільш ушлявленому творі — безсмертній «Божественній комедії».

Це найстаріше зображення Данте з каплиці палацу Барджелло у Флоренції, зафарбоване незадовго до його вигнання, а з часом відновлене. Автор — сучасник Данте, італійський художник **Джотто ді Бондоне** (1266–1337), мистецтво якого в історії європейського живопису знаменує перехід від Середньовіччя до Відродження, як його символізує творчість Данте в поезії.

■ Джотто. Портрет Данте Аліг'єрі. XIV ст.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Оцініть роль Данте Аліг'єрі в історії європейської культури.
2. Доведіть, що поема «Божественна комедія» є філософсько-художнім синтезом середньовічної культури й утілення ідей раннього Відродження.
3. Розкрийте, у чому ви вбачаєте особливості композиції поеми.
4. Складіть резюме про концепцію світу й людини у творі Данте.
5. Підсумуйте, які алегоричні образи та епізод із твору вам запам'яталися найбільше і чому.
6. Підсумуйте, якою інформацією збагатилися ваші знання про поему як літературний жанр.

Вимоги до складання резюме:

- вичерпність інформації з акцентом на основних елементах;
- грамотність;
- чітке оформлення;
- персоніфікація резюме (при бажанні можна перелічити власні назви).

💬 ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся у групи і, використовуючи власні асоціативні грона, укладіть кластер із ключовим словом *Данте*. Нову для вас інформацію розмістіть у прямокутниках і позначте червоним кольором. Дайте загальну оцінку зростання знань членів вашої творчої групи.

2. Об'єднайтеся в пари та обговоріть, чи справдилися ваші очікування від вивчення теми, сформульовані на початку роботи. Запропонуйте теми для групових проєктів на урок позакласного читання.

Резюме́ — це коротке узагальнення найважливіших відомостей. Обсяг резюме не повинен перевищувати однієї сторінки. Інформацію слід розміщувати так, щоб вона легко сприймалася візуально, акцентувала увагу на основному.

Кла́стер — група однакових або подібних елементів, зібраних разом. Об'єднує кілька асоціативних грон.

Відродження в Англії. Шекспір. «Тамлет»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

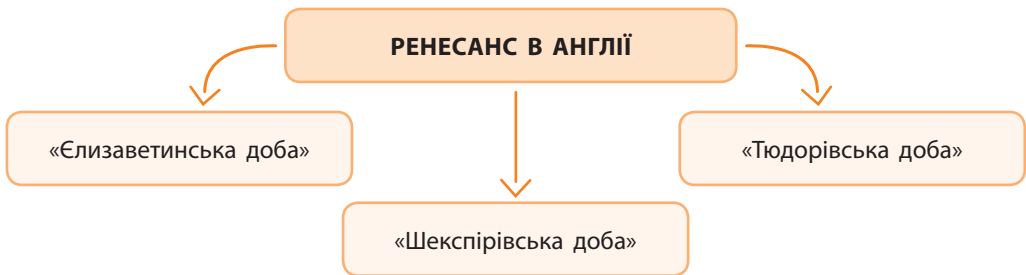
1. Поміркуйте, чому Ренесанс в Англії настав пізніше, ніж в Італії.
2. Визначте, чим відрізняється Ренесанс в Англії від Відродження в Італії. Обґрунтуйте свою відповідь.
3. Пригадайте, що вам відомо про величного представника Ренесансу в Англії — Вільяма Шекспіра.

1.3.1 Ренесанс в Англії

Англійське Відродження — короткий, проте могутній злет творчих сил. Це вершина й одночасно трагічний фінал доби європейського Ренесансу, який проголошував людину вільною й повноправною, а залишив її з гірким усвідомленням неможливості втілити в життя гуманістичну мрію про щастя та благоденство на землі.

В Англії епоха Відродження настала майже на два століття пізніше, ніж в Італії, — кінець XVI – початок XVII століть.

Мистецтво англійської поезії та драматургії епохи Відродження сягнуло висот за часів королеви **Єлизавети I** з династії Тюдорів, яку вважають матір'ю англійської нації.

Літераторів, які прикрасили своєю творчістю цей довгий вік, називали *єлизаветинцями*. Після смерті королеви трон перейшов до іншої династії — Стюартів. Підтримувана Стюартами ідеологія перешкоджала вільному розвитку мистецтва, що означало кінець англійського Ренесансу.

Література Англії доби Ренесансу

Найпопулярнішою темою мистецьких творів Англії, завдяки загальному інтересу ренесансного світогляду до національної історії, стала **історія країни**. Мандрівні трупи й театри широко коментували та представляли на сценах події війни Білої і Червоної троянд, Столітньої війни,

епізоди з життя англійських королів. Так формувалася національна свідомість англійців, закладалися основи англійської національної літератури, у розвитку якої **Вільям Шекспір** відіграв провідну роль. Розкриті у його творах теми громадянського миру, образ вольового, справедливого і гуманного монарха назавжди вписали його в історію англійського Ренесансу. Шекспір створив надзвичайно точну і глибоку хроніку англійського життя свого часу.

У кожному творі Шекспіра і комедія, і драма, і тонка психологія. Прославившись спочатку як творець поем, він через драму пройшов шлях до створення історичних полотен. Маленьке містечко, у якому народився драматург, нині відоме на весь світ.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся в пари і складіть «Банк ідей» щодо теми «Вільям Шекспір» (див. с. 4).
2. Визначте, які твори англійського митця ви хотіли б у парі презентувати для інших учнів класу. Сформулюйте свою пропозицію і винесіть її на обговорення в класі.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

- Об'єднайтеся в пари і перегляньте в мережі Інтернет один із фільмів про Єлизавету I. Сформулюйте своє враження про її часи і складіть його у формі твітер-повідомлення для соціальних мереж.

Твітер-повідомлення — це короткий текст (*твіт*), який доповнюється зображеннями, звуком і відеофрагментами.

1.3.2 Вільям Шекспір (1564–1616)

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

1. Пригадайте, чим запам'яталася вам творчість Шекспіра.
2. Поміркуйте, чи згодні ви з тими, хто вважає Шекспіра видатним драматургом. Поясніть свою позицію.
3. Подискутуйте, у чому полягають художні особливості трагедій Шекспіра.

Вільям Шекспір приголомшив своєю творчістю всю Європу. Його твори, написані майже чотири століття тому, вважаються вершиною художньої культури доби Відродження та дотепер хвилюють читачів і глядачів глибиною почуттів і багатством дум-

■ Вільям Шекспір

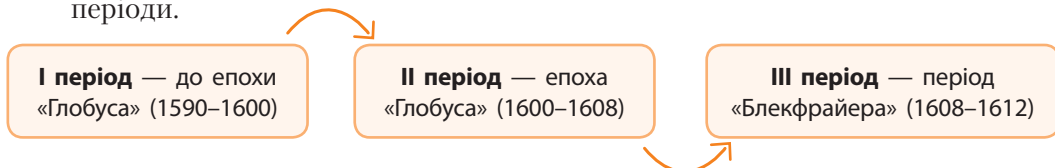

■ Будинок-музей Шекспіра в Стретфордї-на-Ейвонї

ки. Найкращі театри світу вважають для себе за велику честь ставити шекспірівські п'єси, а найвидатніші актори — грати в них. Твори Шекспіра перевидують, перекладають, ілюструють, екранізують, на них пишуть музику. Про видатного англійського поета і драматурга пишуть книги, знімають фільми, йому ставлять пам'ятники.

1.3.3 Творча спадщина Шекспіра

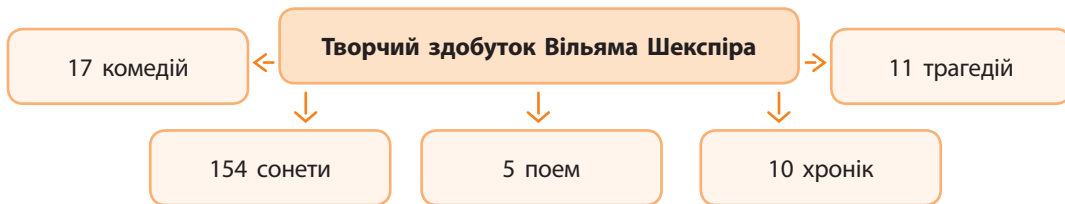
У сучасній науці прийнято поділяти творчість Шекспіра на три періоди.

У **перший період** творчості Шекспір написав сонети і поеми, кращі комедії («Приборкання норовливої», «Сон літньої ночі», «Венеційський купець», «Віндзорські жартівниці», «Багато галасу з нічого», «Дванадцята ніч»), дев'ять із десяти «хронік» («Річард III», «Генріх IV» та ін.), трагедії «Ромео і Джульєтта» та «Юлій Цезар».

У **другий період** творчості — чотири «великі трагедії»: «Гамлет», «Отелло», «Король Лір», «Макбет», «античні драми» («Антоній і Клеопатра» та ін.). Саме ці твори прославили Великого Барда (так часто називають Шекспіра шанувальники його творчості).

У **третій період** — три трагікомедії («Буря» та ін.).

Здобутки драматургії Вільяма Шекспіра

Всесвітню славу принесли Шекспіру його драматичні твори: історичні хроніки, трагедії й комедії. Тут він сягнув такої висоти, що його твори й сьогодні, як і мистецтво стародавніх греків, хвилюють нас і багато в чому є взірцем.

Трагедія Шекспіра «Гамлет» — номер 49 у Рейтингу 100 найкращих книжок усіх часів за версією журналу «Ньюсвік».

Як найвидатнішого драматурга світу Шекспіра прославили так звані «**великі трагедії**»: «Ромео і Джульєтта», «Гамлет», «Отелло», «Король Лір» і «Макбет».

1.3.4 Трагедія «Гамлет»

Для трагедії «Гамлет» Шекспір використав давній сюжет: узурпатор убиває шляхетного правителя й захоплює владу над країною, а син убитого має відновити справедливість, покаравши убивцю батька. Якщо спадкоємець загиблого короля впорається з цим завданням, нагородою йому стануть трон батька і гучна слава «діянь гідних».

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Шекспір спирався на легенду про Амлета, записану літописцем XIII ст. Саксоном Граматиком. У легенді розповідається про те, як король Ютландії (півострови в Данії) загинув від руки рідного брата. Убивця захопив його престол і одружився з удовою. Син убитого, принц Амлет, задумав помститися вбивці батька, але до певного часу прикидався божевільним, щоб не викликати зайвих підозр. Король-узурпатор і його прибічники спробували згубити Амлета, але їм це не вдалося. Врешті-решт Амлет переміг усіх своїх ворогів, став королем (події, описані в цьому переказі, швидше за все належать до IX ст.).

■ Пам'ятники Гамлету й Офелії в Гельсінгьорі. Данське містечко Гельсінгьор — це і є Ельсінор із «Гамлета» Шекспіра

Дія трагедії Шекспіра стосується набагато пізніших часів, ніж стародавня легенда. Суперечність між християнським ученням і земними реаліями — це той новий смисл, яким наповнив драматург свій твір, у якому йдеться про моральний обов'язок і справедливість, про помсту й милосердя, про високі почуття одних і ниці вчинки інших, про визначеність людської долі, про складний вибір, що його доводиться робити в житті.

Шекспірів Гамлет — християнин, а Христос учив прощати ворогів своїх. Так у чому ж полягає його обов'язок: у прощенні вбивці свого батька або в помсті? Це і є *головний конфлікт трагедії*.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Починається трагедія з того, що поруч із королівським палацом данських монархів — Ельсінором солдати кілька разів бачили привида, дивно схожого на нещодавно загиблого короля.

Новина доходить до принца Гамлета, і він вирішує побачити, що відбувається, на власні очі.

Після зустрічі з Привидом Гамлет сповнений сум'яття: він почув, що брат покійного короля, нинішній король Клавдій і чоловік його матері, отруїв його батька. Привид наказує синові помститися за нього.

■ Педро Америку.
Видіння Гамлета. 1893 р.

■ Джон Вотерхаус. Офелія.
1889 р.

■ Бенджамін Вест.
Офелія і Лаерт. 1792 р.

Трагедія Гамлета — це трагедія *пізнання людиною зла*. До часу існування героя було безтурботним. Принц жив у королівській сім'ї, зігрітий любов'ю батьків. Він сам покохав, і чарівна дівчина відповіла йому взаємністю. У нього були вірні друзі. Він захоплювався науками, любив театр, писав вірші. Попереду на нього чекало велике майбутнє — стати королем і правити своїм народом. Та раптово все почало руйнуватися. У розквіті сил помер батько. Не встиг Гамлет пережити це горе, як другий удар спіткав його: мати за два місяці по смерті батька вийшла заміж за батькового брата. Принц дізнався, що новий король, чоловік його матері, пішов на злочин заради трону й жінки — убив його батька-короля.

Біди, що спіткали Гамлета, примусили його по-новому подивитися на те, що відбувається навколо. Світ, який він побачив, вжахнув принца. Його душу ятрать важкі питання: чи варте чогось людське життя? Що таке смерть? Чи можна комусь вірити? Чи існують дружба й любов? Як бути щасливим у світі, де панують брехня та зрада? Як відповідати на зло?

Поза сумнівом, убивця має бути покараний: також безсумнівно, що покарання злочинця є обов'язком сина і спадкоємця престолу.

Та чи є у Гамлета можливість покарати вбивцю батька законним шляхом? Клавдій — король, носій влади і гарант справедливості в країні. До якого суду може звернутися син убитого короля? Сама доля штовхає Гамлета на шлях помсти, неприйнятної для християнина. Філософське питання вибору й свободи волі пронизує всю трагедію.

У Гамлета дуже важко на душі, рідна земля йому здається «пустельним місцем», а повітря — «каламутним і чумним скупченням парів» (*тут і далі переклад Леоніда Гребінки*).

У своєму знаменитому монолозі **«Бути чи не бути?»** Гамлет перелічує біди тогочасного суспільства: «властей сваволлю», «тяганину суду», «гніт можновладця, гордія зневаги». А найгірша, на погляд Гамлета, його рідна країна, де він народився й живе. Він називає Данію «тюрмою з безліччю затворів, темниць і підземель». Данське королівство постає в трагедії як символ недосконалості світу й людей.

У трагедії Шекспіра ми відчуваємо дію фатуму. Гамлет приречений, як і всі, кого він любить або ненавидить. Він зовсім не хотів убивати Полонія, батька Офелії. Ще менше Гамлет хотів заподіяти зло самій Офелії, проте мимовільне вбивство Полонія стало причиною безумства, а потім і смерті дівчини.

Величний і трагічний фінал «Гамлета» Шекспіра можна трактувати як триумф справедливості. Випадково випила отруєного вина королева, винна в тому, що несвідомо зв'язала життя з убивцею. Помирає від удару рапіри Гамлета Лаерт, який отруїв рапіру для поєдинку. Гамлет нарешті розраховується з підступним королем Клавдієм за смерть батька. Проте й сам Гамлет гине. Можливо, його наздоганяє кара за ненавмисне вбивство Полонія та загибель Офелії? Сповнена глибоких філософських і моральних проблем, трагедія порушує складні питання, проте не дає однозначних відповідей.

Давно було помічено різноманітну тональність трагедій Шекспіра, суміш трагічного з комічним. Зазвичай у його творах носіями комічного є персонажі низького звання і блазні. У «Гамлеті» немає такого блазня. Щоправда, тут є комічні фігури: могильників на початку твору, Озріка і другого дворянина на початку п'ятої дії. Іноді комічний і Полоній. У «Гамлеті» Шекспір будує дію так, щоб трагічна напруга змінювалася сценами спокійними й глузливими. Те, що серйозне межує зі смішним, трагічне — з комічним, піднесене — з повсякденним, створює враження справжньої життєвості твору.

1.3.5 Образ Гамлета

Гамлет — один із найцікавіших і найскладніших образів світової літератури — є й одним із найулюбленіших її героїв. Навіть більше — завдяки Шекспірові Гамлет сприймається не як персонаж старовинної трагедії, а як жива людина, добре знайома численним читачам і глядачам. Та насправді зрозуміти цього близького багатьом героя не так просто. У ньому, як і в усій п'есі, є немало прихованого, загадкового, незрозумілого. Недаремно так по-різному його сприймають: для одних Гамлет — людина слабкодуха, яка весь час поринає в сумніви, вагається замість того, щоб діяти; для інших — втілення мужності й шляхетності, борець за добро і честь. Причина цього — одвічна для людини ситуація вибору, у якій герой Шекспіра перебуває упродовж усієї сценічної дії.

Нерішучість героя спантеличує багатьох. До чого ставити нерозв'язні питання, якщо під рукою є шпага? Та людина не знає, звідки приходять відіння, ким вони послані:

■ Сава Бродський. Ілюстрація до трагедії «Гамлет». 1980 р.

світлим або темними силами. Раптом за тінню батька ховається якийсь морок, що хоче викрасти душу?

Питання, які мучать принца, занадто складні, майже за межею розуміння людини, тож оточення схильне бачити в героєві божевільного. Гамлет радо погоджується на цю роль, оскільки говорити правду — це привілей юродивих і філософів.

Якби Гамлет переслідував особисті цілі, він розправився б із Клавдієм і повернув собі престол. Але він мислитель і гуманіст, стурбований загальним благом, і відчуває себе відповідальним за всіх. Це завдання непосильне навіть для наймогутнішої людини, і тому Гамлет відступає перед ним, занурюючись у роздуми і глибину свого відчаю.

Та під машкарою скептицизму й песимізму данського принца ховається чуйне гаряче серце. Як засвідчує його ставлення до Горацио, Гамлет здатний до вірної дружби; він по-справжньому любив Офелію, і розпач, з яким він кидається на її труну, глибоко щирий; у його ставленні до матері відчутні риси зворушливої синові ніжності; він делікатний з Лаертом, у якого щиро просить вибачення; останні слова його — вітання Фортінбрасу, якому він заповідає престол заради блага своєї батьківщини. Піклуючись про своє добре ім'я, Гамлет перед смертю доручає Горацио повідати всім правду про нього.

Саме завдяки цьому, висловлюючи виняткової глибини думки, Гамлет постає у трагедії не філософським символом, не гаслом ідей самого Шекспіра або його епохи, а конкретною особою, слова якої, виражаючи її особисті переживання, набувають через це особливої переконливості.

Шекспірівський Гамлет уособлює вічний пошук істини, він намагається осмислити світ і себе у світі. Це перший такого типу герой у світовій літературі.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, прочитайте монолог Гамлета в оригіналі. Прочитайте переклад, здійснений Григорієм Кочуром.

* * *

To be, or not to be, that is the question:
 Whether 'tis nobler in the mind to suffer
 The slings and arrows of outrageous fortune,
 Or to take arms against a sea of troubles,
 And by opposing, end them? To die: to sleep;
 No more; and by a sleep to say we end
 The heart-ache and the thousand natural shocks
 That flesh is heir to, 'tis a consummation
 Devoutly to be wish'd. To die, to sleep;
 To sleep: perchance to dream: ay, there's the rub;
 For in that sleep of death what dreams may come

When we have shuffled off this mortal coil,
Must give us pause: there's the respect
That makes calamity of so long life;
For who would bear the whips and scorns of time,
The oppressor's wrong, the proud man's contumely,
The pangs of despised love, the law's delay,
The insolence of office and the spurns
That patient merit of the unworthy takes,
When he himself might his quietus make
With a bare bodkin? who would fardels bear,
To grunt and sweat under a weary life,
But that the dread of something after death,
The undiscover'd country from whose bourn
No traveller returns, puzzles the will
And makes us rather bear those ills we have
Than fly to others that we know not of?
Thus conscience does make cowards of us all;
And thus the native hue of resolution
Is sicklied o'er with the pale cast of thought,
And enterprises of great pith and moment
With this regard their currents turn awry,
And lose the name of action. — Soft you now!
The fair Ophelia! Nymph, in thy orisons
Be all my sins remember'd.

* * *

Бути чи не бути — ось питання.
В чім більше гідності: терпіти мовчки
Важкі удари навісної долі
Чи стати збройно проти моря мук
І край покласти їм борнею?
Вмерти — заснуть, не більш.
І знати, що скінчиться
Сердечний біль і тисячі турбот,
Які судились тілу. Цей кінець
Жаданий був би кожному. Померти —
Заснути. Може, й бачити сновиддя?
У цьому й перепона. Що приснитись
Нам може у смертельнім сні, коли
Вантаж земної суєти ми скинем?
Оце єдине спонукає зносить
Усі нещастя довгого життя;
Інакше — хто ж би стерпів глум часу,
Ярмо гнобителів, пиху зухвальців,
Зневажену любов, суди неправі,

Нахабство влади, причіпки й знуцання,
Що гідний зазнає від недостойних, —
Хто б це терпів, коли удар кинджала
Усе кінчає? Хто б це став потіти,
Вгинаючись під тягарем життєвим,
Якби не страх перед незнаним чимось
У тій незвіданій країні, звідки
Ще не вертався жоден подорожній?
Миритись легше нам з відомим лихом,
Аніж до невідомого спішити;
Так роздум робить боягузів з нас,
Рішучості природжений рум'янець
Блідою барвою вкриває думка,
І збочує величний намір кожен,
Імення вчинку тратячи. Та досить!
Офеліє! В своїй молитві, німфо,
Згадай мої гріхи.

Переклад Григорія Кочура

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть про сюжет трагедії «Гамлет». Чи є він оригінальним у світовій літературі, чи має певну літературну історію?
2. Порівняйте, чим п'єса «Гамлет» Шекспіра схожа на давньогрецьку трагедію.
3. Пригадайте, яка сцена в трагедії справила на вас найбільше враження. Чому?
4. Проаналізуйте, хто і з яких причин загинув у трагедії Шекспіра «Гамлет». На вашу думку, загибель героїв випадкова чи закономірна?
5. Схарактеризуйте образ Гамлета в різних діях трагедії: до зустрічі із Привидом; після вистави мандрівних акторів; після смерті Офелії. Як показано розвиток характеру героя у монологах і діалогах?
6. Перечитайте монолог Гамлета на початку дії III, сцена 1. Чи схожий цей Гамлет на Гамлета з I дії? Доберіть аргументи й підготуйтеся до дискусії.
7. Обміркуйте, яку роль у трагедії відіграють випадковості.
8. Перечитайте монолог Гамлета «Бути чи не бути». З'ясуйте роль цього епізоду в п'єсі.
9. Назвіть основні риси трагедії «Гамлет». Проілюструйте їх прикладами з тексту.
10. Знайдіть у тексті трагедії вислови, які стали крилатими. Поясніть, як ви їх розумієте.
11. Розгляньте ілюстрації до «Гамлета» Шекспіра. Чи такими ви собі уявляли героїв трагедії? Складіть словесні портрети дійових осіб «Гамлета».
12. Поміркуйте, чому трагедія «Гамлет» змушує читачів і глядачів чотири століття поспіль співчувати данському принцу.
13. Вивчіть напам'ять монолог Гамлета.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся в пари й розкрийте багатогранність шекспірівських характерів у творі (по одному персонажу кожній парі). Відповідь проілюструйте цитатами з тексту.

2. Об'єднайтеся у групи й підготуйте повідомлення з презентацією:

- Історія створення трагедії Гамлет.
- Фільмографія трагедії Шекспіра «Гамлет».
- Ілюстратори трагедії «Гамлет».
- «Гамлет» Шекспіра і музика.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

• Знайдіть в Інтернеті й прослухайте монолог Гамлета «Бути чи не бути» («To be or not to be») у виконанні головних героїв різних екранізацій трагедії. Який артист справив на вас найбільше враження? Відповідь обґрунтуйте.

ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ТРАГЕДІЇ ВІЛЬЯМА ШЕКСПІРА «ГАМЛЕТ»

1.3.6 Гамлет — вічний образ світової літератури

Ви вже знаєте, що літературні персонажі, які за глибиною художнього узагальнення виходять за межі конкретних творів і відображеної в них епохи, називають **«вічними образами»**. «Вічні образи» стають певними знаками культури й отримують нове життя в мистецтві різних країн та епох.

Гамлет — перший герой світової літератури, який *замислився* над пережитою трагедією. Роздумуючи над необхідністю вчинку (помсти за батька), він водночас зважає його наслідки.

Геніальність Шекспіра в тому, що в героєві своєї трагедії він розпізнав і зобразив те, що тільки зароджувалося в його часи і продовжує жити у віках.

Як із образом Дон Кіхота Сервантеса пов'язують поняття «донкіхотства», так із образом Гамлета — поняття «гамлетизму».

1.3.7 Сприйняття та інтерпретації трагедії «Гамлет» у наступні епохи

«Гамлет» — найважча для тлумачення з усіх трагедій Шекспіра внаслідок надзвичайної складності її задуму. Жоден твір світової літератури не викликав такої кількості суперечливих пояснень. Гамлет присягається віддати все життя справі помсти за батька — і замість цього впродовж чотирьох дій роздумує, докоряє собі й іншим, філософствує, не роблячи нічого рішучого доти, доки в кінці п'ятої дії вбиває, нарешті, лиходія суто імпульсивно, коли дізнається, що той отруїв його самого. Що ж є причиною такої пасивності данського принца? Іноді її вбачають у природній м'якості Гамлета, у його надмірному «інтелектуалізмі», що гальмує здатність до дії, у його християнській схильності до прощення. Ці пояснення суперечать вказівкам, що знаходимо в тексті трагедії. Гамлет за вдачею своєю зовсім не безвольний і не пасивний: він сміливо кидається вслід за привидами батька, думаючи, що це Клавдій; без вагань убиває Полонія, який сховався за килимом; виявляє надзвичайну винахідливість і мужність під час плавання до Англії. Річ не стільки в натурі Гамлета, скільки в тому особливому становищі, у якому він опинився. Особистість Гамлета втілює ситуацію, що є типовою для людини взагалі: пошук сенсу людського буття та визначення зі своїми морально-етичними нормами.

До трагедії Шекспіра звертався Гете, який трактував образ Гамлета як своєрідного Фауста, бачив у ньому душу чисту й шляхетну. Особливого значення набув створений Шекспіром образ у митців-романтиків. Саме вони розкрили його «вічність» та універсальність. Гамлет у їхньому тлумаченні — чи не перший романтичний герой, який болісно переживає недосконалість світу.

Інтерпретації образу Гамлета російськими поетами «Срібної доби» (початку ХХ ст.) — це продовження традицій романтиків (насамперед це Олександр Блок, Анна Ахматова, Борис Пастернак).

Мало місце нове прочитання трагедії в Англії. У гамлетизмі англійському на першому місці були намагання відшукати відповідь на питання про те, як досягти гармонії в собі та в бутті.

Україна і світ

Творчість Шекспіра залишила помітний слід в українській літературі. Шекспір був улюбленим поетом Тараса Шевченка. Відлуння його творів можна знайти в Івана Франка, Лесі Українки, Максима Рильського та інших митців. Над трактуванням образу Гамлета як українського варіанту гамлетизму свого часу замислювались Іван Франко, Дмитро Донцов, Євген Маланюк, Максим Рильський.

Перші переклади Шекспіра з'явилися в Україні з ХІХ ст. Драматичні твори поета перекладали Іван Франко, Юрій Федькович, Максим Рильський, Іван Кочерга, Юрій Клен та інші. Зокрема, трагедію «Гамлет» перекладено вісім разів.

Перші переклади «Гамлета» українською мовою належать до 60-х років ХІХ століття. 1865 року у львівському журналі «Нива» опублі-

ковано переклад першої дії трагедії, зроблений П. Свенціцьким. У 70-х роках ХІХ ст. «Гамлета» переклав Михайло Старицький, замінивши п'ятистопний ямб оригіналу на хорей, переклад вийшов друком у 1882 році, Юрій Федькович переклав п'єсу з німецького перекладу в 1872 році (видано у 1902 р.).

Українською мовою трагедію переклали Михайло Старицький, Юрій Федькович, Пантелеймон Куліш, Юрій Клен, Леонід Гребінка, Михайло Рудницький, Ігор Костецький, Григорій Кочур, Юрій Андрухович.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

За радянської доби українські інтерпретації образу Гамлета — це насамперед віддзеркалення колізій української дійсності, а вже потім — переосмислення власне образу героя Шекспіра. Тому дехто «вбивав Гамлета в собі» (як поети Павло Тичина, Микола Бажан) відповідно до вимог влади, а дехто відмовлявся бути флейтою тоталітарного режиму, що призводило до арештів, заслань або загибелі (Євген Плужник, Микола Зеров, Григорій Косинка, Валер'ян Підмогильний, Микола Куліш та, на жаль, багато представників українського відродження першої третини ХХ ст., що увійшло до історії з красномовним епітетом «розстріляне»).

«Гамлет» Шекспіра в театрі та кіно

Роль Гамлета є однією з найбажаніших і найбільш виграваних ролей у світовому театрі. Якщо актора запитати про те, яку роль він мріє зіграти, то він обов'язково скаже вам — Гамлета.

Перерахувати всіх зіркових виконавців ролі данського принца різних часів і країн просто неможливо. У цьому довжелезному списку є імена зірок Лоуренса Олів'є, Пола Скофілда, Жана Луї Трентіньяна, Володимира Висоцького, Річарда Бартонна, Іннокентія Смоктуновського, Кевіна Клайна, Кіану Рівза, Девіда Теннанта, Джуда Лоу, Ітана Хоука, Кеннет Брана, Бенедикта Камбербетча та багатьох-багатьох інших.

Різноманітні постановки «Гамлета» йдуть на сценах світу й України: традиційні й сучасні, сповнені трагізму й філософських роздумів та веселі й жартівливі, музикальні й навіть лялькові.

«Гамлета» екранізовано понад 90 разів (від 1907 р.). Різні актори різних країн приміряли на себе трагічну долю данського принца. Обрати кращу екранізацію важко, комусь сподобається красивий романтичний фільм Франко Джефіреллі з Мелом Гібсоном у головній ролі. Когось вразить сучасне прочитання трагедії й Гамлет у футболці — Девід Теннант. А комусь захочеться побачити у ролі Гамлета Арнольда Шварценеггера.

Ось уже чотириста років людство вглядається у сцени шекспірових шедеврів і впізнає в них себе. Твори Шекспіра не перестають приваблювати й дивувати майстерністю та глибиною, актуальністю і свіжістю думки, масштабністю поетичного мислення. Для широкого загалу читачів і театральних діячів у країнах Європи і США Шекспір став культовою фігурою ще на початку ХІХ століття. Показові в цьому плані слова великого Й. В. Гете: «Шекспір — і кінця йому немає».

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, чому Гамлет — «вічний образ» світової літератури.
2. Розкрийте, у чому своєрідність трагедії «Гамлет».
3. Дослідіть особливості сприйняття трагедії Шекспіра в різні епохи.
4. Проаналізуйте, чому роль Гамлета в усі часи залишається найбажанішою для будь-якого актора.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся в пари й підготуйте повідомлення з презентацією на одну з тем:
  - Історія українських перекладів Шекспіра.
  - Трагедія «Гамлет» на українській сцені.
  - Трагедія «Гамлет» на світовій сцені.
2. Об'єднайтеся у групи й перегляньте одну з кіноверсій трагедії «Гамлет». Враженнями поділіться з однокласниками.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

- Відвідайте театр або знайдіть в Інтернеті й перегляньте одну з вистав за трагедією «Гамлет». Напишіть рецензію на виставу і розмістіть у соціальних мережах.

ЗАВАНТАЖТЕ ІНФОРМАЦІЮ

«**Одіссéя**» (грец. *Οδύσσεια*) — епічна поема **Гомера** (закінчена пізніше «Іліади», приблизно 7 ст. до н. е.), що описує поневіряння та повернення на батьківщину героя Троянської війни, царя Ітаки Одіссея. Вдома на Одіссея чекали його вірна дружина Пенелопа з сином Телемахом. «Одіссея» не є безпосереднім продовженням «Іліади», тут переважає матеріал побутовий та казковий.

«**Божественна комедія**» (італ. *La Divina Commedia*) — шедевр світової літератури, філософсько-фантастична поема **Данте Аліґ'єрі**, написана в XIV ст. тосканським діалектом. У трьох частинах («Пекло», «Чистилище», «Рай») Данте описує свою мандрівку до Бога, слідує спочатку за Вергілієм, а потім його супроводжує Беатріче. «Божественна комедія» є енциклопедією знань Середньовіччя, й водночас у ній втілюється нове, ренесансне світо-розуміння великого флорентійського поета.

«**Гамлет**» — трагедія **Вільяма Шекспіра** (написана в 1599–1601 рр.). У п'єсі, дія якої відбувається в Данії, розповідається, як принц Гамлет здійснює помсту своєму дядькові королю Клавдію, убивці попереднього короля, Гамлетового батька, та нового чоловіка Гамлетової матері, королеви Гертруди. Серед тем трагедії також божевілля (удаване й справжнє), зрада, помста і моральне падіння.

Ключові поняття теми:

міф, епічна поема, вічний образ, трагедія.

ВАШІ ПІДСУМКИ

1. «Одіссея» — продовження «Іліади» Гомера?
  - а) так
  - б) ні
2. Свою «Комедію» назвав «Божественною» сам Данте?
  - а) так
  - б) ні
3. Вільям Шекспір використав для трагедії «Гамлет» відомий мандрівний сюжет?
  - а) так
  - б) ні
4. Виберіть одну правильну відповідь.
Поему «Одіссея» Гомер написав:
  - а) після «Іліади»
  - б) до «Іліади»
  - в) одночасно з «Іліадою»
5. Виберіть одну правильну відповідь.
Данте Аліг'єрі визнали генієм у Флоренції:
  - а) за життя поета
  - б) після смерті поета
  - в) у наш час
6. Виберіть одну правильну відповідь.
Вільям Шекспір — автор:
  - а) сонетів і драматичних творів
  - б) драматичних творів і прози
  - в) сонетів і прози
7. Установіть відповідність між письменниками й жанрами:

1) Гомер	а) трагедія
2) Данте	б) епос
3) Шекспір	в) поема
	г) комедія
8. Установіть відповідність між творами та дійовими особами:

1) «Одіссея»	а) Офелія
2) «Божественна комедія»	б) Пенелопа
3) «Гамлет»	в) Беатріче
	г) Ромео
9. Установіть відповідність між авторами та творами:

1) Гомер	а) «Гамлет»
2) Данте Аліг'єрі	б) «Одіссея»
3) Вільям Шекспір	в) «Божественна комедія»
	г) «Дон Кіхот»
10. Чи справедливим є твердження, що в «Одіссеї» Гомера переважає матеріал побутовий та казковий? Відповідь аргументуйте.
11. Данте — останній поет Середньовіччя, перший поет нового часу. Поясніть чому.
12. У чому секрет популярності трагедії Шекспіра «Гамлет»?

Розділ 2

Проза і поезія XIX ст.

Специфіка переходу від романтизму до реалізму

Романтизм (фр. romantisme) — ідейний рух у літературі й мистецтві, що виник наприкінці XVIII ст.
Реалізм — художній напрям, що домінував у літературі й мистецтві з середини XIX ст.

Як ви вже знаєте, на початку XIX століття в Європі сформувався **романтизм** — ідейний рух у літературі й мистецтві, для якого характерний особливий інтерес до неординарної особистості, буремного героя, що протиставляє навколишній дійсності себе, світ своєї

душі. Водночас поряд із романтизмом виникає інший літературний напрям — **реалізм**.

КУЛЬТУРА ПІЗЬОГО РОМАНТИЗМУ ТА ПЕРЕХОДУ ДО РЕАЛІЗМУ XIX СТ.	
Доба	XIX століття
Представники	література: <ul style="list-style-type: none"> • Німеччина — Генріх Гейне, Ернст Теодор Амадей Гофман, Якоб та Вільгельм Грімм; • Франція — Стендаль, Густав Флобер; • Росія — Федір Тютчев, Афанасій Фет; • США — Волт Вітмен; музика: Ріхард Вагнер, Нікколо Паганіні, Фредерік Шопен, Ференц Ліст, Гектор Берліоз; живопис: Федір Бруні, Теодор Жеріко, Ежен Делакруа, Іван Айвазовський, Вільям Тернер; скульптура: Франсуа Рюд
Особливості	<ul style="list-style-type: none"> • у надрах романтизму розвивається реалізм; • романтичні «два світи»: ідеальний світ, якого гідна людина, і реальний, у якому вона насправді живе; • тісне переплетення трагічного й героїчного; • увага до внутрішнього світу людини, поглиблений психологізм, культ почуттів;

	<ul style="list-style-type: none"> • принципово новий тип героя — надзвичайний, бунтівник, самотній, з трагічною долею; • провідні мотиви — самотність, світова скорбота (національна туга) та романтичний бунт, нескореність, трагічний розлад із життям, насмішка над невідповідністю мрії та реальності, захоплення стихією природи, потяг до далекого від сучасної цивілізації укладу життя; • звернення до історичного минулого, фольклору, екзотики
Основні жанри	ліричний вірш, пісня, літературна балада, поема, історичний роман, історична драма, казка

Світоглядно-естетичні засади романтичного мистецтва мали певні внутрішні суперечності.

Прагнення проаналізувати суспільні порядки, удосконалити світ, зробити його людянішим передбачає не стільки заглибленість у фантастичний, ідеальний світ мрії, скільки реалістичне осмислення дійсності з метою віднайти практичні шляхи її удосконалення.

У центрі художнього зображення письменників-романтиків — **надзвичайний герой у надзвичайних обставинах**. Його ще називають **романтичним героєм**.

Романтичною журбою або **світовим смутком** називають відображене в художніх творах романтиків гостре невдоволення навколишнім світом і тугу за життям згідно з духовним ідеалом.

Надзвичайні обставини, у яких діє такий надзвичайний герой, — це найчастіше ситуації, пов'язані із загрозою для його життя, це вороже або напіввороже людське оточення, яке не розуміє героя, протистоїть йому, намагається пригнітити його волю, обмежити його свободу. Найчастіше в конфлікті з цим зовнішнім ворожим середовищем герой гине.

Поступово у творах багатьох романтиків виникали елементи нового реалістичного світовідчуття, дехто з видатних митців-романтиків переходив на позиції реалістичного методу зображення дійсності.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Уперше **демократичні цінності** були сформульовані у *Декларації прав людини і громадянина 1789 р.* у Франції часів Великої французької революції.

У 2003 році Декларацію внесено до Міжнародного реєстру ЮНЕСКО «Пам'ять світу».

- Французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р. (відчуваються запозичення оформлення десяти заповідей)

ЮНЕСКО (англ. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO) — скорочено Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури — міжнародна організація майже 200 держав, яка сприяє ліквідації неписьменності, підготовці національних кадрів, розвитку національної культури, охороні пам'яток культури тощо.

- Емблема ЮНЕСКО

Пам'ять світу — це документальна спадщина (документована колективна пам'ять народів світу), яка являє собою значну частину світового культурного надбання. Завдяки їй можна прослідкувати еволюцію думки, відкриттів та досягнень суспільства. Мова йде про спадщину минулого для нинішнього та майбутнього світового співтовариства. ☰

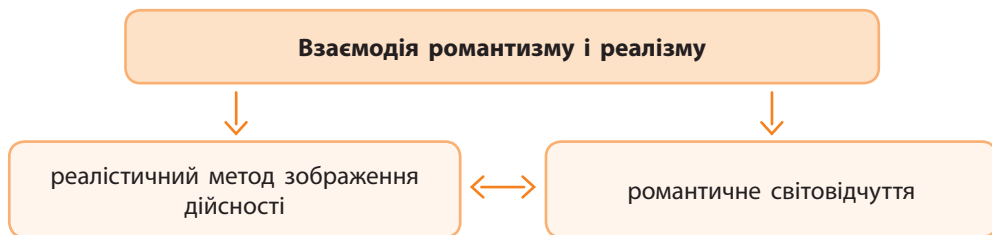
Романтизм як напрям втрачає свої позиції наприкінці XIX ст., коли перестали творити найпотужніші його представники, але романтизм як універсальний світогляд залишився і посів дуже важливе місце в контексті розвитку подальших напрямів кінця XIX — початку XX ст. (символізм, імпресіонізм, неоромантизм), займав він почесне місце і поруч із модернізмом XX ст.

Погляд на реалізм поступово почав складатися як на такий напрям художньої культури, що об'єктивно відображає дійсність та із соціально-історичних позицій осмислює людські характери та умови життя. Одне з провідних завдань реалізму — виявити типовий взаємозв'язок характерів і життєвих обставин. У реалістичних творах поведінка образів-персонажів завжди зумовлена конкретними умовами, тобто соціально зумовлена. **Герої реалістичних творів** діяли в **реальних типових обставинах**.

Представників обох літературних напрямів об'єднувала спільна тематика (ще до виникнення реалізму романтики відчули ворожість дійсності людині), спільна філософська проблематика, спільні художні засоби (реалісти використовували прийоми романтичної літератури).

Хоча історія реалізму як художнього методу розпочалася ще за доби Відродження, відсутність чіткої естетичної програми тривалий час не давала йому змоги оформитися в окремий напрям культурного життя.

Не випадково існують терміни *реалізм Античності*, *ренесансний реалізм*, *просвітницький реалізм*, і, нарешті, *реалізм XIX століття*.

Славетний німецький романтик **Генріх Гейне**, звертаючись до реальних соціальних проблем, започаткував реалізм у німецькій поезії. Символ романтизму, англієць лорд **Байрон** прагнув зобразити, як середовище, суспільство формує людину, що стало в майбутньому центральною темою реалістичної прози.

У широкому розумінні **реалізм** (лат. *reālis* — дійсний) у мистецтві — це відображення правди життя, що втілена художніми засобами.

Принцип поділу авторів та їхніх творів на романтичні й реалістичні певною мірою умовний. Можна сказати, що романтизм і реалізм є не просто двома періодами в історії літератури, а вічними способами зображення світу й людини, причому найбільших художніх вершин досягають саме ті автори, у творчості яких поєднано романтизм і реалізм. Такі твори вирізняються деякою нерозгаданістю й глибиною.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Прокоментуйте, як розширилося ваше розуміння термінів *романтизм* і *реалізм*.
2. Розкажіть, як ви розумієте причини взаємодії цих літературних напрямів.
3. Поміркуйте, які демократичні цінності, сформульовані за доби романтизму, залишилися актуальними для сучасного світу.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

- Об'єднайтеся в пари і складіть кластер на тему «Література пізнього романтизму та переходу до реалізму XIX ст.» (див. с. 41). Підготуйтеся до його презентації в класі.

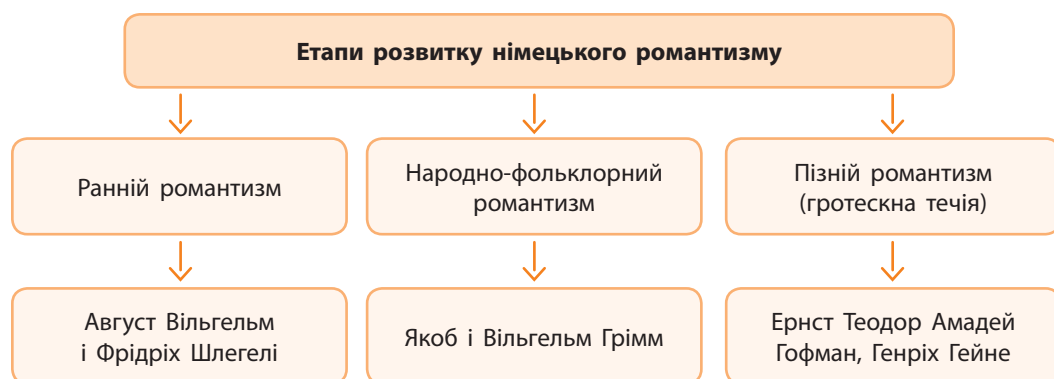

Романтизм у Німеччині

Романтизм не був лише літературним напрямом, він був **рухом**, що охопив різні сфери духовної культури того часу. Є не лише *романтична література*, а й *романтична музика* і *романтичний живопис*, *романтична філософія* й *історіографія*, навіть *романтична правова наука*, *психологія*, *медицина* тощо. Романтизм складався й розвивався як ціла духовна культура.

Етапи розвитку німецького романтизму

Романтизм у Німеччині пройшов 3 етапи:

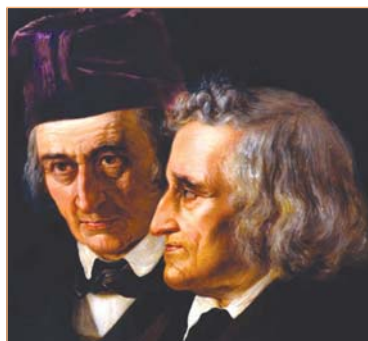

1 етап — ранній: кінець XVIII — початок XIX ст., складалася естетична основа німецького романтизму в колі молодих талантів. Вони створили образ власного романтичного героя. Він обов'язково наділений творчим талантом: поет, музикант, художник, який силою своєї фантазії перетворював світ, що лише віддалено нагадував реальність. Міф, казка, легенда, переказ складали ґрунт мистецтва ранніх романтиків.

2 етап — народно-фольклорний романтизм: початок XIX ст. Романтики присвятили себе вивченню і збиранню німецького фольклору. До їхнього кола входили відомі вам збирачі німецьких казок брати **Якоб і Вільгельм Грімм**.

Романтики цієї течії не тільки збирали народну поезію й черпали з неї мотиви, образи, барви. Їх зачаровувала «природність» і «органічність» народної поезії, простота й безпосередність поетичного вислову, його емоційна наснаженість і мелодійність.

Прибічники народно-фольклорного романтизму не тільки звертаються до національних джерел і витоків літератури, а й вважають їх основою творчості. У їхніх творах вперше з'являється **поняття «національного»** як влас-

■ Елізабет Єріхау-Бауманн. Якоб (праворуч) і Вільгельм Грімм. 1855 р.

тивного лише німецькому народові, як глибинно самотнього в етнічному значенні. Романтики свідомо прагнули творити мистецтво, що виходить із національних витоків та основ і вирізняється яскравою національною своєрідністю. На цьому шляху вони досягли неабияких успіхів і збагатили національну літературу.

Україна і світ

Фольклорно-етнографічна течія романтизму набула надзвичайної популярності не лише в німецькій, а й в інших європейських літературах. У цей період інтенсивно перекладаються твори слов'янського фольклору в Німеччині та інших країнах Заходу.

Найвідомішою є збірка німецького письменника, перекладача слов'янської поезії Вільгельма фон Вальдбрюля (псевдонім німецького поета Вільгельма Флорентіна Цуккалмально) «Слов'янська балалайка» (1843 р.), де вміщено переклади 99 українських народних пісень. Великий прихильник слов'янської народної поезії взагалі, української зокрема, Вільгельм фон Вальдбрюль дібрав до збірника баладу «Ой не ходи, Грицю», потім історичні балади — «Ковалева дочка», «Пан Каньовський», «У Києві на риночку», «Сава Чалий», «Ой поїхав королевич», «Довбуш» тощо.

Протягом XIX ст. пісня «Ой не ходи, Грицю» була перекладена на німецьку мову понад 10 разів і вже стала, так би мовити, «своєю» в німецькій культурі. У XIX столітті цю пісню співали не тільки у Німеччині, а й в Австрії, Швейцарії, Франції тощо. І майже всі перекладачі прагнули точно зберегти розмір твору, не відходячи від ритмічно-музичної структури оригіналу.

3 етап — пізній романтизм: до середини XIX ст. Центр романтичного руху перейшов до столиці Пруссії — Берліна. З Берліном пов'язаний плідний період у творчості **Ернста Теодора Амадея Гофмана**, тут же вийшла перша поетична книжка **Генріха Гейне**.

Однією з найпопулярніших течій пізнього романтизму стала **гротескна течія**, яку за іменем її найвидатнішого й найхарактернішого представника, Ернста Гофмана, можна також назвати **гофманівською**.

Принципово новим у цій течії було перенесення романтичної **фантазмагорії** до сфери повсякденного життя, побуту, внаслідок чого убога сучасна дійсність поставала у примхливих гротескно-фантастичних обрисах та освітленні, розкриваючи при цьому свою непривабливу сутність.

Теорія літератури

Гротеск (від фр. grotesque — химерний, незвичайний) — це тип художньої образності, заснований на гіперболі, сміху, контрасті

Фантазмагорія — нагородження химерних образів, видінь, фантазій; хаос, сумбур, гротеск.

Термін **гротеск** походить від знайдених на межі XV–XVI ст. Рафаелем Санті у римських підземних **гратах** химерних настінних малюнків з поєднанням рослинних і тваринних форм. Гротеск використовувався ще в міфології та античній літературі, на ньому ґрунтуються твори Джонатана Свіфта, Ернста Гофмана, ним послуговувалися Едгар По і Микола Гоголь, Оноре де Бальзак та інші.

й поєднанні карикатури і правдоподібності, реального і фантастичного, трагічного й комічного. У загальному сенсі означає щось, виконане в потворно-комічному, химерно-фантастичному стилі. Це може бути літературний твір, картина, друкарський шрифт.

Гротеск у літературі

У повісті **Миколи Гоголя** «Ніс» зникнення Носа переплітається з буденною реальністю Петербурга. Абсурдність полягає в тому, що ніс, зникнувши з обличчя, став чиновником 5-го класу. Усі поводяться з ним, як зі звичайною людиною. Навіть героя події, який позбувся носа, турбує не те, чим він буде дихати, а те, який вигляд він матиме в суспільстві при дамах. Ніс на посаді чиновника зовсім не викликає ні в кого зайвих запитань. Безглуздість самої ідеї є гротеском.

Шинель в ілюстраціях **Сави Бродського** до повісті **Миколи Гоголя** — символ доби. Ототожнення світу з шинеллю, коли людину оточують лише символи державної влади з двоголовими орлами, — приклад гротеску.

■ Сава Бродський. Ілюстрація до повісті М. Гоголя «Шинель». XX ст.

У повісті «Гобсек» **Оноре де Бальзак** розкриває «владу золота» як руйнівну силу, що спотворює людські душі. «У золоті сконцентровані всі сили людства», — вважає Гобсек. І золото для нього — це передусім влада, воно є її символом: «Я володію світом, не втомлюючи себе, а світ не має наді мною найменшої влади». Сила золота у цьому випадку — гротеск.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкрийте особливості розвитку романтизму в Німеччині.
2. Пригадайте, твори яких німецьких романтиків вам запам'яталися і чим саме.
3. Оцініть інформацію про переклад на німецьку мову пісні «Ой не ходи, Грицю». Конкретизуйте, яке значення вона для вас має.
4. Поясніть, що означає термін *гротеск*. Поясніть, як наведена схема «Гротеск у літературі» конкретизує нове для вас поняття.
5. Прокоментуйте інформацію про гротеск у літературі. Доповніть її власними прикладами.
6. Узагальніть, що нового ви дізналися зі статті підручника.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

- Знайдіть і прослухайте записи української народної пісні «Ой не ходи, Грицю» у виконанні Марії Миколайчук, Раїси Кириченко та кавер-версію Віри Кекелії з шоу «Голос країни» 2017 р. Обговоріть, чим пісня привертала і привертає увагу поціновувачів українського фольклору.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

- Об'єднайтеся в пари і підготуйте віртуальну виставку творів мистецтва з елементами гротеску.

2.1.1 Ернст Теодор Амадей Гофман (1776–1822)

Німецький письменник, композитор, художник **Ернст Теодор Амадей Гофман** — яскравий представник гротескної течії романтизму. Притаманний романтизму синтез різних видів мистецтва з особливою силою проявився в романах, новелах і казках Гофмана. Примхливий художній світ його творів сповнений музики, провідну роль у ньому відведено фантазії, головні герої — музиканти, поети, художники.

Гофман народився 24 січня 1776 року в місті Кенігсберзі. Батьки назвали його *Ернст Теодор Вільгельм*. Уже дорослим він змінив своє третє ім'я на *Амадей* на честь свого кумира — композитора Моцарта.

Коли Ернстові виповнилося три роки, сім'я розпалася. Хлопчик з матір'ю переїхав до будинку бабусі. Тут усі грали на музичних інструментах, і тому Ернст змалку полюбив музику — захоплення всього подальшого життя. Неабиякий хист хлопчик виявив і до малювання.

Із шести років Гофман навчався в міській школі Кенігсберга і паралельно відвідував уроки музики та уроки малювання. У дванадцять він уже вільно імпровізував на клавирі, органі, грав на скрипці, вивчав теорію музики, залюбки складав вірші, оповідання, казки.

Попри здібності до музики й малювання Гофман змушений був обрати професію за сімейною традицією — стати юристом. З 1792 року він

Кавер-версія — авторська музична композиція у виконанні іншого музиканта чи колективу. Кавер-версія може містити елементи оригінальної музичної композиції, на яку накладаються елементи нового музичного аранжування.

■ Ернст Теодор Амадей Гофман

Псевдонім Гофмана як композитора — *Йоганн Крейслер*.

■ Вулиця Французька в Кенігсберзі (перша половина ХХ ст.). В одному з цих будинків народився Гофман

■ Кенігсберзький університет, у якому навчався Гофман

Кенігсберзький університет «Альбертіна», або **Крулевецька академія**, — найстаріший університет Пруссії, який був відкритий у 1544 р., — другий після університету у Франкфурті-на-Одері (1506) вищий навчальний заклад Пруссії.

Музику Гофман вважав найромантичнішим мистецтвом, що передає потяг людини до прекрасного. Усіх людей він ділив на дві нерівні частини: музиканти і немюзиканти. Музиканти — це ентузіасти, немюзиканти — філістери.

Філістер — німецькою мовою означає «обиватель», тобто звичайна людина, яка хоче домашнього затишку, смачної їжі, спокою, душевного й тілесного комфорту.

Ентузіаста хвилює краса, він знаходить справжнє щастя у творчості. Лише матеріального благополуччя йому замало, духовне він цінує більше за матеріальне. Ентузіаст убачає красу скрізь: у веселці, грозі, у зливі й снігопаді, він чує музику світу, що оточує.

Перша новела Гофмана була присвячена *Крістофу Глюку*, ушанованому німецькому композитору XVIII століття.

вивчав право в Кенігсберзькому університеті «Альбертіна», найкращому навчальному закладі Пруссії. Серед професорів університету був відомий філософ **Іммануїл Кант**, однак юний Гофман дозволяв собі прогулювати лекції метра й підсміюватися з його шанувальників.

У студентські роки Гофман захоплювався творами Руссо, Свіфта, Гете, Шиллера, брав уроки живопису та уроки гри на фортепіано й музичної теорії. Рідним будинком для нього став не університет, а театр, де він уперше почув оперу Моцарта «Дон Жуан», на слух вивчив її напам'ять і виконував на фортепіано.

У 1800 році Гофман успішно закінчив курс юридичних наук в університеті, покинув Кенігсберг і поїхав до Берліна. У столиці він працював у суді, а у вільний час займався музикою і малюванням. У Берліні вирувало життя: тут були театри, шуміли багатолюдні салони, у яких бурхливо обговорювали події французької революції, сперечалися про мистецтво. Таке життя подобалося Гофману, та після іспиту на чин асесора він отримав направлення до Польщі, частина якої входила на той час до Пруської імперії. Ернст переїхав до Познані, де зустрів чарівну польку Михаїну Рорер-Тищинську, з нею повінчався.

У Варшаві, куди Гофмана перевели в чині державного радника в 1804 році, він наблизився до світу мистецтва, що так його вабив.

Із «музичного дилетанта» Гофман у Варшаві перетворився на помітну постать у музичному світі та здобув визнання публіки.

У 1806 році війська Наполеона зайняли Варшаву, і Гофман втратив службу через розпуск прусських державних установ. Він переїхав до Берліна, але в розореній Наполеоном Пруссії нікому не був потрібний ні як юрист, ні як музикант або художник.

У 1808 році доля зглянулась над Гофманом: його запросили у Бамберг капелмейстером — диригентом театрального хору та оркестру. Він також писав музику для вистав міського театру, розписував його стіни.

Літературне життя Ернста Теодора Амадея Гофмана почалося в 36 років. 15 лютого 1809 року була надрукована його новела «Кавалер Глюк», герой якої — музикант — розмірковує про місце музики в житті людини.

З 1812 року Гофман майже цілком віддається літературі. У 1814 році він видав тритомну збірку новел і повістей «Фантазії в манері Калло», яку німецька публіка зустріла із захватом. Центральна тема збірки — доля художника й місце мистецтва в сучасному світі. Гофман сатирично змальовує в новелах загрозливе в корисливих і буденних справах дворянське та буржуазне суспільство, у якому люди мистецтва приречені на самотність і страждання.

Найвизначнішим твором збірки стала повість-казка «Золотий горнець», яка мала надзвичайний успіх, а сам Гофман називав її своїм найулюбленішим твором.

У 1816 році Гофман отримав у Берліні посаду радника юстиції, що забезпечило йому сталий прибуток і дало змогу кожному вільну хвилину присвячувати мистецтву.

2.1.2 Творчість Гофмана

Письменника приваблювало таємниче, незбагненне. У творах Гофмана — новелах, повістях «Золотий горнець» (1814), «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер» (1819), романі «Еліксир диявола» (1816) — світ зображено наче видимим у двох планах: реальному та фантастичному, причому фантастичний постійно вривається в реальний (феї п'ють каву, чаклунки торгують піржками і т. п.).

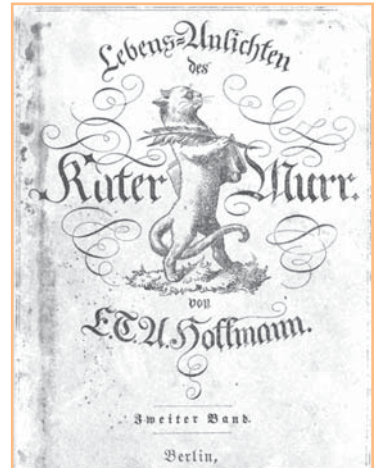
У 1819–1822 роках Гофман працював над романом «Життєві погляди kota Мурра», почасти автобіографічним твором, надзвичайно дотепним і мудрим. У романі дві незалежні одна від одної сюжетні лінії: «автобіографія» kota Мурра й історія життя при дворі в карликовому німецькому князівстві капельмейстера Йоганнеса Крейсера.

У 1822 році вийшов друком новий роман письменника «Володар бліх», який містив сміливі випадки проти поліційного режиму Пруссії.

Гофман став також творцем кримінального жанру, першим твором якого визнано його новелу «Мадемуазель де Скюдері».

25 червня 1822 року після тяжкої хвороби Гофман помер.

Жак Калло — французький гравер XVII століття, у творах якого життєва конкретність тонко помічених гострохарактерних деталей поєднувалася з гротескною виразністю образу й фантастичними елементами.

■ Видання 1855 р. Зображення kota Мурра, ймовірно виконане Гофманом

Саме гофманівський кіт-філософ Мурр надихнув письменника Михайла Булгакова на створення дивовижного образу kota Бегемота в романі «Майстер і Маргарита», з яким ви ознайомитеся в 11 класі.

■ Двоїстість внутрішнього світу. Пам'ятник у провулку Гофмана в Світлогорську неподалік Калінінграда (Кенігсберга)

Романтик і сатирик

Гофман підводить підсумки німецькому романтизму. Основний для романтизму конфлікт — розлад між мрією і дійсністю — головна тема його творчості.

Проза німецького життя є сіреньким тлом, на якому яскраво виграють барви гофманівської фантастики. Крізь усю творчість Гофмана проходять два її потоки: з одного боку, радісна, сповнена яскравих барв фантастика, що завжди давала насолоду дітям та дорослим («Лускунчик», «Чуже дитя», «Королівська наречена»). З іншого боку, — фантастика кошмарів, художнього втілення «нічного боку» душі людей, якими володіють темні, незрозумілі сили («Еліксир диявола», «Піщана людина», «Майорат»).

Тема двоїстості була характерна як для натури Гофмана, так і для його творчості. Саме ця тема й визначила чіткий розподіл усіх гофманівських персонажів на дві групи: на філістерів та ентузіастів.

Філістери — бездуховні міщани, які міцно стоять на землі, на першому місці для них добробут, вони не відчувають потреби у «високому», тому й не думають про нього. Ентузіасти живуть духовними інтересами — повна протилежність філістерам. Ентузіасти — це люди мистецтва (поети, музиканти, художники). Їх набагато менше в житті, ніж філістерів, і це дуже сумно.

Гофман мав дивовижний хист бачити в житті дисгармонію. Різноманітні відхилення, дисонанси він помічав у всьому: у людині, природі, суспільстві. Це своє відчуття письменник передавав за допомогою гротеску, фантастики, соціальної сатири.

Теорія літератури

Фантастика (від старогрецьк. *φανταστική* — мистецтво уяви, фантазія) — жанр і творчий метод у художній літературі (та інших формах мистецтва), що характеризується використанням фантастичного припущення, «елементу надзвичайного», порушенням меж реальності, прийнятих умовностей.

Соціальна сатира — гостра критика суспільства з висміюванням, а то й гнівним засудженням вад і негативних явищ у різних ділянках суспільного й політичного життя. Художні засоби сатири — *гротеск*, *пародія*, *іронія*.

Ернст Теодор Амадей Гофман

представник романтизму

музикант

письменник

художник

Як письменник Гофман виділяється серед своїх сучасників-романтиків. Він ніколи не впадав у сентиментальний пафос, характерний для представників романтизму. Твори письменника сповнені своєрідного гумору, іноді іскрометного й барвистого, іноді гіркою й примхливою, на грані сатири. У гофманівському романтизмі наявні ознаки нового літературно-художнього методу — *реалізму*.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Назвіть повне ім'я Гофмана і прокоментуйте його.
2. Перерахуйте, чим займався Гофман, юрист за професією, крім службових обов'язків.
3. Пригадайте, коли Гофман став письменником.
4. Поясніть, на які дві групи поділяв Гофман людей. Обміркуйте, з чим це пов'язано. До якої групи, на вашу думку, належав сам письменник?
5. Обґрунтуйте, як цей поділ відбився у творчості Гофмана.
6. Розкрийте, у чому виявляється багатогранність таланту Гофмана.
7. Поміркуйте, які саме твори принесли Гофману світову славу й чому.
8. Проаналізуйте, як вплинув фольклор на творчість Гофмана.
9. Напишіть нарис «Моя улюблена казка Гофмана» і розмістіть його в соцмережах.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи й підготуйте повідомлення з презентацією на одну з тем:

- Гофман-музикант.
- Казки Гофмана.
- Ілюстрації до казок Гофмана.
- Твори Гофмана на сцені й на екрані.

Нарис — невеликий твір художньо-публіцистичного жанру, що передбачає розкриття цікавої події або образу цікавої особи.

Веб-проєкт — проєкт зі створення різноманітних інформаційних систем в Інтернеті

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Знайдіть сайти мережевих бібліотек «Відкрита книга» та «Читанка» і дослідіть каталог творів Гофмана. Розкажіть, які з них вам відомі і як ви з ними ознайомилися.
2. Поміркуйте, чи вдалося авторам веб-проєктів реалізувати свою основну ідею — популяризація електронної літератури, створення якісної, доступної й безкоштовної книги.
3. Розробіть пропозиції для активізації читання творів Гофмана в електронних бібліотеках.

2.1.3 «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер»

У 1819 році з'явилася повість-казка Гофмана «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер» — гротескно-сатиричне зображення німецького суспільства початку XIX ст.

Прізвисько *Цинобер* походить від *цинобра* — фарба червоного кольору.

Своє бачення дійсності Гофман переніс тут у світ казки й фантазії. «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер» — новела-казка, де події фантастичні й незвичайні, проте соціальне тло, на якому вони відбуваються, цілком реальне.

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

■ Ілюстрація Дениса Гордєєва. XX ст.

Події новели розгортаються в маленькому казковому князівстві Керепес, яке за давніх часів князя Деметрія було притулком фей та чарівників. Правління князя Деметрія можна вважати взірцевим, бо «ніхто не відчував його влади, і всі були тим дуже вдоволені» (тут і далі переклад Сидора Сакидона). Цей природний стан речей порушив наступник Деметрія князь Пафнутій. Новий князь вирішив «цивілізувати» народ і «ввести освіту», чим зруйнував гармонію дійсності й казки. Очолив реформи камердинер Пафнутія, який убачав своє завдання в тому, щоб «вигнати з країни всіх людей небезпечних настроїв», а також «вирубати навколишні ліси, зробити річку судноплавною, розвести картоплю» тощо.

Напевне, тільки в такій «освіченій» країні й міг з'явитися феномен Цахеса. Потворний малюк Цахес отримав у подарунок від доброї феї Рожабельверде три чарівні золоті волосини, завдяки яким він може привласнювати зроблене іншими людьми. Він блискавично зробив кар'єру, завоювавши прихильність князя. У нього, огидного карлика, закохалася чарівна донька Моша Терпіна Кандіда. Ордени й багатство Цахеса затьмарили розум людям. Міщани-філістери наче не помічають моральну й фізичну потворність таємного радника, а згодом міністра Цинобера.

Справжнє обличчя Цахеса бачать лише люди талановиті й чесні, «щасливіці, обдаровані внутрішньою музикою». Це студент Бальтазар, канцелярист Пульхер, музикант і композитор Сбіока. Вони перші страждають від чар маленького потвори та нічого не можуть вдіяти проти всесильного перевертня. Допомагає відновити справедливість лише чарівне втручання доктора Проспера Альпануса.

Брехливість і лицемірство, що заповнюють життя персонажів, зовсім не казкові. У житті, на жаль, часто буває, що розумних і талановитих людей переслідують, вони злидарюють у той час, як нездари обіймають високі посади та розкошують.

Казка про крихітку Цахеса закінчується щасливо, як це й повинно бути в казках. Мрії студента

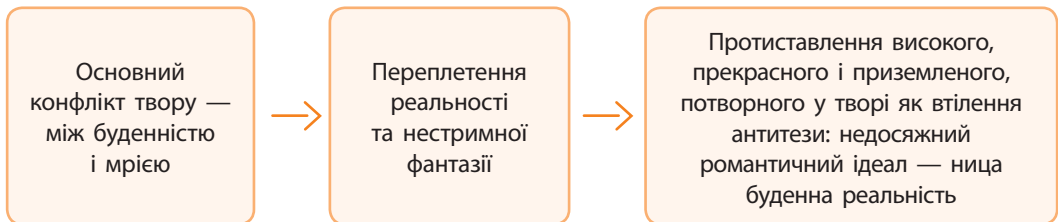

■ Ілюстрація Владислава Ерка. XXI ст.

Бальтазара збувають, він одружується з Кандідою й оселяється разом із коханою в чудовому маєтку за містом. Проте, як не дивно, ця ідилія виглядає значно менш реальною, ніж фантастичний фаворитизм жахливого Цинобера. Доля студента склалася вдало, проте решта мешканців князівства продовжують жити у світі, де «без волі князя не може бути ні грому, ні блискавки», де князь та його дворяни «десь там, у залах, дуже мудро радять раду, тимчасом як простий люд у полі лише оре й сіє».

Сучасники Гофмана миттєво впізнали за казковим і смішним критику актуальних подій і постатей і читали «Цахеса» як гостро сатиричний твір. У наш час конкретне відійшло у минуле, а ось універсальне вражає своєю актуальністю.

Риси романтизму в повісті-казці «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер»

Для сатиричного зображення життя, яке письменник спостерігав у роздробленій на сотні феодальних держав і князівств, економічно відсталій Німеччині свого часу, Гофман вдається до гротеску, фантастики, соціальної сатири.

Малюк Цахес метафорично уособлює владу золота над людьми (три золоті волосинки): усі його вважають красенем, не помічаючи потворної зовнішності; його вчинки, підлі й бридкі, видаються мудрими і корисними. Більше того, усі талановиті, неординарні та прогресивні ідеї, що належать іншим, приписують Цахесові, а його невдачі адресуються іншим.

Так, прекрасний любовний сонет, написаний студентом Бальтазаром для своєї коханої Кандіди, усі вважають твором генія Цахеса, який не відмовляється від авторства: «Це ж дрібниця, яку я похапцем написав минулої ночі». Так само він привласнює успіх від концерту скрипаля Сбіюка, від арії, виконаної співачкою, від наукових досліджень юнака Пульхера.

Чому ж нікчемного потвору всюди вважають найрозумнішим, найвродливішим, найталановитішим? Що затьмарює розум

■ Ілюстрація Дениса Гордєєва. ХХ ст.

«освічених» філістерів князівства? В очах філістерів тільки той, хто володіє золотом, наділений вродою і талантами.

Зробити службову кар'єру, виконуючи усі накази начальства, збагатитися й вигідно одружитися — ось життєва філософія прусських міщан-«філістерів», зображених Гофманом. Письменник вдало пародіює канцеляризми в мові своїх персонажів, висміює бюрократію Пруссії початку XIX ст., де людину підмінює її соціальне становище.

Ідеальні герої Гофмана — люди, які бачать усю нищість влади грошей і речей і мріють про настання «царства розуму» — єдині спроможні розірвати зачароване коло, видерти три золоті волосини в злощасного Цинобера.

Такий ідеал — студент Бальтазар, чиста безкорислива людина, поет, який бачить недоступну обивателю красу. «У твоїй власній душі здійснюється божественний звук, що його зроджує чудова гармонія найпотаємніших глибин Природи», — говорить юнакові маг Проспер Альпанус.

Усі герої іронічної казки «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер» поділяються на дві групи залежно від того, як вони ставляться до Цинобера. Ентузіасти (романтики, маги, поети) бачать справжню сутність потвори Цахеса; філістери (обивателі, нікчеми, кар'єристи), засліплені блиском золота, приймають нікчемного карлика за володаря душ і дум.

Українською мовою казку Гофмана «Малюк Цахес на прізвисько Цинобер» переклали Євген Попович і Сидір Сакидон.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Визначте, кого з героїв казки можна назвати головним. Назвіть основні риси його характеру. Якою є його постать: фантастичною чи реальною?
2. Поясніть, на які дві категорії поділяються герої казки. Чим вони різняться.
3. Поміркуйте, чи є в казці персонаж, який утілює риси авторського ідеалу.
4. Розкрийте, яке значення має образ-символ золотих волосин.
5. Простежте, хто в казці піддається чарам, а хто — ні. Обґрунтуйте чому.
6. Порівняйте опис у тексті малюка Цахеса справжнього і те, яким його бачать філістери. Про що це свідчить?
7. Назвіть риси романтизму в повісті-казці Гофмана.
8. Проаналізуйте, чи можна назвати Бальтазара романтичним героєм.
9. Напишіть твір-мініатюру на тему «Наскільки актуальною є повість-казка «Крихітка Цахес» сьогодні».

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

- Знайдіть і перегляньте фільм німецькою мовою (із субтитрами) «Zauber im Zinnober» за мотивами «Крихітки Цахеса» Гофмана. Поміркуйте, що в цьому фільмі є наднаціональним.

Діалог мистецтв

Саме художніми творами Е. Т. А. Гофман здобув світову славу. Більшість його оповідань, повістей і навіть один роман мають казковий сюжет, у них поряд із людьми діють феї, чаклуни, добрі й лихі духи, тварини.

Казки Гофмана «Лускунчик», «Крихітка Цахес», «Володар Бліх» стали всесвітньо відомими. На них виросло багато поколінь дітей, їх і зараз із задоволенням читають мільйони дітей в усьому світі.

■ Сцена з опери «Казки Гофмана» композитора Жака Оффенбаха

■ Кадр із мультфільму «Лускунчик». 2004 р.

■ Кадр із мультфільму «Гофман і таємниця годинникаря»

Україна і світ

В Україні до постаті Гофмана звертався Микола Бажан у поемі «Гофманова ніч» (1929). Українською мовою окремі твори Гофмана переклали Євген Попович і Сидір Сакидон.

Із 1997 по 2007 роки в Києві існував рок-гурт «Крихітка Цахес». Свій стиль музиканти визначали як «актуальна альтернативна поп-музика».

Про дивовижний талант і нестримну фантазію Ернста Теодора Амадея Гофмана — Митця з великої літери, казкаря, філософа, сатирика — написано дуже багато. З плином часу проза великого романтика повертається до нас усе новими гранями, вражає багатством змісту і довершеністю форми, оригінальністю й новаторством.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Подискутуйте, чому в різні часи так багато шанувальників таланту Гофмана.
2. Розробіть ескіз обкладинки для сучасного видання твору «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер». Підготуйте його презентацію в класі.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Знайдіть і прослухайте музичні твори гурту «Крихітка Цахес». Поміркуйте, з яких мотивів гурт узяв собі таку назву.
2. Використовуючи мережу Інтернет, дослідіть популярність творів Гофмана в сучасних українських читачів. Підготуйте твітер-повідомлення на цю тему і розмістіть його в соціальних мережах.

Поезія «чистого мистецтва» в Росії

Некрасов Микола Олексійович (1821–1877) — російський поет, письменник і публіцист, революційний демократ.

У європейських і американській літературах середини XIX ст. лірична поезія залишалася переважно *романтичною*. У російській поезії розвинулася *реалістична течія*, представлена «поетом-громадянином» **Миколою Некрасовим** і його школою.

Діаметрально протилежним позиції Некрасова був погляд на творчість прибічника «чистого мистецтва» **Афанасія Фета**.

Російська поезія XIX ст.

«некрасовська» (громадянська лірика)

«фетівська» (інтимна лірика)

Теорія літератури

«*Мистецтво для мистецтва*», «*чисте мистецтво*» (фр. l'Art pour l'Art) — естетична доктрина, що утверджує самоцільність художньої творчості, незалежність мистецтва від суспільного життя. Як художній напрям «мистецтво для мистецтва» зародилося у французькій літературі середини XIX ст. Естетичні концепції «чистого мистецтва» набули значного поширення у творчості послідовників романтизму.

Філософською основою теорії «мистецтва для мистецтва» було вчення **Іммануїла Канта** про «незацікавлену естетичну насолоду», про чисту форму мистецтва, а також **Фрідріха Вільгельма Шеллінга** про «абсолютно вільну творчість». Ідеї «мистецтва для мистецтва» найповніше виявилися в поезії і творчих маніфестах французьких поетів Теофіля Готьє, Поля Верлена та інших.

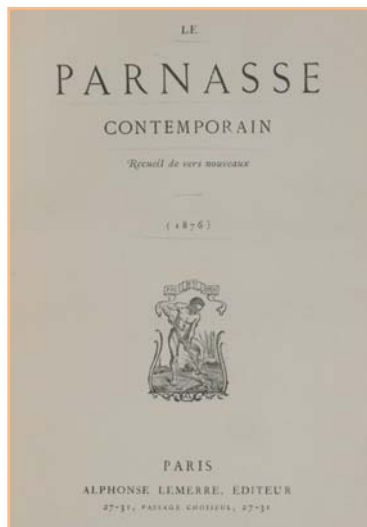

ВИСОКА ПОЛИЧКА

У середині XIX ст. теорія «чистого мистецтва» («мистецтва для мистецтва»), відома ще від античних часів, набула «нового дихання». У Франції її прихильники — поети Шарль Леконт де Ліль, Теофіль Готье, Жозе Марія де Ередіа, Теодор де Банвіль — об'єдналися у групу «Парнас» і надрукували три збірки «Сучасний Парнас» (1866, 1871 і 1876 рр.).

Сама назва угруповання свідчить про небажання його учасників порушувати соціальні проблеми, притаманні реалізму. Адже в давньогрецькій міфології Парнас — це гора, де перебували Аполлон і Музи, які служили лише високому мистецтву.

Парнасці ретельно «шліфували» кожен рядок, кожне слово своїх творів, а також використовували культурні надбання попередніх епох і особливо захоплювалися ремінісценціями. Художня досконалість творів, прагнення відкривати нові поетичні обрії перетворили творчість парнасців на визначне художнє явище.

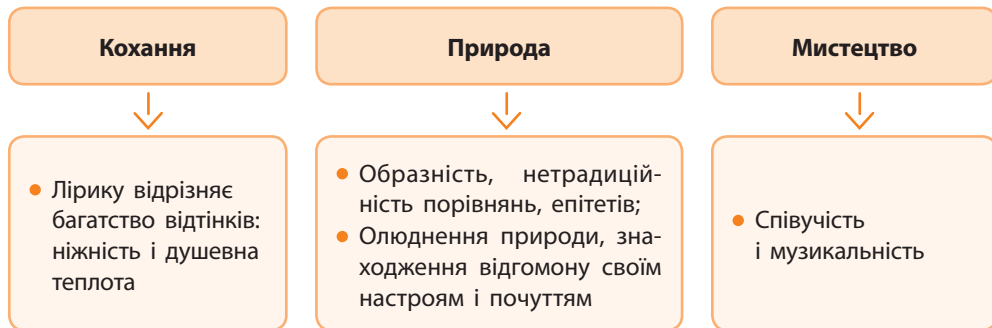

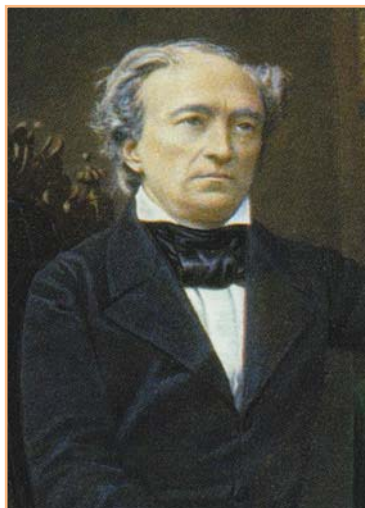
Ремінісценція (від лат. *reminiscentia* — спогад) — риси, що викликають спогади про інший твір мистецтва.

Поняття «чисте мистецтво» — це «чисте» у значенні досконалого, ідеального, абсолютно художнього, духовно наповненого. Позиція прихильників «чистого мистецтва» полягала не в тому, щоб відірвати мистецтво від реальності, а в тому, щоб захистити його творчі принципи, поетичну своєрідність і чистоту ідеалів. Вони прагнули не до ізоляції від суспільного життя, бо це неможливо, а до творчої свободи в ім'я утвердження досконалого ідеалу мистецтва, незалежного від дріб'язкових потреб і політичних пристрастей.

Російська література 50–60-х років XIX ст. налічує кілька відомих і нині поетів, що складають плеяду жерців «чистого мистецтва», зокрема **Федір Тютчев** та **Афанасій Фет**.

Основні теми поезії «чистого мистецтва»

■ Федір Тютчев

2.2.1 Федір Тютчев (1803–1873)

Федір Іванович Тютчев — поет-філософ, тонкий лірик, у поезії якого думка й почуття злиті воедино.

Федір Тютчев походив зі старовинного дворянського роду. Домашню освіту він отримав під керівництвом Семена Раїча, який пізніше став учителем Михайла Лермонтова. Вивчав латину, древньогрецьку, німецьку, французьку мови, захоплювався поезією. Свій перший вірш Тютчев написав, коли йому було одинадцять років. У тринадцять років перекладав оди Горация. У 1819 році Тютчев вступив на словесне відділення Московського університету, яке закінчив 1821 року й отримав місце в Колегії іноземних справ. Згодом він потрапив до Німеччини, у Мюнхен, як позаштатний аташе дипломатичної

місії. Тут він познайомився з Шеллінгом і Гейне, які мали великий вплив на формування світогляду митця. Понад 20 років поет прожив за межами Росії, лише інколи відвідуючи її.

Визначною подією стала публікація в пушкінському журналі «Сучасник» за 1836 рік добірки з 24 творів під заголовком «Вірші, надіслані з Німеччини» за підписом «Ф. Т.». На смерть Пушкіна Тютчев відгукнувся віршем «29 січня 1837 року». Як і Лермонтов, Тютчев звинувачував у смерті Пушкіна світську верхівку. Наприкінці вірша він стверджує безсмертя Пушкіна: «Тебе ж, як і перше кохання, серце Росії не забуде».

У літературу Тютчев увійшов з кінця 20-х років XIX ст. У журналах та альманахах з'являлися його вірші «Весняна гроза», «Літній вечір», «Видіння», «Сни», «Весняні води», «Silentium!» та інші.

1844 року Тютчев повернувся до Росії, де продовжив службову кар'єру та заняття літературною творчістю. 1854 року з'явилося перше видання поезій Тютчева, що мало успіх. Друга збірка віршів вийшла у 1868 році.

У грудні 1872 року у Тютчева різко погіршився зір і втратилась рухомість лівої руки, неймовірних страждань йому завдавав головний біль. Вранці 1 січня 1873 року, незважаючи на попередження лікарів, поет пішов на прогулянку, аби відвідати знайомих. Але

на вулиці з ним стався напад, який викликав параліч. У липні 1873 року Тютчев помер. Поховано поета в Петербурзі на цвинтарі Новодівичого монастиря.

Поет думки й почуття

Творчість Тютчева позначена глибиною філософської думки та здатністю проникати в таємниці природи і людської душі. Хоча ідея зіставлення душевних станів людини з явищами природи не нова в мистецтві, зображення невидимих порухів душі крізь яскраву картину мінливої природи — це те, що дав поезії Тютчев. Його ліричні поезії вражають психологічною глибиною, розкриваючи переживання й страждання, фатальну пристрасть і драматизм людських стосунків.

Українською мовою вірші Тютчева перекладали Павло Грабовський, Микола Вороний, Юрій Клен, Максим Рильський та інші.

■ Амалія Лерхенфельд, перше кохання Тютчева

■ Перша дружина Тютчева Елеонора

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

До шедеврів філософської лірики Федора Тютчева належить вірш «**Silentium!**», написаний у 1830 році. У перекладі з латини ця назва означає «Мовчання!». Жоден твір поета не було піддано такій безлічі суперечливих інтерпретацій, як цей геніальний вірш.

У вірші ніби схрестилися два мотиви: традиційна для літератури тема поета й поезії і тема кохання. За формою та змістом твір декларативний, тобто автор намагається переконати читача в правильності суджень, висловлених у цій поезії.

Тютчев використовує прийом психологічного паралелізму. Людина і природа живуть за однаковими законами. Як не можуть зрозуміти зорі того, чому вони мають блищати і згасати у височині, так і людина не може і не повинна намагатися зрозуміти, чому почуття раптово виникають і так само раптово зникають. Поет вважав, що почуття вищі за розум, оскільки вони є породженням вічної душі, а не тлінної матерії. І тому намагатися висловити те, що відбувається в душі людини, неможливо.

📖 ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Прочитайте і порівняйте переклади вірша Федора Тютчева. Якщо маєте змогу, ознайомтеся з оригіналом поезії. Поясніть, кому з перекладачів краще вдалося відтворити настрій оригіналу.

Silentium!

Мовчи, заховуй од життя
 І мрії, і свої чуття!
 Нехай в безодні глибини
 І сходять, і зайдуть вони,
 Мов зорі ясні уночі:
 Любуйся ними і мовчи.
 Як серцю висловить себе?
 Чи ж зрозуміє хто тебе?
 Не зрозуміє слова він,
 Бо думка висловлена — тлін.
 Джерел душі не руш вночі:
 Живися ними і мовчи.
 В собі самому жись умій!
 Є цілий світ в душі твоїй
 Таємно-чарівливих дум;
 Заглушить їх буденний шум,
 І зникнуть, в сяйві дня мручи,
 Ти слухай спів їх і мовчи!

Переклад Миколи Вороного

Silentium!

Мовчи і крийся, і таї
 Думки і почуття свої.
 Хай у душевній глибині
 І сходять, і зайдуть вони,
 Мов зорі ясні уночі.
 Милуйся ними і мовчи!
 Як серцю виказати себе?
 Як іншим зрозуміти тебе?
 Ти думку висловиш — і вмить
 Уже неправда в ній дзвенить.
 О, не мути джерел ясних;
 Мовчи, мовчи, живись од них!
 В собі самому жити вмій.
 Є цілий світ в душі твоїй
 Таємно-чарівничих дум;
 Їх заглушить базарний шум,
 Їх промінь денний осліпить;
 Хай серце слухає й мовчить.

Переклад Юрія Клена

Silentium!

Молчи, скривайся и таи
 И чувства и мечты свои —
 Пускай в душевной глубине
 Встают и заходят оне.
 Безмолвно, как звёзды в ночи, —
 Любуйся ими — и молчи.
 Как сердцу высказать себя?
 Другому как понять тебя?

Поймёт ли он, чем ты живёшь?
 Мысль изречённая есть ложь.
 Взрывая, возмутишь ключи, —
 Питайся ими — и молчи.
 Лишь жить в себе самом умей —
 Есть целый мир в душе твоей
 Таинственно-волшебных дум;
 Их оглушит наружный шум,

Дневные разгонят лучи, —
 Внимай их пенью — и молчи!..

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкрийте тему вірша. У чому полягає особливість її втілення?
2. Поміркуйте, яку проблему вирішує автор у своєму вірші.
3. Поясніть, яке значення має в поезії звертання до природи.
4. Визначте, яка строфа є ключовою у структурі вірша.
5. Проаналізуйте, яка роль у вірші риторичних запитань та окликів, референу «МОВЧИ».

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

У поезії «**Весняна гроза**» грозу як природне явище зображено в усій реальності за допомогою зорових і слухових образів. Поет використовує прийом алітерації, за допомогою звуків ніби відтворюючи гуркіт грому. Вірш Тютчева приваблює некерованістю стихії, коли все охоплене спалахами блискавок, перебуває в стані боротьби, у русі. Та незважаючи на те, що тут зображено страшну природну стихію, загальний настрій веселий. Адже це весна, вона завжди пов'язана з радістю, надіями.

Незважаючи на детальний опис грози, головним у вірші є той настрій, який викликає вона в серці ліричного героя.

Як відомо, Геба в грецькій міфології — богиня молодості, донька Зевса і Гери, яка стала дружиною Геракла, коли тому було подаровано безсмертя. Образ Геби постає у завершальному акорді вірша, що стверджує перемогу весни.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Прочитайте переклад вірша Федора Тютчева. Якщо маєте змогу, ознайомтеся з оригіналом поезії. Поясніть, чи вдалося перекладачеві відтворити настрій оригіналу.

Весняна гроза

Люблю я час грози весною,
Коли травневий перший грім,
Немовби тішачися грою,
Гуркоче в небі голубім.

Гримить відлуння голосисто!
От дощик бризнув, пил летить.
Краплин прозорчате намисто
На сонці золотом горить.

Біжать потоки вод прозорих,
Пташиний не змовкає гам,
І в лісі гам, і шум у горах, —
Усе підспівує громам.

Ти скажеш: пустотлива Геба,
Кормивши Зевсові орла,
Громокипучий кубок з неба
На землю з сміхом розлила.

Переклад Максима Рильського

Весенняя гроза

Люблю грозу в начале мая,
Когда весенний, первый гром,
Как бы резвяся и играя,
Грохочет в небе голубом.

Гремят раскаты молодые!
Вот дождик брызнул, пыль летит...
Повисли перлы дождевые,
И солнце нити золотит...

С горы бежит поток проворный,
В лесу не молкнет птичий гам,
И гам лесной, и шум нагорный —
Всё вторит весело громам...

Ты скажешь: ветреная Геба,
Кормя Зевесова орла,
Громокипящий кубок с неба,
Смеясь, на землю пролила!

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкрийте, за допомогою якого художнього прийому створюється образ грози. Які художні прийоми використовує автор?
2. Поясніть, чим приваблює ліричного героя грізне явище природи.
3. Визначте загальний настрій поезії.
4. Прослідкуйте, які етапи грози змальовує автор.
5. Поміркуйте, з якою метою у фіналі вірша з'являється образ Геби.
6. Проаналізуйте, що у вірші є головним: образ грози чи образ-почуття.

Діалог мистецтв

На слова Тютчева написали чарівні романси багато композиторів, серед яких Петро Чайковський, Михайло Глінка, Сергій Рахманінов, Рейнгольд Глієр. Їх виконували й виконують найзнаменитіші співаки світу.

Автор музики найзнаменитішого та найпопулярнішого романсу на вірш поета «Я вас зустрів», на жаль, невідомий.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

- Об'єднайтеся у групи й підготуйте повідомлення з презентацією та прослуховуванням творів на тему «Романси на слова Федора Тютчева».

2.2.2 Афанасій Фет (1820–1892)

Афанасій Афанасійович Фет — один із найяскравіших представників напряму «чистого мистецтва» в російській поезії XIX ст. Фет надзвичайно тонкий і навіть віртуозний лірик.

■ Афанасій Фет

Афанасій Фет народився в сім'ї поміщика в Орловській губернії.

Спочатку він навчався в німецькому пансіоні, а потім — на словесному відділенні Московського університету, яке закінчив у 1844 році. Фет рано почав писати вірші й виявив інтерес до класичної філології.

Літературним дебютом Фета була збірка віршів «Ліричний пантеон», яка побачила світ у 1840 році.

У 1845 році Фет вступив на військову службу унтер-офіцером кірасирського полку, який розміщувався на території Херсонської губернії.

У роки військової служби Афанасій Фет пережив трагічне кохання до дочки сербського поміщика Марії Лазич, шанувальниці його поезії, дівчини дуже талановитої й освіченої. Вона трагічно загинула під час пожежі.

У 1850 році вийшла збірка віршів Фета, яка засвідчила появу нового оригінального поета. Він увійшов до кола столичних літераторів, зблизився з редакцією журналу «Сучасник».

Важливою сторінкою творчого життя Афанасія Фета є перекладацька діяльність, у яку він поринув у 70–80-х роках. Серед його перекладів «Фауст» Й. В. Гете, твори Горація, «Енеїда» Вергілія та інші.

Найважливішою подією останніх років життя Фета був вихід чотирьох збірок й оригінальних віршів «Вечірні вогні» (1883–1891). Поезії цього періоду пройняті філософським світосприйняттям, сповнені мотивів кохання, пейзажних замальовок. Для них характерне поєднання трагічного і світлого.

Помер Афанасій Фет у Москві. Поховали поета в родовому маєтку Шеншиних у селі Клейменово.

Співець кохання і природи

Творчість Фета вирізняється тонкістю поетичного настрою і великою художньою майстерністю. Поета характеризує прагнення піти від повсякденної дійсності в «світле царство мрії». Основний зміст його поезії — любов і природа.

Любовна лірика Фета вражає емоційним багатством, у ній радість і трагічні ноти, почуття окриленості й безвиході. Центром світу для ліричного героя є кохана. Прототипом ліричної героїні Фета була трагічно загинувша Марія Лазич, пам'ять про яку поет зберігав усе життя. Вона присутня в його любовній ліриці як прекрасний романтичний образ-спогад, світлий «ангел лагідності і смутку».

Поет гостро відчував красу й гармонію природи в її скороминущості та мінливості. У його пейзажній ліриці багато дрібних подробиць реального життя природи, яким відповідають найрізноманітніші прояви душевних переживань ліричного героя.

Українською мовою вірші Фета перекладали Максим Рильський, Григорій Кочур, Роман Лубківський, Сергій Бурлаков, Віталій Назарєць та інші.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Особливість поезики Фета — розмова про найважливіше обмежується прозорим натяком. Мабуть, найбільш «фетівським» віршем, що яскраво відображає його творчу індивідуальність, є поезія **«Шепіт... Ніжний звук**

У цьому поетичному шедеврї немає жодного дієслова (з 36 слів, з яких складається вірш, 26 — іменники), та незважаючи на це, вірш від початку до кінця пройнятий рухом. За допомогою незакінчених речень у поезії втілено почуття ліричного героя, особливу піднесеність душі, викликані коханням.

зітхання». Вона вразила сучасників поета і продовжує захоплювати й зачаровувати нові покоління читачів своєю психологічною насиченістю при максимальному лаконізмі виражальних засобів.

У вірші повністю відсутній сюжет, проте кожен рядок стає картиною; за відсутності дії тут наявний внутрішній рух.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Прочитайте переклад вірша Афанасія Фета. Якщо маєте змогу, ознайомтеся з оригіналом поезії. Поясніть, чи вдалося перекладачеві відтворити настрій оригіналу.

Шепіт... Ніжний звук зітхання...

Шепіт... Ніжний звук зітхання...
Солов'їний спів...
Срібна гра і колихання
Сонних ручаїв.

Ночі блиск... Тремтіння тіней...
Тіні без кінця...
Ненастанні, дивні зміни
Милого лица...

У хмаринках — пурпур рози.
Відблиск янтаря...
І цілунків пал, і слези,
І зоря, зоря!

Переклад Максима Рильського

Шёпот, робкое дыханье...

Шёпот, робкое дыханье.
Трели соловья,
Серебро и колыханье
Сонного ручья.

Свет ночной, ночные тени,
Тени без конца,
Ряд волшебных изменений
Милого лица,

В дымных тучках пурпур розы,
Отблеск янтаря,
И лобзания, и слёзы,
И заря, заря!..

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Визначте, якій темі присвячено цей вірш.
2. Поміркуйте, у чому полягає особливість поезії.
3. Поясніть, яку роль відіграють у вірші незакінчені синтаксичні конструкції.
4. Простежте, за рахунок чого в поезії створено відчуття руху.
5. Розкрийте настрій поезії «Шепіт... Ніжний звук зітхання...».

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Тема кохання переплітається з темою природи й у поезії **«Я прийшов до тебе, мила».** Окрім того, у вірші відчувається ще один мотив — поетичної творчості.

Природа оживає, буяє життям і барвами. Радісним настроєм сповнений і ліричний герой. У кожному рядку бринить захоплення красою й коханням. Поезія нагадує імпровізацію, створену на одному диханні.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Прочитайте переклад вірша Афанасія Фета. Якщо маєте змогу, ознайомтеся з оригіналом поезії. Поясніть, чи вдалося перекладачеві відтворити настрій оригіналу.

Я прийшов до тебе, мила

Я прийшов до тебе, мила,
Розказать, що сонце встало,
Що його живуща сила
В листі променем заграла, —

І у лісі щохвилини
Кожна брунька оживає,
І лунає спів пташиний,
І нове життя буяє;

Що до тебе з тим же палом
Б'ється серце, лється мова,
Що душа, пойнята шалом,
Вся тобі служить готова,

Що на мене повіває
Щастя, радість відусюди...
Що співатиму — не знаю,
Але співів — повні груди!

Переклад Миколи Вороного

Я пришёл к тебе с приветом

Я пришёл к тебе с приветом,
Рассказать, что солнце встало,
Что оно горячим светом
По листьям затрепетало;

Рассказать, что лес проснулся,
Весь проснулся, веткой каждой,
Каждой птицей встрепенулся
И весенней полон жаждой;

Рассказать, что с той же страстью,
Как вчера, пришёл я снова,
Что душа всё так же счастью
И тебе служить готова;

Рассказать, что отовсюду
На меня весельем веет,
Что не знаю сам, что буду
Петь — но только песня зреет.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Визначте тему твору.
2. Розкажіть, якою в поезії змальована природа.
3. Розкрийте, якими художніми засобами створює поет настрій вірша.
4. Поміркуйте, яким у цьому вірші постає ліричний герой.
5. Доберіть аудіоряд для виразного читання цього вірша.
6. Доведіть, що вірш «Я прийшов до тебе, мила», належить до «чистого мистецтва».

Діалог мистецтв

На вірші Фета було написано безліч романсів, які швидко завоювали широку популярність. Найбільш відомий із них романс Варламова «На зорі ти її не буди», який композитор написав одразу після появи вірша.

Романси на слова Фета написали Петро Чайковський, Микола Римський-Корсаков, Сергій Донауров. Помітну роль у романсній долі поезії Фета відіграла французька співачка Поліна Віардо.

Нові романси на слова поета створюють і в наші дні.

Україна і світ

В Україні представники «мистецтва для мистецтва» групувалися навколо видавництва «Молода муза» (1906–1909) й «Українська хата» (1909–1914). Богдан-Ігор Антонич так сказав з цього приводу: «Треба сказати різко: отже ні! Мистецтво не відтворює дійсності, ані її не перетворює, як хочуть другі, а лише створює окрему дійсність.»

На початку XX ст. українські поети почали шукати нових шляхів розвитку літератури, орієнтуючись на кращі світові зразки. Так, група «неокласиків» і, зокрема, її засновник Микола Зеров звернули пильну увагу на творчість «парнасців». Як поетичний маніфест звучить вірш Зерова «Pro domo», у якому згадані нами імена французьких поетів:

*Класична пластика, і контур строгий,
І логіки залізна течія —
Оце твоя, поезіє, дорога.
Леконт де Ліль, Жозе Ередія,
Парнаських зір незахідне сузір'я
Зведуть тебе на справжні верхогір'я.*

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкрийте особливості поезії «чистого мистецтва».
2. Визначте риси «чистого мистецтва» у творах Афанасія Фета і Федора Тютчева. Обґрунтуйте свою позицію.
3. Поясніть, які особливості поетичного світу ви помітили у їхніх творах насамперед.
4. Доберіть ілюстрації до творів Афанасія Фета і Федора Тютчева. Аргументуйте свій вибір.
5. Поділіться, твори якого поета вам сподобалися більше і чому.
6. Які переклади віршів на українську мову вам сподобалися найбільше і чому?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи й підготуйте повідомлення з презентацією та прослуховуванням творів на тему:

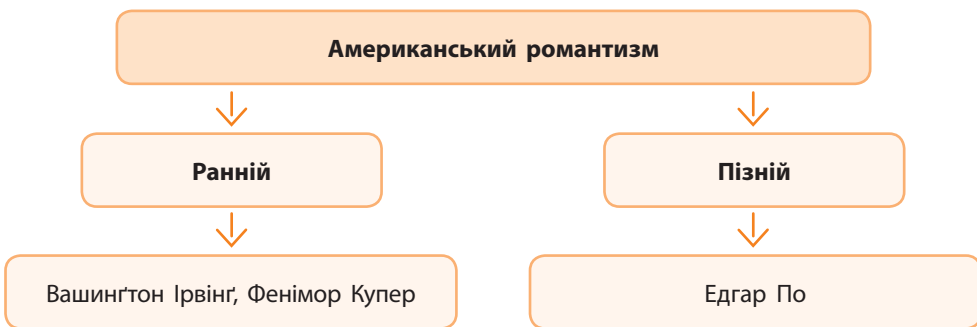
- Романси на слова Афанасія Фета.
- Тема кохання в ліриці Фета і Тютчева.
- Природа в поезії Фета і Тютчева.

Розвиток романтизму в США

Американська культура і література формувалися в умовах бурхливого соціально-економічного розвитку Сполучених Штатів як незалежної держави. Нову країну американці мріяли побудувати на засадах свободи, рівності, права на щастя, чого століттями прагнуло людство. Кожен громадянин у такій країні мав отримати змогу повністю реалізувати свій духовний потенціал і здійснити найпотаємніші мрії. «Американська мрія», як стали називати цей прекрасний ідеал, протягом усього XIX ст. володіла розумом мільйонів. Це пояснює ентузіазм, оптимізм, віру у світле майбутнє, такі характерні для більшості американців на початку XIX ст. З окремих регіонів Нового Світу, досить різних за своїм національним складом, звичаями, релігійними переконаннями, мовними особливостями, поступово складається єдина держава, а в ній — єдина американська нація, пройнята духом патріотизму.

У цей час провідним напрямом у літературі Німеччини, Англії, Франції став *романтизм*. Саме в романтизмі американські художники віднайшли співзвучні їм ідейно-естетичні пошуки.

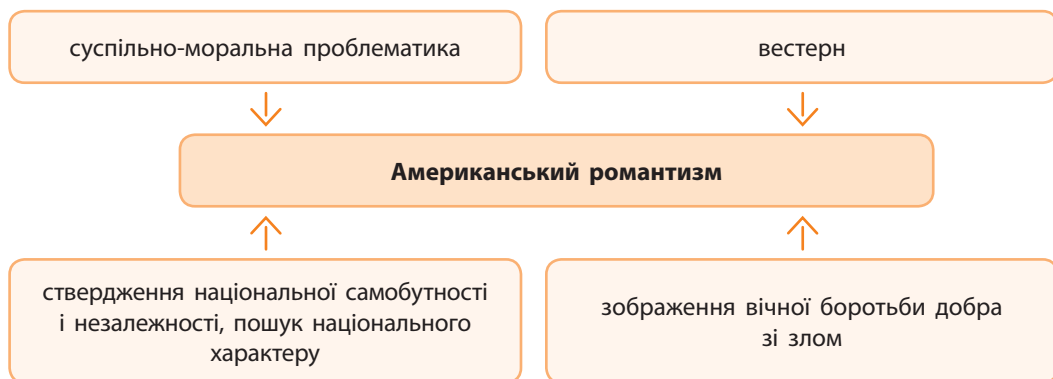
В американському романтизмі виділяють два періоди

Хронологічно американський романтизм розвивався пізніше від західноєвропейського, а саме у першій половині XIX ст. Його національною основою стала *філософія трансценденталізму*.

Трансценденталізм — філософсько-літературна течія в США в 1830–1860 рр., головними ідеями якої були соціальна рівність, рівність людей перед Богом, їхнє духовне самовдосконалення, близькість до первісної природи, інтуїтивне осмислення якої веде до абсолюту і морального очищення.

2.3.1 Видатні представники романтизму в США

Вашингтон Ірвінг, із творчості якого почалася американська національна література, народився в рік завоювання Америкою незалежності — 1783, тому його назвали на честь першого президента країни *Джорджа Вашингтона*. Дві свої дитячі пристрасті — до читання і до подорожей — письменник реалізував у художній творчості. Його сучасники падали від сміху, читаючи «Історію Нью-Йорка» або «Книгу замальовок», у яких автор із гумором, надзвичайною спостережливістю і мудрим розумінням розповідав різні життєві історії.

Не менш визначним американським письменником XIX ст. був **Фенімор Купер**, якого за створення захопливих картин історії країни в художній літературі, за яскраве зображення боротьби за незалежність та життя корінного населення називали американським Вальтером Скоттом (що Куперові, до речі, зовсім не подобалося).

Вашингтон Ірвінг (1783–1859) — американський письменник, есеїст, біограф та історик першої половини XIX століття.

■ Вашингтон Ірвінг

Джеймс Фенімор Купер (1789–1851) — американський письменник-романтик, один із засновників жанрів авантюрного та морського роману.

■ Джеймс Фенімор Купер

Серед безлічі книг, написаних Купером, найвідомішою стала епопея про Шкіряну Панчоку. У цього героя багато й інших імен — Звіробій, Слідопит, Довгий Карабін, Соколине Око, а справжнє ім'я — Натті (Натаніель) Бампо. Вірний товариш Бампо — індіанець Чингачгук, Великий Змій. Образ «благородного червоношкірого» — нововведення Купера в художній історії переселенців, які крок за кроком відвойовували нові території у корінних мешканців. Пізніше тема освоєння американського Заходу ввійде в літературу і кінематограф під назвою *вестерн*. Загалом твори Фенімора Купера екранізували понад 40 разів.

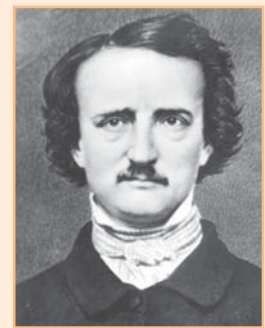
Із часом віра в реалізацію омріяного життя послаблювалася. Критичні спостереження над реальним втіленням гасел засновників американської республіки виявляли все більше проблем і невідповідностей між ідеєю і дійсністю. Так відбувався перехід від раннього романтизму до пізнього. Вразливі художники цього періоду шукали пояснення того, що омріяне *Ельдорадо* виявляється зовсім не таким, як очікувалося, і приписували всі невдачі недосконалості людини.

Одним із таких художників був **Едгар По** — син свого часу і своєї країни, романтик у найповнішому сенсі цього слова. І в особистому житті, і в творчості він віддзеркалював те, що бачив навкруги, часом гостро й гіперболізовано.

Вестерн (англ. western, буквально — західний) — напрям мистецтва, який може включати різні жанри, наприклад, комедію, екшен, детектив, трилер і навіть фантастику. Як кінематографічний жанр поширився із США на інші країни, які поступово створили свої власні відповідники вестерну.

Ельдорадо (від іспанського El-dorado — «золота країна») — міфічна країна, багата на золото та дорогоцінне каміння, яку шукали в Америці іспанські завойовники. Вони й дали початок легенді про Ельдорадо, відкривши Новий Світ. Місцеві жителі — інки — називали Ельдорадо «країною без лих» і вважали, що вона міститься десь біля річки Мета у Колумбії.

Едгар Аллан По (1809 — 1849) — американський письменник, поет, есеїст, драматург, літературний редактор і критик, один із провідних представників пізнього американського романтизму.

■ Едгар Аллан По

Творчість Едгара По надзвичайно вплинула на розвиток жанрів сучасного детективу, наукової фантастики і психологічної прози. А притаманні його творам містицизм, приреченість і аномальність стали основою нового мистецтва після реалізму. Багато авторів, зокрема Артур Конан

Дойл та Жуль Верн, зізнавалися, що на них як на письменників свого часу найбільше вплинули оповідання і вірші Едгара По.

Твори Едгара По екранізуються вже майже століття. Його фільмографія налічує близько 30 кінокартин.

- Кадр з анімаційної стрічки «Незвичайні історії» за новелами Едгара По. 2015 р.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

«Незвичайні історії» — повнометражна анімаційна стрічка режисера Рауля Гарсія, збірка екранізацій новел Едгара По: «Падіння дому Ашерів», «Серце виказало», «Правда про історію з містером Вальдемаром», «Провалля і маятник», «Маска Червоної Смерті». Одна історія виконана у стилі коміксів, друга — у мультиплікаційному, третя — в кубічних зображеннях, деінде — аніме поєднується з американським стилем мальованої мультиплікації.

Із розвитком мистецтва окремі елементи романтизму синтезувалися з реалізмом. Яскравим прикладом такого синтезу в американській літературі стала творчість **Волта Вітмена**.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поміркуйте, чи природним було виникнення романтизму у часи розвитку Сполучених Штатів як незалежної держави.
2. Визначте, які риси духовного життя Америки XIX ст. не втратили актуальності для сучасної України. Доведіть свою думку.
3. Дайте оцінку основним цінностям трансценденталізму. Які з них ви поділяєте і чому?
4. Схарактеризуйте особливості розвитку романтизму в американській літературі.
5. Аргументуйте, твори яких американських письменників-романтиків найяскравіше відображають культурні особливості США.
6. Поясніть, які теми американського романтизму можуть зацікавити сучасного українського читача вашого віку. Обґрунтуйте свою позицію.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся в пари і перегляньте мультфільм «Дорога до Ельдорадо» (США, 2000). Підготуйте постер для презентації «американської мрії».
2. Об'єднайтеся у групи і виберіть для перегляду екранізацію твору одного з представників американського романтизму. Підготуйте повідомлення на тему: «Американська дійсність часів романтизму засобами кіномистецтва».

2.3.2 Волт Вітмен (1819–1892)

Волт Вітмен — американський поет і журналіст. Критики одностайні у думці, що в Америці важко знайти письменника, такого щирого й серйозного у пошуках життєвих цінностей, як Волт Вітмен. Джерело й пафос усієї його поезії можна висловити у словах: «Що є людина? І що — я? І що — ти?».

Волт Вітмен народився 31 травня 1819 року у фермерській родині в селі на Лонг-Айленді. Майбутній поет рано пізнав життя простих людей — нелегке, але щедре й людяне, і полюбив його назавжди. Кілька років Вітмен провчився в бруклінській школі, потім став учнем друкаря. У цей же час він опублікував свої перші вірші. З вісімнадцяти років юнак працював сільським учителем, секретарем у місцевому політичному дискусійному клубі, потім редактором, а також єдиним репортером і набірником власної газети «Лонг-Айлендер». До 22 років Вітмен перепробував ще низку професій — політика, лектора, оратора.

З 1846 по 1852 рік Волт Вітмен працював у різних бруклінських газетах, де писав статті на злободенні теми. Зокрема, він рішуче й гнівно виступав проти грабіжницької Мексиканської війни (1846–1848). Весь цей час Вітмен активно займався самоосвітою. Він цікавився давніми цивілізаціями, міфологією й релігією, часто відвідував нью-йоркський Єгипетський музей, багато читав з історії, етнографії.

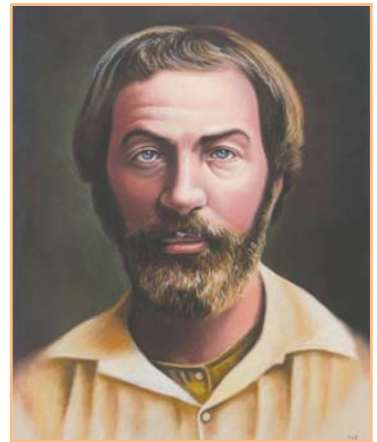
Творчість Вітмена, яка стала віхою в розвитку американської поезії XIX ст., по-своєму відгукнулася на американський романтизм. Адже поет виступив в епоху, коли романтизм занепадав, а естетика його застаріла. Ідеалом для Вітмена була сама дійсність. Він прагнув виразити її такою, якою вона постала перед поетом і людиною. Ідеалом краси для митця був простий життєвий факт, який він оспівував у своїх творах.

Хоч Вітмен і полемізував із романтизмом у віршах і в газетних виступах, та в душі він залишався романтиком. Незважаючи на всі заперечення «романтичного» в поезії, риси романтизму відчутні в його творчості. Проте його полеміка оновила американську поезію, навчила її нових способів вираження.

■ Томас Вілмер Дьюінг.
Волт Вітмен. 1875 р.

Сьогодні Вітмен — один із найвпливовіших американських поетів, якого часто називають *батьком верлібру*.

■ Мігель Тіо. Молодий
Волт Вітмен. 2004 р.

У своїх творах Вітмен прагнув показати людину в єдності матеріального й духовного, природного й соціального:

*Я поет Тіла, і я поет — Душі.
Зі мною всі насолоди раю і всі муки пекла зі мною.
Поет відчував себе в єдності з усім людством у часі і просторі:
Крізь мене йде так багато голосів німотних,
Голоси нескінченних поколінь в'язнів, рабів,
Голоси хворих і зневірених, і злодіїв, і карликів,
В усіх людях я бачу себе, не більше й ні на ячмінне зернятко менше.*

Переклад Леся Герасимчука

У 1850 році Вітмен опублікував вірш «Європа», реквієм загиблим революціонерам 1848 року. Цей вірш, який провістив появу видатного поета епохи, засвідчив тверду віру Вітмена у всесвітнє торжество свободи.

Знаменним для Вітмена був 1855 рік — вийшла друком його збірка «**Листя трави**», яка зробила поета всесвітньо відомим.

Проте перше видання збірки «Листя трави» не справило на сучасників поета позитивного враження. Книгу зустріли гучною лайкою, її називали «сумішню пишномовності, самохвальства, нісенітниць». Письменники, яким Вітмен надсилав збірку в дарунок, повертали її з гнівними записками, один навіть кинув книжку у вогонь.

Єдиною людиною, котра вірила у щасливу долю книги, був її знеславлений автор. І все ж, хоча Вітмену доводилося терпіти матеріальні нестатки й негативне ставлення критики, його ім'я поступово набувало популярності. У різних кінцях Америки почали з'являтися поодинокі прихильники «Листя трави».

Під час громадянської війни в Америці (1861–1865 рр.) Вітмен займався громадською діяльністю: безкоштовно працював санітаром у тилових шпиталях у Вашингтоні, де доглядав поранених. В одному зі шпиталів він необережно заніс у руку інфекцію. Запалення невдовзі минуло, але цей випадок згубно вплинув на його здоров'я.

Сам поет був упевнений, що його твори зрозуміє і прийме простий народ. Він жалкував, що свого часу не проїхав по всій країні: «Якби я пішов безпосередньо в народ, читав би мої вірші перед натовпами, поплескав би по плечу Тома, Діка і Гаррі й не чекав би, поки мене інтерпретують, я б відразу завоював свою аудиторію».

У ці роки поет написав вірші «1861 рік», «Рік озброєний, рік боротьби», «Бий, бий, барабане», «Вертайся з поля, тату», які увійшли до циклу «Під барабанний гуркіт».

Вершиною творчості Волта Вітмена цих років стала поема-реквієм пам'яті президента Авраама Лінкольна, який загинув від руки вбивці — «**Коли бузок розцвів торік у моєму дворі**» (1865).

Теорія літератури

По́ема (від грецького слова, що означає «твір», «творіння») — ліро-епічний віршований твір, у якому зображені значні події та яскраві характери. Жанрові різновиди поеми: ліро-епічна, лірична, епічна, сатирична, героїчна, дидактична, бурлескна, драматична тощо. Виникла поема на основі давніх і середньовічних пісень, сказань, епопей, що уславлювали визначні історичні події.

Справжня слава прийшла до поета з Англії, де його визнали тонкі поціновувачі мистецтва. У 1870 році там була надрукована книга Енн Гілкرایст «Жінка міркує про Волта Вітмена».

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Енн Гілкرایст була вдовою відомого англійського літературознавця, сама писала книги. Збірка «Листя трави» Волта Вітмена вразила її до глибини душі. Енн написала поетові, вони почали листуватися. У 1876 році Енн приїхала до Сполучених Штатів, щоб зустрітися з Вітменом. Вони стали друзями. Упродовж двох років Гілкرایст із дітьми жила у Філадельфії. Волт Вітмен часто відвідував їх. Коли вона пішла з життя, поет оплакав її у вірші, який починається рядком: «Мій шляхетний друже, чарівна жінко, мій люб'язний учений...»

■ Будинок Волта Вітмена у Кемдені

У творах поета 70–80-х років переважає соціальне і критичне начало. У книзі публіцистики «Демократична далечінь» (1871) він відкрито заявив, що «демократія Нового Світу... зазнала банкрутства».

Важливим елементом поезії пізнього Вітмена став **урбанізм**. Наприклад, вірш «На бруклінському паромі» — абсолютно нове за образністю і мовою урбаністичної лірики явище, що стало одним із найпотужніших джерел для реалістичної поезії ХХ століття.

У важкі повоєнні роки доля завдавала Вітмену удар за ударом: він потерпав від злиднів, утратив матір і брата. У 1873 році його паралізувало. Друзі доглядали за ним. Англіїці зібрали для нього невеликий капітал, достатній для безбідного існування.

Урбані́зм (від лат. *urbs* — місто) — відображення в літературі (в її тематиці, образах, стилях) великого міста з високорозвиненою технікою та індустрією, міського побуту, особливостей психіки, породжених міським укладом. Із літератури витіснялися замки, садиби, природа. Об'єктами опису ставали машина, фабрика, залізниця, натовп, людська маса як єдине ціле.

■ Джон Вайт Александер.
Волт Вітмен на схилі літ.
1889 р.

Хворий, без надій на майбутнє, поет наперекір усьому залишався життєрадісним і світлим. Старість і хвороба не здолали його оптимізму. Незважаючи на всі випробування, він зберіг любов до життя і людей, а також віру в торжество добра і справедливості.

Свій останній цикл віршів «Прощай, моя фантазіє!» Вітмен створив у 1891 році. Тоді ж поет устиг внести зміни в останнє прижиттєве видання книги «Листя трави».

Лише через півстоліття слава Вітмена вийшла далеко за межі невеликих літературних гуртків і поширилась у широких колах шанувальників як в Америці, так і в усьому світі.

ВОЛТ ВІТМЕН

гуманіст

поет

есеїст

журналіст

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Визначте риси трансценденталізму у творчості Вітмена.
2. Розкажіть, коли Волт Вітмен увійшов у літературне життя Америки.
3. Поміркуйте, чому сучасники не сприйняли творчості Вітмена.
4. Пригадайте, як сприйняли творчість Вітмена в Англії. Ким стала для поета англійська письменниця Енн Гілкрайст?
5. Розкрийте, які риси особистості митця проявились під час громадянської війни та в останні роки життя.
6. Проаналізуйте, чи справдилась віра Вітмена в те, що прийде час і простий народ його зрозуміє.

2.3.3 Збірка «Листя трави»

Політичні, філософські, естетичні погляди Волта Вітмена знайшли відображення у книжці його життя — збірці «Листя трави».

Назва «Листя трави» — це гра слів, яка містить виклик автора читачам. «Травою» видавці називали роботи низького сорту, а «листя», листи — це сторінки, на яких ці роботи надруковані.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Із дванадцяти віршів і поем у цілком новому стилі Вітмен уклав збірку з такою ж, як і самі вірші, дразливою назвою: «Листя трави». Ви ніколи не

бачили у трави листя? То, можливо, ви просто погано вдивлялися у природу, не зливалися з нею так, щоб і самому стати лише листком трави? Адже листя трави — це реальність «трансцендентна».

ГОЛОВНІ ТЕМИ ПОЕЗІЇ ВОЛТА ВІТМЕНА

Сенс людського буття

Любов до всього живого

Критика застарілих цінностей життя

Проголошення єдності, рівності, братерства всіх людей

Поет-пророк, що прийшов на землю

Звичайно, і набирати, і видавати таку книжку поетові довелося особисто (тут стали в пригоді робочі навички, отримані в юності). У липні 1855 року Вітмен виготовив 800 її примірників. На зеленій палітурці імені автора не було зазначено, тільки зображено листя і стеблинки трави. Найбільший за обсягом твір був без назви і починався так:

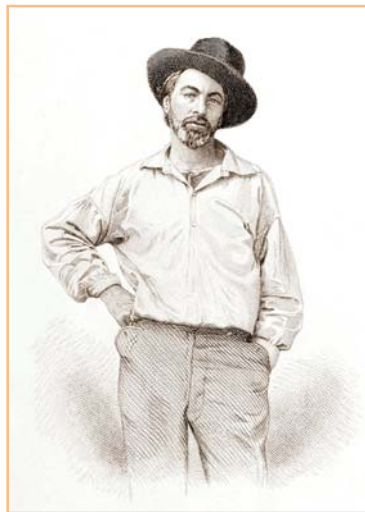
*Себе я прославляю, себе я остівую,
І те, що приймаю я, приймете й ви,
Бо кожен атом, котрий належить мені,
так само належить вам.*

Тут і далі переклад Леся Герасимчука

Лише в сьомому виданні (1881) ця поема отримала назву, під якою перевидається й нині: «**Пісня про себе**».

Збірку «Листя трави», головну працю свого життя, Вітмен називав не «моя книга», а «наша». Ця книжка про Людину у її найкращому й найповнішому втіленні. Здається, немає в людському житті нічого, що не ввійшло б до вітменівського космосу: душа і тіло, молодість і старість, сумніви і безмежна віра, любов, страждання, щастя, пошук, праця — все це ввібрала головна книжка поета.

У поезії Вітмена втілено найбільш революційні прагнення епохи. Своє завдання поет убачав у створенні справжнього **національного епосу**, що вміщує повну картину дійсності, передає відчуття причетності до всього, що відбувається під американським небом і навіть більше — у Всесвіті.

■ Самуель Холлієр.
Волт Вітмен. 1854 р.
Цей малюнок було вміщено до книги «Листя трави»

Ідея злиття індивідуального буття з космосом найяскравіше втілена в «Пісні про себе» — одній із кращих поем збірки. Поема відкривається ліричним зачином: із незатишних запилюжених кімнат герой біжить на берег річки, де скидає з себе одяг — важкий тягар умовностей і незмінних правил. Йому дихається легко й привільно, розчинившись у природі, він відчувається щасливим. Він відчуває прагнення до гармонії навіть у найменшій часточці всього живого.

Людина, законне й кохане дитя природи, у поемі досконала й прекрасна. То навіщо вона має комусь підкорятися? Поет замислюється над питанням: чим гірший за грецьких богів пожежник, який бореться з вогнем? А хіба не Богородиця — дружина машиніста з немовлям біля грудей?..

У поемі розкриваються поняття життя і смерті, кохання й щастя. Герой відкриває для себе світ, слухаючи досконалий і мудрий голос природи: «Я виходжу до тривкого і суттєвого від паростка великого чи малого».

Уночі він іде на побачення зі Всесвітом і чує, як шепечуться зорі на небосхилі про каламутний ставок в осінньому лісі, про місяць, що спускається по крутосхилах шелесткого смеркання. Він освідчується у коханні землі, звертається до моря.

Заради втілення своїх творчих задумів Вітмен докорінно перебудував традиційну поетичну систему, увів вільний вірш і ритм, що передає рух самого життя.

Теорія літератури

Верлібр — вільний вірш без рими, з рядками різної довжини. Вільний вірш (верлібр) стоїть на межі вірша й прози. У ньому відсутні рима та постійний розмір, рядки різняться кількістю складів, а строфи — кількістю рядків.

Поезії Вітмена іноді називають «словесними ораторіями». Кожен рядок його вірша становить смислову одиницю, а складний ритмічний малюнок органічно пов'язаний зі змістом твору:

*Повітрям я відлітаю,
я махаю своїм білим волоссям сонцю, що тікає,
Я заповідаю себе землі,
Щоб прорости травою, яку люблю,
Як я вам буду знов потрібний, шукайте мене під подошвами своїх черевиків.*

Попри піднесеність мовлення Вітмена, іноді виникає оманливе враження, що це не вірші, а бурхливий мовний потік.

Для Вітмена характерна любов до астрономічних чисел — мільйонів, квінтильйонів, мільярдів, тому що кожну людину, найменшу річ він бачив на тлі «міжзоряних пустот». Поет усвідомлював себе у багатвіковому колообігу матерії, відчуваючи за плечима всіх своїх предків, починаючи з доісторичних. Звідси відчуття, що за ним мільйони віків і такі ж мільйони віків у нього попереду.

«Листя трави» можна назвати найвідвертішою й найповнішою *біографією* Вітмена. Поет почав писати свою «горду пісню» замолоду й продовжував усе життя, за будь-яких обставин. І його книга поступово виростала у «портрет людини нового часу». Упродовж майже чотирьох десятиліть Вітмен перебував незмінно вірним своїй книзі не тому, що будував поетичний мавзолей для себе. Ця самовіддана праця стала супутником і дзеркалом його життя, вищу мету якого поет убачав у збереженні своїх ідеалів і в невпинній творчій діяльності, спрямованій на їхнє втілення.

Улюблене слово Вітмена — *ідентичність* (однаковість, тотожність). Хоч куди б він глянув — усюди бачить близьку спорідненість речей. Щомиті перевтілюється він у все нових і нових людей, цим утверджуючи свою з ними рівність. Увесь світ — продовження самого поета, усюди — його двійники.

Ліричний герой збірки «Листя трави»

Як же сталося, що автор поетичної збірки, яку так різко критикували, врешті став улюбленим письменником американців і національним поетом Америки? Справа, звичайно, не в її оригінальній назві, не в зеленій палітурці з листям та стеблинами, а в особі ліричного героя. Поступово цей герой прибрав ім'я автора, його характерні риси. Пересічний американець Волт Вітмен перетворився на символ своєї країни.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Це унікальне явище світової літератури, коли оригінальний поет, проте пересічна людина, змальовує в сотнях рядків свій гіперболізований портрет, з якого постає портрет епохи й цілої нації:

*Волт Вітмен, космос, Манхеттена син,
Буйний, дорідний, чуттєвий, їсть, п'є і народжує,
Не сентиментальний, не ставить себе над чоловіками чи жінками
чи осторонь їх,
Однаково сором'язливий та безсоромний.
Геть замки з дверей! Геть з одвірків і двері самі!
Хто зневажає іншого, той зневажає мене,
І все, що зроблено й мовлено, повертається врешті до мене.
Крізь мене натхнення, наростаючи, рине бурхливо, крізь мене —
потік одкровення.
Я називаю пароль одвічний, я знак даю — демократія,
Клянусь, я не прийму нічого, що порівну всім не припало б!*

Ліричний герой «Листя трави» відрізняється від розчарованих, самотніх, заглиблених у власні переживання героїв, типових для романтизму. Вітмен змальовує свого героя в усій повноті буття не лише приватного, а й суспільного та політичного. Поет, глибоко зацікавлений життям сучасників, усвідомлює власну причетність до подій епохи, відчуває себе краплиною бурхливого «океану натовпу».

«Ці люди — я. Я відчуваю їх, вони мої, — говорив поет. — У мене є один центральний образ — спільна людська особистість, типізована через мене самого. Але моя книжка змушує кожного читача стати головною дійовою особою, яка переживає кожен рядок»
(Волт Вітмен).

Саме в цьому осмисленні себе як частки спільноти і відходить поет від романтичної концепції особистості.

У поемі постає новий ліричний герой — узагальнена людина-американець, що мужньо і просто поводитьсь й так само розмовляє, звичайна людина у своїй природній суті.

У ліричного героя поеми багато облич. Він і загнаний раб, і житель лісів, і старий артилерист, і заплакана вдова, і річковик, і фермер. Разом з ними він учиться зустрічати обличчям

ніч, бурі, голод, лихо, удари, як їх зустрічають дерева й тварини.

І щодня, щогодини, щомиті ліричний герой скрізь бачить Бога: на обличчях чоловіків і жінок, на своєму обличчі. Вустами ліричного героя поет стверджує божественну природу людини.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Пісня про себе

1.

Себе я прославляю, себе я оспівую,
І те, що приймаю я, приймете й ви,
Бо кожен атом, котрий належить мені,
так само належить вам.
Я тиняюся, шукаючи свою душу,
На дозвіллі тиняюся влітку, нахилиюся
й розглядаю стебло травинки.
Мій язик, кожен атом моєї крові складається з
цього ґрунту, з цього повітря;
Народжений тут від батьків, зароджених тут
батьками, котрі так
само тут народилися,
Я, тридцятисемирічний,
без жодної хворості, розпочинаю
І сподіваюся не урватися аж до смерті.
Вірування та вчення, всіма облишені,
Ви відступили убік — але й ви добрі на місці
своєму, і вас не забуто, —
Я прихищаю всі — правильні й хибні,
я дозволяю стверджувати речі
щонайризикованіші:
Хай промовляє природа без перешкод
з первісною силою.

21.

Я — поет Тіла і я — поет Душі,
Зі мною всі насолоди раю та всі болі пекла зі мною,
Перше я прищеплюю і плекаю в собі, друге — на мову нову тлумачу.
Я поет жінки так само, як і чоловіка,
І кажу, що так само чудово жінкою бути, як і чоловіком,
І кажу, що нема більшої величі, ніж бути матір'ю людей.
Я пісню співаю розпросторення або гордості,
Доволі ухилинь і вимолювання,
Я покажу, що розмір — це тільки розвиток.
Ви залишили позаду інших? Ви — президент?
То пусте: вони не лише наздоженуть вас, а й підуть далі,
Я той, хто блукає, коли набирає сили лагідна ніч,
Я гукаю до землі й моря, напівзанурених в ніч.
Прилинь, гологруда ноче, прилинь, магнетична, живлюща ноче!
Ноче південних вітрів, ноче кількох великих зірок!
Ноче дрімотна, шалена, оголена літня ноче!
Усміхнися, млосна, із диханням свіжим, земле!
Земле дрімотних і вологих дерев!
Земле погаслого заходу, земле гір, на вершинах яких спочиває мла!
Земле склистих потоків місяця вповні, позначених злегка блакиттю!
Земле світла і тіні, що скалками грають на річці!
Земле перлистих хмар, що задля мене стали ясніші й чистіші!
Земле з вигинами стрімкими: земле, вся в яблуневому цвіті!
Усміхнись, бо йде твій коханець!
Щедротна, ти мені любов віддала — і тобі відповім я любов'ю!
О, невимовна, шалена любове!

Переклад Леся Герасимчука

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте історію написання книги Вітмена «Листя трави».
2. Назвіть наскрізні теми та образи збірки «Листя трави».
3. Конкретизуйте, над якими поняттями замислюється ліричний герой творів Волта Вітмена.
4. Розкрийте образ ліричного героя у вірші «Пісня про себе». Обґрунтуйте, чим відрізняється поет від інших людей, на думку автора.
5. Прокоментуйте, яку роль виконує природа в житті людини.
6. Простежте зв'язок збірки «Листя трави» з історією та життям Америки.
7. Проаналізуйте проблематику збірки «Листя трави». Як її побудовано? Які символи використовує поет?
8. Поміркуйте, яку роль у поезіях автора відіграють оклики, заклики, риторичні запитання.
9. Вивчіть напам'ять один із запропонованих уривків із книги Вітмена «Листя трави».

2.3.4 Новаторство Волта Вітмена

Вітмен — художник-новатор, чиї творчі відкриття багато в чому зумовили розвиток поетичного мистецтва у XX столітті.

Виражене Вітменом нове світовідчуття зажадало художніх нетрадиційних засобів. Найрадикальнішим нововведенням у «Листі трави» був вільний вірш.

Верлібр Вітмена — складний синтез фольклорного та біблійного вірша, синтаксичного паралелізму, що відрізняє ораторську прозу, ритмічно однорідних пасажів-перерахувань («каталогів»), внутрішніх алітерацій та асонансів, які надають завершеності рядкам і всій строфі. Завдяки застосуванню верлібру та принципу каталогу, твори поета звучать про-рочо та нагадують біблійні тексти.

У його творах відсутні чітко визначений ритм і рима, слова тут ллються стрімким потоком, утворюючи «каталоги», де людей, явища, предмети поєднано в несподіваних комбінаціях.

НОВАТОРСТВО ВОЛТА ВІТМЕНА

Діалог літератур

Революція Вітмена у віршуванні — не формальний експеримент, а геніальна і вдала спроба поставити мову поезії врівень із часом, із тим шаленим ритмом, у якому перебудовувався світ. Спочатку стиль поета шокував сучасників, але пізніше його творчість стала одкровенням для різних митців слова, як американських (К. Сендберг, А. Гінзбург), так і європейських (Е. Верхарн, В. Маяковський, В. Хлебніков).

В Україні відкрили для себе творчість Волта Вітмена поети 20–30-х років XX ст. Першим на вірші Вітмена звернув увагу один із засновників поетичного авангарду Михайль Семенко. Проте найбільший вплив доробок американського новатора справив на Павла Тичину, одного з найбільш оригінальних українських поетів.

Збірка «Листя трави» надзвичайно сильно вплинула на творчість Гео Шкурупія, Валер'яна Поліщука та Богдана-Ігоря Антонича.

Забарвлена трагізмом думка про вічне проростання, про почуття довічної своєї єдності зі світом, який нас породжує, була однією з най-

глибших у поезії шістдесятих. Зокрема, образи, нав'язані поезією Вітмена, є в поета-шістдесятника Івана Драча.

Згадки про Вітмена є також у Миколи Тарновського і в Юрія Косача у збірці «Мангаттанські ночі».

Українською мовою перекладали твори Волта Вітмена Віктор Коптілов, Віталій Коротич, Василь Мисик, Іван Драч, Лесь Герасимчук, Максим Стріха та інші.

Діалог культур

Поетична спадщина та яскрава постать видатного американського поета-новатора й сьогодні привертає увагу багатьох митців. Довкола поетичної книги Вітмена «Листя трави» побудовано роман сучасного прозаїка Майкла Каннінгема «Вибрані дні».

Збірка творів Вітмена фігурує в телесеріалі «У всі тяжкі» та «Північна сторона», а також цитується в серіалі «Картковий будиночок» (House of cards-2013). Вірш «Пісня великої дороги» цитується в останній серії фільму «Смок і Малюк» (1977).

«Листя трави» згадується у фільмі «Поза законом» Джима Джармуша.

«Листя трави» відіграє значну роль у книзі Джона Гріна «Паперові міста».

Особистість Вітмена та його вірш «О Капітане! Мій Капітане» в центрі подій у фільмі «Товариство мертвих поетів».

Вірш «О Капітане! Мій Капітане» введено в комп'ютерну гру Mass Effect.

У серіалі «Доктор Квін. Жінка лікар» приїзду Волта Вітмена в Колорадо Спрінгс присвячено 21 серію 5-го сезону. Також одна із серій побудована довкола збірки його віршів.

У книзі «Щоденник пам'яті» та однойменному фільмі 2004 року головний герой читає вірші Вітмена.

У 2016 році Ітті Поп записав платівку The Leaves of Grass, яка повністю складається з віршів Вітмена, покладених на музику Tarwater і Alva Noto.

Оригінальність Волта Вітмена насамперед зумовлена своєрідністю самої Америки. Не визнаний на батьківщині за життя, він був зарахований до офіційного літературного канону лише на початку ХХ століття. Зате сьогодні вірші Волта Вітмена знайшли нове життя більш ніж 30 мовами народів світу.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, який твір Вітмена вважається головним у його творчості й чому.
2. Розкрийте, у чому полягає новаторство Волта Вітмена.
3. Перерахуйте особливості індивідуального стилю митця. Проілюструйте їх прикладами з наведених уривків.
4. Поміркуйте, що є домінуючим у поезії Волта Вітмена.
5. Дослідіть долю творів американського поета-новатора в Україні.
6. Простежте вплив поезії Вітмена на сучасну літературу.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся у групи, знайдіть і перегляньте буктрейлер на книгу Волта Вітмена «Листя трави». Підготуйте презентацію покадрового плану власного буктрейлера з використанням рядків з українських перекладів творів поета.

2. Об'єднайтеся в пари, знайдіть і прослухайте твори Волта Вітмена у виконанні Вадима Василенка. Обґрунтуйте, наскільки вдало дібрано аудіо-та відеоряд. Доберіть власний аудіоряд для супроводу виразного читання творів Волта Вітмена.

ЗАВАНТАЖТЕ ІНФОРМАЦІЮ

Гротеск — тип художньої образності, який ґрунтується на химерному поєднанні фантастичного і реального, прекрасного і потворного, трагічного і комічного, життєподібного й карикатурного. Гротеск — найвищий ступінь комічного.

Фантастика — жанр і творчий метод у художній літературі (та інших формах мистецтва), що характеризується використанням фантастичного допущення, «елементу надзвичайного», порушенням меж реальності, прийнятих умовностей.

Соціальна сатира — гостра критика суспільства з висміюванням, а то й гнівним засудженням вад і негативних явищ у різних ділянках суспільного й політичного життя. Художні засоби сатири — гротеск, пародія, іронія.

«Чисте мистецтво» — естетична доктрина, що утверджує самоцінність художньої творчості, незалежність мистецтва від суспільного життя.

Психологізм — сукупність стилістичних прийомів і засобів, за допомогою яких письменник передає внутрішній світ своїх персонажів.

Верлібр — вільний вірш без рими, з рядками різної довжини. Вільний вірш (верлібр) стоїть на межі вірша й прози. У ньому відсутні рима та постійний розмір, рядки різняться кількістю складів, а строфи — кількістю рядків.

Ключові слова:

романтизм, реалізм, гротеск, гротескна течія, «чисте мистецтво», трансценденталізм, верлібр.

ВАШІ ПІДСУМКИ

1. Ернст Теодор Амадей Гофман — представник гротескної течії романтизму.

а) так

б) ні

2. «Чисте мистецтво» — естетична доктрина, що утверджує самоцінність художньої творчості, незалежність мистецтва від суспільного життя.

а) так

б) ні

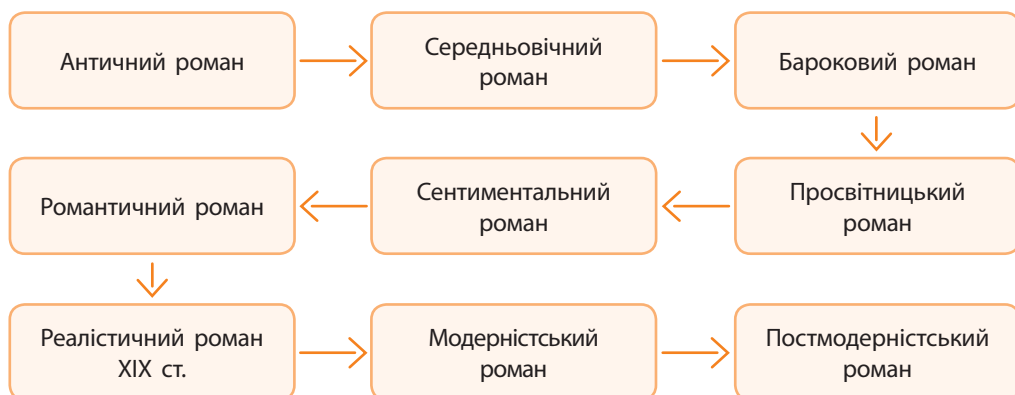
Розділ 3

Роман ХІХ ст.

Роман як жанр літератури

Літературний жанр — це умовне об'єднання художніх творів за певною структурою та спільними ознаками зображення дійсності.

Історія роману сягає найдавніших часів. Залежно від літературних епох, періодів, течій, стилів і теоретичних засад розрізняють роман *античний, середньовічний, бароковий, просвітницький, романтичний, реалістичний* тощо. За змістом — *соціальний, сімейно-побутовий, соціально-побутовий, соціально-психологічний, філософський, сатиричний, пригодницький, біографічний, науково-фантастичний* тощо. За часом розгортання сюжету — *історичний* (про минулі події), *сучасний* (про теперішні події), *роман про майбутнє* (про передбачені автором події). За формою — *роман у листах, роман у віршах, роман у новелах, роман-хроніка, роман-памфлет, роман-ріка* тощо.

В Античності виникає так званий **«античний роман»** («Дафніс і Хлоя» Лонга), у якому тонко зображувалося життя пастухів на лоні природи.

Поступово цей жанр оновлюється. І вже на Середньовіччя припадає розквіт **«лицарського роману»**, у якому оспівувалися ідеали лицарства, розповідалися про незвичайні, фантастичні пригоди і подвиги (лицарські романи про короля Артура, Олександра Македонського чи Трістана та Ізольду). У ці часи виникає і термін **роман**.

Як літературний термін слово «роман» уперше було використано в XVI ст.

Роман (фр. roman) — «романський». У XII–XIII століттях з'являються твори, написані однією з романських мов — французькою, італійською, іспанською, португальською. Спочатку твори *романськими* мовами називали *романськими оповіданнями*. Згодом назва скоротилася і залишилася тільки слово «роман».

XIX століття стало знаковим для розвитку роману.

За доби романтизму виникає *історичний роман*, основоположником якого був **Вальтер Скотт**. Завдяки його творам про життя англійського Середньовіччя, історичні події, соціальні зміни та особливості національного характеру дізналися в усій Європі («Айвенго» тощо).

За часів реалізму особливої популярності набули *реалістичні романи* Стендаля («Червоне і чорне»), Оноре де Бальзака («Батько Горіо», «Євгенія Гранде»), Густава Флобера («Пані Боварі»), Чарлза Діккенса («Домбі і син»), Олександра Пушкіна («Євгеній Онегін»), Миколи Гоголя («Мертві душі»), Льва Толстого («Війна і мир», «Воскресіння», «Анна Кареніна»), Федора Достоєвського («Злочин і кара», «Брати Карамазови»). Письменники зверталися до художнього осмислення суспільних конфліктів, широкої панорами людського життя, питань моралі, до розкриття найтонших і найскладніших порухів душі, характерів у їхньому формуванні, розвитку, зумовленості зовнішніми обставинами.

Уже в XIX столітті роман *всебічно втілює літературний і культурний досвід*, стає джерелом історичної інформації, вивчення моралі суспільства, огляду сучасних політичних та етичних теорій, дослідження багатства й бідності, добробуту і злочинності, тобто яскравим відображенням усіх аспектів реального життя.

Автори реалістичного роману XIX ст., як правило, не використовували готових моделей і форм, як робили письменники попередніх століть, вони вільно добирали виражальні засоби, відповідні зображуваному явищу, що визначає їхній *індивідуальний стиль*.

Не менш цікавою була подальша історія жанру роману. Її можна назвати добою експериментів із романом, коли письменники прагнули відмовитися від традицій у створенні сюжетів, характерів, виборі художніх засобів. Такий роман називається *модерністським* і розвивався він наприкінці XIX — на початку XX століття. У цей період остаточно оформляються *поліцейський* і *детективний*, а також *фантастичний* і *дамський* («рожевий») романи.

У XX столітті з'являється новий роман — *постмодерністський*. З ним ви ознайомитеся наступного навчального року.

■ Король Артур і його лицарі за круглим столом. XV ст.

Індивідуальний стиль митця — система художніх засобів і прийомів у творчості окремого письменника, його індивідуальна манера письма.

Різновиди роману XIX століття, їхня національна своєрідність

Майстри роману XIX століття висвітлювали різні теми свого часу. Їхні твори суттєво різняться проблематикою, художньою структурою та національним забарвленням. Але вони мають і спільні характерні риси.

Реалістичний роман XIX ст. відзначається різноманітністю форм: *соціально-психологічний, соціально-побутовий, психологічний, філософський*.

ХАРАКТЕРНІ РИСИ РЕАЛІСТИЧНОГО РОМАНУ

Теорія літератури

Соціально-психологічна проза — один з найбільших здобутків реалістичної літератури XIX ст. Вона втілила основну рису реалізму — глибокий аналіз суспільного життя і внутрішнього світу особистості у їхніх взаємозв'язках і взаємовпливах, враховуючи психологічні чинники: інтелектуальні зусилля, почуття, емоції.

Від початку формування **реалізму** в ньому розвивалися **дві течії**:

- **соціологічна**, що акцентувала увагу на дослідженні суспільства як певної цілісності (**Бальзак**);
- **психологічна**, першорядним об'єктом дослідження якої була особистість у конкретних історико-суспільних умовах (**Стендаль**).

Соціально-психологічний роман — один із різновидів роману, у якому в складних, часто екстремальних життєвих ситуаціях розкриваються багатогранні характери героїв з усім розмаїттям їхнього внутрішнього життя у соціальному середовищі. Цей різновид роману часто поєднує ознаки *соціально-побутового* та *психологічного* романів.

Соціально-побутовий роман — один із різновидів роману, у якому автори зображували соціальне життя, буденність, суспільні звичаї та уявлення, характерні для певної доби.

Психологічний роман — різновид роману, у якому відтворено внутрішні переживання особистості, духовну еволюцію, пошуки й суперечності героя, які зумовлюють його вчинки та поведінку. У реалістичному психологічному романі письменники досліджують вплив соціальних обставин на психологію людини, взаємозв'язок індивідуального та загального.

Найвизначніші представники соціально-психологічного роману — Оноре де Бальзак, Стендаль, Густав Флобер, Чарлз Діккенс, Лев Толстой, Федір Достоєвський та інші.

У деяких реалістичних творах до цих аспектів додається широка філософська проблематика, що надає підстави визначати їх як **філософські романи**. У таких романах безпосередньо викладено світоглядну або етичну позицію автора, наприклад, у творах Льва Толстого чи Федора Достоєвського.

Художні твори талановитих письменників, де реалізуються декілька провідних ідей, розробляються множинні сюжетні лінії, зображуються складні суперечливі стосунки між персонажами, називають **поліфонічними**. Зокрема, можна зустріти «поліфонію романів» Достоєвського, письменника, з творчістю якого ви ознайомитеся в цьому розділі підручника.

Поліфонізм, поліфонія (від грец. poly — багато і phone — звук) — це «багатоголосся». Терміни «поліфонія», «поліфонізм» використовуються в літературі для позначення багатоплановості художнього твору.

Національна своєрідність французького роману XIX ст.

Французький реалістичний роман XIX ст. вельми відрізняється від англійського, англійський — від російського і так далі. Причина тому — національні культурні чинники: історичні події, національні художні традиції, роль літератури в житті суспільства.

Французька література XIX ст. відображала становлення буржуазного суспільства. Письменники-реалісти були найбільшими критиками різних сторін життя, з науковою точністю аналізували людину в суспільстві, давали всьому строгу оцінку.

Тенденція до соціального аналізу була провідною саме у французькій літературі й увінчалася творчістю «доктора соціальних наук» О. де Бальзака. Його «науковий метод» продовжував розвиватися на наступних етапах розвитку літератури.

Національні особливості французького роману XIX ст.

соціально-аналітичні
тенденції

міцний зв'язок між
людиною і суспільством

науковий метод

Національна своєрідність англійського роману XIX ст.

Англійська література позначається реалістичними традиціями ще від XVII — XVIII ст. Це пояснюється як історією країни, так і особливостями національного характеру англійців, які завжди були схильні до практичної діяльності, тверезого погляду на життя й надавали великого значення морально-етичним нормам співіснування. Англійські реалісти у своїх творах зосереджувалися переважно на етичних завданнях і моральних проблемах, «по-людяному» зображували своїх персонажів, активно використовували комічно-гумористичні традиції національної культури.

Національні особливості англійського роману XIX ст.

широка панорама
англійського суспільства

комічно-гумористичні традиції
національної культури

морально-етичні норми
співжиття

Національна своєрідність російського роману XIX ст.

У Росії XIX ст. історичні умови склалися так, що література була єдиним реальним засобом висловити думки й судження. Саме на сторінках художніх творів російські письменники прагнули дати відповіді на основні питання і сформувані нові життєві орієнтири. У жодній іншій країні література цього часу не мала такого значення для культурного життя.

Національні особливості російського роману XIX ст.

широка панорама
російського життя

глибокий аналіз
людської душі

духовно-моральна
самоцінність людини

Російські реалісти прагнули критично оцінювати світ і суспільство, викривати їхні вади. Але, на відміну від французьких письменників, вони зображували не тільки негативне, а й мали свою позитивну програму та свої ідеали. Основну увагу вони зосереджували на зображенні людини й розкритті її цінностей, утверджували духовно-моральні вартості. У своїх творах О. Пушкін, М. Гоголь, Л. Толстой, Ф. Достоєвський переконували, що особистість здатна зберегти свою духовно-моральну самоцінність, не піддатися згубному впливу середовища, залишитися собою.

Україна і світ

У різних національних літературах роман розвивався по-різному. Українське мистецтво слова знає роман *соціально-побутовий* (Анатолій Свидницький «Люборацькі»), *соціально-психологічний* (Панас Мирний та Іван Білик «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»), *історичний* (Богдан Лепкий «Мазепа»), *утопічний* (Володимир Винниченко «Сонячна машина»). Значний внесок у розвиток українського роману ХХ ст. зробили Валер'ян Підмогильний, Юрій Яновський, Андрій Головка, Михайло Стельмах, Олесь Гончар, Павло Загребельний, збагативши його новими темами та проблемами, новими художніми знахідками.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Іван Франко про розвиток роману в європейських літературах

Іван Якович Франко — видатний український письменник і вчений, громадський і політичний діяч — глибоко досліджував історію роману, вважаючи його основним родом літератури ХІХ ст. Його увагу привертало те, що роман не був поширеним у найдавніші часи, але поступово запанував у літературі, захоплюючи читачів усе більше й більше, «*стаючи духовною стравою мільйонів*» і здобуваючи провідне місце в історії людської цивілізації. У своїх працях про роман Франко наголошував, що цей літературний жанр, улюблений у часи Античності, був прозовим оповіданням про природу і звичайних людей.

У добу Середньовіччя ці схеми збагатилися новими смислами — любов'ю до Христа та його науки, мучеництвом за віру. Але ці твори на духовні теми зберегли «схеми і ситуації», характерні для античних романів.

Пізніше релігійні війни, хрестові походи, відкриття нових земель, впливи східних літератур і культур, наукові відкриття, початок Ренесансу оновлювали європейську повість. Вона мала цікаву композицію, втілювала контрастні погляди, презентувала яскравих персонажів, проте психологія героїв була розроблена поверхово, була спрощеною й шаблонною. «*А за нею пішов роман*», — пише Іван Франко. І вирішив багато нерозв'язаних до нього завдань. Високоталановиті письменники ХІХ ст. змогли передати освіченому людству вагомі думки. І зробити це так, як то характерно для їхньої національної культури і зрозуміло для представників інших народів. 📖

■ Іван Франко. Фото 1898 р.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть про формування жанру роману в літературі.
2. Поясніть, яка інформація з історії роману була для вас найцікавішою і чому.
3. Розкрийте історію терміна *роман*.

4. Прокоментуйте основні ознаки роману.
5. Обґрунтуйте, яка ознака роману найбільше привертала вашу увагу у прочитаних творах.
6. Обговоріть, чим був спричинений розквіт реалістичного роману в літературі XIX ст.
7. Назвіть основні різновиди роману в XIX ст. Установіть їхні специфічні риси.
8. Розкрийте фактори, що зумовлюють національні особливості романів XIX ст.
9. Пригадайте, твори яких письменників-реалістів ви вже прочитали. Поясніть, чим вони вам запам'яталися.
10. Поміркуйте, твори яких нових для вас письменників-реалістів вас заінтригували і чому.
11. Визначте, що нового ви дізналися про українські романи.
12. Перечитайте думки Івана Франка про розвиток роману в європейських літературах. Розкрийте найцікавіші для себе думки вченого. Поясніть свою позицію.

Колаж (від фр. *coller* – склеювати) — технічний прийом в образотворчому мистецтві, коли ціле створюється з фрагментів: шматків газет, афіш, шпалер тощо.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся в пари і складіть колаж з ілюстрацій до відомих вам романів. Презентуйте його в класі.
2. Об'єднайтеся у групи й підготуйте презентацію на тему: «Спільне в літературі й живописі реалізму».

Стендаль. «Червоне і чорне»

■ Стендаль

Стендаль — назва німецького міста, у якому народився відомий німецький мистецтвознавець XVIII століття Йоганн Вінкельман, духовний син доби Просвітництва.

Один з найвидатніших французьких письменників XIX століття **Стендаль** (справжнє ім'я — *Марі Анрі Бейль*) за життя не користувався ні визнанням у критики, ні успіхом у читачів. Долею Стендаля була посмертна слава. Після того, як у 1850-ті роки побачило світ повне видання його творів, Стендаль увійшов до французької літератури як один із найвизначніших її представників.

3.1.1 Стендаль (1783–1842)

Марі Анрі Бейль народився 1783 року в Греноблі, у родині адвоката. Його батько та дід, лікар і громадський діяч, захоплювалися ідеями Просвітництва й були шанувальниками Вольтера, Дідро, Руссо.

Читання праць філософів-просвітників, які були в дідовій бібліотеці, а також сильні вра-

ження дитячих років, пов'язані з Великою французькою революцією, вплинули на формування світогляду майбутнього письменника.

У 1797 році Анрі Бейль вступив у Греноблі до Центральної школи. Тут юнак захопився математикою. Після закінчення курсу його відправили до Парижа в Політехнічну школу, де готували військових інженерів та артилерійських офіцерів. Однак до школи він так і не вступив.

Анрі прибув до Парижа через кілька днів після перевороту 18 брюмера, коли молодий генерал Бонапарт захопив владу й оголосив себе першим консулом.

У Парижі Бейлем опікувався син батькового двоюрідного брата П'єр Дарю, який відіграв не останню роль у роки Консульства, а потім і наполеонівської імперії.

П'єр Дарю влаштував родича до супроводу імператора, який їхав до Італії. Італія зачарувала Бейля, особливо Мілан, куди вступила французька армія.

Прихильність до революційних ідеалів Стендаль зберіг на все життя. Жоден із французьких письменників ХІХ століття не відстоював ці ідеали з такою пристрасною і сміливістю.

■ Анрі Бейль у парадній військовій формі

Майбутній письменник брав участь у поході Наполеона на Росію в 1812 році, бачив пожежу Москви, був у Смоленську, Могилеві, зазнав жаків зимового відступу, коли тікав разом із залишками війська до Франції.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Цей епізод біографії мав велике значення для подальшої творчості письменника, бо саме тоді були започатковані дві наскрізні її теми.

До постаті Наполеона Стендаль неодноразово звертався в різних художніх творах, а народ, природа та мистецтво Італії стали для нього своєрідним ідеалом. 📖

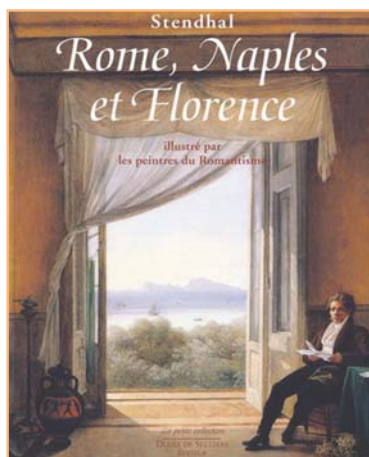
Військова кар'єра не захопила Анрі. В армії Наполеона він прослужив понад два роки, а потім подав у відставку й повернувся до Парижа з таємним наміром стати письменником. Майже три роки майбутній письменник прожив у Парижі, наполегливо вивчаючи філософію, літературу, англійську мову. Власне, тільки тут він отримав справжню освіту.

У червні 1807 року декретом, підписаним Наполеоном, Анрі Бейля призначили помічником військового комісара. Наступні сім років він слідував за арміями Наполеона різними країнами Європи.

У 1814 році Бейль був у Парижі, коли місто захопили російські війська. Після розгрому наполеонівської армії він, ще молода людина (йому виповнилося 32 роки), опинився у відставці. Бейль виїхав до Італії, що перебувала тоді під австрійським гнітом. Його пенсія давала йому змогу проіснувати в Мілані, але була замала для життя в Парижі.

Гайдн і Моцарт — композитори другої половини XVIII — першої чверті XIX ст., **Метастазіо** — поет і драматург, на твори якого вони писали музику.

■ Обкладинка книжки Стендаля «Рим, Неаполь і Флоренція»

У 1818 році митець пристрасно закохався в Матильду Вісконтіні Дембовські, міланську красуню, яка розійшлася з чоловіком-поляком і спрямувала всю свою активність на італійську політику, та вона не відповіла йому взаємністю. Матильда померла у віці тридцяти п'яти років. Письменник із тугою згадував про неї все життя.

■ Жан Віктор Шнец. На барикаді. 1833 р.

В Італії він надрукував свій перший твір — три біографії: «Життєпис Гайдна, Моцарта і Метастазіо» (1814).

Стендаль захопився італійським романтизмом, тісно пов'язаним з італійським національно-визвольним рухом. Це відобразилося в його наступних книгах — «Історія живопису в Італії» та «Рим, Неаполь і Флоренція» (1817).

Саме в 1817 році, коли йому було 34, Анрі Бейль став підписувати свої твори псевдонімом Стендаль.

З 1820 року почалося переслідування італійських карбонаріїв. Деяких знайомих Стендаля було заарештовано й кинуте до в'язниці. У Мілані панував терор. Стендаль вирішив повернутися до Парижа. У червні 1821 року письменник прибув на батьківщину й відразу опинився у вирі бурхливої політичної та літературної боротьби.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

У цей час у Франції знову посилилася реакція. Віддані королю міністри проводили заходи, що глибоко обурювали лібералів. У 1827 році, після виборів, на яких більшість отримали ліберали, консервативний уряд пішов у відставку. Та король Карл X вирішив шляхом державного перевороту повністю відновити абсолютизм. Унаслідок цього в Парижі спалахнула революція, що скинула стару монархію за три дні. 📖

Життя в Парижі було дорогим, і Стендаль мусив заради заробітку писати статті для французьких та англійських журналів. Він ледве знаходив час для того, щоб займатися творчістю.

Перша книга, яку письменник опублікував після повернення на батьківщину, — психологічний трактат «Про любов» (1822).

Свій перший роман «Арманс» Стендаль закінчив у 1827 році. А в 1829-му письменник почав писати роман «Червоне і чорне», який уславив його ім'я. Роман вийшов друком у листопаді 1830 року з датою «1831».

28 червня 1830 року, у день Липневої революції, Стендаль із захватом побачив на вулицях Парижа триколірний прапор. В історії Франції

настала нова доба: до влади пришла крупна фінансова буржуазія. Стендаль отримав посаду консула Франції в Італії, спершу в Трієсті, а потім у Чівіта-Векк'ї, морському порту поблизу Рима. Більшу частину року він проводив у Римі й часто навідувався до Парижа.

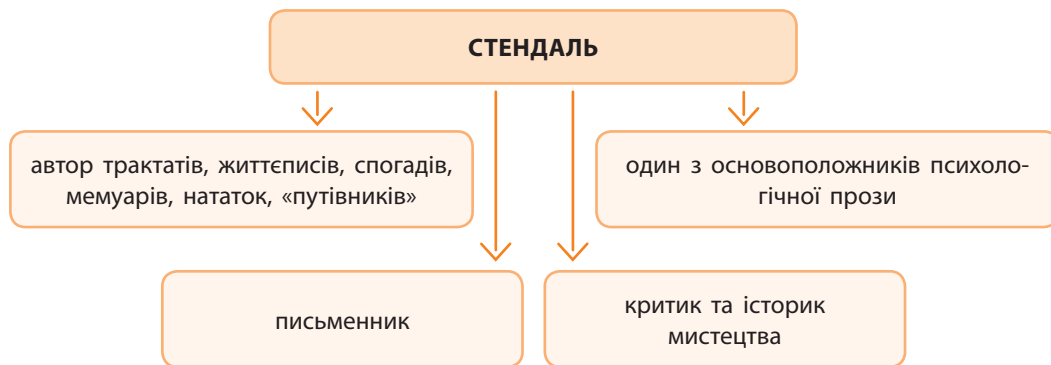
У 1840-ві роки Стендаль почав писати мемуари — «Спогади егоїста», автобіографію — «Життя Анрі Брюлара», написав кілька глав роману «Люсьєн Левен», який залишився незавершеним. Упродовж тривалої відпустки в Парижі Стендаль надрукував «Записки туриста» — книгу про свої подорожі Францією, а за рік вийшов друком другий знаменитий роман письменника — «Пармський монастир», у якому знайшло втілення його знання Італії (1839). Це був останній надрукований ним твір.

Недописаний роман, над яким Стендаль працював останні роки життя, «Лам'ель», був виданий за багато років після його смерті.

У 1841 році зі Стендалем стався перший апоплексичний удар. Йому дали відпустку, і він поїхав до Парижа. У березні 1842 року письменникові просто на вулиці стало зле, і за кілька годин він помер.

■ Постер фільму «Пармський монастир». Італія-Франція. 2012 р.

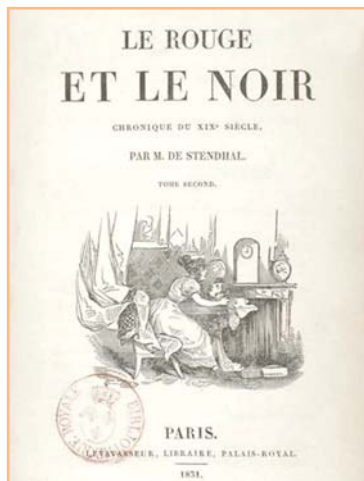

У заповіті Стендаль попросив написати на його могильній плиті італійською мовою: *Arrigo Bейль, міланець. Жив. Писав. Любив.*

3.1.2 Внесок Стендаля у скарбницю прози XIX ст.

Стендаль відкрив новий період не лише у французькій, а й в усій західноєвропейській літературі — період класичного реалізму.

Після смерті письменника критики створили навколо його імені «змову мовчання». Перший заговорив про Стендаля та змусив звернути увагу на його творчість Оноре де Бальзак. Саме він назвав Стендаля чудовим художником, зрозуміти якого можуть тільки найбільш піднесені уми суспільства.

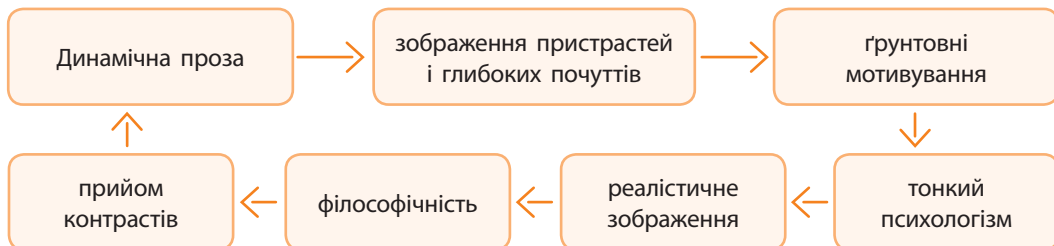

■ «Червоне і чорне», видання 1831 р.

Творчість Стендаля належить до першого етапу в розвитку французького реалізму. Письменник уніс у літературу бойовий дух і героїчні традиції нещодавньої революції. Через усі його твори проходить думка про важливість історичних зрушень, які неминуче відбиваються в мистецтві.

Прозу Стендаля вирізняє глибокий психологізм. Мало кому з письменників удалося так розкрити перед читачем думки й найменші порухи душі своїх героїв. Тонкий психологізм Стендаля гармонійно поєднується в його творах із ґрунтовним аналізом соціальних і політичних проблем тогочасного суспільства. Усе це є неоцінним внеском Стендаля у скарбницю прози XIX століття.

ВНЕСОК СТЕНДАЛЯ У РОЗВИТОК ПРОЗИ XIX СТ.

Теорія літератури

Психологізм — характеристика художнього твору, сукупність стилістичних прийомів і засобів, за допомогою яких письменник передає внутрішній світ своїх персонажів.

Усього Стендаль написав п'ять романів, два з яких — «Червоне і чорне» і «Пармський монастир» — визнані шедеври французької прози.

Українською мовою романи Стендаля «Червоне і чорне» і «Пармський монастир» переклали Єлизавета Старинкевич і Дмитро Паламарчук.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте справжнє ім'я Стендаля. Що ви знаєте про псевдонім письменника? Коли він почав так підписувати свої твори?
2. Розкажіть, що найбільше вплинуло на формування світогляду майбутнього письменника.
3. Розкрийте ставлення Стендаля до Наполеона. Які історичні події він пережив разом із наполеонівською армією?
4. Поясніть, що приваблювало Стендаля в Італії. Як доля письменника пов'язана з цією країною?

- Назвіть головні романи Стендаля. Який твір приніс йому світову славу й чому?
- Схарактеризуйте внесок Стендаля у скарбницю європейської прози XIX ст.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

- Об'єднайтеся в пари й підготуйте повідомлення з презентацією на тему «Екранне життя творів Стендаля» (про різні твори). Використайте уривки з різних екранізацій.
- Об'єднайтеся у групи й підготуйте повідомлення з презентацією на тему «Твори Стендаля в різних видах мистецтва».

3.1.3 Роман «Червоне і чорне»

Один з найкращих творів письменника, роман **«Червоне і чорне»** — правдива розповідь про французьке суспільство доби Реставрації.

Епіграфом до свого роману Стендаль узяв слова революціонера Дантона: *«Правда, сувора правда!»*

Безпосереднім джерелом роману був процес над Антуаном Берте, про який письменник прочитав у кримінальній хроніці Гренобля. Молодий учитель, син звичайного коваля, стріляв із ревнощів у матір своїх вихованців і намагався покінчити життя самогубством. Берте засудили до страти.

Та в романі Стендаля кримінальна історія переросла у справжню хроніку його часу, доби Реставрації між двома революціями — Великою французькою та Липневою 1830 р. Такий підзаголовок і дав письменник **«Червоному і чорному»** — «хроніка XIX століття».

Конфлікт молодого людини та суспільства в романі «Червоне і чорне»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Головний герой роману, юний **Жульєн Сорель** — походить із простої родини. Його кумиром є Наполеон Бонапарт, який за допомогою шпиги й таланту здобув собі велич і славу. Але Жульєн Сорель живе в часи, коли талановиту енергійну молодь низького походження суспільство сприй-

- Обкладинка українського видання роману 2017 р.

До кожного розділу роману є епіграф. Проте більшість із них підписані фальшивими іменами (окрім Шекспіра, Байрона та деяких стародавніх поетів). Усе інше придумав сам Стендаль. Епіграфи визначають характер розділу, його проблематику.

- Кадри з фільму «Червоне і чорне». Франція. 1954 р.

Головний герой роману Стендаля «Червоне і чорне» не просто прагне «вийти в люди». Жульєн Сорель прагне визнання свого інтелекту та здібностей, мріє посісти в суспільстві одне з найвищих місць. Але він — «плебей», і тому, незважаючи на його природні таланти, всі перспективи для нього закриті. Саме цим зумовлений потенційний протест у душі та вчинках Жульєна, його бажання кинути виклик долі.

■ Кадр із фільму «Червоне і чорне». Франція. 1954 р.

■ Жульєн Сорель у фільмі «Червоне і чорне». Франція. 1997 р.

має вороже. Він приречений на самотність у середовищі, яке ніколи не визнає права на кар'єру, родину, гідне життя для того, хто для нього чужий.

Показуючи коротке, проте сповнене драматичних подій і бурхливих пристрастей життя свого героя, Стендаль одночасно змальовує в «Червоному і чорному» різні соціальні прошарки французького суспільства доби Реставрації: буржуазію, духовенство, дворянство. Події роману відбуваються у провінції — у Вер'єрі та Безансоні, а також у столиці Франції — Парижі.

Усі події, учасником яких стає Жульєн, юнак сприймає як війну, середовище, у якому існує, — як вороже, а будь-який свій успіх — як виграну битву. Та перемоги Жульєн має здобувати не на полі бою, а в хитро сплетених інтригах. Тут він може досягти успіху, висловлюючи лише думки, які йому самому здаються фальшивими. Жульєн Сорель убачає свій «обов'язок» у свідомому лицемірстві, тобто в тому, щоб поводитися за законами суспільства, де панують безликість, крутість та запроданство, стримуючи своє презирство до нього. У цьому мистецтві брехні він називає своїм учителем мольєрівського Тартюфа.

Зіткнення із суспільством завершується загибеллю героя, проте його моральною перемогою. На судовому процесі Жульєн Сорель, зриваючи маски лицемірної благопристойності зі своїх суддів, кидає їм в обличчя правду: його провина не в тому, що він стріляв у пані де Реналь, а в тому, що він насмілився обуритися соціальною несправедливістю і повстати проти своєї жалюгідної долі.

3.1.4 Образ Жульєна Сореля

Стендаль створив у романі «Червоне і чорне» психологічний портрет талановитого юнака, активної людини, яку знесилоє задуха доби Реставрації, замкнене кастове суспільство, «де в людях однаково ненавидять як правду, так і енергію».

Основним способом творення характеру головного героя Стендаль обрав розкриття його **внутрішнього світу**. Письменник використав різноманітні засоби психологізму: мову героя, його самооцінку, внутрішні монологи (яких особливо багато у творі), сни, портретні характеристики.

Вдалою знахідкою Стендаля є також те, що в образі Жульєна ніби поєднані дві людини: одна діє, а друга спостерігає за нею, при цьому не завжди схвалює слова і вчинки свого двійника. Саме після «Червоного і чорного» наявність

психологічного аналізу й самоаналізу стала характерною ознакою європейського реалістичного роману.

У душі Жульєна йде постійна напружена боротьба, вступають у суперечність прагнення до кар'єри та революційні ідеї, холодний розрахунок і світлі романтичні почуття. Ідеалом для Жульєна є Наполеон, чий приклад, за словами Стендаля, «породив у Франції божевільне і, звичайно, злощасне честолюбство». Справді, шалене честолюбство — найважливіша риса Сореля. Він пристрасно бажає слави і хоча мріє про свободу для всіх, та бажання підвестись у височінь будь-якою ціною пересилює. Основа складного характеру героя — суперечливе поєднання революційного, незалежного і благородного начала з честолюбними прагненнями, що штовхають його на шлях лицемірства і фальші. Будуючи зухвалі плани досягнення слави, юнак покладається на власну волю, енергію й талант, не замислюючись про ціну, яку за це доведеться заплатити. Адже пробитися нагору в часи Реставрації такій людині, як Жульєн, було неможливо, не зрадивши себе.

Значну роль у житті й долі Жульєна Сореля відіграли дві жінки. Ніжна й любляча *пані де Реналь*, яка єдина ставилась до нього як до рівного й з якою він дозволяв собі бути самим собою. І горда прекрасна *Матильда де Ла-Моль* — честолюбна не менше за Жульєна, владна, розумна, енергійна, здатна на неординарні вчинки й бурхливі почуття.

Опинившись у в'язниці після невдалого замаху на пані де Реналь, Жульєн ніби прозрів і побачив усю ілюзорність своїх честолюбних прагнень до кар'єри, з якими він нещодавно пов'язував уявлення про щастя. Він збагнув, що його любов до пані де Реналь і її кохання до нього — це і є справжній подарунок долі.

Трагедія героя роману «Червоне і чорне» — у фатальній невідповідності зусиль, що їх він доклав для втілення своїх честолюбних планів, тому ганебному фальшивому світові, який він так прагнув перемогти.

3.1.5 Символіка назви роману «Червоне і чорне»

Сам Стендаль не залишив пояснень щодо символіки назви свого роману — «Червоне і чорне». Її намагаються збагнути вже кілька поколінь літературознавців. У європейській традиції символічного тлумачення кольорів, що йде від Середньовіччя до Просвітництва, а потім — романтизму, *червоне* означає пристрасть, любов, жагу, а *чорне* — символ зла, смерті, жалоби. З цим збігається і загальноприйняте народне тлумачення, як співається в пісні: «червоне — то любов, а чорне — то журба».

З іншого боку, червоний — колір крові, символ агресії, гільйотини, на якій загинув Жульєн Сорель. Чорний для героя роману Стендаля —

Стендаль започаткував у світовій літературі велику й вічну тему, яка в російській літературі втілюється в образі Печоріна («Герой нашого часу» Лермонтова), а в українській — в образі Чіпки («Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та Івана Білика). Це **тема даремно й трагічно загубленої сили**. Хтось називає її темою «зайвої людини», хтось «пропащої сили», проте суть залишається незмінною.

це колір його повсякденного одягу — спочатку як семінариста, потім як секретаря маркіза де Ла-Моля.

Символіку кольорів обіграно й у тексті роману. Перед тим, як уперше вирушити в дім де Реналів, Жульєн заходить до церкви: «Вона була темна і порожня. З нагоди свята всі вікна були запнуті червоною тканиною, і сонячне проміння, проходячи крізь неї, створювало різочий світловий ефект, величний і суворий». На лаві Жульєн знайшов клаптик паперу, на якому прочитав: «Подобиці страти і останні хвилини життя Луї Женреля, страченого в Безансоні...», а на звороті — «Перший крок». Жульєна вразило те, що закінчення прізвища страченого збігається з його власним. Коли він виходив із церкви, «йому здалося, що біля кропильниці кров: це була розлита свячена вода, але від червоних завіс на вікнах вона мала вигляд крові». Такі попередження про розвиток подій, таємні пророцтва про майбутню загибель героя були характерні для естетики романтизму, як і символіка кольорів.

Назву «Червоне і чорне» трактують і по-іншому. Червоне — це перетворення й революція, а чорне — це суспільна й політична реакція, або червоне і чорне — це кольори рулетки, тобто невідомо, виграєш ти чи програєш своє життя.

У житті, як і в душі кожного, змішане і червоне, і чорне, та у людини завжди є право вибору, є надія на такий шлях у досягненні мети, який не суперечить її переконанням.

Особливості жанру роману «Червоне і чорне»

За жанром роман Стендаля «Червоне і чорне» — *соціально-психологічний реалістичний роман*, перший такого типу твір у європейській літературі.

Водночас у романі наявні риси *романтизму*: проблема трагічного конфлікту самотньої гордої особистості, символіка кольорів, пророцтва щодо загибелі героя, романтичне кохання, авантюризм, шокуючий фінал, опис гірських пейзажів.

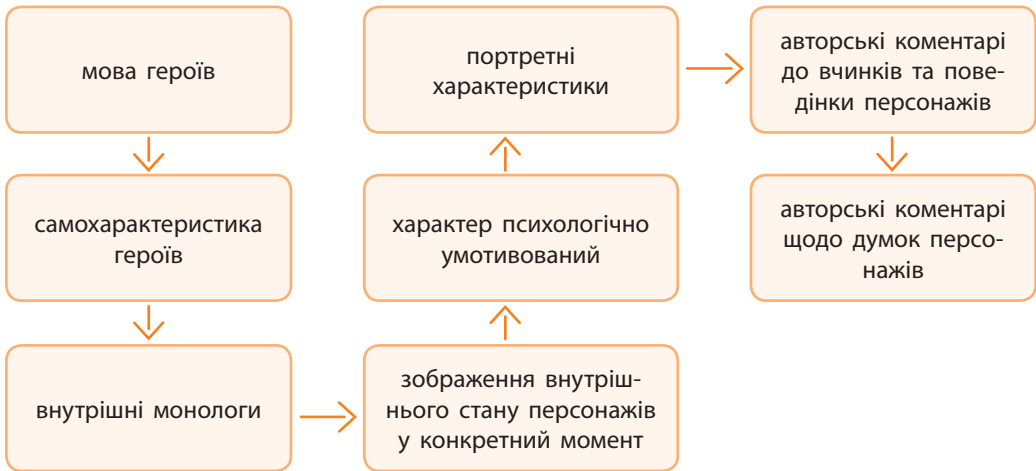
Проте характер головного героя, нового суспільного типу людини, всебічне зображення його внутрішнього життя в розвитку, широка панорама суспільно-історичного життя Франції доби Реформації, пошуки причин суспільних рухів, — усе це виходить за межі романтизму.

Отже, роман Стендаля засвідчує, що романтизм та реалізм розвиваються паралельно і не суперечать одне одному.

Ознаки реалізму в романі «Червоне і чорне»:

- всебічне змалювання розвитку внутрішнього світу головного героя;
- герої не ідеалізовані, вони мають позитивні й негативні риси;
- пошуки причин суспільних рухів;
- панорама суспільно-історичного життя Франції доби Реформації.

ПСИХОЛОГІЗМ РОМАНУ «ЧЕРВОНЕ І ЧОРНЕ»

Україна і світ

Перший соціально-психологічний реалістичний роман в українській літературі — роман Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». У цьому творі яскраво змальовано, як соціальне та національне гноблення, що спричиняє нестерпні умови життя простих людей — селян, калічить їхні душі, нівечить мораль, призводить до трагедії. Роман Панаса Мирного написано через півстоліття після появи роману Стендаля, та якщо Жюльєн Сорель належить до людей, які визначили майбутнє Франції, то знівечений життям герой Панаса Мирного — це наше страшне колоніальне минуле.

Стендаль напроорокував собі, що читати його твори почнуть наприкінці XIX ст., а відомим письменником він стане в 1935 р. Цікаво, що це пророцтво збулося напрочуд точно: справді, Стендаля «відкрили» в останній третині XIX ст., а всесвітньо відомим письменником, класиком французької і світової літератур він став уже в XX ст. В Україні у XIX ст. творчість Стендаля залишалася невідомою і знайомство з нею припало на час загального визнання письменника. Українською мовою перекладено романи «Червоне і чорне», «Пармський монастир», а також збірку «Італійські повісті».

Екранізації роману «Червоне і чорне»:

- французька 1954 р.
- радянська 1976 р.
- англійська (у формі міні-серіалу) 1993 р.
- американська (арт-хаус) 1999 р.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Визначте й узагальніть провідні деталі опису зовнішності героя. Як змінюється зовнішність героя протягом твору? Спираючись на текст,

змалюйте словесні портрети Жульєна-семінариста, Жульєна-поручника гусарського полку, Жульєна-в'язня.

2. Схарактеризуйте, яким постає перед читачем Жульєн Сорель на початку твору. Що вирізняє юнака серед інших? Свою відповідь проілюструйте цитатами з тексту.
3. Пригадайте, що відомо про походження та родину головного героя. У якій атмосфері зростав Жульєн? Які були взаємини Жульєна з родиною? Яке місце в соціальній ієрархії належало Сорелю за його походженням? Чи влаштувало це героя? Чому?
4. Поміркуйте, чи могла освічена людина низького походження пробити собі дорогу в житті завдяки знанням в умовах тогочасного суспільства. Як здобував освіту Жульєн? Що можна сказати про характер цих знань?
5. Поясніть, яку життєву мету поставив перед собою герой твору. Кого і чому обирає він прикладом для наслідування?
6. Складіть «ланцюжок» основних подій у житті Жульєна.
7. Проаналізуйте, як співвідносяться між собою думки і вчинки героя. Про що це свідчить?
8. Простежте, завдяки якому авторському прийому ми дізнаємося про істинні думки, почуття Жульєна Сореля. Свою відповідь проілюструйте цитатами з тексту.
9. Поясніть, чим закінчується кар'єра Жульєна Сореля і які тому причини. Свою відповідь проілюструйте цитатами з тексту.
10. Розкрийте ваше ставлення до Жульєна Сореля.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в пари й підготуйте повідомлення з презентацією на одну з тем:

- Жіночі образи в романі «Червоне і чорне».
- Провінційне середовище Франції часів Реставрації в романі «Червоне і чорне».
- Паризька аристократія в романі «Червоне і чорне».

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

- Перегляньте на вибір екранізацію роману «Червоне і чорне» й підготуйте повідомлення з презентацією на тему «Екранізація роману «Червоне і чорне», яка найбільше сподобалась».

Вплив творчості Стендаля на подальший розвиток літератури широкий і різноплановий. Причина його світової слави полягає в тому, що Стендаль із надзвичайною проникливістю розкрив провідні риси своєї доби, протиріччя, що роздирали її, сили, які в ній боролися, психологію складного й неспокійного XIX століття, усі ті особливості взаємовідносин людини і суспільства, які були характерні не лише для Франції.

Із глибокою правдивістю, яка робить його одним з видатних реалістів, Стендаль показав рух своєї епохи, що звільнялася від пут феодалізму та пробивалася до демократичних ідеалів.

Густав Флобер. «Пані Боварі»

Реалізм **Флобера** можна назвати якісно новим явищем. У творчості Флобера започатковано нові тенденції, які набудуть розвитку в літературі наступних епох, і це робить його однією з центральних постатей європейського літературного процесу другої половини XIX століття.

3.2.1 Густав Флобер (1821 – 1880)

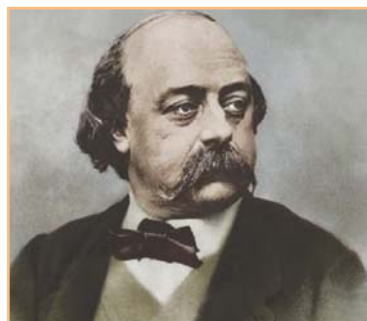
Народився **Густав Флобер** 12 грудня 1821 року в Руані, у родині лікаря-хірурга. Його батьки були людьми далекими від літератури й мистецтва, проте у хлопчика рано пробудилися літературні нахили.

Уже в дев'яти-десятилітньому віці він писав сценки-жарти, задумував романи та історичні твори, про що повідомляв друзям і записував у щоденнику. Найбільшими літературними авторитетами для Флобера були Вільям Шекспір і Оноре де Бальзак.

Навчався Флобер у Руанському ліцеї, який закінчив у 1839 році. Після ліцею Флобер вступив на правовий факультет Паризького університету, але навчання його не зацікавило. У 1844 році він залишив університет і поселився в Круассе поблизу Руана, де його батько придбав садибу на березі Сени. Тут Флобер прожив до самої смерті, зрідка вибираючись у подорожі або до Парижа.

«Я, як то кажуть, ведмідь, живу монахом», — писав Флобер про свій спосіб життя. Окрім своєрідного характеру письменника, для такого усамітненого способу життя була серйозна причина — Густав хворів на епілепсію. Тому він жив із матір'ю і дав собі слово не одружуватися.

У 1846 році Флобер познайомився з хазяйкою літературного салону поетесою Луїзою Коле. Серед прихильників «богині романтиків» Луїзи були поети де Мюссе, де Вінї, письменник Дюма-батько. Проте вибрала вона серед усіх знаменитостей саме Флобера. Флобер вирішив, що Луїза не повинна з'являтися в Круассе, доки там живе його матір. Нечисленні зустрічі зумовили цікаве листування.

■ Густав Флобер

■ Луїза Коле

Листи Флобера до Луїзи Коле (близько 300) — цінна частина епістолярного спадку письменника.

Саме Флоберу належить знаменитий вислів «*башта зі слонової кістки*», що став своєрідним символом самотнього життя художника, цілком присвяченого творчості без надії на розуміння з боку публіки й критики.

За життя Флобер здійснив дві подорожі: у 1849–1851 роках він подорожував Близьким Сходом, відвідав Сирію, Палестину та Єгипет, а в 1859 році побував у Північній Африці, на руїнах Карфагена (у зв'язку з роботою над історичним романом «Саламбо»).

Невелика рента, яку залишив йому батько, давала Флоберу змогу віддаватись літературній творчості, не турбуючись про необхідність заробітку.

У ранній період творчості Флобер був у полоні «несамовитого романтизму». Молодий письменник цікавився історичною тематикою, образами виняткових героїв. Він писав твори, назви яких свідчать самі за себе: «Танок смерті», «Мрії в пеклі», «Нотатки безумця».

У другій половині 40-х років Флобер поступово переходить на принципово інші естетико-художні позиції – позиції реалізму. У вересні 1851 року письменник розпочав роботу над романом «**Пані Боварі**», твором про провінційне життя сучасної йому Франції, який ознаменував новий етап не тільки його творчої біографії, а й розвитку французької літератури.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Флобер, який захоплювався Бальзаком і болісно переживав його смерть, сприйняв бальзаківський заклик «збагнути епоху» як заповіт, залишений новому поколінню письменників-реалістів. Він знайшов відповідь, як досягти правди в художньому творі: письменник-реаліст має створювати художній світ, спираючись на дійсність, яка його оточує. Цю провінційну дійсність, у якій він давно й остаточно розчарувався, Флобер влучно назвав світом «кольору плісняви». Сама епоха, за якої письменник жив і творив, перетворювала романтика на реаліста і навіть натураліста. 📖

До змалювання буржуазної провінції вже зверталися письменники-реалісти: Бальзак у серії «етюдів провінційного життя» в «Людській комедії», Стендаль у романі «Червоне і чорне». Але Флобер робить це по-іншому, у його романі «Пані Боварі» знаходять завершене втілення характерні принципи реалізму другої половини XIX століття.

«Несамовита романтика» — течія пізнього французького романтизму, що поширилася в 20–30-ті роки XIX ст., в основі якої — неприйняття буржуазного суспільства з його вульгарним добробутом, протест проти «оптимістичного світогляду», підтримуваного офіційними колами.

Теорія літератури

Реалізм першої половини XIX століття розвивався водночас із романтизмом і в постійному взаємозв'язку та взаємодії з ним. У французькій літературі це стосувалося Стендаля й Бальзака, у творчості яких поєднуються реалістичні та романтичні елементи. У другій половині XIX століття розгортається відмежування реалізму від романтизму, письменники-реалісти свідомо відмовляються від романтичних фантазій

і перебільшень. Саме в цей час стає панівним реалістичний принцип **«зображення життя у формах самого життя»**, зі збереженням реальних масштабів зображуваної дійсності.

Творчість Флобера стала новим етапом французького реалізму, естетика якого потребувала точного відображення дійсності, правди в усьому до найменших деталей.

Флобер перший із реалістів другої половини XIX ст. відмовився від поділу героїв на «носіїв добра» і «носіїв зла». Як і реальні люди, його персонажі поєднують позитивні й негативні риси в складному переплетінні, він досконало володіє мистецтвом світлотіні у змалюванні людських характерів і психології.

У 1858 році Флобер здійснив подорож до Карфагена, щоб зібрати достатньо матеріалів для наступного роману «Саламбо». Роман було закінчено у 1862 році після чотирьох років роботи. Наступна робота «Виховання почуттів» — спроба автора змалювати власну юність — тривала сім років. Зокрема, у романі описано європейські революційні події 1848 року. «Виховання почуттів» — останній роман письменника, виданий 1869 року.

Європейські події 1848–1849 рр. (відомі під назвою «Весна націй») — найбільш масштабна в історії Європи хвиля революцій, проте в зв'язку з політичними реакціями у всіх випадках влада була відновлена протягом року.

ГУСТАВ ФЛОБЕР

письменник

творець «об'єктивного стилю»
в реалістичній літературі

майстер відтворення
життя, характерів, типів

Флобер був відомий як *перфекціоніст* (людина, яка прагне досконалості) щодо свого письма та завжди стверджував, що його мета — це знайти *le mot juste*, або відповідне чи слушне слово.

8 травня 1880 року письменник сидів у кабінеті й писав черговий роман. Та його роботу перервав апоплектичний напад. «Він поліг, як солдат на полі бою», — написали в некролозі про великого художника мистецтва слова.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, у який період життя Флобер звернувся до написання літературних творів.
2. Схарактеризуйте ранню творчість письменника.
3. Поясніть, чому Флобер називав себе «людина-перо».
4. Розкрийте, у чому полягає значення творчості Флобера для розвитку реалізму.

■ Пам'ятник Флоберу в Трувілі

5. Поміркуйте, яку головну мету поставив перед собою Густав Флобер, звернувшись до письменницької діяльності.
6. Розгляньте ілюстрації до параграфа підручника. Висвітліть, чим вони вам допомогли сприйняти навчальний матеріал.

3.2.2 Роман «Пані Боварі»

У 1856 році в одному з паризьких журналів вийшов роман Флобера «**Пані Боварі**», який спричинив шквал емоцій як у літературних, так і в суспільних колах. Головною темою книги став вічний конфлікт між ілюзією та реальністю, життям придуманим і справжнім. Але для розкриття цієї теми Флобер використав не шляхетні поривання романтичного героя, а трагічні мрії звичайної міщанки. Письменника й редакторів журналу, які дали дозвіл на публікацію скандального роману, притягнули до суду за зневагу до «релігійної моралі та добрих звичаїв». Після сенсаційного судового розгляду Флобера було виправдано. Скандал навколо «аморального» роману поставив його в перші ряди літературного руху «натуралістів», у той час, як сам літератор називав себе «останнім романтиком». Пізніше Флобер згадував: «Процес цей створив мені величезну рекламу».

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Флобер приголомшив читачів і критиків, заявивши: «Емма Боварі — та це ж я!» В одній паризькій газеті навіть з'явилася карикатура, де Флобер, чоловік майже двометрового зросту, схожий на древнього вікінга, був зображений у легковажному вбранні своєї героїні. Та слова письменника були не жартом, а зізнанням у тому, що, створюючи образ Емми Боварі, він спирався й на власний психологічний досвід. Флобер теж переживав розлад з навколишнім світом, невдоволення життям, бажання чогось, що реально не існує, але все це, зрозуміла річ, переживав на іншому, незрівнянно вищому духовному й душевному рівні, ніж його провінційна героїня. 📖

3.2.3 Конфлікт романтичних ілюзій та дійсності в романі «Пані Боварі»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Сюжет роману письменникові підказало саме життя. В його основу покладено драму, що сталася в родині мешканця однієї з околиць Руана лікаря Деламара. Після смерті першої дружини лікар запропонував руку й серце молодій чарівній дочці сусіда-селянина. Красуня виявилася дівчиною з неабиякими запитами, завела коханців, витратила гроші на «розкішне життя», вбрання й прикраси. Вона наробила величезних боргів і, не знайшовши іншого виходу, отруїлася. Пізніше вкоротив собі віку і її чоловік.

Центром роману є образ *Емми Боварі*. Свою героїню Флобер не наділив ні розумом, ні освітою, ні гарним смаком, духовно вона нічим не вирізняється серед мешканців провінційного містечка, у якому живе. Усе, про що

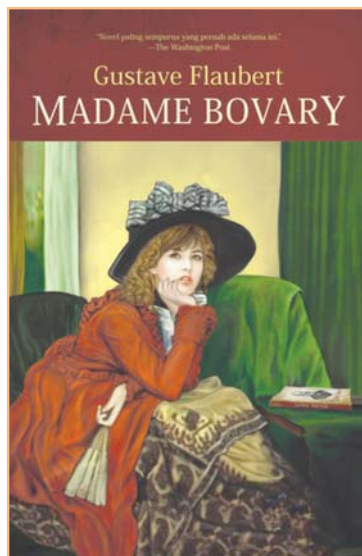
вона мріє, чим захоплюється, тривіальне й може викликати хіба іронічну посмішку. Виховувалася Емма в пансіоні при монастирі, де зачитувалася романами, у яких «тільки й мови було, що кохання, коханці, коханки, переслідувані дами, що мліють у відлюдних альтанках, дрімучі ліси, сердечні жалі, клятви, ридання, сльози й цілунки, човни при місячному світлі, соловейки в галях, кавалери, хоробрі, як леви, сумирні, як ягнята, доброчесні, як ніхто, завжди гарно вбрані...» (тут і далі переклад Миколи Лукаша). Саме під впливом такої «літератури» й сформувався ідеал Емми, головні складники якого — кохання, кавалери, красиве «романтичне» життя.

Історія життя, пошуків кохання й розчарування Емми Боварі — взірць «нецікавого сюжету». У житті героїні Флобера в різних варіантах повторюється та сама ситуація: Емма створює в уяві якийсь ідеальний світ, а коли його не знаходить, від гострого розчарування втрачає інтерес до життя. Хоч серце її розбите, Емма не бажає розлучатися зі своїми ілюзіями, тікаючи від сірої буденності, вона знову й знову поринає у світ власних фантазій, приречених на загибель від зіткнення з реальністю. Тому остаточна трагічна втеча героїні від дійсності — самогубство — є закономірною й неминуною.

Флобер радше співчуває своїй героїні, ніж засуджує її. Вона наробила в житті помилок, проте розплата за них була занадто жорстока. Нехай ідеали, поривання та мрії Емми банальні й безглузді, та вона справді страждає, по-своєму протестуючи проти «життя кольору плісняви» — аж до своєї неодоладної смерті. Її біда, а не провина, що ні виховання, ні освіта, ні середовище не підказали їй, що людина має вчитися бачити й цінувати красу життя, повинна сама наповнювати його реальним смислом, прагнучи до чогось світлого, піднесеного. І шукати свій ідеал і мрію варто не в задоволенні власних егоїстичних бажань і матеріальних потреб, а в справжніх безкорисливих почуттях і шляхетних вчинках.

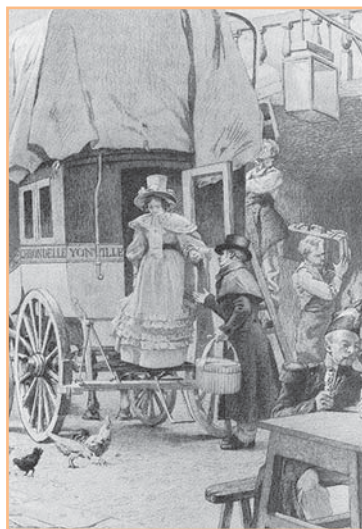
Сюжет і композиція роману

Сюжет роману Флобера «Пані Боварі» досить простий: це історія життя дружини провінційного лікаря, Емми Боварі, яка намагалась жити згідно зі своїми уявленнями про «красиве» життя, щоб заповнити порожнечу нікчемного провінційного існування. Пошуки красивих

■ Обкладинка роману «Пані Боварі»

У романі не відбувається яскравих подій, усе тут звичайне й буденне. «Я малюю сірим по сірому», — так висловився про свій твір сам письменник.

■ Альфред де Річмонт. Ілюстрація до роману «Пані Боварі». 1905 р.

Письменник порушив канонічні правила побудови сюжету: експозиція роману майже вдвічі більша за основну дію. Героїня ніби ходить по колу, повторюючи ті самі помилки, й від кола до кола пришвидшується дія, від кола до кола зростає почуття відрази як у неї, так і в читача.

Письменник блискуче впорався зі складним завданням — зробити художньо цікавими й рельєфними образи пересічних і тривіальних обивателів, наділити кожного з них індивідуальним яскравим характером.

■ Альберт Август Фур'є. Ілюстрація до роману «Пані Боварі». 1885 р.

Флобер іронічно обіграє в романі «Пані Боварі» неминуче зниження й вульгаризацію романтизму в середовищі леонів і родольфів.

почуттів у реальності обернулися банальними подружніми зрадами й гірким розчаруванням, прагнення вишуканих речей — невиплатними боргами й загибеллю.

Композиційно роман «Пані Боварі» розподілено на три частини, кожна з яких описує історію загибелі однієї з ілюзій Емми.

Частина I — виховання героїні в монастирі, шлюб із Шарлем і розчарування в подружньому житті.

Частина II — ідеальна закоханість у Леона, роман із Родольфом і його зрада.

Частина III — роман із Леоном, борги, самогубство.

Зображення суспільства в романі «Пані Боварі»

Персонажі й середовище в романі Флобера навіть прозаїчніші, ніж у Стендаля й Бальзака. Цілком виправданою є його друга назва — **«Побут провінції»**. Перед читачем проходить низка достовірних картин повсякденного життя Нормандії наприкінці 40-х рр. XIX ст.

Тут постає повний набір типів, характерних для провінційного життя того часу: лікар, аптекар, нотаріус, священник, власниця сільського готелю, крамар, фермер та інші. Життя цих людей позбавлене будь-яких проблисків духовності, сповнене дріб'язкових інтересів, щоденних справ і турбот.

Наче втіленням обмеженості й міщанського самовдоволення є чоловік головної героїні — провінційний лікар *Шарль Боварі*.

Та виявляється, що цей смішний і недолугий Шарль здатен на справжнє почуття, він продовжує любити Емму після її смерті.

З особливою вбивчою іронією змальований Флобером *кюре Бурнізьєн*. Ця «духовна» особа насправді — чи не найбільш приземлений тип серед обивателів.

Типові риси «побуту провінції» символізують і «кохання» головної героїні — *Леон і Родольф*. У 40-і роки XIX століття, коли відбувається дія роману, романтизм став «модним» у міщансько-

му середовищі. Коханці головної героїні користуються романтичними кліше, щоб здобути її прихильність.

Найколеритніша постать йонвільського середовища — *аптекарь Оме*, на думку дослідників, образ грандіозний за своїм соціальним значенням. За щирістю його відданості «принципам» ховається поверховість і міщанська тривіальність, а головне — дріб'язковий розрахунок. Як тільки з'явилася можливість отримати орден, він тут же «примирився» з урядом. Саме в образі Оме втілено характер епохи, тож не випадково роман завершується рядками про повний «тріумф» аптекаря.

Зловісну роль зіграв у долі головної героїні роману *лихвар Лере*. Образ лихваря зовсім не схожий на бальзаківських представників фінансового світу, наприклад, на Гобсека, скнару-філософа. Флоберівський лихвар — пересічна людина, «сіра» і дрібна. Проте це хижак, що, наче павук, потихеньку тче павутиння, у якому безнадійно заплуталась недосвідчена й легковажна Емма. Саме лихвар Лере, спочатку послужливий та облесливий, а потім жорстокий і невблаганний, став безпосередньою причиною самогубства героїні.

3.2.4 Еволюція Емми Боварі

Емма — головна героїня роману Флобера — дочка фермера. Емма прагне краси та піднесених любовних почуттів, які в її свідомості нерозривно пов'язані з багатством і вищим суспільством.

Коли до неї посватався лікар Шарль Боварі, батьківська ферма вже набридла Еммі. На якусь мить їй вдалося, що нарешті в її життя прийшли ті чудові почуття, про які вона так мріяла.

Але чоловік виявився сірим і буденним, за уявленням Емми, у ньому не було нічого лицарського. Шарль щиро полюбив її, та він цілими днями їздив до хворих, повертався втомлений. Найбільше Емму дратувала його впевненість у тому, що вона з ним абсолютно щаслива.

Жити героїні довелося в сонному провінційному Йонвілі, у середовищі ситих міщан, де ніколи не відбувалося нічого цікавого, усі про всіх усе знали й пліткували одне про одного. Вирізнявся серед обивателів тільки молодий помічник нотаріуса Леон, у якому Емма відразу відчула споріднену душу, та юнак змушений був виїхати на навчання до Парижа.

Після від'їзду Леона пані Боварі остаточно занудьгувала, навіть маленька дочка дратувала її. І в цей час у її житті з'явився ще один чоловік — багатий поміщик-сусіда з репутацією «серцеїда» Родольф Буланже. Емма вирішила, що життя її нарешті набуло змісту, і зміст цей — у коханні Родольфа. Вона мріяла втекти

■ Бюст Емми Боварі в Руані

з коханим, розпочати нове життя. Та Родольф був далекий від її задумів, його турбувала необережність Емми, дратували її примхливість і сентиментальність.

Коли Емма дізналася, що Родольф її покинув, вона захворіла на нервову гарячку. А після одужання вдарилася у благодійність, намагалася бути хорошою дружиною й матір'ю.

Та вистачило їй ненадовго. Якось Шарль повіз її до Руана в оперу, й у театрі вони зустріли Леона. Це вже був не той боязкий закоханий хлопчик, якого вона знала колись, він поводився впевнено і звабив Емму. Та якщо Родольфа Емма дивувала своєю чистотою й щирими, хоч і непотрібними йому почуттями, то в стосунках із Леоном вона поводитимась, як розпусна жінка. У неї виникла потреба постійно брехати чоловікові. Вона легковажно витрачала кошти, щоб обставити якомога розкішніше свої побачення.

А коли катастрофа сталася: її чоловік збанкрутував і їхнє майно виставили на продаж, то виявилось, що їй ні до кого звернутися. Леон порвав із нею, щоб не зашкодити своїй кар'єрі, Родольф, до якого Емма кинулася по допомогу, холодно їй відмовив.

У відчаї, стомившись від обманів, переживши тяжкі розчарування, Емма знайшла спосіб покінчити з усіма своїми життєвими проблемами. Але й у цей трагічний момент із нею зіграв злий жарт її потяг до картинної пози й «романтичних красивостей». Вона вирішила отруїтися, як героїня опери, під час вистави якої вони зустрілися з Леоном: випити отрути й красиво упасти в крісло, востаннє зітхнувши. І бідна Емма випила миш'як, який примітила в аптеці Оме й потай відсипала.

З точністю дослідника-медика описує Флобер страшну смерть своєї героїні, тяжку й антиестетичну. Хай якою б була провина Емми, та вона не заслужила на такі муки.

Хоч Емма й проходить на наших очах шлях від романтичної гарненької панночки до байдужої до сім'ї розпусної марнотратниці, та все ж таки вона не занепала остаточно. Коли нотаріус пропонує вирішити її фінансові проблеми в обмін на прихильність, вона жахається цієї пропозиції. У все, що вона робить, Емма вкладає частку себе, вона щиро переживає всі свої невдачі. А головне, в глибині душі вона дає правильну оцінку своїй поведінці й відчувається приниженою через вульгарність ситуації, у яку сама себе поставила.

Доля Емми трагічна. Вона не тільки не хоче жити «життям кольору плісняви». Вона не може так жити, а по-іншому жити не вміє. Це уне-

Героїня Флобера має особливу позицію в романі: вона належить до буржуазно-міщанського світу і водночас протистоїть йому.

можливає однозначне витлумачення на перший погляд нескладного образу провінційної міщанки й надає драматизму історії невдалого життя Емми Боварі з жорстокою розв'язкою.

3.2.5 Об'єктивний стиль Густава Флобера

У романі «Пані Боварі» Флобер розробив **об'єктивний стиль**, який був прийнятий із різними видозмінами французькими письменниками другої половини XIX ст. Це підхід до зображення персонажів, коли автор не висловлює безпосередньо свого ставлення до них, а прагне розкрити внутрішню логіку характерів.

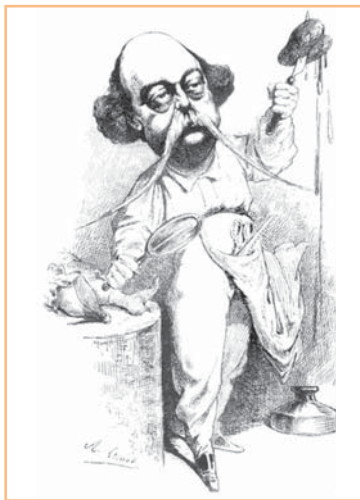
«Об'єктивний метод» тісно пов'язаний із рішучим несприйняттям Флобером та його послідовниками буржуазної сучасності. Літературна творчість стала для них передусім *художнім дослідженням дійсності*, від котрої автор відмежується: він спостерігає й аналізує зображуване з об'єктивної точки зору, уподібнюючись ученому-експериментатору. Флобер вважав, що письменник, розтинаючи пером життєві явища й типи, має бути безпристрасним і точним, як дослідник природи.

За своїми жанровими ознаками «Пані Боварі» наближається до соціально-психологічного роману, який виходить на перший план у реалістичній літературі другої половини XIX століття. Але психологізм цього твору своєрідний, і виявляється він не у формі психологічного аналізу, що здійснюється автором. У романі «Пані Боварі» все зображено через сприйняття й переживання когось із персонажів, найчастіше Емми.

Найбільш адекватну форму художнього вираження психологізм Флобера знаходить у *невласне прямій мові*, яку автор уперше широко вводить у літературу. Це така форма мовлення, де голос автора й голос персонажа переплітаються. Авторське мовлення ніби усувається, і слово надається герою — він сам передає свої потаємні думки й почуття.

Деталі в романі мають символічний сенс. Наприклад, після весілля, коли нова пані Боварі оглядає спальню, вона помічає весільний букет, що зберігся від першого шлюбу Шарля. Вона замінює його на свій букет, і замислюється про те, що ж станеться з її букетом, коли вона помре.

Або така деталь: на початку роману Емма їсть акуратно й вишукано, наприклад, на балу вона бере десерт ложечкою з позолоченого блюда,

■ Флобер, який препарує мадам Боварі. Карикатура 1869 р.

■ Постер фільму Клода Шаброля «Пані Боварі». Франція. 1991 р.

Деталі в романі Флобера — це щось більше, ніж необхідні подробиці опису. Вони символізують утрату цілісності, розпад гармонії, руйнацію життя героїні, що відбуваються не тільки на побутовому, а й на якомусь метафізичному рівні. Це й робить роман «Пані Боварі» однією з безсмертних книг.

яке тримає в лівій руці. У фіналі ж роману героїня з відчаєм хапає ротом смертельний порошок жменями з долоні.

Боваризм як суспільно-психологічне явище

Боварізм — поняття, що позначає неможливість проводити чітку межу між дійсністю і фантазією, коли факти реального світу підмінюються уявними. Впроваджене французьким філософом і есеїстом Жулем де Готьє в есе «Боваризм, есе про силу уяви» (1902). Термін походить від прізвища головної героїні роману Гюстава Флобера «Пані Боварі».

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Ви вже знайомі з поняттям «донкіхотство», яке виникло завдяки безсмертному роману Сервантеса. *Донкіхотство* й *боваризм* мають спільні риси: обидва ці явища пов'язані з відірваністю мрії від реальності. Проте Дон Кіхот, попри всі помилки, викликає у людства глибоку повагу завдяки своїй непохитній вірі в добро.

Пані Боварі теж існує у світі мрій і відвертається від реального життя. Проте всі мрії Емми зосереджені на ній самій. «Прекрасне кохання» у свідомості Емми переплітається з англійським мереживом та екзотичними фруктами. Цей набір фальшивих уявлень про «красиве» життя призвів до викривленого сприйняття реальності, що називається «комплексом боваризму». Такий комплекс небезпечний, він не дає людині можливості бути щасливою. Також він часто пов'язаний з егоїзмом; ті, хто страждає на нього, вважають себе кращими за інших, вартими більшого, ніж вони мають. Тож «боваризм» — це небезпечне суспільно-психологічне явище, заражені ним люди часто роблять життя довколишніх нестерпним, приносячи їх у жертву своєму честолюбству. 📖

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, як ви розумієте вислів Флобера «Емма Боварі — це я».
2. Пригадайте історію створення роману «Пані Боварі». Чому, на вашу думку, Флобера навіть притягли до суду за роман?

3. Проаналізуйте композицію роману «Пані Боварі». Яким чином композиційні прийоми сприяють реалізації авторського задуму?
4. Складіть характеристику образу Емми Боварі. Які риси переважають у її натурі — позитивні чи негативні?
5. Сформулюйте своє ставлення до героїні роману. Яке основне почуття вона викликає у вас?
6. Розкрийте зміст поняття *об'єктивізм* та проілюструйте свою розповідь прикладами з тексту.
7. Поміркуйте, що таке *боваризм* і чи втратило це поняття актуальність у наш час.
8. Напишіть твір-роздум «Життя кольору плісняви» за романом Флобера «Пані Боварі».
9. Запропонуйте власну відповідь на запитання, у чому секрет популярності роману Флобера «Пані Боварі».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся у групи й підготуйте повідомлення з презентацією:
  - Екранізації роману Флобера «Пані Боварі».
  - Ілюстрації до роману Флобера «Пані Боварі».
  - Роман Флобера «Пані Боварі» на театральній сцені.
  - Опері й балет за мотивами роману «Пані Боварі».
2. Об'єднайтеся в пари, перегляньте одну з екранізацій роману, напишіть на неї відгук та розмістіть у соцмережах.

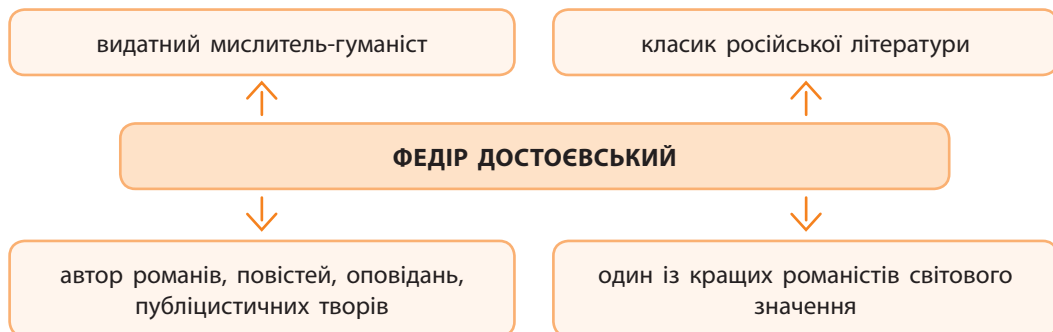

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

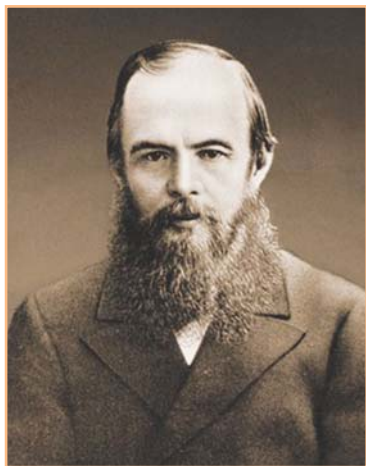
1. Знайдіть на інтернет-форумах відгуки про роман «Пані Боварі» українських та зарубіжних читачів. Проаналізуйте, що між ними спільного та чим вони різняться. Поділіться з однокласниками (або в соціальних мережах) міркуваннями про те, чим були цікавими для вас ці відгуки.
2. Використовуючи можливості Інтернету, розробіть обкладинку для нового видання роману «Пані Боварі» в Україні. Прокоментуйте свій задум.

Федір Достоєвський. «Злочин і кара»

Федір Достоєвський справив значний вплив на розвиток літературного й культурного процесу не тільки в Росії, а й у всьому світі. І на початку ХХІ століття Достоєвський залишається найбільш читаним російськомовним автором. Твори письменника традиційно включають у багатьох країнах до навчальних програм, причому не тільки вузівських і філологічних.

3.3.1 Федір Достоевський (1821–1881)

■ К. Шапіро (петербурзький фотограф). Федір Достоевський. 1879 р.

■ Марія Федорівна, матір письменника

Фе́дір Миха́йлович Достое́вський народився 11 листопада 1821 року в Москві в сім'ї лікаря. Дитячі роки майбутнього письменника минули на території Маріїнської лікарні для бідних. Його мати, Марія Федорівна, добра й ніжна жінка, захоплювалася поезією та музикою, прищеплювала своїм дітям любов до мистецтва.

Родина, у якій з'явилися на світ восьmero дітей, була забезпечена скромно й ніколи не дозволяла собі нічого зайвого, проте на освіту дітей грошей не шкодувала. Навчати їх у сім'ї починали рано, цим займалися мати й диякон. У 1834 році старших синів Михайла і Федора віддали до приватного Університетського благородного пансіону, що був сходиною для вступу до університету. Тут Федір захопився літературою. Він багато читав, його улюблені автори — Шекспір, Байрон, Пушкін, Жуковський, Гоголь, Лермонтов, Шиллер, Вальтер Скотт.

1837 рік видався для Федора Достоевського важким: у січні не стало Пушкіна, а в лютому померла від туберкульозу його матір. Обидві події майбутній письменник переживав важко, він зізнався братові, що якби не сімейний траур, обов'язково носив би жалобу по Пушкіну.

Після втрати дружини Михайло Андрійович вирішив віддати синів до Головного військово-інженерного училища в Петербурзі. Він подав імператору прохання (училищем керував великий князь Михайло) прийняти на безоплатне навчання обох його синів. У січні 1838 року прийняли лише Федора, та ще й змусили батька заплатити гроші.

Свого батька майбутній письменник більше не бачив: за рік той трагічно загинув. Брат Михайло вступив на службу в Санкт-Петербурзі, проте за три місяці його перевели до Ревеля. Брати, які з дитинства були найкращими друзями, розлучилися.

Для вісімнадцятилітнього Федора Достоєвського почалося самостійне петербурзьке життя. Проте Федір був серед кращих вихованців училища. Незважаючи на навантаження, він зміг прочитати всі твори Гофмана російською й німецькою мовами, майже всього Бальзака, Гете, Жорж Санд, Гюго, вивчити майже все з творів Шиллера та багатьох інших.

Перша повість Достоєвського «Бідні люди» (1846), у якій зображено соціальну трагедію «маленької людини», принесла авторові популярність, заговорили про появу в літературі нового Гоголя. Проте наступні твори молодого письменника сприйняті холодно. Новаторство Достоєвського, його прагнення проникнути в таємниці людського характеру в психологічних повістях «Двійник» (1846) та «Хазяйка» (1847), у ліричних «Білих ночах» (1848) і драматичній «Неточці Незвановій» (1849) лишилися не сприйнятими ні критикою, ні читачами.

У 1846 році Достоєвський познайомився із соціалістом-утопістом **Михайлом Петрашевським** і почав відвідувати його зібрання. У квітні 1849 року письменника разом з іншими «петрашевцями» заарештували. На суді його звинуватили в розповсюдженні забороненого листа критика **Віссаріона Белінського** до Миколи Гоголя і засудили до страти.

22 грудня 1849 року Достоєвський разом з іншими «петрашевцями» на Семенівському плаці в Петербурзі чекав на страту. За кілька хвилин до виконання вироку смертну кару замінили каторгою. Ці десять хвилин в очікуванні смерті сильно вплинули на письменника й знайшли відображення у його творчості. На думку дослідників творчості Достоєвського, ешафот став поворотним моментом у його духовній біографії.

■ І. Шарлемань.
Інженерне училище. XIX ст.

У 1843 році до Петербурга приїхав його кумир Бальзак. Натхненний приїздом відомого француза, Достоєвський переклав його роман «Євгенія Гранде». А вже за рік Федір Достоєвський подав у відставку. Він твердо вирішив стати професійним літератором, як великий Бальзак.

Книжка Миколи Гоголя «Вибрані місця із листування з друзями» (1846) показала Росії незнайомого Гоголя — не письменника, а філософа, який прагне до духовного вдосконалення на християнській основі. «Вибрані місця» були неоднозначно сприйняті в суспільстві. Найбільш гострій критиці піддав їх популярний публіцист революціонер-демократ Віссаріон Белінський, як у журнальних статтях, так і в приватних листах Гоголю.

■ Костянтин Трутовський.
Достоевський у 26 років.
1847 р.

У цей період Достоевський часто виступав на літературних вечорах. На одному з них у листопаді 1860 року в залі Пасажу він познайомився з Тарасом Шевченком.

■ Достоевський у 1863 році

Достоевський вирушив до Омська, де на нього чекали чотири роки каторги, після чого — солдатчина в Семипалатинську. По дорозі на каторгу, у Тобольську, він зустрівся з друзинами засланих декабристів, вони подарували йому єдину книгу, яку дозволялося читати каторжанам — Євангеліє. На каторзі Достоевський став віруючою людиною, у майбутньому релігійна тема посяде центральне місце в його творчості.

На засланні в Семипалатинську Достоевський закохався в Марію Дмитрівну Ісаєву, з якою пізніше одружився. Вони були разом сім років, однак цей шлюб не був щасливий.

У 1857-му Достоевського було помилувано і відновлено у правах, а в 1859 році після десятилітньої відсутності він повернувся до Петербурга. Його зустріли як мученика, проте потрібно було здобувати своє місце в літературі. Достоевський опублікував повісті «Дядечків сон» (1859), «Село Степанчиково і його мешканці» (1859), а також перший роман **«Зневажені та скривджені»** (1861), у якому зображені страждання «маленьких людей» у суспільстві різних соціальних контрастів.

Пережите на каторзі Достоевський відобразив у «Записках з Мертвого дому» (1861–1862), які приголомшили читачів Росії й принесли авторові довгоочікуване визнання.

Разом із братом Михайлом Достоевський організував видання журналів **«Час»** (1861–1863) та **«Епоха»** (1864–1865), у яких друкував власні твори та твори інших відомих письменників.

У 1862 році письменник здійснив першу закордонну мандрівку. Він побував у Німеччині, Франції, Англії, Швейцарії, Італії та Австрії. Свої враження від поїздки країнами Європи, роздуми про ідеали Великої французької революції — **«Свободу, рівність і братерство»** Достоевський описав у циклі з восьми філософських нарисів-есе **«Зимові нотатки про літні враження»** (1863). У 1864 році письменник видав повість **«Записки з підпілля»**.

У 1864 році Достоєвський втратив першу дружину (Марія Дмитрівна померла від сухот) та улюбленого брата Михайла — духовно близьку йому людину. Після раптової смерті брата Федір Михайлович узяв на себе його борги та зобов'язання піклуватися про вдову й дітей.

У 1865 році письменник почав роботу над романом **«Злочин і кара»**, який із січня наступного року почав друкувати журнал «Руський вісник» серією з дванадцяти щомісячних випусків.

Цей твір, перший у світовій літературі «ідеологічний» роман, про який докладно ітнеться далі, приніс авторові світову славу. Уже в рік виходу роману у світ був опублікований уривок французькою мовою в газеті «Courtierrusse». Роман перекладено багатьма мовами: німецькою, французькою, англійською, чеською, сербською, болгарською, каталонською, литовською, есперанто, івритом, італійською, іспанською, корейською, японською.

Подружжя Достоєвських поїхало до Європи. З 1867 року вони побували в Берліні, Дрездені, Баден-Бадені, Базелі, Женеві, Відні, Мілані, Флоренції, Венеції, Трієсті, Празі. У цей період письменник працював над романами «Ідіот» та «Біси». За кордоном у нього народилися дві доньки.

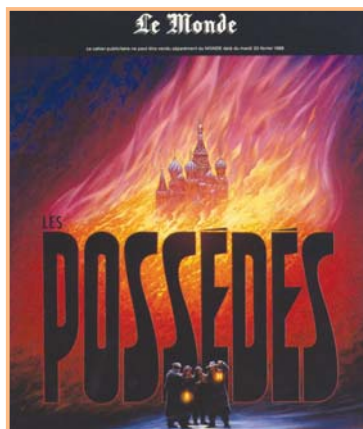
У червні 1871 року сім'я Достоєвських повернулася до Петербурга, а за тиждень народився син письменника Федір. Фінансові справи родини були розладнані, накопичилися борги. Анна Григорівна звільнила чоловіка від цих турбот: вона взяла на себе стосунки з видавцями і кредиторами.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

«Ідіот» — улюблений роман самого письменника. У цьому трагічному творі Достоєвський прагнув зобразити по-справжньому прекрасну духовно людину, безпосередню, добру, співчутливу, щиру, сповнену любові до ближніх і прагнення знайти світле начало в кожній душі. Такий головний герой «Ідіота» князь Мишкін. Проте його християнська любов до ближніх виявилася безсилою у світі злоби, лицемірства, розпусти й гонитви за живою. 📖

У жовтні 1866 року Достоєвський був змушений укласти кабальний договір із книговидавцем Стелловським (він мав здати новий роман до листопада цього ж року). Для того, щоб він встиг його виконати, друзі порадили йому звернутися до стенографістки Анни Григорівни Сніткіної. За 26 днів письменник написав роман «Гравець». Анна Григорівна стала останнім коханням Достоєвського, його другою дружиною, другом, помічником.

■ Постер фільму «Біси». Франція. 1988 р.

■ Анна Григорівна Достоєвська, друга дружина Достоєвського

■ Постер телесеріалу «Брати Карамазови». Росія. 2009 р.

Улюбленим місцем праці та відпочинку для письменника в останні роки життя стало містечко Стара Руса під Великим Новгородом, де родина винаймала дачу. Саме тут він писав «Братів Карамазових», тут працював над своїм літературним заповітом — знаменитою промовою про Пушкіна.

■ Будинок-музей письменника у Старій Русі

Десятки тисяч людей проводжали труну письменника, яку несли його побратими по перу й друзі-петрашевці. У процесії брали участь 15 хорів, 72 делегації несли вінки. Достоевського поховали на цвинтарі Олександрівської лаври в Санкт-Петербурзі.

Автор славетних романів нарешті стає загальноновизнаним письменником не тільки в Росії, а й на Заході. У 1879–1880 роках він працює над останнім своїм твором — романом «Брати Карамазови».

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Роман «Брати Карамазови» — своєрідний підсумок усієї творчості Достоевського. Звичайна на перший погляд кримінальна подія (убивство батька братів Федора Карамазова) і любовне суперництво в канві детективного сюжету виростають тут у загальну картину сучасного авторові суспільства. Художній твір стає оповіддю не лише про драматичні перипетії родини Карамазових, а й про долі країни та навіть усього людства. Цим зумовлена незгасаюча цікавість до роману «Брати Карамазови» в різних країнах світу ось уже півтора століття поспіль (наприклад, «Братів Карамазових» екранізували, крім Росії, в Німеччині, Італії, Франції, США, Канаді, Бельгії, Чехії, Ірані, Туреччині, Японії). 📖

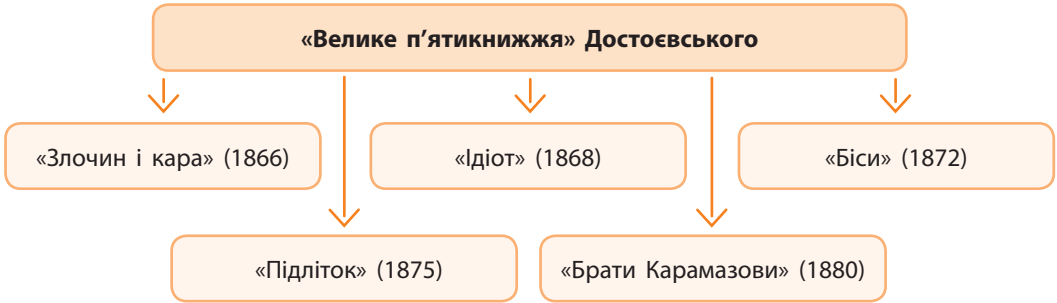
Здоров'я письменника погіршується, даються взнаки каторга, важкі роки напруженої праці, смерть трирічного сина від спадкової хвороби (у нього, як і в самого Достоевського, була епілепсія).

У червні 1880 року в Москві було відкрито пам'ятник Олександрові Пушкіну. Промова Достоевського зробила це відкриття видатною подією в історії не тільки російської, а й світової літератури. Ця промова стала лебединою піснею Достоевського, останнім променем його пізньої слави: йому залишалося жити півроку.

На початку 1881 року Достоевський сказав друзеві, що не переживе цієї зими. У двадцятих числах січня письменникові стало погано, й 28 січня Достоевського не стало.

Наприкінці життя Достоевський набув неабиякої популярності. Та воістину непромишуца всесвітня слава прийшла до письменника після смерті.

Найповніше висловив свої роздуми письменник на сторінках великих романів, які називають «п'ятикнижжям Достоевського».

3.3.2 Значення творчості Достоєвського. Достоєвський і Гоголь

Важко переоцінити значення творчості Федора Достоєвського, яка торкнулася всіх сфер духовного життя людини — філософії, етики, естетики. У кожному рядку письменника, якого вважають одним з найвидатніших релігійних мислителів світу, звучить тривога за долю людства, бажання застерегти його від згубних наслідків учень деяких дбайливців про загальне щастя, які закликали пожертвувати задля абстрактних «теорій» мільйонами життів.

Достоєвський мріяв про духовне відродження особистості, яке, на його думку, можливе тільки через самопізнання, через виховання почуття відповідальності кожної людини за долю прийдешнього. Письменник вірив у світову гармонію, в основі якої — християнська мораль.

Творчість Достоєвського — вершина не лише російського, а й все-світнього реалізму. Він збагатив світову літературу (зокрема і насамперед жанр роману) самим поглядом на одвічні проблеми людства: визнання-невизнання окремою особистістю суспільних законів і норм, право «переступити» через ці закони та норми.

Гуманізм, увага до «маленької людини», співчуття до «скривджених і зневажених» вирізняють творчість Достоєвського, у якій він наслідує традиції, закладені Миколою Гоголем. Та Достоєвський пішов далі за свого великого попередника. Він збагатив тему «маленької людини» глибоким психологізмом, показав живу людину з її вадами й чеснотами, її душевні страждання, які переносити набагато важче, ніж фізичні.

Гоголь і Достоєвський у своїй творчості наче уособлюють дві епохи — епоху романтичну, епоху поезії, що осмислює світ через почуття та пристрасть, й епоху сумнівів, епоху розпаду і перевірки «святих почуттів».

Гоголівська поетична стихія ще не знає «зарозумілості розуму, що надає необмежені права пристрастям ідей» (цитата з Гоголя). У романах Достоєвського «Злочин і кара», «Діот», «Біси», «Підліток» і «Брати Карамазови» саме «пристрасті ідей» і «зарозумілість розуму» постають в образах героїв-ідей.

П'ятикніжжя — П'ятикнижжя Мойсея, перша частина Старого Заповіту Біблії.

Діалог із Гоголем тривав для Достоєвського все життя. Художній текст Достоєвського насичений цитатами з Гоголя. Як і в Гоголя в «Петербурзьких повістях», у «Злочині й карі» Достоєвського Петербург є тлом, на якому розгортаються людські трагедії.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Назвіть факти біографії письменника, що знайшли відображення в його творчості.
2. Поміркуйте, які події в житті Достоевського найбільше вплинула на його становлення як письменника.
3. Поясніть, яку роль у житті Федора Достоевського мала зустріч із дружинами декабристів.
4. Назвіть найбільш відомі романи Достоевського. Чому, на вашу думку, їх називають «п'ятикнижжям»?
5. Визначте, якою є головна тема творчості Ф. Достоевського.
6. Перегляньте першу серію біографічного серіалу «Достоевський». Поділіться враженнями з однокласниками. Чи допоможе цей перегляд вам краще зрозуміти творчість письменника?
7. Розкрийте значення творчості Достоевського для розвитку жанру роману.
8. Поміркуйте, чи справедливим є відоме твердження, що «велика російська література вийшла з «Шинелі» Гоголя», на прикладі творчості Достоевського. Що об'єднує видатних письменників?
9. Сформулюйте відповідь на запитання, чому Достоевського вважають одним із найвідоміших письменників світу.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

- Об'єднайтеся у групи й підготуйте повідомлення з презентацією про романи Достоевського «Ідіот», «Біси» та «Брати Карамазови» з використанням кадрів з екранізацій романів.

3.3.3 Роман «Злочин і кара»

«**Злочин і кара**» — перший із п'яти великих романів Достоевського. У ньому письменник розвінчує теорію виправдання злочину, скоєного задля високої мети, виступає проти сприйняття дійсності поза законами моралі, заперечує популярні в європейських умонастроях середини XIX ст. філософію індивідуалізму Шопенгауера й відомий принцип Макіавеллі — «мета виправдовує засоби».

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

У центрі роману «Злочин і кара» — постать головного героя, колишнього санкт-петербурзького студента *Родіона Раскольникова*. Розумний, талановитий, красивий юнак тяжко переживає несправедливість життя й власну бідність, що змусила його покинути навчання. Не бажаючи коритися долі, Раскольников вибудовує теорію, за якою всі люди поділяються на дві категорії: більшість — «третячі створіння», для яких писані суспільні й моральні закони, і незвичайні особистості, «ті, хто право має», покликані очолювати і спрямовувати людство на шляху до загального блага. Ці вибрані люди перебувають поза межами добра і зла, загальнолюдські моральні закони їх не стосуються.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

«По той бік добра і зла» — таку назву згодом обрав для своєї роботи Фрідріх Ніцше, відомий німецький філософ другої половини XIX ст., який піддав різкій критиці релігію, культуру і мораль свого часу і розробив власну етичну теорію. Філософія Ніцше справила великий вплив на мистецтво XX ст.

Сюжет роману «Злочин і кара», можливо, підказав Достоєвському судовий процес у справі двадцятисемірічного москвича, представника купецької сім'ї Герасима Чистова, розкольника (послідовника розколу, що стався в російській православній церкві в XVII ст.), який убив двох літніх жінок. Знарядям убивства стала сокира; злочинець забрав гроші та цінні речі. Достоєвський був ознайомлений зі стенографічним звітом у справі. Матеріали цього процесу могли дати поштовх його художній уяві на першому етапі роботи над романом.

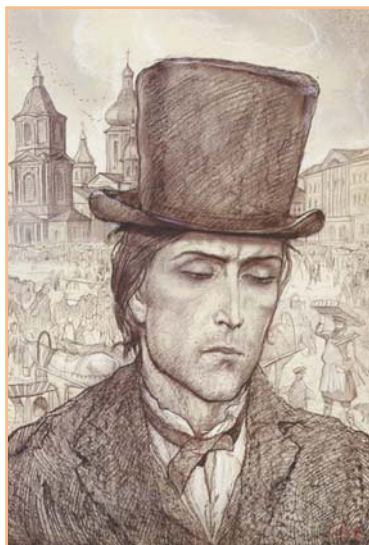
Як відомо зі спогадів Достоєвського, його задум розповіді про «ідейного вбивцю» розпадався на дві частини: перша — власне злочин і причини, що його зумовили; друга — дія злочину на душу вбивці. Цю особливість задуму відображено й у назві роману — «Злочин і кара».

Раскольников вважає, що «незвичайна» людина «має право», яке сама собі надає, переступати будь-які закони заради наміру, «рятівного для всього людства» (*Тут і далі переклад І. Сергєєва*). А конкретний приклад такої «незвичайної людини» для Раскольникова (як і для Жульєна Сореля, героя «Червоного і чорного» Стендаля) — це Наполеон.

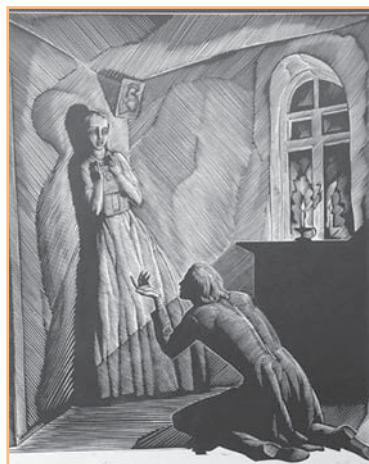
Виклавши свою теорію в журнальній статті, Раскольников захотів переконатися в тому, що він сам належить до тих, хто «право має». Обґрунтувавши теоретично власне право на злочин, умотивований благородними намірами, герой роману наважився втілити його в реальність — він справді вбив і пограбував лихварку. Та між теорією і реальністю — прірва. Раскольников планував одне вбивство, але забув зачинити за собою двері в квартирі старої й був змушений убити також її ні в чому не винну сестру, яка невчасно повернулася додому.

Та сюжет роману — це не детективна історія злочину й арешту бідного студента, який убив двох жінок з метою пограбування. Справжній сюжет твору Достоєвського — це *рух свідомості головного героя* «Злочину і кари» від злочину до покарання, від бунту до каяття. Цим сюжетом зумовлена й особливість його композиційної структури: із шести частин роману тільки одна присвячена злочину, а решта п'ять — впливу цього злочину на душу Родіона Раскольникова. «Злочин і кара» — це розповідь про його душевні муки й духовне переродження. Головним у творі є не судове, а моральне покарання Раскольникова — муки совісті. У фіналі шостого розділу та епілозі роману здійснилося правосуддя, та найважливіше те, що сам герой врешті-решт відмовляється від власної теорії, розвінчанню якої підпорядковані і зміст, і структура роману.

Прізвище Раскольников теж символічне, до такої міри «розколото» його душу.

- Ілля Глазунов. Раскольников. Ілюстрація до роману «Злочин і кара». 1982 р.

- Дементій Шмаринів. Ілюстрація до роману «Злочин і кара». 1936 р.

3.3.4 Образ Раскольника

Герой роману за своєю природою добра людина: він віддає останні гроші родині Мармеладових, заступається за незнайому дівчину, рятуючи її від зазіхань хтивого чоловіка, згодом, уже в процесі слідства, з'ясовується, що, ризикуючи життям, він урятував дітей із палаючого будинку. Важко повірити, що така людина змогла вбити беззахисних жінок. Достоєвський підкреслює гостру внутрішню боротьбу, що точилася в душі Родіона. Адже Раскольников усвідомлював усю жахливість, усю огидність свого вчинку.

Образ Раскольника — композиційний і духовний центр роману. Всі тематичні лінії нерозривно пов'язані з головним героєм. Це й історія сім'ї Мармеладових — бідних людей, принижених і зневажених (тема перших романів письменника, головний мотив його творчості). Це й історія родини Свидригайлових, у якій служила сестра Раскольника Дуня. І найголовніше — це сповідь від першої особи самого Родіона Раскольника та всі його вчинки, що характеризують цю яскраву, суперечливу особистість, яка з ідеологічних міркувань вчинила страшне насилля над власною природою, знехтувавши загальнолюдськими законами моралі й наважившись на жахливий злочин.

Окрім того, твір побудований на прямих та підсвідомих діалогах героя роману з людьми, які не поділяють його теорій і прагнуть йому допомогти, — Разумихінін, Сонею Мармеладовою, Порфирієм Петровичем, а також із його уявними «двійниками» — негідниками Лужиним і Свидригайловим, поряд з якими він поставив себе своїм злочином.

Друг Раскольника Разумихін — протилежність головному герою. Разумихін не сприймає теорії Раскольника, вона його лякає, як жахає вчинок Родіона його сестру Дуню. Дуня теж людина «з ідеєю», та її ідея полягає в тому, щоб пожертвувати собою заради брата, вийшовши заміж за нелюба. *Дуня й Разумихін* представляють у романі нове покоління.

Ще один антипод Раскольника в романі — слідчий *Порфирій Петрович*. Порфирій Петро-

вич розуміє теорію героя, адже сам колись «хворів» на подібні теорії й теж поділяв людей на дві категорії: слідчі й злочинці. Слідчий розуміє, що оскільки Раскольников вірить у Бога (їхня розмова про Новий Єрусалим), то він рано чи пізно сам зізнається в убивстві.

Особливе місце належить у романі *Соні Мармеладовій*. Як і головний герой, вона «переступила», пожертвувала собою заради близьких, ставши повією. Для Соні віра — єдине, що допомагає вижити в цьому страшному світі й дає надію на майбутнє. Врешті-решт ідея християнського смирення Соні перемагає жахливу теорію Раскольникова, і з цього починається моральне відродження головного героя.

Є в романі й персонаж, який сам себе вважає «двійником» головного героя. Це один з найскладніших образів Достоєвського — *Свидригайлов*. Як і Раскольников, Свидригайлов відкинув суспільну мораль, щоправда, заради земних насолод. Ходять чутки, що на совісті Свидригайлова смерть кількох людей.

По той бік суспільної та загальнолюдської моралі також особливо ненависний Раскольникову *Петро Петрович Лужин*, який нікого не вбив і не пограбував, але знає безліч інших способів знищити людину. Цей «новий російський буржуа» готовий виправдати модною політекономічною теорією будь-яку підлість.

Герої постійно відстоюють «свої» теорії в численних гострих дискусіях і суперечках, що ними сповнений роман. Це розмаїття прийнятних або дразливих для читача думок, ідей і голосів створює неповторну симфонію того, що називають «**поліфонією творів Достоєвського**» (від грец. poly — багато і fonos — голос; тобто поліфонія — це багатоголосся). Отже, можна зробити висновок, що «Злочин і кара» — роман поліфонічний.

Теорія літератури

Поліфонія (гр. polyphonia — багатоголосся) — музичний термін, одночасне гармонійне поєднання та розвиток рівноправних самостійних мелодійних ліній.

Літературна *поліфонія* передбачає множинність поглядів на світ і місця особистості в ньому, розмаїття різних позицій, суперечливість думок і почуттів, боротьбу ідей у творі.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Музичний термін «поліфонія» був переосмислений і запроваджений у літературознавстві теоретиком літератури Михайлом Бахтіним, який дослідив цю тему в книзі «Проблеми поетики Достоєвського» (1929).

Поліфонія зумовлює багатозначність твору, його різні інтерпретації.

Практично кожен з-поміж ключових персонажів є носієм або проповідником якоїсь «модної» тогочасної ідеї: Раскольников — індивідуалізму, сильної особистості чи «надлюдини»; Лужин — «розумного егоїзму», Лебезятников — соціалізму тощо, хоч як поверхово чи спотворено вони розуміють ці ідеї.

3.3.5 Особливості жанру і стилю роману «Злочин і кара»

■ Ілля Глазунов.
Двір Раскольникова.
Ілюстрація до роману
«Злочин і кара». 1983 р.

Жанрові особливості такого складного роману, як «Злочин і кара», неможливо визначити однозначно. До твору існує кілька жанрових визначень, кожне з яких можна вважати справедливим.

«Злочин і кара» — **соціально-психологічний роман**, у якому розглянуто соціальні чинники, що впливають на психологію головного героя.

Можна навіть назвати роман **психологічним**, оскільки в ньому глибоко досліджено психологію людини в її різних, інколи навіть хворобливих проявах.

Безсумнівно, роман **філософський**, бо в ньому розглядається «вічне» питання, яке хвилює людство ще з античних часів, — про право на злочин задля високої мети. Християнська мораль, носієм якої в романі є Соня Мармеладова, дає на запитання про всездозволеність навіть заради суспільного блага просту й вичерпну відповідь — «Не убий!».

Роман «Злочин і кара» — роман **ідеологічний**, оскільки саме ідея, яка заволоділа свідомістю головного героя, штовхнула його на злочин.

Злочин і викриття злочинця — традиційна історія для детектива. Та попри детективний сюжет, зосередженість Достоевського на новизні теми та зовнішніх подіях — лише видимість.

Фантастична сама побудова сюжету: **детектив** виявляється детективом «навиворіт» — відомий злочинець, та незрозумілий мотив, що штовхнув його на вбивство.

«**Фантастика**», «**фантастичний**» — ось ще одне ключове слово у «Злочині й карі». Фантастичний світ, у якому живуть герої, фантастичні ідеї, які вони сповідують, фантастичні самі герої: шляхетний убивця, цнотлива блудниця... Фантастичний у романі хід часу, який то пришвидшується, то сповільнюється. Важко повірити, що всі події тривають лише

два тижні. Герої бачать фантастичні сни, а дійсність, коли вони прокидаються, виявляється страшнішою за будь-який кошмар.

Нарешті, як було зазначено вище, «Злочин і кара» — роман **поліфонічний**. Увесь роман утворює нескінченний, принципово незавершений діалог рівноправних голосів, які однаково переконливо аргументують свою позицію.

І, нарешті, роман Достоєвського вирізняється глибоким і комплексним проникненням усередину психічних процесів, які відбуваються в найпотаємніших шарах людської свідомості. Письменник художньо досліджує життя «я» свого героя в усіх його проявах, у нескінченному розмаїтті почуттів, емоцій, пристрастей, на всіх рівнях: від інстинктів до ситуації інтелектуального й духовного вибору.

Авторський голос — лише один із багатьох у романі. У читача залишається право з ним не погоджуватися.

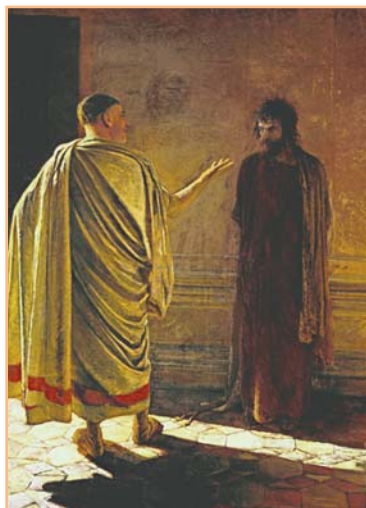
До цих особливостей індивідуального стилю Достоєвського можна додати і внутрішні монологи; сповіді, листи, діалоги-дискусії та монологи дійових осіб; символічні сни героїв; прагнення автора як до акцентування окремої деталі, так і до символічних узагальнень.

Усі ці новаторські риси поетики письменника зробили безцінним досвід Достоєвського-романіста для подальшого розвитку літератури у XX ст.

3.3.6 Біблійні мотиви в романі

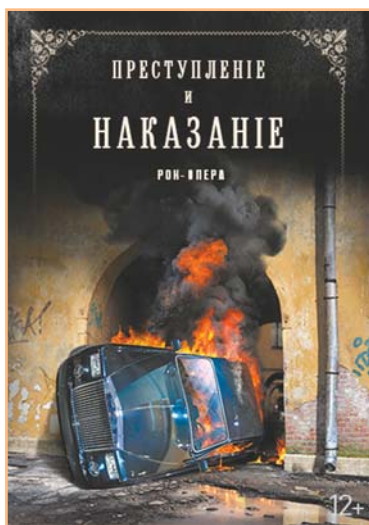
Ідеологічний роман «Злочин і кара» Достоєвського пронизаний ідеями християнства. Біблійні мотиви надають роману загальнолюдського значення. Як уже йшлося вище, **філософська концепція Достоєвського — це духовне відродження особистості через християнську любов-співчуття**. Уяскравлюють цю концепцію найбільш відомі сюжети й мотиви головної книги християнства Біблії, які письменник увів до свого твору.

Образ головного героя в романі несе в собі мотив Каїна, першого вбивці на землі. Коли Каїн убив брата, він став вічним вигнанцем. Те саме відбувається і з Раскольниковим: учинивши вбивство, герой відчуває відчуження від навколишнього світу.

■ Микола Ге. Що є істина. Христос і Пілат. 1890 р.

Біблійні мотиви в романі «Злочин і кара» допомагають зрозуміти попередження Достоевського про страшну прірву бездуховності, до якої може потрапити людство, ігноруючи мораль.

■ Постер рок-опери «Злочин і кара». Росія. 2016 р.

Інший біблійний мотив у романі — це мотив Єгипту. Біблійна оповідь про перетворення землі Єгипетської в безлюдну пустелю нагадує про суд Божий, про покарання за свавілля та жорстокість. Єгипет, що насився Раскольникову, стає пересторогою для героя.

З образом Раскольникова в романі пов'язаний євангельський мотив смерті й воскресіння. Власне, мотив смерті та воскресіння реалізовано в самому сюжеті роману. Після скоєння вбивства Раскольников умирає духовно, життя наче полишає його. Герой ніби воскресає, відкривши в собі любов до Соні. У фіналі твору читач не бачить каяття Раскольникова, проте зрозуміло, що він потенційно готовий до нього.

Біблійні мотиви в романі також пов'язані з образом Соні Мармеладової. Як Христос прийняв страждання за всіх людей, Соня приймає страждання за своїх близьких.

Соня мислить як глибоко віруюча християнка: шлях до прощення й духовного воскресіння лежить через каяття і страждання. Вона радить Родіону покаятися у своєму злочині й прийняти каторгу як страждання заради прощення. Гаряче співчуття до Раскольникова, яке переросло в кохання, повело її за ним на каторгу, щоб бути поруч, коли для нього настане день прозріння. І цей день прийшов.

Останній сон Раскольникова співвідноситься з біблійним пророцтвом Апокаліпсису.

Українською мовою роман Достоевського переклали М. Подолинський та І. Сергеев. Переклад М. Подолинського «Вина і кара» був виданий 1927 році у Вінніпезі, Канада. Переклад І. Сергеева «Злочин і кара» з'явився в 1958 році. Цю книжку було перевидано в 2014 році з ілюстраціями С. Якутовича.

Екранізації роману

- «Злочин і кара», Росія, 1913 р. — перша екранізація роману.
- «Раскольников», Німеччина, 1923 р. — фільм за мотивами роману.
- «Злочин і кара», Франція, 1956 р. — фільм за мотивами роману.

- «Злочин і кара», СРСР, 1969 р. — екранізація роману.
- «Злочин і покарання», Фінляндія, 1983 р. — фільм за мотивами роману.
- «Злочин і покарання у передмісті», США, 2000 р. — фільм за мотивами роману.
- «Злочин і кара», Росія–США–Польща, 2002 р. — фільм за мотивами роману.
- «Злочин і кара» (серіал), Росія, 2007 р. — екранізація роману.

Роман «Злочин і кара» ілюстрували багато відомих художників, серед них П. Боклевський, М. Добужинський, Д. Шмаринов, І. Глазунов, С. Якутович та інші.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Доведіть, що роман Федора Достоєвського «Злочин і кара» є психологічним і філософським.
2. Поясніть, у чому полягає особливість сюжету та композиції роману.
3. Визначте проблематику роману «Злочин і кара».
4. Наведіть приклади поліфонії в романі «Злочин і кара».
5. Простежте, як зображено Петербург на сторінках роману. Відповідь проілюструйте цитатами з тексту.
6. Розкрийте особливість образної системи роману «Злочин і кара».
7. Поміркуйте, який мотив злочину серед тих, які Раскольников назвав Соні, є провідним.
8. Розкажіть, як починається «покарання» героя. Як і чому змінилося його життя після вбивства?
9. Проаналізуйте, що зрозумів Раскольников під час зустрічі з матір'ю і сестрою.
10. Поясніть, чому після вбивства Соня Мармеладова стає Раскольникову найближчою людиною.
11. Розкрийте, яке місце в романі посідають Лужин і Свидригайлов. Чому, на вашу думку, Раскольников не зможе жити за лужинським принципом «усе дозволено»?
12. Обґрунтуйте відмінність «Злочину і кари» від детективних романів.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в пари й підготуйте повідомлення з презентацією на одну з тем:

- «Злочин і кара» в ілюстраціях різних художників.
- «Злочин і кара» на театральній сцені.
- «Злочин і кара» в музиці (опера «Раскольников» Г. Зутермейстера; опера «Раскольников» Е. Петровича; вокальна симфонія В. Соммера на тексти Ф. Достоєвського; музика до вистави «Злочин і кара» А. Онеггера, рок-опера «Злочин і кара»).

- Скріншот №1 для гри «Злочин і кара».

Україна і світ

Интерес до творчості Достоевського виник в Україні ще за життя письменника. Значну роль у популяризації його здобутків серед українських читачів відіграв Михайло Драгоманов. Видатний публіцист закликав українських письменників учитися на кращих зразках російської реалістичної класики, у тому числі й на книгах автора «Бідних людей».

З великою цікавістю ставився до Достоевського Іван Франко. Для Франка безсумнівною була роль Достоевського в розвитку світової літератури. Деякі дослідники вважають, що жоден інший російський письменник не залишив у прозі Франка такого відчутного сліду, як Достоевський. Можливо, саме впливом Достоевського зумовлений глибокий психологізм повісті Франка «Перехресні стежки».

Інші видатні діячі української літератури високо цінували досягнення Достоевського-реаліста й відзначали його вплив на українських і західноєвропейських письменників. Так, Леся Українка вважала, що Достоевському немає рівних у нескінченній жалості й співчутті до всіх принижених і знедолених, у вмінні зобразити безвихідну самотність і самозаглиблення. Ольга Кобилянська в автобіографії писала, що на неї найбільший вплив зробили Тургенєв і Достоевський. Михайло Коцюбинський називав Достоевського серед письменників світової літератури, які впливали на формування його власних літературних смаків.

Багато українських письменників неодноразово відзначали безсумнівне значення художнього досвіду Достоевського для розвитку рідної літератури.

Відчутні впливи Достоевського у творчості українського письменника й політика Володимира Винниченка. З майстерністю художнього психолога-аналітика зобразив він у ряді своїх п'єс і романів («Дисгармонія», «Базар», «Гріх», «Між двох сил», «Записки Кирпатого «Мефістофеля», «Божки», «Заповіти батьків» тощо) розбіжність між декларованими ідеями і поведінкою всюдозволеності в реальному житті «нових надлюдей».

У психологічній драмі «Гріх» ми маємо можливість простежити весь «шлях» духовного руйнування особистості героїні, яка переступила мораль, зрадивши друзів заради коханого, що врешті-решт призвело її до загибелі.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Перегляньте одну з версій екранізації роману. Поділіться враженнями з однокласниками. Напишіть відгук на фільм і розмістіть у соціальних мережах.
2. Знайдіть в Інтернеті гру «Злочин і кара». Пройдіть її й напишіть на неї рецензію, яку розмістіть на сайті вашого навчального закладу.

Микола Хвильовий у своїх творах сам указує на вплив Достоєвського. У його романі «Вальдшнепи» ім'я головного героя взято з «Братів Карамазових» — Дмитро Карамазов. Протистояння добра і зла в душі героя новели «Я (Романтика)» («я чекіст, але я і людина»), його роздвоєність співзвучні з творами Достоєвського, зокрема з романом «Злочин і кара».

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Роман «Злочин і кара» став настільки культовим, що не тільки сюжет, а й сама книга стали невід'ємною частиною масової культури, як правило, пов'язаної із в'язницею.

У мультфільмі «Неймовірні пригоди Уоллеса та Громіта» «Стрижка під нуль» Громіт, сидячи в тюрмі, читає «Злочин і кару» Федора Достоєвського.

У відомому серіалі «Вовчиця» персонаж камери попереднього ув'язнення говорить наглядачеві, що книга, яку йому дали почитати, трапилась найбільш підходяща — «Злочин і кара» Достоєвського.

В корейському телесеріалі «Кап Дон. Спогади про вбивство» декілька героїв протягом серіалу читають роман «Злочин і кара».

У телесеріалі «Відчайдушні домогосподарки» одна з персонажів потрапляє в камеру попереднього ув'язнення й бере з собою книгу «Злочин і кара».

У десятій серії першого сезону американського телесеріалу «Як уникнути покарання за вбивство» під заголовком «Здрастуй, Раскольников», один із персонажів говорить про Родіона Раскольникова й нагадує іншим героям про сенс роману «Злочин і кара» та його зв'язок з їхніми діями.

Творчість Федора Достоєвського мала велике значення для розвитку світової літератури, культури та філософської думки. Його вплив відчутний у творах прозаїків російського «срібного віку», класиків модернізму (Олдоса Хакслі, Джеймса Джойса, Франца Кафки, Вірджинії Вулф), багатьох відомих романістів ХХ ст. (Михайла Булгакова, Альбера Камю, Жана Поля Сартра, Томаса і Генріха Маннів, Генріха Бьолля, Вільяма Фолкнера). За своєю майстерністю, розумінням людей, за своєю здатністю до співчуття він був одним із тих письменників, з якими кожен митець мріє зрівнятися.

Гаслом усього життя й творчості Достоєвського була правда. «Правда вища за Некрасова, вища за Пушкіна, вища за народ, вища за Росію, вища понад усе, — писав він, — а тому слід прагнути однієї тільки правди й шукати її, незважаючи на всі вигоди, які ми можемо втратити через неї, й навіть незважаючи на всі ті переслідування й гоніння, які нас можуть спіткати через неї».

Ось чому Достоєвський був і залишається художником, сучасним і в ХХІ столітті.

Донедавна існувало сім музеїв Ф. Достоєвського — по одному в Білорусі та Казахстані, решта — у Росії. У 2009 році відкрився музей письменника і в Україні — у Війтівцях на Вінниччині. Тут висвітлено маловідоме українське коріння письменника.

Оскар Вайльд. «Портрет Доріана Грея»

Епатаж (фр. epatage — скандальна витівка) — продуманий скандальний вибрик або зухвала, шокуюча поведінка, що суперечить прийнятим у суспільстві правовим, моральним, соціальним та іншим нормам.

Оскар Вайльд завжди писав слово *Мистецтво* з великої літери, а також стверджував, що художник — це той, хто творить прекрасне. Ідеї та настрої свого часу Вайльд епатажно відтворив на прикладі власного життя.

Хоч Вайльд і шокував сучасників упевненістю в тому, що мистецтво вище за життя, але життя виявилось сильнішим за мистецтво

у його долі. Та попри це Оскар Вайльд належить до плеяди найяскравіших співців краси — *«однієї з великих істин світу, як сонячне світло, як весняна пора»*.

видатний ірландський англомовний письменник

один із засновників естетизму

ОСКАР ВАЙЛЬД

майстер парадоксу

есеїст

драматург

поет

■ Оскар Вайльд

3.4.1 Оскар Вайльд (1854–1900)

Оскар Фінгал О'Флаєрті Вілс Вайльд народився 16 жовтня 1854 року в Дубліні, столиці Ірландії, у багатій відомій родині.

Батько майбутнього письменника, офтальмолог і отоларинголог Вільям Роберт Вайльд, був одим з найвідоміших лікарів не тільки Ірландії, а й усієї Великої Британії. Людина освічена й ерудована, він цікавився археологією та ірландським фольклором.

Мати, Джейн Франческа Вайльд, патріотично налаштована ірландська світська дама, освічена й розумна хазяйка літературного салону, була досить екстравагантною жінкою.

Леді Джейн писала патріотичні вірші під псевдонімом «Сперанца» (в перекладі з італійської — *Надія*), знала давньогрецьку мову.

Дівоче прізвище Елджі вона вела від Аліг'єрі й вважала Данте своїм предком. Саме вона відкрила синові красу творів Есхіла, Софокла, Еврипіда.

Спочатку Оскар вчився вдома, французька гувернантка навчала його французької мови, німецька — німецької. В одинадцять років його віддали до відомої Портора-скул у місті Енніскіл — суворой, фундаментальной, по-справжньому англійської школи.

Закінчивши школу з відзнакою, Вайльд був удостоєний Королівської шкільної стипендії для навчання в дублінському Трінті-коледжі (коледжі Св. Трійці).

Коледж Вайльд закінчив із золотою медаллю. Це відкрило йому дорогу до Оксфордського університету.

У 1874 році Оскар Вайльд удостоївся стипендії на навчання в Оксфордському коледжі Магдалини на класичному відділенні. Оксфорд за тих часів більше нагадував аристократичний клуб молоді, ніж навчальний заклад. Оскар Вайльд став членом елітарного клубу знавців мистецтва, який очолював викладач університету **Джон Рескін**, відомий англійський літератор і філософ, його кумир.

Джон Рескін читав лекції з мистецтва. Він відстоював правду й етичну чистоту мистецтва. Рескін мав великий вплив на Оскара Вайльда, проте учень пішов своїм шляхом. На відміну від учителя, він розділяв естетику та етику і заперечував зв'язок мистецтва з мораллю, стверджуючи: «Закони мистецтва не збігаються із законами моралі»; «Естетика вища за етику!»

Ці твердження знайшли втілення в численних парадоксах письменника. Ось лише деякі з них: *«Митець не має етичних уподобань. Етичні уподобання митця призводять до непрощених манірності стилю»*; *«Розуміння фарб і барв важливіше для розвитку особистості, ніж поняття про зле й добре»*; *«Всяке мистецтво аморальне»*.

Дотепний красень з довгим волоссям був добре відомий в університеті ще й тим, що любив прикрашати свою кімнату красивими речами. І це було не дивно, адже естети оспівували

Столиця Ірландії Дублін подарувала світові плеяду видатних письменників, серед яких **Джонатан Свіфт, Бернард Шоу, Джеймс Джойс.**

Від батька Оскар успадкував працелюбність і допитливість, від матері — мрійливість, екзальтований розум, інтерес до таємничого й фантастичного, схильність до вигадування незвичайних історій. Великий вплив на формування майбутнього письменника мала також атмосфера літературного салону матері.

■ Юний Оскар Вайльд

Естетика — філософська наука про красу.

Етика — філософська наука про мораль.

Парадóкс (д.-грец. незвичайний, неймовірний, дивний) — думка, що разюче розходиться з усталеними поглядами, начебто суперечить здоровому глуздові, хоч насправді може й не бути хибною. Парадокс використовується як художній прийом.

- Наполеон Сароні (лондонський фотограф). Оскар Вайльд. Лекційне турне Америкою. Нью-Йорк. 1882 р.

Оскар Вайльд вбирався відповідно: оксамитовий, золотистого кольору піджак, бриджі, чорні довгі панчохи; вільну сорочку з відкладним коміром пов'язував бантом, часто мав квітку в руках або в петлиці, носив каштанові кучері до плечей — усе це не було прийнято у добродішних англійців. Його вигляд шокував сучасників, та саме на таку реакцію митець і розраховував.

Естѐм — прихильник усього прекрасного, витонченого.

культ краси. Відкинувши всі релігійно-моральні забобони, вони взагалі намагалися відмежуватися від усяких етичних понять.

Канікули Оскар Вайльд проводив в Італії або Греції. Античні статуї, архітектура, фрески та мозаїки Рима, Венеції, Мілана надихали юнака на творчість. Спочатку це були вірші, у яких відчувалися давньогрецькі мотиви, потім — балади, сонети. За поему «**Равенна**» Вайльд одержав золоту нагороду Оксфордського університету. Це було перше велике досягнення майбутнього письменника.

1878 року Оскар Вайльд з відзнакою закінчив Оксфордський університет і вирушив до Лондона, підкорювати столицю. На цей час він уже був дуже своєрідною й екстравагантною особистістю.

Вишукано вбраний, Вайльд був упевнений у своїй привабливості й у своєму таланті. І скоро став бажаним гостем світських салонів. Публіка приходила подивитися на молодого красивого дотепного чоловіка, який відразу ж підкорив серця лондонських красунь.

Лондон наповнився чутками про естетизм Вайльда. «Апостол естетизму», «естет» — ці слова стали неначе визначенням його громадського статусу.

Перша поетична збірка Вайльда «Поезії» вийшла 1881 року й одержала схвальні відгуки критики. У надзвичайно живописних поезіях молодого автора відчувалася наближеність до творчої манери французьких митців слова. Але надалі він відмовився від поезії.

Письменника запросили з лекціями до Америки, які він читав упродовж 1882–1883 рр., пропагуючи *естетизм* — нову філософську й літературну течію.

Теорія літератури

Естетизм — збірна назва літературно-мистецьких течій, представники яких обстоювали естетичні особливості мистецтва (красу). Естетизм виник в Англії наприкінці XIX ст. як реакція на суворий стиль вікторіанської доби. Художнім чинником зародження таких поглядів стала ідея «мистецтва заради мистецтва», що існувала ще з античних часів. Естетизм був про-

тивагою реалізму, який звертав увагу на соціальні проблеми. На його формування вплинули філософські ідеї Джона Рескіна. Найяскравіший представник естетизму — Оскар Вайльд.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Особливість естетизму полягала в тому, що він, перебуваючи поза рамками пересічної моралі, діяв лише у сфері мистецтва, де «дозволене» і «недозволене» диктувалося волею митця і підлягало тільки суду естетичних законів. Естетизм виявив переваги художньої вигадки, уяви і майстерності художника перед копією життя. Творчі здобутки митців цього напрямку мали значний вплив на розвиток мистецтва ХХ століття, зокрема на творчість англійських і російських символістів, а також Томаса Еліота, В'єрджинії Вульф, Марселя Пруста, Джеймса Джойса. 📖

В Америці Вайльд мав величезний успіх. Його називали «британським нарцисом», а зали, де проходили його лекції про англійський ренесанс, були переповнені.

Повернувшись до Європи після турне Америкою, Вайльд оголосив: «Америку я цивілізував, залишилися тільки небеса». Потім він вирушив до Парижа, де познайомився з відомими письменниками **Віктором Гюго, Анатолем Франсом, Емілем Золя**, які прийняли його як «кращого серед рівних».

Після подорожі Вайльд повернувся до Ірландії, де читав лекції в Дублінському університеті. Саме в Дубліні він познайомився з донькою адвоката красунею Констанцією Ллойд, яка стала його дружиною. Серйозна й освічена дівчина побачила в ньому казкового принца і закохалася без пам'яті.

Перші роки сімейного життя були щасливими: Оскар ніжно їй віддано любив свою гарненьку дружину. Будиночок на Тайтстрит, де вони мешкали, був обставлений з великим смаком (на думку естетів, бо справжнім вікторіанцем він видавався дещо дивним).

Поклоніння красі не обмежувалося для Вайльда тільки прагненням оточити себе вишуканими речами, носити елегантний одяг, ужива-

Вайльд в усьому залишався оригінальним. Наприклад, проходячи перевірку на митниці, на запитання, чи є у нього те, що має бути задекларованим, він відповів: *«Мені немає чого декларувати, окрім своєї геніальності».*

■ Наполеон Сароні.
Оскар Вайльд. Лекційне турне Америкою. Нью-Йорк. 1882 р.

Оскар Вайльд любив поезію Верлена, але, побачивши самого поета, відмовився від знайомства з ним, бо зовнішність Верлена не сподобалася йому.

На думку Вайльда, мистецтво могло б зблизити людей настільки, що їм не довелося б ніколи воювати одне проти одного. Він казав: «Ми не будемо вести війну проти Франції, тому що проза її досконала».

■ Вайльд із дружиною та сином Сирілом

Назва «Занепад мистецтва брехні» — черговий парадокс письменника. На його думку, творчість — це мистецтво брехні (тобто вигадки). Занепад фантазії (тобто брехні) Вайльд і вважав головною вадою творів своїх сучасників.

Відкидаючи принципи натуралізму й реалізму в мистецтві, Вайльд протестував не стільки проти цих художніх напрямів, скільки проти одноманітної, безбарвної, непоетичної, антиестетичної дійсності, яка не заслуговує на те, щоб бути відображеною митцем. При цьому він високо цінував реалізм таких великих майстрів, як Діккенс, Теккерей, Бальзак, Достоевський, хоча й розумів їхню творчість по-своєму.

ти смачну та гарну на вигляд їжу, спілкуватися з вродливими людьми. Культ краси для нього — насамперед благоговійне ставлення до мистецтва, яким він захоплювався і яке ретельно вивчав. Тож недаремно Вайльд одержав титул *«Професор естетики»*. Його спосіб життя наслідували, його судження про красу і мистецтво ставали гаслами для творчої молоді кінця XIX століття.

У подружжя Вайльдів один за одним народилося двоє синів — Сиріл та Вівієн. Саме для них Вайльд вигадував казки. Пізніше він їх записав і видав два збірники казок — *«Щасливий принц та інші казки»* (1888), *«Гранатовий будиночок»* (1891).

У 80-х роках відбулося становлення Вайльда як журналіста, критика, есеїста, прозаїка. Свої естетичні смаки письменник задовольнив, редагуючи журнал *«Світ жінки»*. Ніхто не міг зрівнятися з ним у рекомендаціях, як облаштувати й прикрасити житло, вибрати меблі, ювелірні вироби і парфуми. Діяльність Вайльда-журналіста високо цінував **Бернард Шоу**.

1887 року вийшла низка творів письменника, серед яких були оповідання *«Злочин лорда Артура Севіла»*, *«Взірцевий мільйонер»*, *«Кентервільський привид»*, есе *«Душа при соціалізмі»*. Ці твори стали втіленням вайльдівської теорії естетизму у творчості.

1890 року вийшов друком його єдиний роман, який приніс Вайльду успіх, — **«Портрет Доріана Грея»**, де найповніше втілено у творчу практику постулати естетизму.

Свою естетичну теорію Вайльд виклав у книзі *«Задуми»* (1891). Діалогічний вступ до неї — *«Занепад мистецтва брехні»* — став маніфестом цієї течії. У ньому йдеться про кризу в мистецтві та шляхи виходу з неї. Наріжний камінь естетики Вайльда — думка про те, що мистецтво не є породженням певної епохи чи її відтворенням, бо воно — вище за життя.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Уся естетика Оскара Вайльда являє собою низку парадоксальних суджень, але чи не найпарадоксальнішим є твердження про те, що не мистецтво наслідує життя, а навпаки: життя наслідує мистецтво. Так, Вайльд був певен, що песимізм вигадав Шекспірів Гамлет, а нігілізм — письменник Тургенев. Що ж до XIX століття, то воно, на думку Вайльда, значною мірою — винахід Бальзака.

Герої «Людської комедії» Бальзака для нього були значнішими і цікавішими за реальних людей. Найбільшою трагедією у своєму житті Вайльд вважав смерть Люсьєна де Рюампре (героя роману Бальзака «Втрачені ілюзії»).

Вайльд спробував свої сили й у драматургії, створивши вишукані комедії «Віяло леді Віндермір» (1892), «Жінка, не варта уваги» (1893), «Ідеальний чоловік» (1895), «Як важливо бути серйозним» (1899). У цих п'єсах розкриваються таємниці «салонного» життя, духовна атмосфера англійського суспільства. Блискучі комедії Вайльда — це естетична гра автора з читачами (глядачами), побудована на дотепності й парадоксальності ситуацій.

Сценічний успіх цих п'єс приніс авторові не тільки славу, а й гроші. Нарешті він міг задовольнити свій вибагливий смак, втілити в життя любов до коштовних речей. Вайльд майже перестав писати й повністю віддався світському життю. Його називали «королем життя» або «Принцом Парадоксів».

Вайльд навіть зовні став іншим: юнацький костюм змінили сюртуки, рединготи, циліндри; коштовності він вибирав залежно від пори року, погоди, настрою. Незмінною залишалася свіжа квітка в петлиці, але вже не соняшник чи лілея, а орхідея або гвоздика.

Тепер Вайльд творив усно. Його фрази передавали з уст в уста, їх зачували та переписували письменники-початківці. Слово Вайльда було вишуканим, точним, барвистим, глибоким. «Шлях парадоксів — шлях істини», — стверджував він. Цей «Принц Парадоксів» не мав собі рівних у бесідах, за що його прозвали також «Шахерезадою салонів». В англійському суспільстві того часу він був єдиним і незрівняним носієм живого слова.

Французькою мовою, спеціально для відомої французької актриси Сари Бернар, Вайльд написав драму «Саломея» на біблійний сюжет. Єдиним кумиром для героїні є краса, яка існує поза поняттям моральності. П'єса була заборонена в Англії.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Хоча твори Вайльда у всій повноті не відбивають його мистецтва парадоксів, та все ж не можна не помітити, як неординарно, саркастично і водночас точно він мислить. У художній творчості Вайльда парадокс нерідко постає самоціллю. У його творах не Нарцис милується своїм відображенням у річці, а навпаки, річка не може відвести погляду від юнака; закоханому

Оскар Вайльд любив переїмати звички відомих людей, копіювати їхні жести й поведінку. Так, зачіску він робив як Нерон, щоб посилити схожість рис обличчя з обличчями римських імператорів. Із напоїв замовляв у ресторанах абсент, бо йому віддавав перевагу поет Шарль Бодлер. Писати твори сідав у білій рясі з чорним капюшоном, бо саме такий одяг був на Бальзакові в часи художньої праці. Навіть голос у Вайльда був професійною імітацією голосу актриси Сари Бернар.

■ Оскар Вайльд.
Кадр із фільму «Вайльд».
Німеччина — Японія —
Велика Британія. 1997 р.

«Ув'язнений С 33» прекрасно розумів, що на нього чекає в майбутньому і писав у листі до одного з небагатьох друзів, хто не зрікся його: «У день звільнення я лише з однієї в'язниці перейду до іншої, й бувають хвилини, коли весь світ уявляється мені камерою, не просторою за мою й не менш хапливою».

Рибалці не потрібна його душа; Кентервільського привида залякали маленькі діти...

Парадоксальний спосіб мислення письменника робить його творчість унікальною та незрівнянною, такою, яку не можна скопіювати. 📖

Життя дало Оскару Вайльду все, про що можна мріяти: друзів, люблячу дружину й дітей, вишуканий дім. Доля подарувала художній талант, шанувальників, славу. Вайльд був вірцем і законодавцем примх для аристократів. У кожному палаці вважали вечір, проведений з ним, честю для старовинних гербів. Сам принц Вельський (майбутній Едуард VII), котрий був визнаним королем моди, не один раз ходив в Опері під руку з Вайльдом.

Хоча Вайльд багато разів твердив, що моральні принципи не керують ним, багато сучасників згадували його як чуйну, здатну до співчуття людину.

Водночас успіхи Вайльда у прозі та драматургії, а головне, у красномовстві — викликали численні вибухи заздрощів і злості. Він був людиною, якою в Англії найбільше цікавилися і яку найбільше ненавиділи. На митця постійно малювали карикатури, жодну з яких не можна назвати дружнім шаржем.

У 1895 році над письменником розпочався судовий процес, який викликав великий резонанс в англійському суспільстві. Вайльда було звинувачено в «аморальній» поведінці, що заважає «порядним», «пристойним» людям почуватися комфортно в його присутності.

Головним пунктом звинувачення були взаємини Вайльда з молодим красенем Альфредом Дугласом на прізвище Бозі, до якого митець писав численні листи і сонети.

Друзі пропонували йому втекти з Англії, але він відмовився. Вирок шокував Вайльда й потішив його ворогів: два роки ув'язнення і виправних робіт.

Елегантний одяг англійського денді довелося замінити на тюремний костюм. Від неякісної їжі й смороду в камері Вайльда постійно нудило. Він виконував брудну й важку роботу: м'яв клоччя (грубе волокно) і шив мішки. «Ув'язнений С 33» — тепер було його ім'я. Пізніше він

зізнався: «У моєму житті було два великих поворотних пункти — Оксфорд і в'язниця».

Тим часом англійське суспільство вирішило назавжди позбутися всього, пов'язаного з Вайльдом: із міських бібліотек і книжкових магазинів вилучали його книжки, у театрах забороняли ставити його п'єси. Сини були вимушені по-лишити навчання, дружина — подати на розлучення.

Вайльд написав свою тюремну сповідь, яка пізніше дістала латинську назву «De Profundis» («З безодні»). У ній він зрікається свого гедонізму та уславлює страждання.

Настав день звільнення. Хоч Вайльд вийшов із в'язниці людиною не озлобленою та не спустошеною, він важко переживав те, що англійське суспільство піддало його остракізму. Відірваний від власних дітей, він був змушений оселитися в маленькому містечку Франції під іменем *Себастьян Мельмот*.

Останній твір Вайльда — «**Балада Редінзької в'язниці**» — про людські страждання. Нечисленні друзі були впевнені, що «Балада...» — початок нових літературних тріумфів письменника. Та жоден журнал не згодився її надрукувати. «Балада...» вийшла 1898 року окремим виданням, анонімно (на обкладинці замість імені стояв арештантський номер автора — СЗЗ). «Балада Редінзької в'язниці» справила величезне враження на читачів у Європі та Америці, приголомшила вона й англійське суспільство. Можливо, за деякий час до Вайльда повернулися б і минула слава, і шанувальники, і сім'я.

Та не маючи жаги до життя, позбавлений грошей і підтримки друзів, зламаний хворобою, Оскар Вайльд помер у Парижі 30 листопада 1900 року. За його труною йшли кілька осіб.

У 1909 році прах письменника було перенесено з бідного паризького кладовища на кладовище Пер-Ляшез, де поховані такі відомі французи, як Бізе, Бальзак, Мюссе, Шопен та інші. На його могилі встановлено пам'ятник у вигляді крилатого сфінкса.

Сьогодні неможливо уявити не тільки англійську, а й світову літературу без Оскара Вайльда. Він оживив своїми п'єсами театральну

■ Кадр із фільму «Вайльд». Німеччина — Японія — Велика Британія. 1997 р.

Гедонізм (від грец. hedone — насолода) — система моральних поглядів, за якими насолода проголошується найвищим благом і критерієм людської поведінки.

Склалася незвичайна традиція — залишати відбитки червоної помади на надгробку митця. Прихильниць творчості Вайльда не зупиняв навіть значний штраф. Навколо пам'ятника звели скляну огорожу, й віднині «поцілунки» туристи залишають на склі, а записки та квіти закидають всередину огорожі.

У кінці 2007 року після спеціального опитування телеглядачів корпорацією «Бі-бі-сі» Оскара Вайльда було визнано найбільш дотепною людиною Великої Британії. Він випередив навіть таких славетних людей Англії, як Шекспір та Черчилль.

сцену, створив роман нового типу, розширив творчі можливості критики й утвердив право художника на винятковість. Тому не дивно, що не тільки творами його зачитуються, ставлять їх на сцені та екранізують, а й постать самого митця стала культовою.

Діалог мистецтв

Першу художню біографію Оскара Вайльда було знято в 1960 році — «Оскар Вайльд», у ролі Вайльда — британський актор Роберт Морлі.

Фільм «Процес над Оскаром Вайльдом» (Великобританія, 1960) акцентує увагу на судовому процесі, у ролі Вайльда знявся актор Пітер Фінч.

Біографії письменника також присвячені: фільм Григорія Ратоффа (1960) і телефільм Хансгюнтера Хайма (1972), де в головній ролі Клаус Марія Брандауер.

У 1997 році вийшов фільм «Вайльд», де в ролі письменника знявся відомий британський актор, письменник і громадський діяч Стівен Фрай.

П'ятнадцятий епізод кіноальманаху «Париж, я люблю тебе» («Пер-Лашез») присвячений Оскару Вайльду.

■ Пам'ятник Оскару Вайльду в Лондоні

«Поцілунок Юди» — п'єса британського письменника Девіда Хейра про життя Оскара Вайльда у вигнанні після ув'язнення.

У пісні «Eskimo» Red Hot Chili Peppers з альбому *Great shtits* є рядки-присвята Вайльду.

Американська актриса Олівія Вайльд узяла прізвище-псевдонім на честь Оскара Вайльда.

Вайльд є дійовою особою в оповіданні «Пер Лашез» із книжки «Цвинтарні історії» Бориса Акуніна (Григорія Чхартишвілі).

Україна і світ

Твори Оскара Вайльда активно перекладають українською мовою.

У 2008 році в Літературній агенції «Піраміда» (Львів) вийшло друком повне зібрання казок та найкращих оповідань Оскара Вайльда «Щасливий принц» (переклад Ілька Корунця).

«Зоряний хлопчик» у перекладі Наталії Трохим вийшов у львівському «Видавництві Старого Лева» у 2013 році.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте знайомі вам казки Оскара Вайльда. Поділіться своїми враженнями про них.
2. Розкажіть, у якому творі Вайльд виклав свою теорію естетики.

3. Розкрийте, у чому полягала сутність естетичних поглядів Оскара Вайльда.
4. Дайте визначення поняття *естетизм*.
5. Поясніть, що таке *парадокс*.
6. Схарактеризуйте письменника як особистість. Проти чого, на вашу думку, він повставав?
7. Поміркуйте, чому конфлікт Вайльда з вікторіанським суспільством був неминучим.
8. Розгляньте фото Вайльда. Що на них впадає у вічі? Чи можна вразити кого-небудь зовнішнім виглядом сьогодні?
9. Порівняйте Оскара Вайльда з виконавцем його ролі з фільму «Вайльд» Стівеном Фраєм. Чи вдалося авторам фільму створити правдивий зовнішній вигляд «Принца Парадоксів»?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи й підготуйте повідомлення з презентацією на одну з тем:

- Джон Рескін і його теорія мистецтва.
- Художники-прерафаеліти (Данте Габріель Россетті, Вільям Холман Хант, Джон Еверетт Мілле, Медокс Браун, Вільям Морріс, Волтер Крейн, Джон Вільям Вотерхаус та інші).

3.4.2 Роман «Портрет Доріана Грея»

Роман «Портрет Доріана Грея» — найвідоміший твір Оскара Вайльда, який приніс письменнику світову славу і в якому найповніше втілено його філософські та естетичні погляди, життєве кредо і принципи художньої творчості.

Свій єдиний роман Вайльд написав у рекордно короткий термін — лише за три тижні — на замовлення американського журналу, де його було опубліковано 1890 року.

Виник задум роману так: одного разу в майстерні свого приятеля-художника Вайльд познайомився з натурником, котрий вразив його юнацькою вродою. «Який жаль, — вигукнув письменник, — що таке досконале створіння мусить старіти!» На це художник, погодившись, додав: «Чудово було б, якби він залишався такий точнісінько, як зараз, а натомість щоб його портрет старів і вкривався зморшками». Ця розмова справила враження на письменника, бо торкалася проблеми, яка ніколи не переставала хвилювати його: взаємин життя і мистецтва.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Після публікації роману в суспільстві вибухнув скандал. Літературні критики засудили його як аморальний твір, деякі вимагали піддати його забороні, а автора — судовому покаранню. Вайльда звинувачували у зневазі суспільної моралі. Проте читачі прийняли роман із захопленням.

- Перша (журнальна) публікація роману. 1890 р.

Для окремого видання в 1891 році автор, на вимогу видавця, додав кілька розділів, аби надати творові «соліднішого» розміру (такий короткий роман був не в традиціях англійської прози). Цим пояснюється непропорційність окремих його частин.

Головні герої роману не є живими характерами, попри всю їхню складність і багатогранність, тобто не є характерами реалістичними. У своєму філософсько-символічному романі Вайльд помістив образи своїх героїв у певну теоретико-естетичну схему.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

За жанром «Портрет Доріана Грея» — це суміш роману виховання, популярного в епоху Просвітництва, та інтелектуально-алегоричної притчі, проте написаної з позицій декадентства XIX століття. У Доріані, головному героєві роману, вгадуються риси нового Фауста. У ролі Мефістофеля виступає лорд Генрі, саме він упродовж усього роману спокушає Доріана ідеями нового гедонізму, перетворює безневинного й талановитого юнака на аморальне чудовисько. Роль Маргарити відіграє Сибіла Вейн, її брата Валентина — Джеймс Вейн. Як відомо, Фауста Мефістофель також наділив вічною молодістю. 📖

«Портрет Доріана Грея» — ідеальний приклад парадоксального сюжету. Закоханий у свою красу, Доріан Грей ладен закласти душу дияволу, аби не старіти і назавжди залишитися вродливим юнаком. І стається незвичайне, фантастичне, протиприродне: портретне зображення Доріана Грея старіє, намальоване обличчя вкривається зморшками, а живий Доріан залишається молодим і гарним.

Передмова до роману складається з 25 афоризмів, у яких декларується естетична програма автора. У парадоксальному вигляді повторюються тут основні положення естетизму: «Митець — творець прекрасного», «Обранцями є ті, для кого прекрасне означає лише одне — Красу». Не обминув автор і питання моральності мистецтва, роз'єднавши ці поняття як несумісні: «Етичні уподобання митця призводять до манірності стилю», «Розбещеність і чесноти для митця — матеріал мистецтва». Проте життя головного героя роману демонструє небезпечність штучного роз'єднання етичних та естетичних принципів.

Теорія літератури

Декаданс — загальна назва кризових явищ у мистецтві та культурі кінця XIX — початку XX століть. Період декадансу позначений настроями безнадії, розчарування, занепадом життєвих сил, естетизмом.

Інтелектуальний роман (лат. intellectus — розум, пізнання) — твір, у якому відчутно переважають інтелектуально-раціональні елементи образного мислення митця над емоційно-чуттєвими.

У творі це виявляється у схильності персонажів, оповідача, ліричного героя до розумових рефлексій, самоаналізу, у яких домінує абстрактне мислення; у порушенні й художньому втіленні важливих проблем, у розкритті інтелектуального драматизму мислителів; у схильності письменників до певних жанрів (філософський роман, драма ідей, медитативна лірика тощо).

«Портрет Доріана Грея» можна вважати взірцем **інтелектуально-го роману** кінця XIX століття. Цей твір найповніше виражає естетизм Вайльда. Висловлювання і вчинки героїв підпорядковані тому, щоб якнайяскравіше висвітлити думки й погляди письменника.

Три головні персонажі — *Доріан Грей, лорд Генрі, художник Безіл Голуорд* — виражають різне ставлення до життя. Твір сповнений діалогів, майже на кожній його сторінці ведуться бесіди, що розкривають життєву філософію кожного з героїв, а в сукупності — самого автора. У романі «Портрет Доріана Грея» стикаються різні погляди на мистецтво, його природу, мету. Ці різні точки зору уособлюють художник-естет Безіл Голуорд і гедоніст лорд Генрі.

Із самого початку юний і чистий Доріан Грей опинився між двома протилежними ідеями: служіння мистецтву й красі художника Безіла та вченням лорда Генрі, який бачив мистецтво в умінні насолоджуватися життям і закликав його користуватися своєю красою. Завдяки проповідям лорда Генрі й прекрасному портрету Безіла Голуорда Доріан Грей уперше усвідомив свою вроду та її швидкоплинність.

Юному Доріанові закортіло втілити в життя теорію лорда Генрі про те, що прекрасне — «це насолода почуттів, треба лише дати вияв кожному почуттю, втілити кожну мрію» (*тут і далі переклад Ростислава Доценка*).

Протиставлення мистецтва і життя, мистецтва і моралі породжує ряд інших протиставлень, що ними переповнений роман. Усе яскраве, блискуче, прекрасне пов'язане в ньому з мистецтвом; усе сіре, буденне — із життям. Навіть свою наречену Доріан Грей кохає доти, доки бачить у ній літературну героїню: Джульетту, Офелію, Розалінду, Беатріче, Корделію. Як тільки Сібіл Вейн по-справжньому закохалась і перестала жити уявним життям своїх героїнь на сцені, кохання Доріана минає.

Велику увагу Вайльд приділяє одягу своїх персонажів. Роман насичений також детальними описами великосвітських віталень, будинку й кімнат Доріана Грея. Навіть пейзажі в ньому вражають штучністю, відшліфованістю: «Небо

Герой роману, як і його творець, любить прекрасні речі, захоплюється колекціонуванням коштовного каміння. Він часто весь день проводить, то перебираючи, то розкладаючи на скриньках різнокольорові камінці — оливково-зелені хризоберили, фісташкового кольору перидоти; рожеваті й золотаві топази; полум'яно-червоні гранати, синювато-рожеві аметисти. Яке розмаїття барв, кольорів, відтінків! Недаремно письменник казав про свій твір: «Це суто декоративний роман!»

Метафора портрета — центральна в романі. Саме портрет стає символом людської душі, що зробилася занадто потворною. Через зміни на портреті автор змальовує моральну деградацію головного героя.

тепер стало чисто опаловим, і на його тлі навколишні дахи виблискували, мов срібло». А улюблені квіти Вайльда, орхідеї й тюльпани, оранжерейні, штучно викохані, мають вигляд несправжніх.

Перші зміни на портреті з'являються тоді, коли Доріан покинув Сібіл Вейн, що призвело до її самогубства: «Інакшим став вираз, щось жорстоке з'явилося в обрисах

вуст». Спочатку юнак злякався й вирішив не грішити більше. Проте лорд Генрі розрадив його твердженням, що смерть Сібіл — це лише її остання роль актриси.

І Доріан здійснює свій етичний вибір, він остаточно відмовляється від відповідальності за власне життя: «Вічна молодість, безмежні пристрасті, насолоди, витончені й потаємні, розгін несамовитих веселощів і ще несамовитіших гріхів — усього цього зазнає він. А портрет нестиме тягар його ганьби, і більше нічого». Він замикає портрет у віддаленій кімнаті, щоб ніхто не зміг побачити, як спотворюється його душа, й поринає у вихор життєвих насолод.

З одного боку, відтворюючи істинну сутність людини на портреті, а не на її обличчі, письменник ілюструє своє твердження, згідно з яким мистецтво реальніше за життя і життя наслідує мистецтво, а не навпаки. З другого — показує, що жахливі зміни на портреті відбуваються тому, що герой знехтував моральними нормами. А коли Доріан намагається позбутися портрета, то знищує не своє зображення, а себе самого.

Фінал роману теж символічний. Доріан готовий знищити портрет, який є свідком його безчестя й підступності. Та кинувшись із ножом на своє зображення, він убив себе самого.

Отже, естет Оскар Вайльд, проголошуючи незалежність мистецтва від моралі, водночас стверджує своїм твором: не можна безкарно порушувати норми людського життя. Втрата моральних устоїв веде людину до загибелі. У цьому — гуманістичний смисл роману.

Ще одну істину стверджено в романі: мистецтво має власні закони, які не можна переносити на людське життя. Письменник збагатив світову романну традицію не стільки новими проблемами, скільки незвичайними шляхами їх вирішення.

3.4.3 Традиції і новаторство Оскара Вайльда в жанрі роману

Цей твір — ідеальний приклад нетрадиційної поетики, у ньому порушується межа між дійсним і фантастичним, об'єктивним і суб'єктивним, свідомим і підсвідомим.

Проблеми, порушені у творі, надають йому універсального характеру: життя і мистецтво; прекрасне і моральне; щастя і насолода; егоїзм і

злочин; проблема морального вибору; проблеми кохання і дружби. Філософська спрямованість наближує його до найвидатніших творів світової літератури.

Діалог мистецтв

Сучасний британський письменник Вілл Селф запропонував у своєму романі «Доріан» (Dorian, 1992) напівпародійну версію історії Доріана Грея. Час дії книги Селфа — 80-ті роки ХХ століття.

Серед неологізмів, уведених Дугласом Коуплендом у його романі «Покоління Х», є і такий: *Доріан-грейство* — бажання приховувати ознаки старіння тіла.

Роман Оскара Вайльда «Портрет Доріана Грея» неодноразово інсценували, створювали і ставили мюзикли за його мотивами (наприклад, «Dorian the Remarkable Mister Gray: A Portrait in Music» американського композитора і режисера Ренді Баузера).

Роман екранізували понад 25 разів, остання екранізація вийшла в прокат у 2009 році.

Доріан Грей — один із персонажів американського фільму «Ліга видатних джентльменів», 2003 р.

Україна і світ

Роман Оскара Вайльда «Портрет Доріана Грея» в перекладі Ростислава Доценка перевидавався 9 разів.

Останні видання оновленого перекладу Ростислава Доценка вийшли друком у київському видавництві «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» (2014) і в харківському видавництві «Фоліо» (2015).

Роман Вайльда в перекладі Олени Ломакіної з'явився в київському видавництві «Знання» (2015).

Діалог літератур

Роман «Портрет Доріана Грея» має численні паралелі з творами світової літератури. Зокрема, фантастичний сюжет, коли герой за допомогою

Стверджуючи, що «Будь-яке мистецтво не дає жодної користі», Оскар Вайльд створив роман, у якому наявне прагнення істини, правди, добра — усе те, що людство визнає розумним, справедливим, істинним, моральним, прекрасним.

■ Кадр із фільму «Портрет Доріана Грея». Велика Британія — Італія — ФРН. 1970 р.

■ Постер фільму «Портрет Доріана Грея». Велика Британія. 2009 р.

Існує хвороба «Синдром Доріана Грея» — культ молодості, страх перед фізичним старінням.

темних сил отримує довголіття, молодість, славу, є досить поширеним. Подібні сюжети й ситуації трапляються у творах Йоганна Вольфганга Гете, Едгара По, Ернеста Теодора Амадея Гофмана, Роберта Стівенсона та інших.

Появі образу Доріана Грея передував роман англійського романтика Чарлза Метьюріна «Мелмот Блукач» (1820), що його Вайльд знав і з літератури, і з родинних переказів (автор роману був дядьком його матері). Німецький літератор Адельберт Шаміссо в повісті-казці «Історія Петера Шлеміля» (1814) описав, як герой заради успіху продав дияволу власну тінь.

У романі «Портрет Доріана Грея» згадується твір Жоріса Карла Гюїсманса «Навпаки» (1884). Саме за допомогою цієї книги лорд Генрі «отруїв» душу Доріана. Герой роману Гюїсманса, молодий аристократ Дез-Ессент, влаштував собі життя «навпаки» загальноприйнятим нормам, відгородившись від усього світу. Його купання у витончених ароматах, захопленість екзотичними рослинами нагадує життя не лише Доріана Грея, а й самого Вайльда. Проводять також паралель між твором Вайльда та романом Бальзака «Шагренева шкіра», у якому герой обмінює життя на чарівний талісман, що виконує всі його бажання. Хоча сам письменник, попри свою любов до Бальзака, вважав свій твір набагато глибшим і цікавішим.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поміркуйте, як парадокс лорда Генрі: «Єдиний спосіб позбутися спокуси — піддатися їй» — розкривається на прикладі образу Доріана Грея.
2. Поясніть, який прийом поклав автор в основу свого роману.
3. Схарактеризуйте головні образи роману. Що кожен з них уособлює?
4. Пригадайте, які думки лорда Генрі посяли сумніви в душі Доріана і призвели до того, що він ладен був продати все заради молодості.
5. Подумайте, чи можна сказати, що лорд Генрі поставив дослід над Доріаном Греем.
6. Проаналізуйте, як на вашу думку, чи позначилося перетворення з портретом на психологічному стані героя.
7. Прослідкуйте етапи морального падіння Доріана Грея.
8. Розкрийте, яку роль для розуміння характеру головного героя відіграє опис інтер'єру.
9. Поміркуйте, чи розумів сам Доріан Грей, що став «потворним символом нового гедонізму», до якого його закликав лорд Генрі.
10. Знайдіть у творі «Портрет Доріана Грея» риси інтелектуального роману.
11. Сформулюйте власну думку щодо питання: «Чи можна сказати, що трагічний фінал роману заперечує теорію естетизму Оскара Вайльда?»
12. Напишіть есе на тему «Про що попереджає Оскар Вайльд своїм романом».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся в пари та підготуйте повідомлення з презентацією на одну з тем:

- Роман Оскара Вайльда «Портрет Доріана Грея» на театральній сцені.
- Роман Оскара Вайльда «Портрет Доріана Грея» на екрані.

2. Об'єднайтеся у групи та підготуйтеся до дискусії на тему: «Чи можна вважати лорда Генрі двійником Оскара Вайльда?»

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

- Оскар Вайльд колись сказав: «Кожна людина бачить свої гріхи в Доріанових». Напишіть твір-роздум на тему «Які гріхи бачить у собі людина XXI століття?» і розмістіть у соціальних мережах.

Попри те, що довкола творчості та по-статі Оскара Вайльда вже понад століття тривають суперечки, твори письменника і в наші дні приваблюють усе нових і нових читачів. Роман «Портрет Доріана Грея» — один із найпопулярніших творів серед молоді. Кожне нове покоління зачаровується красою і магією Вайльдового слова, його дивовижним умінням живописати й оспівувати красу. Можливо, саме в цьому секрет непроминущої популярності англійського співця естетизму.

- Переклад «Портрета Доріана Грея» Миколи Дмитренка побачив світ у київському видавництві «KM Books» (2017).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся у групи і складіть кластер на тему кожного з романів: «Червоне і чорне», «Пані Боварі», «Злочин і кара», «Портрет Доріана Грея». Підготуйте презентацію кластерів.

2. Підготуйте для учнів восьмих класів мотиватор про один з улюблених романів, який ви радили б прочитати.

Мотивація — спонукання до дії.
Мотиватор — зображення, яке спонукає до певних дій чи змін, надихає, стимулює позитивно замислитися.

ЗАВАНТАЖТЕ ІНФОРМАЦІЮ

Роман «Червоне і чорне» Стендаль — правдива розповідь про французьке суспільство епохи Реставрації, в основу якої покладено зіткнення яскравої талановитої особистості з реакційним суспільством. В образі

головного героя Жульєна Сореля Стендаль зобразив найбільш суттєві риси характеру молодого француза початку XIX століття — людини, яка увібрала в себе найважливіші риси народу, пробудженого до життя Великою французькою революцією: нестримну відвагу й енергію, чесність і твердість духу, непохитність у просуванні до мети.

Роман «Пані Боварі» Густава Флобера — це історія життя й загибелі жінки провінційного лікаря, Емми Боварі, яка намагалась жити згідно зі своїми уявленнями про «красиве» життя, щоб заповнити порожнечу нікчемного провінційного існування. У романі з вражаючим драматизмом розкрито конфлікт між романтичними мріями і реальною дійсністю.

Роман «Злочин і кара» Фёдора Достоєвського — історія бідного пєтербурзького студента Родіона Раскольникова, який вибудовує теорію, згідно з якою всі люди поділяються на дві категорії: більшість — «тремтячі створіння», для яких писані суспільні й моральні закони, і незвичайні особистості, «ті, хто право має», кого не стосуються загальнолюдські моральні норми. Про втілення теорії в життя та покарання Раскольникова йдеться в романі, у якому письменник розвінчує теорію виправдання скоєного задля високої мети злочину, виступає проти сприйняття дійсності поза законами моралі.

Роман «Портрєт Доріана Грєя» Оскара Вайльда — філософсько-фантастична розповідь про те, як портрет вродливого юнака став утіленням його душі: гріхи Доріана спотворюють не його реальне обличчя, а портретне зображення. Учинки і висловлювання героїв цього інтелектуального роману підпорядковані тому, щоб висвітлити думки й погляди письменника на мистецтво і життя. Твір сповнений діалогів, майже на кожній його сторінці ведуться бесіди, що розкривають життєву філософію кожного з героїв, а в сукупності — самого автора. 📱

Ключові слова:

психологізм, соціально-психологічний роман, філософський роман, інтелектуальний роман, поліфонія, естетизм.

ВАШІ ПІДСУМКИ

1. За жанром роман Стендаля «Червоне і чорне» — соціально-психологічний реалістичний роман, перший такого типу твір у європейській літературі.

а) так

б) ні

2. Густав Флобер у романі «Пані Боварі» зумів не тільки змалювати правдиву картину провінційного французького життя, а й розкрити драму повсякденного існування людини.

а) так

б) ні

3. Інтерес до творчості Достоєвського виник в Україні ще за життя письменника.

а) так

б) ні

4. Виберіть одну правильну відповідь.

«Синдром Доріана Грея» — це

- а) страх смерті
- б) культ молодості, страх перед фізичним старінням
- в) страх страшних вигадок

5. Виберіть одну правильну відповідь.

Справжній сюжет роману Достоевського «Злочин і кара» —

- а) детективна історія злочину й арешту бідного студента
- б) рух свідомості головного героя від злочину до покарання
- в) шлях Раскольнікова на каторгу

6. Виберіть одну правильну відповідь.

Поняття «боваризм» виникло завдяки

- а) роману Стендаля
- б) роману Густава Флобера
- в) роману Оскара Вайльда

7. Установіть відповідність між письменниками й жанрами:

1) Стендаль	а) інтелектуальний роман
2) Достоевський	б) соціально-психологічний роман
3) Вайльд	в) філософський роман
	г) приголницький роман

8. Установіть відповідність між творами та героями:

1) «Червоне і чорне»	а) Безіл Голуорд
2) «Злочин і кара»	б) Жульєн Сорель
3) «Портрет Доріана Грея»	в) Соня Мармеладова
	г) Пані Боварі

9. Установіть відповідність між авторами та творами:

1) Флобер	а) «Портрет Доріана Грея»
2) Достоевський	б) «Пані Боварі»
3) Вайльд	в) «Злочин і кара»
	г) «Червоне і чорне»

10. Чи справедливим є твердження, що долею Стендаля була по-смертна слава? Відповідь аргументуйте.

11. Значення творчості Федора Достоевського для розвитку світової літератури, культури та філософської думки важко переоцінити. Поясніть чому.

12. У чому секрет популярності роману Оскара Вайльда «Портрет Доріана Грея»?

Розділ 4

Перехід до модернізму

Модернізм як літературно-мистецький напрям

Модернізм — це не тільки революція в царині художньої форми, а й соціальне бунтарство, бо мистецтво модернізму виступало проти жорстокої соціальної дійсності та абсурдності світу, обстоювало право людини бути вільною особою. Крайні, радикальні модерністські течії отримали назву **авангардизм**.

Розчарування в життєвій дійсності та художньому реалістичному способі її відтворення спричинило зацікавлення новітніми філософськими теоріями та появу нових художніх напрямів, які отримали назви **декадентських, авангардистських та модерністських**. Французьке слово *декаданс* означає занепад, *модерн* — сучасний, найновіший, а *авангард* — передовий загін. Цими термінами почали позначати якісно нові явища в літературному процесі, пов'язані із занепадом і кризою суспільної думки й культури.

Модернізм виник у Франції наприкінці XIX ст. (**Шарль Бодлер, Поль Верлен, Артюр Рембо**) і поширився в Європі. Модерністи вважали, що не треба шукати у творі мистецтва якоїсь логіки, раціональної думки, тому мистецтво модернізму було переважно ірраціональним.

Протестуючи проти застарілих ідей та форм, модерністи шукали нових шляхів і засобів художнього відображення дійсності, знаходили нові художні форми, прагнули докорінного оновлення літератури. З цього погляду модернізм став справжньою художньою революцією.

Протестуючи проти реалізму, модернізм не відкинув усіх його досягнень, а навіть використовував їх, розвивав та збагачував у своїх пошуках нових шляхів у мистецтві.

Теорія літератури

Ранній модернізм — умовна назва ранніх модерністських течій, що виникли в останній третині XIX ст. і передували остаточному формуванню модернізму як нового культурного напрямку. Ранній модернізм уперше відмовляється від зображення «життя у формах життя». Головною у творчості письменників стала естетична проблематика, а художній твір усвідомлювався як вияв творчої свободи митця. Ранній модернізм поривав із традиціями реалізму й натуралізму XIX ст., а романтизм не відкидав, а використовував його художню систему. Зачинателями раннього модернізму були, як правило, пізні романтики, або **«неоромантики»** (Шарль Бодлер, Леся Українка та інші).

Неоромантизм — стильова течія модернізму, визначальною рисою якої є подолання розриву між ідеалом і дійсністю, характерне для романтизму, завдяки могутній силі особистості, здатної перетворити бажане на дійсне.

Від романтизму ранні модерністи перейняли несприйняття недосконалої дійсності, протиставлення бездуховній реальності сили духу й мистецтва, поетику контрасту й антитези.

Зрілий модернізм склався в 10-ті роки XX ст.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

На відміну від реалістів, які завжди прагнули дати логічне пояснення подій з точки зору соціально-духовної еволюції, модерністи нічого не пояснюють — вони лише фіксують зрушення в суб'єктивному й об'єктивному світі за допомогою знаків, символів, натяків. Модерністи починають творити нову реальність, що існує лише в душі та ідеях, але має свої закони, які треба усвідомити. Фактично модернізм засвідчив духовне пробудження особистості, що зацікавилася сама собою й почала блукання в лабіринтах своїх внутрішніх проблем і протиріч. 📖

■ Рамон Касас. Юна декадентка. 1899 р.

Декаданс дослідники вважають перехідним етапом у літературі між романтизмом і модернізмом. Декаданс скоріше специфічний умонастрій кінця століття, ніж художня система, він так і не склався в єдину течію.

Постав декаданс у другій половині XIX ст. у Франції, проте складно знайти чистий декаданс, швидше можна побачити окремі його елементи у творчості конкретних письменників (наприклад, естетизація потворного в Шарля Бодлера, естетизм Оскара Вайльда, меланхолійні настрої Поля Верлена, підкреслений індивідуалізм Августа Стріндберга, аморалізм у Володимира Винниченка тощо).

Мистецтво декадансу знайшло адекватні форми для відображення духовного напруження епохи і дало яскраві зразки дійсно художніх творів. Декаданс у літературі ґрунтується на поєднанні різних напрямів, течій, стилів. Наприклад, від романтизму він бере неприйняття суспільства, розчарування в дійсності, прагнення втекти від недосконалого життя у світ краси і прекрасної ілюзії. Одним із провідних мотивів декадентських творів є утвердження ролі мистецтва, його переваги над реальністю.

Естеті́зм — збірна назва літературно-мистецьких течій, представники яких обстоювали естетичні особливості мистецтва (красу). З естетизмом ви ознайомилися, коли вивчали творчість Оскара Вайльда.

Модерні́зм як художній напрям був внутрішньо неоднорідним поєднанням художніх явищ, які ґрунтувалися на спільних світоглядних, філософських і художніх засадах. Наприкінці XIX ст. виникли течії раннього модернізму: **імпресіонізм**, **символізм** та **естетизм**.

Теорія літератури

Імпресіоні́зм (від фр. «враження») постав у другій половині XIX ст. і розквітнув у XX ст. Він виник як реакція на салонне мистецтво та натуралізм спершу в живописі (**Клод Моне**, **Едуард Мане**, **Огюст Ренуар**, **Едгар Дега** та ін.), звідки поширився на інші мистецтва (**Огюст Роден** у скульптурі, **Моріс Равель**, **Клод Дебюссі**, **Ігор Стравинський** у музиці). Основоположниками імпресіонізму в літературі стали прозаїки брати **Гонкури** та поет **Поль Верлен**.

Протестуючи проти надмірної залежності від реального життя, проти копіювання дійсності, імпресіоністи описували власні мінливі враження — зорові й чуттєві, а також їхні відтінки. Уявлення та асоціа-

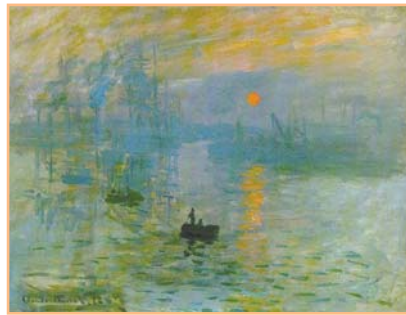

ції імпресіоністів часто були фантастичними і завжди суб'єктивними. Художній твір імпресіоніста — це не об'єктивна картина світу, а система складних суб'єктивних вражень про нього, яскраво забарвлена творчою індивідуальністю митця. Особливо вразливі імпресіоністи до чуттєвої краси світу; вони чудово відтворювали природу, її красу, розмаїтість і мінливість життя, єдність природи з людською душею.

У сфері поезії імпресіонізм зімкнувся з символізмом.

Символізм (гр. symbolon — знак, символ, ознака) — найвизначніша серед декадентських течій кінця ХІХ — початку ХХ ст. Символісти використовували символ як засіб вираження незбагненої суті життєвих явищ та особистих уявлень, творчих прозрінь, ірраціональних осяянь митця. Вони вважали образи-символи найдосконалішим утіленням таємничої та ірраціональної суті людської душі, відтворювали з їхньою допомогою величний поступ невідторотної долі, зображали метафізичний світ «інобуття», натякали на містичну сутність життєвих явищ.

Символісти надавали великого значення внутрішньому звучанню, мелодії й ритму слів, милозвучності та мелодійності мови, грі розмаїтих асоціацій. Започаткували символізм французькі поети **Поль Верлен**, **Стефан Малларме**, **Артур Рембо**. «Завоювавши» поетичну Францію, символізм швидко розповсюдився в усій Європі, а також поширився на інші види мистецтва — живопис, музику, театр.

■ Клод Моне. Враження. Схід сонця. 1873 р.

ОЗНАКИ СИМВОЛІЗМУ

іносказання, орієнтація на ірраціональність слова — його звучання, ритм замінює точне значення

використання художніх засобів: складний метафоризм, алегорія, натяк, символіка, мелодійність, багатозначність слів, абстрагованість образів тощо

внесення в поезію «духу музики» — мистецтва, наближеного до невідомого світу

інтерес до проблем особистості

Великий вплив на формування модернізму мали філософські теорії **Фрідріха Ніцше**, **Анрі Бергсона**, **Зигмунда Фрейда**.

Україна і світ

В українській літературі з кінця XIX ст. у творчості Івана Франка та нової хвилі молодих письменників зароджувалися ті риси, які провіщали художнє оновлення літератури XX ст. *Неоромантизм* яскраво виявився в ліриці та драматичних творах Лесі Українки, прозі Ольги Кобилянської, Миколи Хвильового, Олександра Довженка, Юрія Яновського, поезії Олександра Олеся, Євгена Плужника, Богдана-Ігоря Антонича.

Елементи і впливи *символізму* помітні у творчості Миколи Вороного, Миколи Філянського, Грицька Чупринки, у драматичних творах Олександра Олеся, у поезії галицької «Молодої Музи», Василя Пачовського, Петра Карманського. Вершинним виявом українського символізму стала своєрідна й унікальна збірка Павла Тичини «Сонячні кларнети» (1918).

Впливами символізму позначена також рання театральна творчість Леся Курбаса і його Молодого Театру в 1917–1919 роках.

Поетика *імпресіонізму* відбилася у творчості Михайла Коцюбинського, Василя Стефаника, частково Ольги Кобилянської, а також Миколи Хвильового, Євгена Плужника та інших.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Прокоментуйте, як ви розумієте термін *модернізм*.
2. Розкажіть, як ви розумієте причини виникнення модернізму.
3. Схарактеризуйте загальні риси модернізму.
4. Розкрийте, які філософські теорії мали вплив на формування модернізму.
5. Поміркуйте, чим різняться течії раннього модернізму.
6. Визначте, що насамперед відрізняє модернізм від реалізму. Відповідь аргументуйте.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся в пари й підготуйте повідомлення з презентацією на тему:

- Імпресіонізм у живописі.
- Імпресіонізм у музиці.
- Символізм у живописі.
- Символізм у музиці.

Шарль Бодлер. «Квіти зла»

Шарль Бодлёр стояв біля витоків французького модернізму. Сам поет вважав себе пізнім романтиком, а історія літератури визнала його предтечею модерністського світосприйняття і митцем, у творах якого відображені декадентські погляди й настрої кінця XIX ст.

4.1.1 Шарль Бодлер (1821–1867)

Шарль П'єр Бодлєр народився 9 квітня 1821 року в Парижі. Його батько, Франсуа Бодлер, походив із селян, але в епоху Наполеона став сенатором.

Франсуа Бодлер був художником і з раннього дитинства прищеплював синові любов до мистецтва. Та коли хлопчикові було шість років, тато помер. У душі Шарля назавжди залишилося тепле почуття до батька, що майже межувало з поклонінням. Матір Бодлера знову вийшла заміж. Шарль безмежно любив матір, однак її нове заміжжя сприйняв як зраду.

Дитинство й юність Шарля Бодлера минули в самотності. Коли йому виповнилося 11 років, родина перебралася до Ліона. Шарля віддали в інтернат при ліонському Королівському коледжі.

Після повернення сім'ї до Парижа в 1836 році Бодлер продовжив освіту в Ліцеї Людовика Великого; він знову жив у пансіоні, суворий режим якого вітчим вважав необхідним для виховання непокірного пасинка. У 1837 році Бодлер написав свій перший вірш «Несумісність» («Incompatibilite»). У 1839-му його виключили з Ліцею, але того ж самого року він склав іспити на бакалавра.

Шарль Бодлер нарешті відчув себе вільним. Якийсь час він слухав лекції з права в Сорбонні, та вони його не дуже зацікавили. Бодлер відмовився продовжувати навчання і вирішив стати поетом. Юнак заприятелював із молодими літераторами.

Бодлер не уникав сумнівних знайомств, сам обрав богемний спосіб життя. Налякана поведінкою Шарля, родина вирішила відіслати його в далеку морську мандрівку до Індії. Шарль, який сприйняв подорож

■ Шарль Бодлер

Сучасники розповідали, що Бальзак і Бодлер випадково наскочили один на одного під час прогулянки, і це комічне зіткнення, що викликало в обох сміх, послужило приводом до знайомства. Півгодини по тому вони вже прогулювалися набережною Сени й розмовляли про все, що спало на думку.

■ Ліцей Людовика Великого

Подорож відобразилася в тематиці багатьох віршів поета. Покоління читачів слідом за ним вдихають екзотичні аромати, що сповнюють його вірші, й милуються не менш екзотичними острів'янками.

Денді (англ. dandy) — соціально-культурний тип XIX ст.: чоловік, який підкреслено стежить за естетикою зовнішнього вигляду й поведінки, вишуканістю мовлення. Дендизм — це своєрідна спроба людини перетворити своє життя на твір мистецтва.

■ Едуард Мане. Портрет Жанни Дюваль. 1862 р.

як покарання, витримував п'ять місяців на борту корабля і відмовився пливати далі. У вересні він перервав плавання і якийсь час жив на острові Маврикій в Індійському океані, а потім повернувся до Франції.

У лютому 1843 року Бодлер знову опинився в Парижі. По досягненню повноліття він отримав батьківський спадок і почав витратити гроші швидко та безоглядно — на розваги, гулянки, на імідж денді.

З 1843 року Бодлер почав працювати в літературних журналах, передусім як автор оглядів і рецензій про культурне життя Парижа. Він познайомився з видатними письменниками Франції: крім Оноре де Бальзака, з Жераром де Нервалем, Теофілем Готье, Віктором Гюго та іншими. У цей час він написав також кілька віршів, які вніс пізніше до складу своєї збірки.

Хоча елегантна зовнішність і манери Шарля Бодлера справляли враження на жінок, та він не намагався завести серйозні стосунки. 1844 року він познайомився з 24-річною Жанною Дюваль, статисткою одного з маленьких паризьких театрів, мулаткою з карими очима й розкішним кучерявим волоссям. Його привабили екзотична зовнішність Жанни та зневага, з якою вона ставилася до чоловіків. Зв'язок Бодлера з Жанною Дюваль, яка не відзначалася ні особливою красою, ні розумом, ні талантом, тривав 20 років. Саме з цією жінкою пов'язана велика кількість віршів у збірці «Квіти зла».

Богемний спосіб життя, стосунки з Жанною і пристрасть до колекціонування живопису втягнули Бодлера у величезні витрати. За два роки він витратив майже половину успадкованих грошей. На вимогу рідних його було визнано людиною неблагонадійною, яка потребує опіки й нагляду. Бодлер гостро переживав таке приниження, навіть здійснив спробу самогубства.

У 1845 році відбувся літературний дебют Шарля Бодлера: у журналі «Художник» було опубліковано сонет «Дамі креолці», написаний ще в період його перебування на Маврикії. Також він заявив про себе як про тонкого знавця

живопису, написавши есе про художній салон 1845 року. Відтоді Бодлер став одним з головних літературних і художніх критиків свого часу.

Бодлер вступив у «Товариство літераторів». А наступного року опублікував у «Бюлетені», який видавало «Товариство», свою першу поему в прозі «Фанфарло». Крім письменників, до кола знайомих і друзів Бодлера тепер входять видатні художники Делакруа, Курбе, Дом'є, Мане, відомий фотограф Надар і майбутній видавець його поетичних збірок Пуле-Малассі.

Любовний цикл до Аполлонії Сабатьє вважають найбільш піднесеним гімном кохання у французькій поезії XIX століття.

Під час Лютневої революції 1848 року Шарль Бодлер боровся на барикадах проти королівських військ. У дні державного перевороту Наполеона III (грудень 1851 р.) брав участь у вуличних боях.

Героїчний час революції минув, і Бодлер побачив у буржуазності гірший із можливих шляхів розвитку людства. Погляди митця на світ змінилися: якщо раніше він вважав, що добро і зло збалансовані в ньому, то тепер зло видалося йому всесильним. Інакшою бачив він і людину, у якій живуть два прагнення: одне спрямоване до Бога (духовність, внутрішнє самовдосконалення), друге — до сатани (тваринні інстинкти, насолода від власного падіння). Ось звідки розлад із дійсністю, протест, сарказм у його творах.

25 червня 1857 року видавець Пуле-Малассі випустив поетичну збірку Шарля Бодлера «Квіти зла» («Fleursdu Mal»), яка викликала гучний скандал. За рішенням влади тираж було арештовано. 21 серпня 1857 року «за образу суспільної моралі» Бодлера було засуджено трибуналом департаменту Сена до штрафу й до заборони шести найбільш «аморальних» поезій. Це позначилося не тільки на матеріальному становищі поета, на той час і без того скрутному, а й на художній цілісності книги.

Після суду поет продовжив роботу над книгою, додав нові поезії й розділи. 1861 року вийшло друге видання «Квітів зла», останнє за

■ Еміль Дерой. Шарль Бодлер. 1844 р.

■ Аполлонія Сабатьє і Бодлер (читає). Фрагмент картини Густава Курбе «Майстерня художника». 1848 р.

Є у збірці «Квіти зла» цикл віршів, присвячений красуні Аполлонії Сабатьє, хазяйці найвідомішого в Парижі літературного салону. Бодлер надсилав їх в анонімних листах, не наважуючись освідчитися завжди оточеній залицяльниками Аполлонії. І тільки коли вийшла друком збірка, вона впізнала звернені до неї вірші.

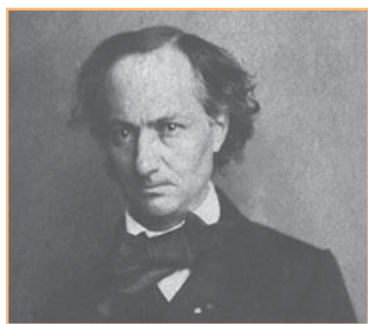

■ Шарль Бодлер. 1855 р.

У 1850-ті роки Бодлер відкрив для себе **Едгара По**, талант якого вважав сподідненим за духом. Він перекладав вірші та прозу американського митця, написав два літературно-біографічні нариси.

Збірку поезій Шарля Бодлера «Квіти зла» було реабілітовано у Франції тільки 31 травня 1949 року: палата Касаційного суду скасувала вирок трибуналу департаменту Сена від 21 серпня 1857 року.

■ Останнє фото Бодлера. 1866 р.

життя поета, до складу якого було включено тридцять п'ять нових віршів. Спроба здійснити третє видання «Квітів зла» наштовхнулася на відмову головних видавничих будинків Парижа.

Після 1862 року на повний голос «заговорила» давня хвороба — Бодлера мучив головний біль, жар, безсоння, але він не здавався.

У Бодлера стався серцевий напад, і 31 серпня 1867 року поет помер у Парижі на руках матері.

Поховали Шарля Бодлера на цвинтарі Монпарнас у Парижі. В останню путь його проводжала лише невелика група друзів (Поль Верлен, Теодор де Банвіль та ін.).

У 1868 році видавничий дім Леві, який придбав у Пуле-Малассі права на публікацію творів Бодлера, випустив третє видання «Квітів зла», доповнене останніми віршами Бодлера, та збірник статей про мистецтво «Естетичні цікавинки». 1869 року вийшла збірка літературних есе «Романтичне мистецтво» та збірка поезій у прозі «Паризький сплін». Пізніше було видано виконані Бодлером переклади творів Едгара По.

Творчість Шарля Бодлера — складне явище, вона належить до епохи пізнього романтизму та раннього модернізму. Його поезія справила істотний вплив на символістів Поля Верлена, Артюра Рембо, Стефана Малларме, модерніста Марселя Пруста та ін. Своїм учителем його називали Поль Елюар і Райнер Марія Рільке.

Україна і світ

Про Шарля Бодлера писали Іван Франко, Леся Українка, Василь Стефаник.

Українською мовою твори Шарля Бодлера переклали Павло Грабовський, Михайло Драй-Хмара, Микола Зеров, Євген Маланюк, Дмитро Павличко, Іван Драч та багато інших.

Українські видання Шарля Бодлера:

- Щурат В. Поезія ХІХ століття, Львів, 1903; «Зоря». [перекл. Павла Грабовського].

- Шарль Бодлер, Поезії, переклад Дмитра Павличка та Михайла Москаленка, вид. «Дніпро», 1989 р.

- Шарль Бодлер. Паризький сплін. Вальтер Беньямін. Есе. — Київ: Клубук, 2017 р.

НОВАТОРСТВО ШАРЛЯ БОДЛЕРА

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Визначте основні риси вдачі й творчості Шарля Бодлера.
2. Розкажіть, коли Шарль Бодлер увійшов у літературне життя Парижа.
3. Поміркуйте, чому більшість сучасників не сприйняли поетичну творчість Бодлера.
4. Пригадайте, творчість якого американського письменника популяризував Бодлер у Франції. Поясніть чому.
5. Проаналізуйте схему «Новаторство Шарля Бодлера». Оцініть, наскільки вона допомогла вам систематизувати матеріал.
6. Проаналізуйте, чому Бодлера називають предтечею модернізму.

4.1.2 Збірка «Квіти зла»

Літературну долю Шарля Бодлера визначила його єдина поетична збірка **«Квіти зла»**. Книга, що містить лише двісті сторінок невеликого формату, стала перлиною світової лірики. Задум визрів у поета досить рано: у «Салоні 1846 року» автор згадав про намір випустити книгу віршів. А за два роки у пресі з'явилося повідомлення: Бодлер готує до друку збірку «Лімби», що означає «верхні кола пекла». Звичайно, це викликало асоціації з «Божественною комедією» Данте.

До Бодлера прийшла популярність. Це був безумовний успіх: у грудні 1856 року модний видавець Огюст Пуле-Малассі купив у автора права на видання «Квітів зла». Загалом за півроку книга вийшла у світ.

У перше видання збірки «Квіти зла» увійшло, крім вішованого вступу, 100 поезій, що відповідає числу пісень «Божественної комедії» Данте. Збірка «Квіти зла» — цілісний твір, у якому всі частини й окремі

■ Збірка «Квіти зла»

Збірка «Квіти зла», яку Шарль Бодлер писав упродовж усього життя, увірвала все найкраще з його поетичної спадщини. З цього погляду вона подібна до «Кобзаря» Тараса Шевченка або «Листя трави» Волта Вітмена.

Пеклом здавалося Бодлеру сучасне життя, пекельні муки відчували як ліричний герой твору, так і сам автор. Але таку назву — «Пекельні муки» — уже мала книга одного з його друзів Теодора Верона. Письменник Іполит Бабу підказав іншу — «Les Fleurs du Mal» («Квіти зла»). Ця назва сподобалася Бодлеру, до того ж слово «le Mal» має ще одне значення — біль. Назва виявилася напрочуд місткою і виразною, оскільки в ній сфокусовано не лише суперечності епохи, а й протиріччя природи самого поета.

вірші органічно пов'язані. Вона має посвяту, вступ і складається з шести циклів: «Сплін та ідеал», «Паризькі картини», «Вино», «Квіти зла», «Бунт» і «Смерть». Усі вони об'єднані за проблемно-тематичним принципом.

У вступі перед читачем проходить ряд пороків — супутників сучасної авторові людини, які, наслідуючи старовинну традицію, поет уподібнює тваринам: мавпам, пантерам, псам тощо. І нарешті з'являється найстрашніше чудовисько — нудьга. Саме цей добре знайомий кожному читачеві звір терзає автора книги.

До першого розділу збірки — «Сплін та ідеал» — увійшла більшість найвідоміших віршів поета. Нудьга, названа на англійський манер *Спліном*, та *Ідеал* — два полюси сучасної дійсності. Жорстокий і смішний світ, який бачить ліричний герой, викликає відразу й Нудьгу, проте душа прагне Ідеалу.

Композиційну особливість збірки «Квіти зла» становить її *двоплановість*. Це стосується передусім основної частини «Сплін та ідеал», у якій утверджується божественна природа людини і нищість звичайного життя. Поет прагне злетіти вгору, його «трепетний дух» утікає від «земної хвороботворної гнилі», щоб піднятися в «осяйну даль», у «таємні сфери». Але йому важко втриматися на цій висоті.

*Скажи, що сталося, моя ти музо вбога?
Ніч одійшла, але в твоїх страшних очах
Похмуро палахтить ненависть і тривога;
Там видава нічні відбив безумства жак.*

«Хвора муза», переклад Дмитра Павличка

Від першої частини «Спліну та ідеалу» до заключної (вірші «Сплін», «Марево», «Жага небуття», «Алхімія страждання», «Годинник») чітко простежується нисхідна лінія, яка веде не від «спліну» до «ідеалу», а навпаки, від «ідеалу» до «спліну», від Бога — до сатани.

Цикл «Сплін та ідеал», як і в цілому вся збірка, — це лірична драма, де ідеалові протистоїть не сама дійсність, а «сплін» — хворобливий душевний стан, породжений цією дійсністю. Бодлеру вдалося заглянути в безодню людського відчаю й душевного мороку.

Ліричний герой Бодлера роздвоєний: він розривався між ідеалом духовної краси та красою зла («Хвора муза», «Ідеал», «Гімн красі»). Зло стало у Бодлера об'єктом художнього дослідження.

Якщо в циклі «Сплін та ідеал» чіткими були романтичні тенденції, що виявилися в змальованих поетом суперечностях між дійсністю та ідеалом і їхньому протиставленні, то у віршах циклу «**Паризькі картини**» відчутний реалізм. Тут центр ваги перемістився на зовнішній світ, і Бодлер створив зразки *урбаністичної поезії*.

Поет зумів побачити місто по-новому. Головним для нього був не зовнішній вигляд міста, а те, як воно впливає на сучасну людину, яких метаморфоз зазнає людська душа в напруженому ритмі міського життя. Місто приваблює і водночас відштовхує, живить загадковими соками й отруює ядучими випарами.

Бодлерівське добро — це не християнська любов, а всепоглинаюча жага злиття з вічним і нескінченним світом, жага, що має позаморальну природу.

Домінантами поезики збірки Бодлера «Квіти зла» стали *контраст* і *символіка*. Вірші у збірці мають здебільшого двопланову структуру, де на передньому плані — предмети, конкретні деталі, за якими приховані ідеї, абстракції, що перетворюють предметно-емпіричні образи на символи.

У своїй творчості Шарль Бодлер розробляв принципи нового модерністського мистецтва. На його думку, мистецтво стає прекрасним лише тоді, коли виражає почуття, пристрасті, мрію кожного. Прекрасним у мистецтві може бути будь-що, однак таїну Прекрасного ніхто ніколи не осягне. Поет вважав, що справжній витвір мистецтва має знайти своє продовження в душі читача, змусити його зазирнути в самого себе.

«Квіти зла» суттєво вплинули на розвиток сучасної поезії. Французькі послідовники Бодлера — Поль Верлен, Стефан Малларме, Артур Рембо. Сильний вплив Бодлера можна виявити у творчості австрійського поета Райнера Марії Рільке.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкрийте історію задуму та створення збірки «Квіти зла».
2. Поясніть символіку назви збірки «Квіти зла».
3. Поясніть, у чому виявляється особливість композиції збірки «Квіти зла».
4. Проаналізуйте, чому Бодлера прийнято вважати предтечею модернізму.
5. Визначте особливості поезики Шарля Бодлера.
6. Запропонуйте власний варіант обкладинки до збірки Бодлера «Квіти зла».
7. Сформулюйте, у чому розкривається новаторство поета.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

- Об'єднайтеся в пари й підготуйте повідомлення з презентацією на теми:
- Художники-імпресіоністи.
  - Філософи-модерністи.
  - «Квіти зла» Бодлера в масовій культурі.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Перегляньте одне з навчальних відео про Шарля Бодлера. Прокоментуйте, чим воно вам допомогло зрозуміти його творчий здобуток.
2. Перегляньте буктрейлер-презентацію збірки «Квіти зла» Шарля Бодлера. Поясніть, чи зацікавила вона вас творами поета. Розробіть рекомендації для підготовки продуктивнішого буктрейлера.
3. Напишіть есе за поезією Шарля Бодлера на тему: «Конфлікт «ідеалу» та «дійсності» в поезії Шарля Бодлера» та розмістіть у соціальних мережах.

4.1.3 «Альбатрос»**ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ**

Уперше вірш **«Альбатрос»** був опублікований у 1859 році без другої строфи. Поет написав його під час поїздки на острів Маврикій у 1841 — 1842 році. Перебуваючи кілька місяців на кораблі під наглядом капітана і спостерігаючи за птахами, Бодлер роздумував над власною долею.

У перших рядках вірша розповідається, як матроси задля розваги ловлять величних альбатросів. Альбатрос — володар морських просторів, що супроводжує кораблі, — на палубі, у юрбі матросів має безпорадний вигляд.

Тема вірша — місце поета і його призначення у світі. Він — поет — як альбатрос зі своїми велетенськими крилами смішний у буржуазному натовпі, але все одно залишається поетом, хоча це майже неможливо в цьому світі.

Композиція вірша побудована на *антитезах*: земне і небесне, вільний простір неба і палуба корабля, високе й нище, альбатрос і матроси, поет і натовп.

Композиційна єдність досягається за допомогою центрального образу — альбатроса. *Алегоричний образ альбатроса* — символ поета, політ альбатроса — символ нестримного польоту фантазії митця, небо, висота і блакить символізують піднесені прагнення поета. Море — символізує життя; корабель, човен — людську долю; грім, гроза, блискавка — життєві негаразди.

Риси модернізму в поезії: наявність образів-символів, кольорова символіка, непомітний перехід символу в настрій, настрою — в думку, думки — у почуття.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, ознайомтеся з оригіналом поезії. Прочитайте переклад вірша. Поясніть, чи вдалося перекладачеві відтворити настрій оригіналу.

L'ALBATROS

Souvent, pour s'amuser, les hommes d'équipage
 Prennent des albatros, vastes oiseaux des mers,
 Qui suivent, indolents compagnons de voyage,
 Le navire glissant sur les gouffres amers.

A pine les ont-ils déposés sur les planches,
Que ces rois de l'azur, maladroits et honteux,
Laisent piteusement leurs grandes ailes blanches
Comme des avirons traîner à côté d'eux.

Ce voyageur ailé, comme il est gauche et veule!
Lui, naguère si beau, gu'il est comique et laid!
L'un agace son rec avec un brûle-gueule,
L'autre mime, en boitant, l'infirme qui volait!

Le Poète est semblable au prince des nuées
Qui hante la tempête et se rit de l'archer;
Exilé sur le sol au milieu des huées,
Ses ailes de géant l'empêchent de marcher.

Альбатрос

Синів височини, сріблястих альбатросів,
Що над безкраєм хвиль проводять корабель,
Буває, для забав впіймає гурт матросів
Розважити нудьгу серед морських пустель.

Та лиш поставлять їх на палубі, — ці птиці,
Володарі висот, в ту мить стають без сил:
Незграбно шкутильгать почнуть вони і битися,
Обтяжені з боків кінцями зайвих крил.

Крилаті королі! Які ж ви тут комічні!
Могутні в синяві — каліки ви тепер.
Он з люльки одному пускають дим у вічі,
Он дразнять другого, що зовсім вже завмер...

Поете! Ти також є князем висоти,
І тільки угорі — ти і краса, і сила,
Та на землі, в житті, ходить не вмєш ти,
Бо перешкодою — твої великі крила.

Переклад Євгена Маланюка

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Простежте, якими художніми засобами зображені в поезії «Альбатрос» матроси й альбатрос у небі та на палубі.
2. Проаналізуйте, який прийом використовує автор при зображенні матросів та альбатроса.
3. Поміркуйте, у чому полягає особливість композиції «Альбатроса». Завдяки чому досягається композиційна єдність вірша?
4. Поясніть, який художній прийом використовує автор для змалювання образу альбатроса.
5. Визначте тему вірша «Альбатрос». Яким, на думку автора, має бути поет?
6. Розкрийте, які образи вірша є символічними. Дайте їм тлумачення.

7. Протестуйте, які кольори і з якою метою використовує автор у вірші.
8. Знайдіть риси модернізму у вірші Шарля Бодлера «Альбатрос».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся у групи й доберіть музику, яка передає настрій вірша Бодлера «Альбатрос».
2. Об'єднайтеся в пари й запропонуйте ілюстрації до вірша.

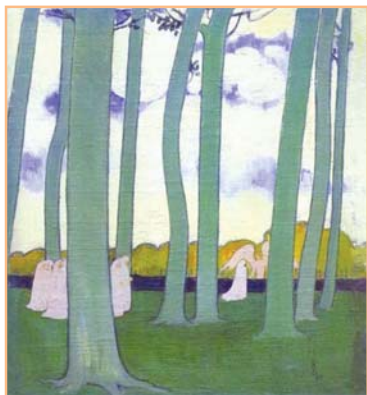
ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

- Прослухайте вірш Бодлера «Альбатрос» французькою мовою, а також в українському перекладі. Чи вдалося перекладачам передати мелодику твору?

4.1.4 «Відповідності»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

- Моріс Дені. Пейзаж із зеленими деревами. 1893 р.

Вірш «Відповідності», імовірно, було написано в 1855 році; у всіх виданнях збірки «Квіти зла» він є четвертим у циклі.

У центрі вірша тема таємничих відповідностей видимої природи і невидимих сутностей. Людина живе у храмі природи. І, оскільки природа — це храм, то її барви й кольори, усі аромати й тони — лише різні коди однієї мови, якими вона себе проявляє.

Цей твір став чимось на зразок *маніфеста символізму*. У ньому йдеться про те, що чуттєві речі є символами прихованої реальності, і тому можуть існувати відповідності між її вираженням у запахах, кольорах і звуках. У поезії багато таємничого, інтуїтивного, підсвідомого.

Поет закликає читачів долучитися до загадкової і непізнаної таємниці буття, відчуті цілісність та єдність усього суцього. Кожен читач по-своєму може трактувати символи поезії, адже вони завжди багатозначні.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Російський поет-символіст Валерій Брюсов писав: «Два вірші Бодлера визначають межі його поезії, а можливо, й поезії взагалі: «Краса» та «Відповідності». В одному з них поет схиляється перед Красою світу, а в другому — перед його Таїною. Людство з давніх-давен знає ці два напрями, ці два ідеали. Античний світ схилявся перед Красою, світ християнський — перед Таїною. Боротьба цих двох ідеалів і становить усю історію людства».

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Відповідності

Природа — храм живий, де зронюють колони
 Бентежні стогони і неясні слова.
 Там символів ліси густі, немов трава,
 Крізь них людина йде і в них людина тоне.

Всі барви й кольори, всі аромати й тони
 Зливаються в можуть єдиного ества.
 Їх зрівноважують співмірність і права,
 Взаємного зв'язку невидимі закони.

Є свіжі запахи, немов дітей тіла,
 Є ніжні, як гобой, звияжні, молодечі,
 Розпусні, щедрі, злі, липучі, як смола,
 Як ладан і бензой, як амбра й мушмула,

Що опановують усі безмежні речі;
 В них — захват розуму, в них відчуттям — хвала.

Переклад Дмитра Павличка

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Спробуйте визначити тему вірша.
2. Розкрийте, якою в цьому вірші є позиція автора.
3. Простежте, якою у вірші постає природа.
4. Поясніть, у чому полягає особливість зображення світу в поезії.
5. Визначте жанр поезії «Відповідності».
6. Сформулюйте, як ви розумієте назву вірша.
7. Розгляньте ілюстрацію до вірша. Чи передає вона настрій поезії? Відповідь обґрунтуйте.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Доберіть музичний супровід до поезії.
2. Прослухайте вірш «Відповідності» французькою мовою, потім — в українському перекладі. Чи вдалося зберегти в перекладі настрій і мелодіку твору?

4.1.5 «Вечорова гармонія»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

У вірші «Вечорова гармонія» відчувається якась недомовленість, незавершеність. Перед нами яскравий приклад *сугестивної лірики*.

Сугестія — навіювання, спонтанний вияв емоцій.

Сугестивна лірика — ліричні твори, побудовані на асоціаціях та інтонаційних відтінках, зверненні до емоційної сфери читача. Предметом зображення в сугестивній ліриці є духовний стан, внутрішні конфлікти морально-психологічного характеру.

Поезія «Вечорова гармонія» має глибокий підтекст. Вірш демонструє тезу поета про те, що справжнє мистецтво має бути незавершеним, таємничим.

Неповторний сюжет «Вечорової гармонії» автор створює, передаючи читачеві стан душі ліричного героя. Уривки думки й почуття супроводжуються тут звуками скрипки і відлунням дзвонів, що надає поезії драматизму.

Вечір викликає у ліричного героя різні почуття та асоціації. Глибоке враження на нього справляють захід сонця, нічна тиша, буяння трав і дерев. Відчуття гармонії створюється за допомогою поєднання звуків та ароматів, почуттів і вражень. Це мелодія серця ліричного героя — меланхолійна, тобто сумна, дещо піднесена, але трагічна. Вірш про невимовну тугу, прагнення гармонії, недосяжність ідеалу, про життя і смерть. Кривавий захід сонця набуває тут символічного значення, він уособлює втрати, що завжди супроводжують життя людини. Проте в останньому рядку звучить світла нота: згадка про кохану. Згадка про церковну чашу — потир — надає високому почуттю кохання ознак святості.

Мелодійність вірша забезпечується повторами, прийомами *асонансу* та *алітерації*. Урочистого звучання поезії надає християнська лексика, яку використовує поет.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Вечорова гармонія

Вечірній час прийшов. На кожній стебеліні
вже квіти куряться, немов кадильний дим;
і звуки, й пахощі в повітрі голубім;
меланхолійний вальс, кружіння й млості дивні.

Вже квіти куряться, немов кадильний дим;
ридає скрипка десь, як серце в самотині;
меланхолійний вальс, кружіння й млості дивні;
сумна краса небес в спокої віковім.

Ридає скрипка десь, як серце в самотині,
зненавидівши те, що чорним звать нічим;
сумна краса небес в спокої віковім,
пірнуло сонце в кров, що застигає в сині...

Зненавидівши те, що чорним звать нічим,
шукає серце втіх в минулій світлій днині.
Пірнуло сонце в кров, що застигає в сині,
а слід горить в мені потиром золотим...

Переклад Михайла Драй-Хмари

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкрийте, які почуття викликає в ліричного героя вечір.
2. Прослідкуйте за особливостями мелодики вірша. Як у творі досягається відчуття гармонії?
3. Поміркуйте, яку роль відіграє образ меланхолійного вальсу.

4. Спробуйте сформулювати тему вірша.
5. Поясніть, яке значення має захід сонця, змальований у кінці вірша.
6. Розгляньте, який прийом використовує автор у фіналі твору.
7. Запропонуйте власну ілюстрацію до вірша.
8. Простежте, якими художніми засобами створює поет настрій вірша.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

- Доберіть до поезії музичний супровід.

Діалог мистецтв

Бодлер як художній критик залишив значні судження про живопис і художників, про музику та композиторів, обґрунтував у своїй естетиці й у поезії принцип відповідності (*correspondances*) між видами мистецтва (див. сонет «Відповідності»).

Він був тонким знавцем музики. Бодлер першим у Франції відкрив талант Ріхарда Вагнера, написавши видатне есе «Ріхард Вагнер і «Тангейзер» у Парижі» (1861). У творчості Бодлера є згадки про його музичні смаки: крім Вагнера, це Вебер, Бетховен, Ліст. У Брюсселі уже важкохворий Бодлер часто просив зіграти для нього увертюру до «Тангейзера».

На вірші Бодлера писали музику Клод Дебюссі, Венсан д'Енді, Густав Шарпантьє, Ернест Шоссон, Анрі Дюпарк, Альфредо Казелла, Фрейташ Бранку, Войчех Плохарський (альбом «Суфру»), Арне Меллнесс, Кайхосров Сорабджі, Олів'є Грейф, Серж Генсбур, Юрій Алексєєв, Давид Тухманов, Діаманда Галас, Лоран Бутонна, Мілен Фармер, Костянтин Кінчев та багато інших композиторів.

Поетом туги, світової скорботи, вічного спліну, нудьги й меланхолії називали Шарля Бодлера. Вважають, що через розлад Бодлера зі своїм часом у Європі почався крах релігійних і моральних, а також багатовікових художніх засад. Відлякуючі крайнощі у творчості поета походять від несамовитої жаги ідеального — і в житті, і в мистецтві.

Поезія французького символізму.

Взаємодія символізму і імпресіонізму

Символізм у поезії з'явився задовго до його теоретичного обґрунтування в «Маніфесті символізму» (1886) французького поета **Жана Мореаса**. Історія символізму починається з виходу у світ у 1857 році збірки «Квіти зла» **Шарля Бодлера**. Символізм базувався на теорії «відповідностей», сформульованій Бодлером, за якою всі предмети і явища,

У французькій поезії кінця XIX ст. поетика символізму переплітається з поетикою імпресіонізму, для неї характерні музичне звучання, синтез словесних і живописних образів, використання образотворчих художніх можливостей мови.

Стефан Малларме́ (1842–1898) — французький поет, один із представників французького символізму, який разом з Бодлером, Верленом і Рембо заклав підвалини сучасної європейської лірики. Малларме вважав основою нової поезії принцип «навіювання», його принципи символізму багато в чому перегукувалися з принципами імпресіонізму в живописі.

всі чуття й почуття невидимо зв'язані в одну невиразну, містичну цілість. Завдання ж митця — побачити ці зв'язки, розплутати їх, показати таємничу взаємозалежність усього на світі.

Другим важливим кроком у становленні символізму була поява у 1866 році «Сатурнічних поезій» **Поля Верлена**, а також творів **Артюра Рембо** та **Стефана Малларме**. Попри всю схожість між собою, в основному їхні погляди збігалися: прагнення інтуїтивного пізнання світу через **символ**, відсунення на другий план конкретного змісту художнього твору, абсолютизація музичності й поетичного слова. На основі художніх відкриттів цих поетів (хоч вони і не вважали себе символістами) символізм набуває значення напрямку в поезії.

Слово у символізмі — натяк, образ-загадка. Символісти вважали поета божеством, оскільки той інтуїтивно відчуває шлях до істини. Інтуїція в них прирівнювалася до містичного прозріння, оскільки з її допомогою поет пізнає правду «таємничішу і глибшу, ніж правда матеріальна». Митець-символіст має змальовувати не предмет, а ефект, який той створює; поет — зображати не об'єкт, а свої враження й почуття, викликані ним, що зближує в поезії символізм з **імпресіонізмом**.

Вірш **Поля Верлена** «*Поетичне мистецтво*» (1874 р., опубліковано в 1882 р.) звучить одночасно і як поетичний маніфест імпресіонізму, і як передвістя поетики символізму.

4.2.1 Поль Верлен (1844–1896)

Поль Верлена вважають одним із наймузикальніших поетів у європейській літературі. Його вірші зачаровують мелодійністю й співучістю, щирістю й легкістю. Часто говорять, що саме творчість є його справж-

ньою біографією, а життя — лише чернетка, сповнена помарок і вирваних листів, у якій забагато такого, про що хотілося б промовчати.

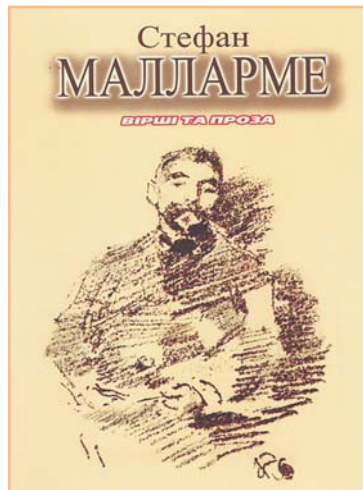
Поль Марія Верлен народився 30 березня 1844 року в містечку Мец у сім'ї військового інженера. Родина часто переїжджала, доки в 1851 році батько не вийшов у відставку. Верлени оселилися в передмісті Парижа. Поль навчався в Парижі, у приватному пансіоні Ландрі, а згодом продовжив навчання в паризькому ліцеї Бонапарта. У 1862 році, склавши іспит, він отримав диплом бакалавра словесності.

Поль Верлен захоплювався поезією, зачитувався творами Шарля Бодлера, поетів-«парнасців». Він сам почав писати перші вірші ще у шкільні роки. Один із них — «Смерть» — юний поет у 1858 році надіслав Віктору Гюго й одержав схвальну оцінку.

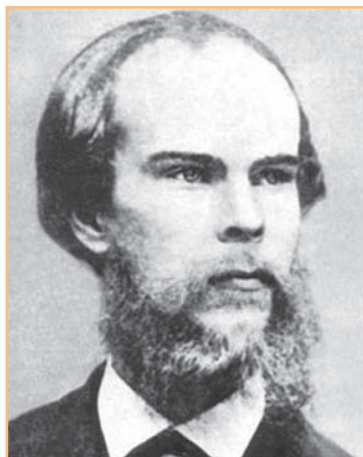
Восени 1862 року Поль Верлен записався на факультет права — вивчати юриспруденцію, та незабаром через нестатки (матеріальний стан родини з виходом батька у відставку похитнувся) полишив навчання і влаштувався дрібним службовцем до страхового товариства, потім до мерії одного з паризьких районів, а згодом і до міської ратуші.

1863 року вперше було надруковано сонет Верлена «Пан Прюдом», який свідчив про його захоплення групою «Парнас».

У другій половині 60-х років Верлен приєднався до «парнасців». 1866 року він опублікував свої вірші в журналі «Сучасний Парнас» і видав власним коштом збірку «Сатурнічні поезії». У цій першій збірці поета відчутний вплив естетики «парнасців»: відмова від романтичного «кипіння почуттів», від сповідальної лірики, до-

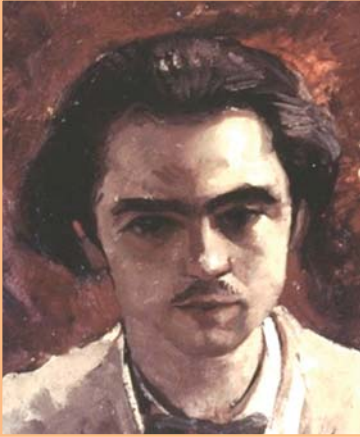

■ Обкладинка українського видання Малларме

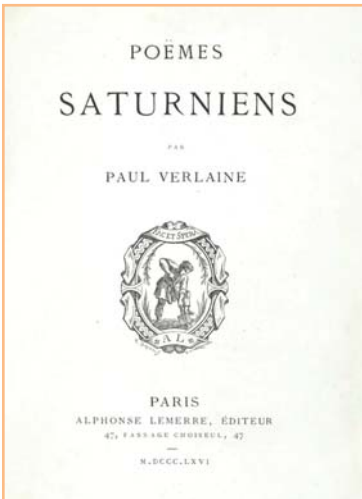

■ Поль Верлен

Французькі поети, на відміну від німецьких, не вважали тоді поезію матеріальною базою для свого існування, жоден із них серйозно не намагався жити за рахунок гарної лірики. Тому Поль Верлен зі згоди своїх батьків вирішив піти на державну службу, яка давала багато вільного часу для того, щоб він міг відвідувати літературний гурток і займатися поетичною творчістю.

■ Густав Курбе. Портрет Поля Верлена. 1866 р.

■ Обкладинка першого видання збірки «Сатурнічні поезії». 1866 р.

Поет перетворює звичайні, буденні речі на деталі поетичного світу, на справжні «пейзажі душі». Разом з характерною природністю вірша це стало ознакою імпресіоністичної поезії.

сконалість форми, рівновага між об'єктивним і суб'єктивним. Проте вірші «Сатурнічних поезій» уже вирізняються оригінальним верленівським стилем: меланхолійністю інтонації, здатністю передавати таємні порухи душі, її «музику».

Молодий Поль Верлен являв собою типовий портрет французького поета-початківця, який просиджував дні в якійсь канцелярії та у вільний час писав гарні вірші. Наприкінці 60-х років він співпрацював з літературними журналами; у 1869 році видав власним коштом збірку під назвою «**Вишукані свята**». Верлен використав характерний для «парнасців» прийом створення пейзажу: поетичні рядки надихають не враження від живої природи, а її відображення в живописі.

Поет захоплювався картинами художників Ватто, Фрагонара, Греза, та замальовки природи в нього набули суто верленівського «пейзажу душі». Вірші «Вишуканих свят» написано в новій, не подібній на «парнаську», меланхолійно-грайливій формі, що робить можливою розмовну інтонацію.

Закоханість у Матильду Моте, чарівну юну дівчину, навіяла Верлену поезії третьої книги — «**Добра пісня**» (1870). Ця збірка знаменує перехід Верлена від «епічного» до повсякденного, до особистих вражень.

Збірка «Добра пісня» була надрукована влітку 1870 року, напередодні франко-пруської війни. Тоді ж відбулося й весілля Поля Верлена та Матильди Моте. Молодятам, які оселилися в Парижі, незабаром довелося пережити облогу столиці пруськими військами. У 1871 році Верлен залишився в Парижі, працюючи в мерії, а потім у бюро преси Паризької Комуни.

У серпні 1871 року Верлен отримав листа від Артюра Рембо з віршем «П'яний корабель». Вражений талантом юного поета, він запросив його до Парижа. Коли шістнадцятилітній Рембо приїхав, Верлен поселив його в домі Моте, та ненадовго. Юний гість поведився невиховано й неохайно, сварився з Матильдою, грубіянив. Сімейне життя Верлена перетворилося на справжню драму. Незважаючи на перевагу у віці, він підпав під вплив сильної натури юного генія. Зблизившись із Верленом, Рембо став його

постійним супутником, завсідником гулянок у кафе. М'який за вдачею, вразливий і нервовий Верлен під впливом алкоголю перетворювався на забіяку. Це відіграло фатальну роль у його взаєминах із дружиною.

У 1872 році, рятуючись від переслідувань за участь у Паризькій Комуні, Поль Верлен покинув домівку, дружину, дитину і подався разом із Рембо в мандри — до Англії, потім до Бельгії.

Рембо глибоко вплинув на Верлена своєю думкою про необхідність пошуку нових шляхів поетичної творчості.

Блукаючи Європою, обидва поети шукали своє місце в мистецтві. Їхні стосунки були бурхливими та сповненими драматизму. Терплячи голод і холод, вони проводили час у безкінечних суперечках про поезію та скандалах.

Улітку 1873 року в Брюсселі під час чергової сварки Верлен вистрілив у Рембо й поранив його в руку. Верлена затримали за замах на життя, до того ж суд дізнався про його комунарське минуле. 8 серпня 1873 року поета було засуджено на два роки тюремного ув'язнення. Коли Верлен перебував у в'язниці містечка Монс, йому вручили копію рішення суду про розірвання шлюбу з дружиною.

У в'язниці з Верленом відбулася глибока метаморфоза. Він позбувся внутрішнього неспокою, чому посприяла заборона пити. Єдина людина, з якою було дозволено бачитися поету, — священник. Верлен знову став віруючим. Він продовжував працювати — написав вірші, які склали збірку **«Романси без слів»** (1874). Першим виданням «Романсів без слів» Верлен керував із в'язниці.

«Романси без слів» — найвище поетичне досягнення Верлена. Знову, як і в перших збірках, тут звучать ноти меланхолії та суму, нетривалого забуття й печалі. Окремі вірші нагадують пейзажі художників-імпресіоністів, часом у них усе ніби вкрите сірою імлою або розчинене в тумані.

Франко-прусска війна

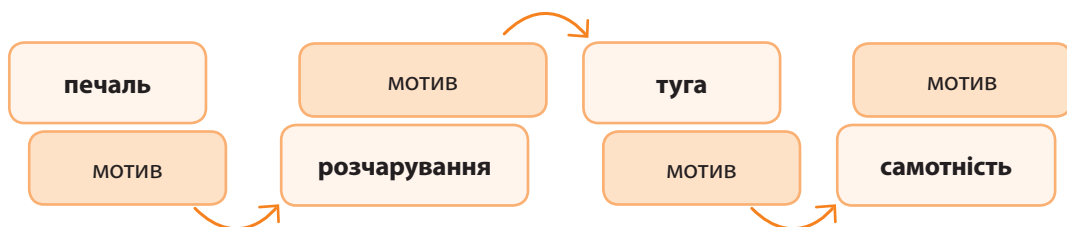
(1870–1871) — військовий конфлікт між Французькою імперією та Королівством Пруссія, який закінчився поразкою Франції.

Паризька Комуна (18 березня — 28 травня 1871 року) — революційний уряд Парижа, що встановився після революції, спричиненої укладанням перемир'я з Пруссією під час Франко-пруської війни.

■ Кадр із фільму «Повне затемнення». 1995 р.

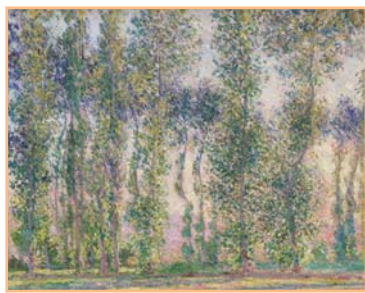
ОСНОВНІ МОТИВИ ЛІРИКИ ПОЛЯ ВЕРЛЕНА

■ Каміль Піссарро. Бульвар Монмартр. 1897 р.

■ Клод Моне. Тополі в Живерні. 1891 р.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

«Миттєвість» вражень, характерна для імпресіоністичного живопису, підкреслена у віршах тим, що Верлен з усіх часів дієслова віддає перевагу теперішньому, а самі дієслова в нього поступаються місцем іменникам. Разом із дієсловом-присудком із поетичної фрази зникає дія, спілкування душі та природи передано барвами й звуками. Навіть назва збірки — «Романси без слів» — свідчить про прагнення поета підсилити музичне звучання. Поезія Верлена вперше у Франції демонструє сугестивну силу лірики: поетичне слово в його віршах впливає не стільки завдяки своєму предметному значенню, скільки завдяки «смысловому ореолу», який навіює, підказує ті чи інші настрої. Саме через це поети-символісти вважали Верлена своїм попередником. 📖

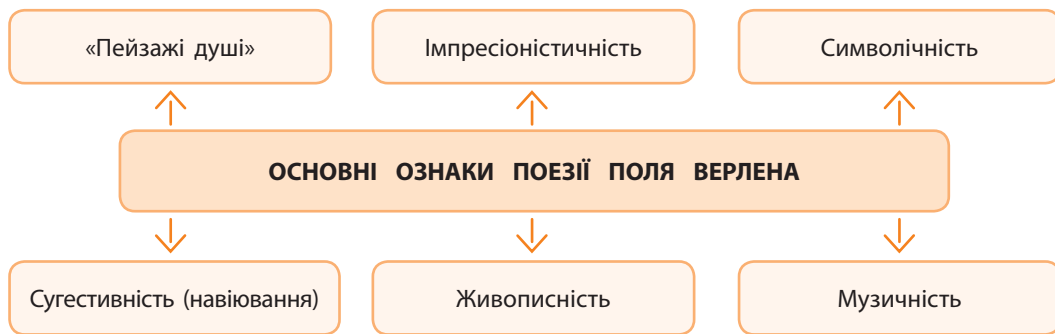
16 січня 1875 року поет вийшов із тюрми. Біля воріт його зустрічала тільки стара матір.

Відчуваючи самотність, не знаючи, що робити, Верлен знову звернувся до Рембо, з яким листувався попри все, що сталося. Друзі зустрілися в Штутгарті, та ця їхня зустріч виявилася останньою: повертаючись додому в нетверезому стані, вони посварились і побилися. Молодий, сильний Рембо легко впорався з Верленом, який ледве тримався на ногах. Більше вони не бачились.

Повернувшись до Парижа, а пізніше виїхавши до Лондона, Верлен намагався облаштувати своє життя: викладав мови, займався сільським господарством, купив собі невеличку ділянку землі. Та після смерті матері життя поета пішло шкереберть, він утратив останню підтримку. Єдине, що в нього залишилося, — це література.

«Найперше музика у слові» — під таким гаслом проходила еволюція поета, котрий утвердив імпресіонізм і водночас був майстром символізму. У 1882 році Верлен опублікував вірш «Поетичне мистецтво», де ніби подано теоретичне обґрунтування тих особливостей його поезії, які вже намітилися в «Сатурналіях» і «Вишуканих святах», утілилися в «Добрій пісні», а особливо яскраво простежуються в «Романсах без слів».

«Поетичне мистецтво» було сприйняте молодими поетами-символістами як справжній маніфест, хоча сам Верлен застерігав послідовників від буквального наслідування своїх настанов.

Успіх «Проклятих поетів» викликав цікавість публіки і до самого Верлена. Поет нарешті отримав змогу видавати свої твори та одержувати за них гроші. А доти він вів злиденне існування, хворий та переслідуваний постійними невдачами.

У довершеній формі втілено естетичні принципи Поля Верлена в поетичних збірках останнього періоду життя: «Любов» (1888), «Щастя» і «Пісні для неї» (1891). На традиційній церемонії обрання «короля поетів» у 1891 році, після смерті Леконта де Ліля, найбільше голосів було подано за Поля Верлена.

Проте визнання прийшло надто пізно: здоров'я письменника було підірване. Талановитий поет майже постійно змушений був перебувати в лікарнях. Помер Поль Верлен 8 січня 1896 року від запалення легенів.

1884 року вийшла нова збірка «Колись і недавно» і книга критично-літературних статей «Прокляті поети», куди увійшли нариси про шістьох поетів, у тому числі про Артюра Рембо, Стефана Малларме та самого Верлена. У циклі «Прокляті поети» Верлен дав вичерпну характеристику найновішої школи поетів-символістів і визнав геніями зовсім невідомих у той час Малларме й Рембо.

Один із найвідоміших фотопортретів Верлена: кандидат у Французьку академію позує для нащадків. Париж. 1893 р.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Пригадайте, коли Поль Верлен почав писати вірші. Хто схвалив його юнацькі спроби?
2. Розкажіть, на яке поетичне угруповання орієнтувався Верлен-початківець і чому.
3. Поясніть, у чому особливість поетичної збірки Верлена «Вишукані свята». Що об'єднує її з поезією «парнасців» і чим вона відрізняється?
4. Розкрийте значення терміну «пейзаж душі».
5. Простежте, яку роль у житті й творчості Верлена відіграло знайомство з Артюром Рембо.
6. Поміркуйте, що свідчить про те, що визнання прийшло до Поля Верлена ще за життя.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Подивіться документальний фільм «Творчий шлях Поля Верлена». Що нового ви дізналися про видатного французького поета?

2. Подивіться документальний французький фільм «Поль Верлен. Слідами великих письменників». Поділіться враженнями з однокласниками (однокласницями).

Діалог мистецтв

Співвітчизникові Поля Верлена — композиторові Клоду Дебюссі імпувала верленівська точка зору на мистецтво настільки, що саме на цикл Верлена «Романси без слів» Дебюссі створив вокальні мініатюри.

«Повне затемнення» (англ. Total Eclipse) — художній фільм польської кінорежисерки Агнешки Холланд (1995), де розповідається про історію знайомства й стосунків двох видатних французьких поетів — Поля Верлена та Артюра Рембо.

4.2.2 «Поетичне мистецтво»**ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ**

У своєму програмному вірші «**Поетичне мистецтво**» Поль Верлен, пародіюючи знамените «Мистецтво поетичне» теоретика класицизму Нікола Буало, який вимагав у поетичній творчості ясності та зрозумілості, проголосив заміну ясності музикальністю та відмовився від об'єктивності мистецтва.

■ Фредерік Базіль. Поль Верлен. 1868 р.

Саме Верлен проклав шлях верлібру поетів-символістів.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

У «Поетичному мистецтві» в наспівних, ритмічно витончених віршах Верлен наочно демонструє можливості нової поетики. Він протиставляє музичність вірша визначеності його змісту, закликає до демонстрації відтінків і максимального нюансування зображення. Замість барв певних тонів тут з'являються переходи, напівтони. Саме так слід розуміти гасло: «Найперше — музика у слові». Адже музика залишає нескінченну можливість тлумачень, розмиває чіткість граней у зображуваному.

Верлен оголошує війну обмежувальним розмірам і римах, закликає «до небес інших». Адже головне в поезії — краса, легкість, безпосередність, вона має литись, як чарівна пісня, навіювати, захоплювати, кликати в незвідане, де межують мрія й сон, де на тебе чекають нова блакить і нова любов. 📖

Правила традиційного французького олександрійського (силабічного) віршування вимагали певної кількості складів у рядку та наявності рим, мова мала «підкорятися» розміру. Верлен піддав сумніву і рими, і розмір вірша, демонструючи можливості «відхилень від правил». Повтори, внутрішні рими, системи співзвучних голосних (*асонанси*) і приголосних (*алітерації*) — усе це сприяє створенню ефекту справжньої «музики слова». Завдання мови в поезії Верлена — навіювати, а не описувати чи доводити. Поет вплітає у вірші просторічні слова, провінціалізми, архаїзми, мовні «неправильності», що створює ілюзію спонтанності й мовної інтимності. Він розділяє олександрійський вірш незвичними цезурами (паузами) і неочікуваними переносами так, що складається враження, ніби вірші переходять у прозу.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Поетичне мистецтво

Найперше — музика у слові!
Бери ж із розмірів такий,
Що плине, млистий і легкий,
А не тяжить, немов закови.

Не клопочись добором слів,
Які б в рядку без вад бриніли,
Бо наймиліший спів — сп'янілий:
Він невиразне й точне сплів,

В нім — любий погляд з-під вуалю,
В нім — золоте тремтіння дня
Й зірок осіння метушня
На небі, скутому печаллю.

Люби відтінок і півтон,
Не барву — барви нам ворожі:
Відтінок лиш єднати може
Сурму і флейту, мрію й сон.

Винищуй дотепи гризькі ті,
Той ум жорстокий, нищий сміх,
Часник із кухонь тих брудних —
Від нього плач в очах блакиті.

Хребет риториці скрути
Та ще як слід приборкай рими:
Коли не стежити за ними,
Далеко можуть завести.

Хто риму вигдавав зрадливу?
Дикун чи то глухий хлопчак
Скував за шаг цей скарб, що так
Під терпугом бряжчить фальшиво?

Так музики ж всякчас і знов!
Щоб вірш твій завше був крилатий,
Щоб душу поривав — шукати
Нову блакить, нову любов,

Щоб мчав, де далеч непохмура,
Де чари діє вітерець,
Де пахне м'ята і чебрець...
А решта все — література.

Переклад Григорія Кочура

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розгляньте, яку основну вимогу висуває Поль Верлен до поезії. Як ви розумієте цю вимогу?
2. Визначте, за що цінує Поль Верлен поезію.
3. Поясніть, як ви розумієте вислів «*барви нам ворожі*».
4. Зверніть увагу на образи, створені поетом у третій строфі. Як вони допомагають уявити особливості поезії Верлена?

5. Знайдіть у тексті, як автор ставиться до прийомів риторики, рим, із чим їх порівнює. Що, на вашу думку, означає заклик поета «*приборкай риму*»?
6. Розкрийте, чому вірш «Поетичне мистецтво» можна вважати маніфестом символізму.
7. Простежте, які художні засоби використовує поет у вірші. Відповідь проілюструйте цитатами.
8. Поміркуйте, чому «Поетичне мистецтво» завершується несподіваним рядком «*А решта все — література*». Який зміст, на вашу думку, поет укладає у слово «література»?
9. Проаналізуйте, яким постає у вірші ідеал поезії Верлена. Чи відповідає сам вірш «Поетичне мистецтво» тим вимогам, які декларує поет?

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

- Прослухайте поезію Поля Верлена «Поетичне мистецтво» у виконанні Василя Буколика. Чи вдалося читцеві донести до слухачів зміст вірша?

4.2.3 «Осіньна пісня»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Вірш складається з трьох строф, по шість чотири-стопних рядків у кожній. Це один з наймузичніших творів поета. Особливої мелодики Верлен досягає за допомогою алітерацій та асонансів. Наприклад, у першій строфі наявна алітерація «l», «n» та асонанс «on», у другій строфі використано асонанс «iens» і алітерацію «j», «v».

Перші рядки вірша «Осіньна пісня» були умовним сигналом французькому Опору розгорнути активні бойові дії проти нацистів напередодні початку висадки союзників у Нормандії в 1944 році.

Вірш «Осіньна пісня» входить до збірки «Сатурнічні поезії» (цикл «Сумні пейзажі»). Настрій цієї поезії створює мелодія, яка лине з кожного рядка твору, — повільна, одноманітна, сумна й трохи тривожна. Струни осінніх скрипок проймають душу. У цій мелодії відображається стан осінньої природи й водночас стан ліричного героя. Як пори року змінюють одна одну, так само змінюються настрої та почуття людини. Невипадково з'являється у вірші символ годинника, що відлічує миттєвості життя. Ліричний герой поринає у спогади, та за хвилину він знову опиняється сам на сам з осінньою журбою.

За манерою письма творчість Верлена — своєрідний літературний аналог імпресіонізму: у ній та сама неясність обрисів, розмиті переходи від одного тону до іншого, та сама скороминущість вражень, яка у вірші обертається словесними, ритмічними і звуковими повторами. Відбувається ніби перетікання одного образу в інший: картин природи — у видіння ліричного героя, видінь — у пейзажні замальовки. Усі ці особливості лірики поета яскраво втілено в «Осіньній пісні».

Українською мовою «Осіньну пісню» першим переклав Павло Грабовський у 1897 році. Також вірш переклали: Григорій Кочур, Микола Лукаш, Михайло Рудницький, Петро Стебницький, Святослав Гординський, Борис Тен, Микола Терещенко, Ігор Качуровський, Іван Світличний, Михайло Москаленко, Всеволод Ткаченко. Загалом існує близько десяти перекладів «Осіньної пісні» українською.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, ознайомтеся з оригіналом поезії. Прочитайте переклади вірша. Поясніть, чи вдалося перекладачам відтворити настрій оригіналу.

Chanson d'automne

Lessan glots longs
Des violons
De l'automne
Blessent mon cœur
D'une langueur
Monotone.
Tout suffocant
Et blême, quand
Sonne l'heure,

Je me souviens
Des jours anciens
Et je pleure;
Et je m'en vais
Au vent mauvais
Qui m'emporte
Deçà, delà,
Pareil à la
Feuille morte.

Осіння пісня

Ячать хлипки,
Хрипки скрипки
Листопада...
Їх тужний хлип
У серця глиб
Просто пада.
Від їх плачу
Я весь тремчу
І ридаю,

Як дні ясні,
Немов у сні,
Пригадаю.
Кудись іду
У даль бліду,
З гір в долину,
Мов жовклий лист
Під вітру свист —
В безвість лину.

Переклад Миколи Лукаша

Осіння пісня

Неголосні
Млосні пісні
Струн осінніх
Серце тобі
Топлять в журбі,
В голосіннях.
Блідну, коли
Чую з імлі —
Б'є годинник:

Линуть думки
В давні роки
Мрій дитинних.
Вийду надвір —
Вихровий вир
В полі млистім
Крутить, жене,
Носить мене
З жовклим листям.

Переклад Григорія Кочура

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Простежте, які художні засоби (виражальні чи зображальні) переважають у вірші.
2. Поясніть, з яких окремих планів складається загальна картина. Які емоції втілено в кожному окремому плані?
3. Проаналізуйте, які прийоми надають цій поезії ознак пісні.

4. Розкрийте, як у цьому творі позначилась така риса верленівської поезії, як музичність.
5. Поміркуйте, яке символічне значення мають основні образи поезії — осінь, вітер, листя, струни, годинник, скрипка.
6. Кому з перекладачів, на вашу думку, вдалося якнайповніше втілити авторський задум?
7. Вивчіть напам'ять переклад «Осінньої пісні», який вам сподобався.
8. Розгляньте картини, на яких зображено осінь. Яка з них, на вашу думку, може слугувати ілюстрацією до поезії?
9. Запропонуйте або намалюйте власну ілюстрацію до вірша Поля Верлена «Осіння пісня».

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Подивіться відеоролики «Осіння пісня» (різні переклади шедевра французького поета, покладені на музику).
2. Подивіться три відеоролики «Chanson d'automne» Поля Верлена французькою мовою. Порівняйте звучання поезії в оригіналі та українською мовою.
3. Прослухайте вірш Верлена «Осіння пісня», покладений на музику.

Україна і світ

Поетичною творчістю Верлена захоплювалися Іван Франко та Леся Українка. Вірші його українською мовою перекладали відомі поети. Зокрема, перекладав видатного француза Максим Рильський. І звернувся до нього з таким віршем:

*Є така поезія Верлена,
Де поет себе питає сам
У гіркому каятті: «Шалений!
Що зробив ти зі своїм життям?»*

В Україні було чимало послідовників поезії символізму. Так, поет Микола Вороний часто вдавався до поетичного реквізиту символістів задля розширення версифікаційних можливостей українського вірша та виведення його на європейські і світові обшири. Тож пропонуємо вам самостійно дослідити долю французького символіста в Україні.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

- Об'єднайтеся у групи й підготуйте повідомлення з презентацією на теми:
- Поль Верлен і українська поезія.
  - Поль Верлен у перекладах українською.

4.2.4 Артур Рембо (1854–1891)

Артур Рембо почав писати вірші в п'ятнадцять років, у шістнадцять стрімко ввірвався на олімп французької поезії, зажив скандальної слави

своїми витівками і стосунками з Верленом, а в неповні двадцять з невідомих причин назавжди залишив творчість. Цей найбільш юний зі світових поетів, що займався віршуванням усього лише п'ять років, назавжди залишився бунтівником у поезії, твори його чарують захопленістю волею, сп'янілою насолодою життям, анархічним бунтом проти реальної дійсності.

Жан Ніколя Артюр Рембо́ народився 20 жовтня 1854 року в невеликому містечку Шарлевіль у родині військового. Батько майбутнього поета був капітаном піхоти, мати походила із заможної селянської родини. Батько залишився на військовій службі й після одруження, тож сім'я його бачила рідко. Артюр був другою дитиною в родині, він мав старшого брата Фредеріка та двох сестер – Віталі й Ізабель. Коли Артюрові було шість років, батьки розійшлися. Відтоді виховувала дітей мати у строгому, консервативному дусі.

Початкову освіту Рембо здобув у місцевій школі Россá. А 1865 року вступив до шарлевільського ліцею, де виявив себе зразковим учнем. «Шарлевільський вундеркінд», як його називали, уже в 1866 році «перестрибнув» через три класи.

Юний Рембо здружився зі своїм молодим учителем риторики **Жоржем Ізамбаром**, якого дивував надзвичайним поетичним даром, а також зрілістю й оригінальністю міркувань. Ізамбар часто позичав Рембо книжки із власної бібліотеки. Поява «підозрілих» книжок викликала обурення матері Рембо, яка влаштувала скандал через роман Віктора Гюго «Знедолені».

У п'ятнадцятирічному віці Рембо написав листа лідерові парнасців **Теодору де Банвілю**,

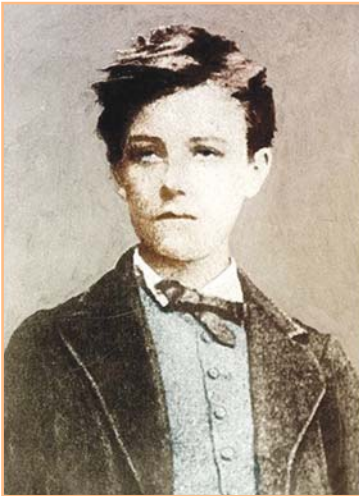

■ Артюр Рембо

■ Брати Артюр і Фредерік Рембо в день першого причастя

Рембо обстоював свою індивідуальність і свободу в поезії, демонстрував незалежність від будь-яких «правил»: не дотримувався пунктуації, відмовлявся від рими, уживав асонанси й укорочені рядки, доповнював описом кольорів властивий віршуванню звукопис, створював образи-символи — туманні, багатозначні й не завжди зрозумілі.

■ Етьєн Карж
(французький фотограф).
Артур Рембо в 17 років

Сімдесятирічний Віктор Гюґо, почувши вірші Рембо, захоплено вигукнув: «Це Шекспір-дитя!» Деякі митці матеріально і морально підтримували обдарованого юнака, який часто не мав і франка на шматок хліба.

до якого додав свої вірші. Він висловив бажання приєднатися до відомого літературного угруповання. Банвіль відповів на листа, хоча надіслані вірші не надрукував. Проте Рембо не відмовився від мрії про літературний Париж та вільне, самостійне життя у столиці.

Під час шкільних канікул 1870 року Рембо скористався тим, що мати втратила пильність, і потай вирушив до Парижа. Проте його повернули додому.

У вересні 1870 року пруські війська оточили Париж. Рембо вирішив записатися до гвардії, та, попри бурхливі протести, одержав відмову, оскільки був неповнолітнім.

У зв'язку з військовими діями канікули для відвідувачів колежу було продовжено до квітня 1871 року. Рембо цим скористався й знову втік із дому в лютому 1871 року, як тільки зняли облогу Парижа. Де перебував Рембо під час Паризької Комуни, точно невідомо. Трагічні події Комуни справили на юного поета глибоке враження, що знайшло відображення в його творах.

Поетичний талант Рембо сформувався під впливом романтичної традиції французької поезії, його улюбленими поетами були **Віктор Гюґо** та **Шарль Бодлер**. Та він намагався знайти «універсальну» поетичну мову, проголосивши поета «ясновидцем», що володіє недоступною для простих смертних «алхімією слова».

У цей час Рембо написав поетичну перлину «**Голосівки**», де рядки химерно відтворюють відповідність звуків і кольорів, і славнозвісну поезію «**П'яний корабель**», у якій наче провів свою майбутню долю.

Кумиром Рембо став **Поль Верлен**. Як уже зазначалося вище, юний поет надіслав Верлену листа, у якому висловив своє захоплення його творчістю, додавши власні вірші. У вересні 1871 року Рембо отримав від Поля Верлена запрошення й вирушив до Парижа. Перше враження від знайомства шокувало обох. Рембо був вражений

«буржуазністю» побуту Верлена, а Верлен — крайньою молодістю й епатажною поведінкою юного поета. Та було те, що об'єднувало їх попри всі розбіжності — поетична творчість і взаємне захоплення.

У жовтні 1871 року Рембо виповнилося лише 17 років, та критики й літературознавці одностайні в думці, що вже в цьому юному віці від досяг вершин поетичної майстерності.

Провокативна й епатажна поведінка Рембо спричинила в березні 1872 року справжній скандал. Під час обіду зі знайомими письменниками п'яний Рембо поранив десертним ножом для фруктів відомого паризького фотографа Етьєна Каржа. Поль Верлен, намагаючись загладити скандал і заодно врятувати свій шлюб, пообіцяв вивезти Рембо з Парижа. Артюр Рембо на якийсь час повернувся до Шарлевіля, проте невдовзі знову прибув до столиці.

І вже в липні 1872 року Рембо покинув Париж разом із Верленом. У житті Верлена Рембо відіграв вочевидь фатальну роль: заради нього старший колега залишив сім'ю і став його нерозлучним супутником.

Як уже зазначалося вище, у Брюсселі через сварку з Рембо Верлена заарештувала поліція, й він потрапив до в'язниці.

Після Брюсселя Рембо повернувся до Шарлевіля, де написав цикл поезій у прозі «Осяяння» і книгу-сповідь «Сезон у пеклі», які остаточно дали підстави говорити про митця як основоположника французького символізму. Це крик душі двадцятилітнього поета, сповнений гірких розчарувань і докорів самому собі. Рембо попрощався з бунтарством, з «осіяннями» й поетичними галюцинаціями, а разом і з художньою творчістю.

Артюр Рембо вирішив покинути літературну діяльність і зайнятися заробленням грошей.

■ Кадр із фільму «Повне затемнення». 1997 р.

■ Поштова марка республіки Джибуті (Східна Африка) із зображенням поета

■ Могила Рембо в Шарлевілі

Рембо відмовився від колишнього способу життя й вирушив у мандри Європою, Азією, Африкою. Він поміняв понад тридцять професій. Іноді, щоб заробити кілька франків, йому доводилось розвантажувати кораблі чи працювати в каменоломнях на березі Середземного моря.

1880 року Рембо опинився в Ефіопії, в Хагері. Він був першим європейцем, який почав робити бізнес на хагерській каві.

До поетичної творчості Артюр Рембо більше ніколи не повертався. У 80-х роках твори Рембо почали друкувати без його участі поети-символісти, які вважали його своїм літературним учителем.

У 1891 році, важко занедужавши в Ефіопії, Артюр Рембо повернувся на батьківщину, де помер у марсельській лікарні на руках у сестри Ізабель. Про свою поетичну юність Рембо ніколи не згадував. У лікарняній книзі записано, що помер тридцятисемирічний негоціант Рембо. Про те, що покійний — видатний поет, там ніхто не знав.

Після смерті до поета прийшла всесвітня слава. Його ім'я стало символом світового поетичного авангарду. Без «ясновидіння» Рембо не було б великої поетичної революції Гійома Аполлінера, французьких сюрреалістів, інших поетів. Уся подальша світова поетична практика — Елюар, Арагон, Блок, Анненський, Маяковський, Брюсов, Зеров — великою мірою ґрунтується на концепції поетичного досвіду Артюра Рембо.

Україна і світ

Лангедок — історичний регіон на півдні Франції.

Творчість Рембо привертала увагу багатьох українських поетів. Значний інтерес до неї виявляли Микола Зеров, Юрій Клен і Василь Бобинський. Поезії Рембо перекладали Микола Терещенко, Григорій Кочур, Микола Лукаш, Дмитро Павличко, Василь Стус, Всеволод Ткаченко та інші.

Звернулася до Артюра Рембо у своєму вірші видатна українська поетеса Ліна Костенко:

*Хлопчик прийшов із Шарлевіля.
О Парижу, це малий Рембо.
Не доводь його до божевілля,
постарайся вберегти або
хоч принаймні пожалій, щоб вижив.
Грубіян? Пробач, переросте.
Він не може звикнуть до принижень,
може, він скажений через те.
Він нестерпний? Дами і добродії!
Етику порушив, етикет?*

*Не доводьте дійсність до пародії,
вам нічого, але ж він — поет!
Серед вас, чужих і бородатих,
може, йому снився Лангедок.
Я наслідуюсь тільки нагадати,
що йому ж сімнадцятий годок!
Сни у нього ще не чорно-білі,
серце ще обурене на цвіль!
Хлопчик прийшов із Шарлевіля —
Мученик вернувся в Шарлевіль.*

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкрийте, у чому полягала концепція «ясновидіння» Артюра Рембо. У яких поезіях вона якнайкраще виражена?
2. Визначте, що стало емоційним підґрунтям поезії Рембо. Наведіть приклади.
3. Поясніть, чому вірш «П'яний корабель» став своєрідною візитівкою Рембо.
4. Поміркуйте, чим була зумовлена епатажна поведінка юного поета.
5. Висловіть власні припущення, з якої причини Рембо покинув поезію й зайнявся комерцією.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

- Об'єднайтеся в пари й укладіть схему «Новаторство Рембо-символіста» за матеріалами параграфа. Презентуйте її в класі.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

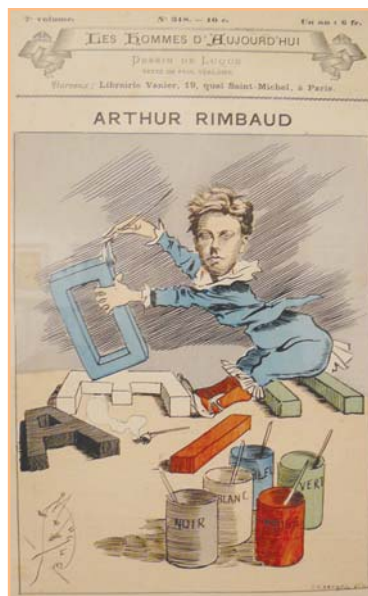
- Перегляньте відеоролик «Артур Рембо». Поділіться з однокласниками своїми враженнями.

4.2.5 «Голосівки»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

У сонеті «Голосівки» Артур Рембо пропонує новий принцип формування образу, який будується на зорових враженнях, вільній асоціації між звуком і кольором. Сонет побудовано як низку довільних асоціацій ліричного героя між голосними звуками й зоровими образами. Кольорово-звукові асоціації співвідносяться між собою за принципом контрасту: *чорний* — *білий* (смерть — життя), *червоний* — *зелений* (пристрасть — мудрий спокій). Проте поет у всьому бачить зв'язок, одне віддзеркалює й підкреслює друге: потворне — прекрасне, швидкоплинне — випадкове.

Як і більшість віршів Рембо, «Голосівки» мають безліч трактувань. Наприклад, одне з них пропонує розглядати вірш як символічну картину людського буття: від темряви (чорний колір А) до світла (білий колір Е), через бурхливі пристрасті (червоний колір І) до мудрості (зелений колір У) і пізнання таємниці Всесвіту (синій колір О). А дехто вважав, що поет просто описав свою різнокольорову дитячу абетку.

- Карикатура на «Голосівки» Рембо в паризькому журналі. 1888 р.

■ Клод Моне. Венеція. Сутінки.
1893 р.

Рембо використовує форму сонета, який традиційно складається з тези, антитези та їхнього синтезу, тобто в самій його будові закладене протиріччя. Це дає змогу розглядати «Голосівки» як зразок символістського пошуку «відповідностей» між різними початками життя, як панорамну картину Всесвіту.

Одним із перших заговорив про колір музики і про звучання кольору поет Шарль Бодлер у славнозвісному сонеті «Відповідності». Підхопивши бодлерівську ідею загальних «відповідностей» у храмі природи, Рембо вписав її у свою концепцію «яснобачення». Це дало йому змогу побачити природу і світобудову позбавленими об'єктивних закономірностей, причиново-наслідкових зв'язків. Звук, ізольований від смислового контексту, набуває в нього функцію «навіювання», прямого впливу на почуття, «сугестивності», за допомогою чого й виявляється «невідоме». Подібну літературну техніку провіщав принцип Верлена *«найперше — музика у слові»* (який, безсумнівно, прямо вплинув на Рембо), але верленівський імпресіонізм зберігав як образ даної душі, так і конкретний природний образ, а у Рембо все просте й відчутне стає непізнаним.

«Голосівки» вражають своєю динамікою, розмаїттям образів і почуттів, змінами інтонацій, що допомагає авторові відкрити багатогранний світ людських відчуттів, вражень, асоціацій. Експерименти Артюра Рембо продовжили наступні покоління символістів, шукаючи таємничий зміст у царині звуків і дивовижних образів.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Якщо маєте змогу, ознайомтеся з оригіналом поезії. Прочитайте переклад вірша. Поясніть, чи вдалося перекладачеві відтворити настрій оригіналу.

Voyelles

A noir, E blanc, I rouge, U vert, O bleu: voyelles,
Je dirai quelque jour vos naissances latentes:
A, noir corset velu des mouches éclatantes
Qui bombinent autour des puanteurs cruelles,
Golfes d'ombre; E, candeurs des vapeurs et des tentes,
Lances des glaciers fiers, rois blancs, frissons d'ombelles;
I, pourpres, sang craché, rire des lèvres belles
Dans la colère ou les ivresses pénitentes;
U, cycles, vibrations divins des mers virides,
Paix des pâtis semés d'animaux, paix des rides
Que l'alchimie imprime aux grands fronts studieux;

O, suprêmes Clairon plein des strideurs étranges,
 Silences traversés des Mondes et des Anges;
 — O l'Oméga, rayon violet de Ses Yeux!

Голосівки

А чорне, біле Е, червоне І, зелене У,
 синє О, — про вас я нині б розповів:
 А — чорний мух корсет, довкола смітників
 Кружляння їх прудке, дзижчання тороплене;
 Е — шатра в білій млі, списи льодовиків,
 Ранкових випарів тремтіння незбагненне;
 І — пурпур, крові струм, прекрасних уст шалене,
 Сп'яніле каяття або нестримний гнів;
 У — жмури на морях божественно-глибокі,
 І спокій пасовищ, і зморщок мудрий спокій —
 Печать присвячених алхімії ночей;
 О — неземна Сурма, де скрито скрегіт гострий,
 Мовчання Янголів, Світів безмовний простір,
 Омега, блиск його фіалкових Очей.

Переклад Григорія Кочура

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Доведіть, що вірш Рембо «Голосівки» — сонет.
2. Дослідіть, чим сонет Рембо відрізняється від усіх інших творів подібного жанру.
3. Розкрийте, у чому полягає новизна твору.
4. Простежте за плином асоціацій ліричного героя. У чому їхня особливість?
5. Поясніть, як у сонеті «Голосівки» поєднано риси імпресіонізму й символізму.
6. Поміркуйте, чому Артюра Рембо вважають символом поетичного авангарду.
7. Розгляньте картину художника-імпресіоніста Клода Моне «Венеція. Сутінки». Що об'єднує цю картину й сонет Рембо?
8. Запропонуйте власну ілюстрацію до сонету «Голосівки».

4.2.6 «Моя циганерія»

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Настроєм сп'янілої насолоди мистецтвом та анархічного бунту проти дійсності просякнуті рядки сонета Рембо **«Моя циганерія»**. Цей імпресіоністичний твір відзначається поєднанням сонетної форми та «земного» сюжету, сповненого анархічного виклику, характерним для сонетів Артюра Рембо. Слово *«циганерія»* в перекладі означає «богема», людина богеми. «Моя циганерія» — справжній гімн богемі, гімн людині, яка відірвалася від суспільства й залишилася наодинці з небом і зорями.

■ Ван Гог. Зоряна ніч. 1889 р.

Фэртиком іти — мати хвацький, франтуватий вигляд.

Ленник — васал, підданий.

Капарити — писати потай.

Копати — бити ногою.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Моя циганерія

Руками по кишенях обмацуючи діри
І ліктями світивши, я фэртиком ішов,
Бо з неба сяла Муза! Її я ленник вірний,
Ото собі розкішну вигадував любов!

Штани нінащо стерті? Та по коліно море!
Адже котигорошку лиш рими в голові.
Як зозулясті кури, сокочуть в небі зорі,
А під Чумацьким Возом — бенкети дарові.

Розсівшись при дорозі, ті гомони лелію,
Роса на мене впала, а я собі хмелію,
Бо вересневий вечір— немов вино густе.
І все капарю вірші, згорнувшись у калачик.

Мов струни ліри — тіні (їх копаю, як м'ячик).
Штиблети каші просять? Овва, і це пусте!

Переклад Василя Стуса

Моя богема

В кишені руки вклав, ішов собі бульваром,
Одягнений в самий лиш спогад про пальто,

Та вірний був тобі, о Музо, як ніхто,
І повний — о-ля-ля! палким кохання жаром!

Хлопчак замріяний, я рими добирав,
А з дірки у штанах світило голе тіло,
І небо зоряне тихенько шелестіло —
Ген на Ведмедиці у корчмі я бував.

В осінні вечори сидів я край дороги,
Прислухавшись до зір, і крапельки вологи
На чолі відчував, немов хмільне пиття;
Між тіней-привидів складав я вірші щирі,

Коліном в груди вперсь і грав, немов на лірі,
На гумі, видертій з розбитого взуття.

Переклад Юрія Покальчука

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поясніть, як ви зрозуміли зміст сонета.
2. Який його настрій?
3. Простежте, як змальовані в сонеті картини природи.
4. Наведіть приклади художніх засобів, які застосовує поет.
5. Поміркуйте, що об'єднує ліричного героя твору «Моя циганерія» з його автором.
6. Порівняйте переклади Василя Стуса та Юрія Покальчука. Що їх об'єднує й чим вони різняться?
7. Запропонуйте музичний супровід до сонета «Моя циганерія».
8. Розгляньте картину художника-постімпресіоніста Ван Гога «Зоряна ніч». Що спільного в зображеному на картині із сонетом Рембо?

Коротке і яскраве життя Артюра Рембо, його творча спадщина стали темою дискусій як сучасників, так і наступників поета. В історії світової літератури він залишиться юним поетом, генієм, вільним від побуту й суспільства, відданим тільки мистецтву, палко закоханим у Музу, заде-рикуватим і відчайдушним. Не дивно, що впродовж усього ХХ століття молоді поети подібною вдачі наслідували образ, створений Рембо,— образ людини «богеми».

📱 ЗАВАНТАЖТЕ ІНФОРМАЦІЮ

Шарль Бодлér — французький поет, якого вважають попередником модернізму, автор єдиної поетичної збірки **«Квіти зла»**, до якої він включив усі свої найкращі твори. Тема вірша **«Альбатрос»**, у якому алегоричний образ альбатроса є символом поета, — місце поета та його призначення у світі. У вірші **«Відповідності»** йдеться про те, що чуттєві речі є символами прихованої реальності і тому можуть існувати відповідності між її вираженнями в запахах, кольорах і звуках.

Поль Верлен — французький поет-новатор, котрий утвердив у поезії імпресіонізм і водночас був майстром символізму. У програмному вірші «**Поетичне мистецтво**» виклав свої погляди на мистецтво поезії та протиставив музичність вірша визначеності його змісту, оголосив війну обмежувальним розмірам і римам. На думку Верлена, головне в поезії — краса, легкість, безпосередність, вона має литись, як чарівна пісня, навіювати, захоплювати, кликати в незвідане. Вірш «**Осіньна пісня**» — поетичний шедевр, славнозвісний «пейзаж душі», у якому яскраво втілено особливості лірики поета.

Артюр Рембо — французький поет, ім'я якого стало символом революції в поезії і світового поетичного авангарду. У сонеті «**Голосівки**» пропонує новий принцип формування образу, який будується на зорових враженнях, вільній асоціації між звуком і кольором. Імпресіоністичний сонет «**Моя циганерія**» — справжній гімн богемі, гімн вільному мандрівнику-поету, його не бентежать голод і холод, бо в нього є найвище щастя — творити, злившись із прекрасною природою. 📱

Ключові слова:

декадентство, модернізм, символізм, імпресіонізм, авангард, сугесція, поетична революція.

ВАШІ ПІДСУМКИ

- Шарль Бодлер стояв біля витоків французького модернізму.
  - так
  - ні
- Поля Верлена вважають одним із наймузикальніших поетів у європейській літературі.
  - так
  - ні
- Артюр Рембо займався віршуванням лише п'ять років.
  - так
  - ні
- Виберіть одну правильну відповідь.
Збірка «Квіти зла», яку Шарль Бодлер писав упродовж усього життя:
  - складається з двох циклів
  - увібрала все найкраще з його поетичної спадщини
  - складається з трьох циклів
- Виберіть одну правильну відповідь.
Основна вимога, яку висував Поль Верлен до поезії, —
  - дотримання поетичного розміру
  - найперше — музика у слові
  - визначеність змісту

6. Виберіть одну правильну відповідь.

Артю́р Рембо зажив світової слави:

- а) після смерті
- б) у кінці життя
- в) у двадцять років

7. Установіть відповідність між письменниками й назвами збірок:

1) Бодлер	а) «Сатурнічні поезії»
2) Верлен	б) «Сезон у пеклі»
3) Рембо	в) «Квіти зла»
	г) «Листя трави»

8. Установіть відповідність між творами та дійовими особами:

1) «Альбатрос»	а) вітер
2) «Голосівки»	б) матроси
3) «Осіньна пісня»	в) голосні звуки
	г) мандрівний поет

9. Установіть відповідність між авторами та творами:

1) Бодлер	а) «Голосівки»
2) Верлен	б) «Відповідності»
3) Рембо	в) «Осіньна пісня»
	г) «Весняна гроза»

10. Чи справедливо Бодлера називають і пізнім романтиком, і предтечею модернізму? Відповідь аргументуйте.

11. Вірш «Поетичне мистецтво» Поля Верлена було сприйнято молодими поетами-символістами як справжній маніфест. Поясніть чому.

12. Поясніть, чому ім'я Артю́ра Рембо стало символом світового поетичного авангарду.

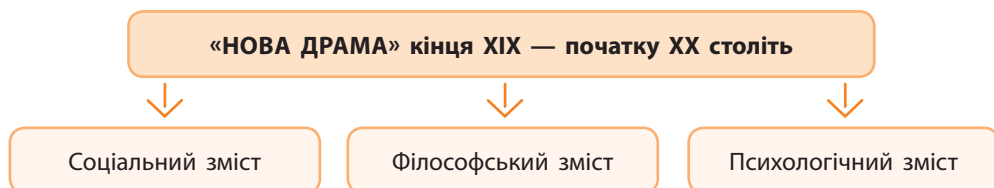
Розділ 5

Драматургія на межі ХІХ–ХХ ст.

Зміни в драматургії кінця ХІХ — початку ХХ ст.

ХІХ століття почалося з пишного розквіту романтичної драми. У драматургії популярність романтизму пояснювалася нестабільністю суспільного життя після французької революції. Романтичний театр створив драму сильних почуттів і однозначних моральних засад. Головні герої мелодрами вирішують складні проблеми життя в несправедливому світі, витримують усі знущання, моральну спокусу, і цього достатньо, щоб примусити глядачів хвилюватися. Проте глядач погоджувався (і погоджується) співпереживати з героями, знаючи, що зрештою втрутиться провидіння і добродесність переможе. Таким чином, добродесна людина отримувала винагороду за свої страждання. Ще у ХІХ столітті така концепція була зручною для мистецтва. Відповідний стиль драматургії дістав назву «добре скроєна драма» і з часом став синонімом драматичної творчості, яка забагато уваги приділяє ефектному сюжету й наповненню каси. «Добре скроєна драма» заволоділа європейською сценою майже на все ХІХ століття.

Але як ви вже знаєте, ХІХ століття — це доба *реалізму*. Наприкінці століття реалісти прийшли і в мистецтво драми. З'явилися нові герої, які протистояли вже не одне одному, а ворожій дійсності. Драма набула рис соціальних, філософських, психологічних. Театральне мистецтво збагатилося такою оригінальною художньою формою, як «нова драма».

Пригадаємо головні особливості «нової драми», які відрізняють її від «старої драми» або драматичних творів попередніх епох — античної драми, шекспірівського театру, класицистичних творів, «добре скроєної драми».

«Стара» драма	«Нова» драма
Зображує трагедію в житті певної людини	Зображує трагедію особистості у суспільстві
Актори наслідують реальне життя, достовірно відтворюють дійсність	Актори відтворюють загальну атмосферу, розкривають внутрішні суперечності особистості, її духовні шукання
Головний рушій у розвитку сюжету — зовнішня інтрига, дії, учинки дійових осіб	Головний рушій у розвитку сюжету — психологічні колізії, зіткнення ідей, моральних поглядів і позицій дійових осіб
Відтворює дійсність, моралізує, пропонує конкретний висновок	Відтворює духовні пошуки, спонукає до осмислення проблем, пропонує своєрідну метафору життя особистості (особливо внутрішнього) та світу, має умовний, узагальнювальний або символістський смисл
Глядач спостерігає за дією та переживає за дійових осіб	Глядач переживає й мислить разом із дійовими особами
Герої поділяються на позитивних і негативних, головних і другорядних	Усі герої однаково важливі, позбавлені однозначних характеристик, кожен по-своєму потрібний для розуміння ідеї твору
Властиві пафос дії, активна боротьба	Властиві пафос роздумів, дискусії, пошуку істини
Використовуються традиційні засоби естетики, здобутки реалізму й натуралізму	Оновлюються традиційні засоби естетики, використовуються, крім реалізму, засоби символізму, неоромантизму, імпресіонізму, експресіонізму, сюрреалізму
Розробляються традиційні жанри (комедія, трагедія, драма)	Розробляються нові жанри: «драма ідей», «драма-дискусія», «символістська драма»

Розпочав перехід від «старої» до «нової» драми норвезький драматург **Генрік Ібсен**, творчість якого справила величезний вплив на всю подальшу драматургію. У творчості Ібсена беруть витоки **психологічна драма** та філософська **«драма ідей»**, у яких значно підсилюється роль дискусії, підтексту, настроїв, психологічного аналізу художніх символів.

Творчість **Бернарда Шоу** стала новим кроком у розвитку «нової драми». Його називають

Драматичний конфлікт у «новій драмі» Генріка Ібсена побудований не навколо вад і вчинків людини, а довкола зіткнення різних думок та ідеалів. Послідовник і учень Ібсена англійський драматург **Бернард Шоу** дав цій особливості творчого методу назву **«ібсенізм»** у своїй праці «Квінтесенція ібсенізму» (1891).

■ Ерік Вереншольд.
Генрік Ібсен. 1895 р.

«Ібсенізм» — це особливість художнього методу, що полягає в розкритті трагізму життя через зображення психологічних колізій, поєднання зовнішньої та внутрішньої дії, в інтелектуально-аналітичному підході до подій та образів, філософському осягненні дійсності, широкому використанні символики й підтексту.

Характерною ознакою п'єс Бернарда Шоу є поєднання парадокса з дискусією.

■ Вен Хомер Нодс. Портрет Дж. Б. Шоу. 1915 р.

■ Жак Еміль Бланш. Портрет М. Метерлінка. XX ст.

творцем «драми-дискусії» XX століття. Шоу вважав, що головне у драматичному творі — це боротьба ідей. Для відтворення цієї боротьби він широко використовував у своїй драматичній творчості *парадокс*.

Наступний крок у розвитку «нової драми» зробив бельгійський драматург **Моріс Метерлінк**. Він став теоретиком і практиком нового театру — *символістського*. Дія у його творах відбувається в умовних обставинах, конкретно не визначені час і події, дійові особи позбавлені індивідуальних рис, вони більше символізують переживання і стани, ніж утілюють їх у конкретних характерах. За умови, що традиційної для «старої» драми дії у символістській драмі немає, театр із драматичного перетворюється на ліричний.

На перший план у драмах Метерлінка виходять символи, підтекст, настрої, ідеї. У творах автор роздумує про сенс буття і можливості людини, і на різних етапах творчості дає різні відповіді на ці питання.

На межі XIX–XX століть драма зазнала значних зрушень у творчості російського письменника **Антон Чехова**. Він вважав, що головне у творі — людське життя, а події — лише тло. Тому створював п'єси, у яких протиставляв погляди дійових осіб на життя та глибоко аналізував їхній внутрішній світ. Автор надавав перевагу внутрішнім конфліктам, які зумовлюють розвиток ліричного сюжету. Сюжети драматург брав із самого життя. Йому найкраще вдавалося розкривати трагедії буденності. Переживання, настрої героїв виходять на перший план, тому драматургію Чехова називають *лірико-психологічною*.

Теорія літератури

«*Драма ідей*» — це філософсько-психологічна драма, у якій велику роль відіграє підтекст, психологічний аналіз, а основою конфлікту є зіткнення різних світоглядів, різних ідей.

«*Драма-дискусія*» — це драма, у якій герої є носіями різних, але добре обґрунтованих по-

глядів. Конфлікт будується на дискусії і впродовж п'єси не розв'язується, а, навпаки, загострюється, а фінал залишається відкритим.

Символістська драма — це драма, у якій дійовими особами виступають символічні образи, що дають змогу відобразити духовне життя людини.

Лірико-психологічна драма — це драма, у центрі уваги якої не події, а переживання, настрої героїв, що перебувають у конфлікті з трагічною буденністю.

Україна і світ

Пошуки шляхів для формування «нової драми» хвилювали й українських драматургів межі XIX — XX ст.

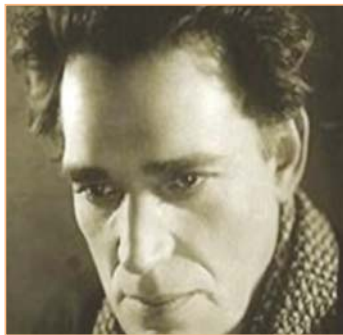
Уже в **Театрі корифеїв**, наприклад, у п'єсах Марка Кропивницького чи Івана Карпенка-Карого, спостерігається прагнення автора менше уваги надавати сюжету, а, натомість, розкрити психологію дійових осіб, їхні переживання і вчинки, надати ваги підтексту. У їхніх творах закладено основи української «нової драми».

Оновлення української драматургії позначилось і на поетичних (ліричних) драмах Лесі Українки, Олександра Олеся, Володимира Винниченка, Миколи Куліша та інших. Їхня творчість помітно вирізнялася на тлі соціально-психологічних, просвітницько-побутових, ідеологічних драм.

Інтелектуальна і психологічна драма, у якій увага з побутових проблем переноситься на духовні шукання героїв, стає центральною у драматургічній творчості Лесі Українки.

Пошуки європейських драматургів вплинули на творчість Володимира Винниченка, який намагався осмислити сучасні проблеми засобами психологічної драми. Критики неодноразово спостерігали організаційну роль актуальних політичних, філософських, літературних ідей у його *«драмах ідей»* чи *«драмах-диспутах»*.

Миколі Кулішеві вдалося оновити традиції української драми. Він розкривав «больові точки» свого часу, висвітлював духовні контури дійових осіб, змальовуючи їх у непередбаченому й несподіваному розвитку, загострював конфліктну динаміку, використовуючи різні можливості «нової драми».

■ Лесь Курбас. Фото. ХХ ст.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Нові твори з їхньою особливою увагою до динаміки, декламації, мелодики слова було складно втілити на сцені. Один зі способів їх постановки, зокрема для творів Олександра Олеся та Миколи Куліша, знайшов у «Молодому театрі» **Лесь Курбас**, зосередившись на передачі переживань героїв, руху почуттів, тонкої гри музики і світла, внутрішньої дії, побудованої на півтонах, натяках, емоційній напрузі.

Лесь Курбас завжди виступав проти поширених у той час тенденцій спрощення, вульгаризації мистецтва. Можливо, саме тому, що режисер не поступався своїми переконаннями, його було обмовлено, звільнено з посади керівника театру «Березіль» і заарештовано 1933 року в Москві, де він працював постановником кілька місяців. У 1937 році митця було засуджено до страти і розстріляно в урочищі Сандармох. У 1957 році Леся Курбаса посмертно реабілітували. 📖

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Підсумуйте, що нового ви дізналися про особливості «нової драми».
2. Пригадайте, які твори новаторів-драматургів вам запам'яталися і чому.
3. Поясніть, якими засобами представники нової драматургії намагалися оновити художню мову.
4. Назвіть найвидатніших новаторів-драматургів, коротко схарактеризуйте їхні творчі досягнення.
5. Складіть схему-таблицю «Новаторство провідних драматургів у царині театрального мистецтва».

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

- Дослідіть, наскільки популярні в сучасному театрі й кіно твори «нової драми». Підготуйте твітер-повідомлення на цю тему й розмістіть його в соціальних мережах.

Моріс Метерлінк. «Синій птах»

Моріса Метерлінка ще за життя називали «бельгійським Шекспіром». Він став теоретиком і практиком нового театру. Найзнаменитіша п'єса Метерлінка — філософська драма-казка «Синій птах», алегоричний і символічний твір про сенс буття і всемогутність людини.

5.1.1 Моріс Метерлінк (1862–1949)

Фламандець за походженням **Моріс Полідор Марі Бернар Метерлінк** народився в 1862 році у Генті (Бельгія) у заможній родині нотаря. Освіту здобув у єзуїтській школі, потім вивчав право в Гентському університеті. За час навчання юний Метерлінк написав декілька віршів та оповідань, проте його батько наполіг на тому, щоб син зайнявся юридичною кар'єрою.

Метерлінк у 1885 році закінчив юридичний факультет та отримав право займатися адвокатською практикою. Адвокатом Метерлінк працював недовго, він остаточно залишив практику та присвятив життя творчості.

У 1888 році вийшов друком виданий за рахунок сім'ї автора поетичний збірник «Оранжеві», а рік по тому з'явилася драма «Принцеса Мален» — перша п'єса Метерлінка, що принесла йому успіх і привернула схвальну увагу відомого французького письменника та літературного критика **Октава Мірбо**. Той писав про молодого драматурга: «Він створив найгеніальніший твір нашого часу». Такий захоплений відгук привернув увагу читачьких і театральних кіл до Метерлінка. У 1889 році вийшла збірка віршів «Теплиці», що вразила читачів своєю незвичністю, коли автор як основний мотив вводив невідоме, при цьому дивовижно поєднуючи різні образи. За цією збіркою поезій з'явилося ще дві.

Метерлінк вважав, що за дійсністю, у якій живе людина, криється інший, справжній, непізнаний світ. Цим світом керує хтось невидимий, і про його наміри ніхто не знає. Людина є безсилою перед невідомим, але може його передчувати. Тому мистецтво має відтворювати справжнє життя, яке проходить поза діями та вчинками, і головне в ньому — прислухатися до передчуття. Метерлінк наполягав на принциповому значенні

■ Моріс Метерлінк

Гентський університет — один із перших університетів Європи і один із трьох найбільших у Бельгії. «Наважся думати» — гасло Гентського університету.

Сім'я Метерлінка була франкомовна, тому він написав велику частину своїх творів французькою мовою.

■ Внутрішній двір Гентського університету. Фото. ХХ ст.

Сучасники одразу сприйняли Метерлінка як символіста: його концепція дійсності на той час була містичною. Метерлінк відстоював поетичне, сповнене фантазії, загадковості, таємничої краси мистецтво всупереч автоматичному копіюванню сірої буденності, спрощеному й надто раціональному тлумаченню життя.

Символ — (грец. Symbolon — умовний знак, натяк) — предметний або словесний знак, що опосередковано виражає суть певного явища. Символ характеризується узагальненістю, багатозначністю, таємним змістом, тому може витлумачуватися по-різному.

мовчання, стверджуючи: «справжнє життя — в мовчанні»; «якщо нам справді належить щось сказати, ми найкраще скажемо мовчанням».

Збірка віршів «Теплиці» за ідейно-естетичним змістом дуже близька до ранніх драм Метерлінка. Рання драматургія Метерлінка базувалася на естетичній теорії, яку він виклав у есе «Трагічне щоденного життя» з книги «Скарби смиренних» (1896). У цьому філософському творі письменник сформулював основні принципи **символістської «нової драми»**, а також дав назву своєму театру — **«театр статичний»** або **«театр мовчання»**. Його ще називають «театром смерті».

Теорія літератури

Зовнішня дія «старої драми» — відкрите зіткнення дійових осіб між собою — Метерлінк замінив **внутрішньою дією** — духовними пошуками героїв, їхнім зіткненням із трагедією буття, боротьбою різних ідей. Психологічні колізії, зіткнення думок і позицій стали рушійними силами в розвитку сюжету. Автор відтворив загальну атмосферу часу, духовні пошуки епохи, прагнув до морального пробудження особистості і суспільства. Глядач упізнавав себе в героях Метерлінка, залучався до «внутрішньої дії», переживав і мислив разом з ними. Прикметним було те, що герої драм не поділялися на головних і другорядних. Усі вони важливі. Ці риси відрізняли «нову драму» Метерлінка від «старої драми».

У **«статичному театрі»** або **«театрі мовчання»** увага зосереджується не на зображенні подій та зовнішньої інтриги, а на внутрішній дії у внутрішньому світі героїв, практично без реплік, оскільки виражає те, для чого не вистачає слів.

Це стало причиною особливої **поетики символістської драми** — поетики загадковості, таємничих натяків, містичного страху і неземної, примарної краси. За Метерлінком, у «театрі мовчання» головне мають передавати не слова, а жести, тому драматург використовує багатозначні слова, загадкові висловлення, створюючи атмосферу нервового очікування чогось таємничого,

часто жахливого. А напруженість дії передають міміка акторів, їхні рухи.

Утілюючи принципи мовчання у своїх творах, Метерлінк перетворив діалог на *«бесіду душ»*, у якій співрозмовники відповідають на невимовлені репліки.

З 1896 року Метерлінк жив у Франції, переважно в Парижі. Тут він зблизився із символістами, вплив яких відчутно позначився на його творчості.

У Парижі Метерлінк зустрів актрису Жоржетту Леблан, яка в усьому допомагала йому, була музою, помічницею, секретарем і редактором. Вона впливала на всі його твори, написані за два десятиліття. У драмах Метерлінка з'явилися нові герої, особливо жіночі, які відмовляються коритися долі. Леблан грала цих героїв на сцені.

Від 90-х років драматург піддає сумніву власну концепцію символістського театру й відмовляється бачити в людині пасивне знаряддя в руках сліпого фатуму. Його герої стають активними, творчими, здатними боротися за своє щастя і щастя інших. У творчості Метерлінка відбувся перехід від так званого *«театру смерті»* до *«театру надії»*.

Новий етап творчості Метерлінка відкриває п'єса *«Монна Ванна»* (1902), де провідною стала тема самовідданої боротьби людини зі злими силами долі, які вона перемагає. У цій драмі втілювалася філософська концепція, що її письменник виклав у книзі *«Таємний храм»* (1902), — прагнення подолати містику й песимізм, оспівати життєву активність, жадобу пізнання. Тепер йому здається безплідним страх перед сліпою долею, яка найчастіше виступає в ролі смерті. А в центрі уваги драматурга має бути ставлення людини не до вічності, долі, смерті, а до інших людей, до суспільства.

Новий погляд на людину поступово визрівав у *«любовних драмах»* Метерлінка (*«Пелас і Мелісанда»*, *«Алладіна і Паломід»*, *«Аглавена і Селізетта»*, *«Аріана і Синя Борода»*), де всемогутня доля набуває форми всепоглинаючого почуття кохання. Драматург зосередився на проблемах життя, смерті, кохання, відкидаючи обставини історичного й соціального плану. Яскрава

■ Жоржетта Леблан. 1911 р.

Моріс Метерлінк, автор символістських творів, не був похмурим і песимістичним філософом, він умів радіти життю, був дуже приємною людиною. Зокрема, Метерлінк завжди був захопленим шанувальником хороших автомобілів та керував ними як професійний гонщик.

■ Кадр із фільму «Синій птах». СРСР — США. 1976 р.

Костянтин Станіславський, готуючи постановку «Синього птаха», відвідав Метерлінка. Він згадував: «Не можу забути ночей, проведених там. Я прислуховувався до таємничих шурхотів сплячого монастиря, до трісків, зойків, вересків, до дзвону старовинного годинника на вежі, до кроків сторожа. Цей містичний настрій пов'язувався із самим Метерлінком».

особливість цих драм — звернення автора до казкових сюжетів братів Грімм і Шарля Перро.

У цей час у житті Метерлінка відбулася ще одна значна подія — він став фінансово незалежним. Якщо до цього часу вони з Жоржеттою Леблан жили кожен за свій рахунок через матеріальну скруту чоловіка, то у 1903 році ситуація змінилася. Після смерті батька Моріс став заможною людиною із пристойним банківським рахунком. Цього ж року він придбав старовинне абатство Сен-Вандриль у Нормандії, куди з часом переїхав із Парижа. На перебудову інтер'єрів та ремонт пішло майже чотири роки.

У 1907 році дім Метерлінка був відкритий для гостей. Це став омріяний поворот у житті Метер-

лінка. У його творчості також відбулися зміни.

Одне з найвизначніших досягнень драматургії Моріса Метерлінка цього періоду — знаменита п'єса-казка **«Синій птах»** (1908). Цього самого року п'єса вперше була поставлена в Росії на сцені Художнього театру і витримала понад дві тисячі вистав.

«Синій птах» — останній шедевр Моріса Метерлінка. Нова епоха, що принесла з собою світові війни, змінила і напрям його творчості.

Метерлінк помер у Ніцці в 1949 році. Його творчість назавжди залишилась однією з найблискучіших сторінок літератури кінця ХІХ — початку ХХ століття.

Література і культура

Драматурга вважають одним із засновників театру абсурду, його твори справили особливий вплив на п'єси Семюела Беккета. Опера Дебюссі «Пелеас і Мелісанда» входить до репертуару багатьох оперних театрів світу.

У 1911 році митцю присудили Нобелівську премію з літератури «за багатогранну літературну діяльність, особливо за драматичні твори, відзначені багатством уяви і поетичною фантазією». Через хворобу Метерлінк не зміг взяти участь у святковій церемонії, і його нагороду отримав бельгійський посол у Швеції.

Незабаром Метерлінку запропонували стати членом Французької академії, але драматург відхилив цю пропозицію, оскільки заради цього він повинен був відмовитися від бельгійського громадянства.

Крім Нобелівської премії, Метерлінк отримав почесний докторський ступінь університету Глазго, бельгійський Великий хрест ордена Леопольда (1920) і португальський орден Меча св. Якова (1939). У 1932 році король Бельгії подарував драматургу титул графа. А в 1948 році Французька академія нагородила його медаллю за французьку мову.

У 2008 році до сторіччя від дня виходу п'єси «Синій птах» у Бельгії було випущено іменну монету.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поділіться, яким ви уявляєте собі Моріса Метерлінка як людину.
2. Розкажіть, що ви дізналися про творчість митця. Чим вона вас привабила?
3. Сформулюйте, як ви розумієте його громадянську позицію.
4. Поясніть, у чому полягає новаторство драматурга в царині «нової драми».
5. Розтлумачте поняття *зовнішня і внутрішня дія*. Підтвердіть свої слова прикладами.
6. Розкрийте відмінність між «театром смерті» і «театром надії» драматурга. Який із них більше вас зацікавив?
7. Поміркуйте, які художні твори Метерлінка вам було б цікаво додатково прочитати.
8. Перегляньте ілюстрації до статті підручника. Сформулюйте, чим вони допомогли у сприйнятті матеріалу.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

- Об'єднайтеся в пари і перегляньте 2–3 навчальних відео про життя і творчість Моріса Метерлінка. Складіть рекомендації для доповнення статті підручника цікавими фактами про митця.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

- Дослідіть, що означає повне ім'я Моріса Метерлінка. Поділіться результатами свого дослідження з однокласниками (однокласницями).

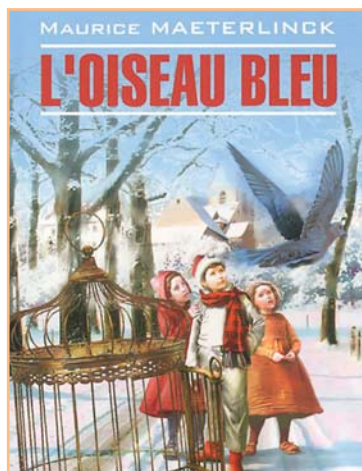
5.1.2 П'єса-казка «Синій птах»

П'єса-казка «Синій птах» (1908) — це гімн життю, пізнанню, душевному здоров'ю, красі та шляхетності, твір більшою мірою романтичний, ніж символістський.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ**Сюжет п'єси-казки «Синій птах»**

П'єса складається з п'яти дій, дванадцяти картин, що є досить самостійними епізодами. Ці картини, об'єднані між собою авторською ідеєю і наскрізними персонажами, відбивають етапи духовного розвитку дітей — майбутнього людства. Зустрічі в символічних ситуаціях з алегоричними персонажами, кожний із яких несе свою мораль, збагачують досвід і виховують душу Тільтіля і Мітіля.

Події твору розпочинаються напередодні Різдва, коли стає можливим будь-яке диво. Діти дроворуба Тільтіля і Мітіля радіють чужому святу,

■ Обкладинка до видання «Синього птаха». XX ст.

Реальне життя переплітається з казкою. Герої вбрані в казкові костюми, Фея схожа на сусідку пані Берлінго, оживають речі і говорять тварини.

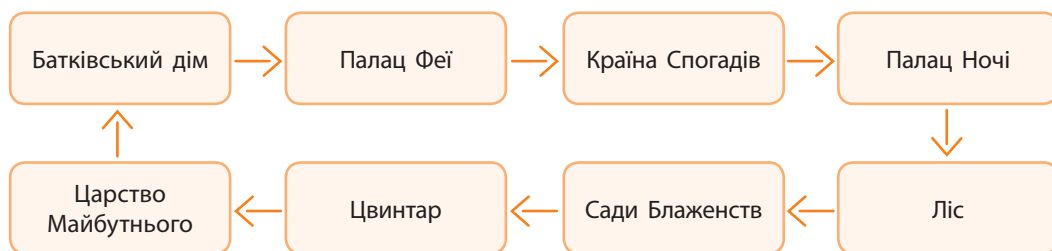
Алегорія — слово або зворот мови, ужиті не в прямому, а в переносному значенні. Алегорія допомагає розкрити поняття добра, зла, підступності, вдячності, надії тощо в конкретному художньому образі.

дивлячись на сусідній багатий дім. До них завітала Фея і запропонувала вирушити на пошуки Синього птаха для її хворої онучки, яка хоче бути щасливою (перша картина). Тільтіль і Мітіль погоджуються і з чарівним зеленим капелюшком Феї (який повертає зір людям, бо вони «осліпли і не бачать справжній світ навколо себе») та чарівним діамантом (який відкриває істинну сутність — «душу» людей, предметів, тварин, стихій) вирушають на пошуки. Їх супроводжують Собака, Кіт, Цукор, Хліб, Вода, Вогонь, а також Душа Світла.

Мовби оживають звичні людські уявлення, стаючи **символами-алегоріями**: добрий помічник бідних Хліб і обережний Цукор, вірний щирий Пес і підступна зрадлива Кішка, Світло, що поєднує в собі найкраще в житті.

Розвиток дії твору пов'язаний із мандрями різними Країнами.

ПОДОРОЖ ТІЛЬГІЛЯ І МІТІЛЬ

Підтекст — прихований, внутрішній зміст висловлювання.

У творі поступово розгортається мотив радості життя. Життя вічне, прекрасне, променисте, сповнене краси і щастя.

Зображуючи світ майбутнього, Метерлінк розкриває мотив усомогутності людини. Нові люди народяться і зроблять життя щасливішим.

Країна Спогадів — це країна тих, кого вже немає серед нас. Тут діти зустрічають своїх померлих Дідуся з Бабусею, братів і сестер. У спілкуванні з ними Тільтіль і Мітіль розмірковують про смисл і роль людської пам'яті. Зображенням подій у Країні Спогадів Метерлінк не прямо, а опосередковано — **у підтексті** — нагадує читачам і глядачам про моральний обов'язок пам'ятати про тих, хто пішов у вічність.

Наступна зустріч відбувається у палаці Ночі (четверта картина). Там мешкають сили зла, охороняє двері в цей палац потвора без очей — Мовчання. «Перешкодити людині розкрити ворота твоїх Таємниць не в твоїй владі», — заявляє Тільтіль Ночі. Перелякана Ніч відповідає: «За останні роки я перестала розуміти людину...

Невже вона з часом пізнає все? Вона і так заволоділа третиною моїх Таємниць». Хлопчик мужньо переборює страх, відчиняє двері і викриває всі таємниці Ночі. Найбільша з них — велика істина — мільйони синіх птахів.

У четвертій картині Метерлінк широко розгортає основний мотив твору — всемогутність людини. Він переконує у надзвичайних можливостях її розуму, здатності пізнати все, відкрити істинний смисл і стати щасливою. Щастя людини полягає у пізнанні таємниць природи та в боротьбі за істину.

Далі діти потрапляють до Лісу (п'ята картина), де зустрічаються з душами дерев і тварин. Мешканці світу природи теж не хочуть віддавати Синього птаха — «велику таємницю речей і щастя», вони опираються. Але діти знову перемагають, бо людина є володарем природи.

У шостій картині діти отримують наказ від Феї вирушити на цвинтар. Там (сьома картина), охоплені страхом, Тільгіль і Мітіль побачили, як із розкритих могил повільно виростають «цілі снопи квітів», встає зоря, почули, як прокидаються птахи й наповнюють простір гімном Сонцю і Життю. Ця символічна картина змушує замислитися над поняттями вічності.

Попереду юних мандрівників чекає небезпечна країна — Сади Блаженства. Про це їх попереджає Душа Світла (восьма картина). Блаженства підступніші й небезпечніші, ніж найбільші Нещастя.

У Садах Блаженств контрастно зображено примарні та справжні й вічні людські цінності. Останні є «у кожному домі, де живуть з відкритими очима». Пізнання їх — це пізнання самого себе. Щоб досягнути істину, потрібно мати силу волі побороти в собі слабкість, бути цілеспрямованим, не піддаватися спокусі блаженств, які можуть зашкодити пізнанню істини, зробити неможливим справжнє щастя.

Наступна знакова зустріч відбувається у Царстві Майбутнього (десята картина), де живуть ще не народжені діти, безліч майбутніх винахідників і поетів, тих, що виростять на Землі чудові плоди, принесуть людям невідоме світло, знищать несправедливість. Очам Тільгіля і Мітіля відкривається цей світ незвичайного, бо вони чисті душею, їм будувати майбутнє, їм передавати найкращий досвід прийдешнім поколінням.

Одинадцята картина «Прощання» не менш символічна, ніж попередні. Упродовж року Тільгіль і Мітіль зі своїми супутниками мандрували світом, однак так і не знайшли Синього птаха. Птах із Країни Спогадів почорнів, птах із Країни Майбутнього став червоним, птахи з Палацу Ночі померли, а в лісі спіймати птаха не вдалося... Можливо, він зовсім не існує або змінює колір, як тільки його саджають у клітку?

■ Борис Дехтерьов.
Ілюстрація до казки
«Синій птах». 1989 р.

Синій птах знайшовся в будинку Тільтіля і Мітіля. Це означає, що насправді щастя живе в кожному домі. Його не варто далеко шукати. Мандрі допомагають зрозуміти й оцінити свій дім.

З такими думками діти повертаються додому і, прокинувшись уранці, помічають, що все навколо змінилося, стало кращим. Насправді змінилися вони.

Сусідці, дуже схожій на Фею, Тільтіль подарував для хворої онуки свою сіру горличку, і птах став синім. Так хлопчик пізнав Блаженство Бути Добрим. Отже, і в злиденній хатині дроворуба живуть добрі

Блаженства, і найпрекрасніше з них — Блаженство Материнської Любові. «Із заплющеними очима цього не побачиш. Усі матері багаті, якщо люблять своїх дітей... Нема ні бідних матерів, ні некрасивих, ні старих. Їхня любов незмінно є найчарівнішою з усіх Радощів... Коли ж вони сумують, варто їм поцілувати дитину, варто дитині поцілувати їх — і всі сльози, що підступають до їхніх очей, перетворюються на зірки...» — зрозуміли діти.

Коли дівчинка одужала, Синій птах вирвався з її рук і полетів геть. Тільтіль обіцяє відшукати його й повернути. З цим проханням він звертається і до глядачів, прагнучи їх теж залучити до пошуків щастя. Така символічна кінцівка драми може означати, що найціннішими для людини є самі пошуки, сама подорож за Синім птахом, саме бажання знайти ідеал і стати щасливим.

Метерлінк символічно висловлює думку про те, що істину не можна пізнати раз і назавжди, її треба шукати і щоразу відкривати для себе. У цьому пошуку людина стає щасливою. Зупинитися (посадити птаха у клітку) означає для кожного відмовитися бути щасливим.

5.1.3 Символіка образів

Метерлінк широко використовує казкові образи, вони стають символічними виразниками авторської концепції. Образи хлопчика Тільтіля і дівчинки Мітіля символізують дитинство. Дитинство завжди було символом чистих надій, звернених у майбутнє. Ця думка підтверджується картиною у Царстві Майбутнього. За твором діти шукають Синього птаха, та насправді вони шукають смисл життя, шукають істину, яка допоможе стати щасливими. Їх супроводжують не лише ті, хто завжди перебуває поруч (Хліб, Цукор, Молоко, Вода і Вогонь, Кішка і Собака), а й Світло, яке витлумачує незрозумілі речі, застерігає, убезпечує, веде правильною дорогою незрячих.

Подорожуючи до Країни Спогадів, Палацу Ночі, Лісу, Саду Блаженств, на Цвинтар, у Царство Майбутнього, діти зустрічаються з алегоричними героями. Кожен із них наділений власним смислом, несе свою частину загальнолюдської моралі. Зустрічі з цими дійовими особами стають етапами морального виховання і зростання дітей.

Ніч і Час, Блаженства і Радощі, Привиди і Хвороби «вчать» Тільтіля і Мітіля, хто словесно, хто — своїм мовчазним прикладом, хто — ставлячи дітей у складні ситуації, з яких можна винести життєвий урок.

Дітям зустрічається найважливіший герой у вигляді бородатого старого з косою і пісковим годинником на ім'я Час, який символізує те, якими діти були і якими стануть. Значення Часу неоднозначне. Умовно він поєднує минуле, теперішнє і майбутнє. У символічному значенні час дії казки має ще один найважливіший вимір — це пора дитинства.

Подорожуючи в різних часових вимірах, діти відкривають найвищу істину — «мертвих немає», сонце й життя сильніші за смерть. Заперечення смерті як єдиного сенсу, єдиної мети і правди існування — підсумок цієї п'єси, оскільки після довгих пошуків діти знаходять Синього птаха у себе вдома.

Горлиця не вмирає, не змінює свого кольору, як це сталося з іншими синіми птахами, — але й вона вилітає з рук дітей. Символ Синього птаха багатозначний, він відкритий для численних тлумачень. Цей птах — образ польоту, висоти й недосяжності, але також і образ буденний, звичайний. Це — синій птах, його синява хоч і неземна, казкова, бездонна, а все-таки підказана блакиттю рідного неба, що височить над усіма людьми.

5.1.4 Жанр твору

П'єса «Синій птах» — це **філософська п'єса-казка**, яка в узагальнювальній формі містить нову систему поглядів драматурга на природу, людину і суспільство. Цей твір також відносять до жанру **драми-феєрії**.

Теорія літератури

Феєрія (від фр. фея, чарівниця) — театральна або циркова вистава з фантастично-казковим сюжетом, сценічними ефектами і трюками. Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. елементи феєричності проникають у літературу, зокрема драматургію. Виникає **драма-феєрія** (драма-казка).

У світовій літературі це відомий жанр. До нього належать, крім «Синього птаха» Моріса Метерлінка, твори «Затоплений дзвін» **Герхарта Гауптмана**, «Лісова пісня» **Лесі Українки**, «Над Дніпром» (весняна казка) **Олександра Олеся** тощо.

Метерлінк у основу твору поклав казкову подорож дітей, одягнув їх у казкові костюми і дав чарівні предмети. Також він активно використав фольклорний мотив пошуків цілющого зілля.

- Постер аніме-серіалу «Синій птах». Японія. 1980 р.

- Екранізація казки Метерлінка «Синій птах». США. 1918 р.

- Сцена з балету «Лісова пісня» Національної опери України

У сюжеті п'єси переплітаються між собою два пласти — **реальний і фантастичний**. *Реальне* життя в сім'ї дроворуба, обстановка в їхній бідній, але не вбогій хатині, час, коли відбувається дія — ніч напередодні Різдва. Різдвяний мотив — чекання дива і народження людини — так само набуває реального втілення. Діти після фантастичної подорожі уві сні прокинулися мудрими і щасливими, оскільки їхні душі оновилися.

На початку п'єси Тільтіль на запитання феї Берюліни, чому він не хоче розставатися зі своєю горлицею, відповідає: «Тому що вона — моя». Тепер, після довгих пошуків, випробувань, труднощів і поневірянь, що випали на його долю на цьому нелегкому шляху, він готовий відразу й безкорисливо її віддати. Милосердя і любов до ближнього — умова цього дива.

До *фантастичного* у творі належать предмети, речі, рослини, явища тощо, які оживають, — Хліб, Молоко, Вода, Кішка, Пес, Світло.

Україна і світ

Окремі драми Моріса Метерлінка ще за його життя українською перекладали Леся Українка, Євген Тимченко, Марія Грінченко, Наталя Кобринська, Максим Антонюк, Павло Долина та інші. Переклади цих творів вплинули на українську літературу кінця ХІХ — початку ХХ ст. Пізніше «Синього птаха» перекладали Максим Рильський і Надія Гордієнко-Андріанова. У наш час твір перекладали Степан Грицюк (1997) та Дмитро Чистяк (2007).

ВИСОКА ПОЛИЧКА

«Синій птах» Моріса Метерлінка і «Лісова пісня» Лесі Українки

Творчістю бельгійського драматурга цікавилися Іван Франко, Ольга Кобилянська, Василь Стефаник, Михайло Коцюбинський, Олександр Олесь, Микола Вороний, Максим Рильський та багато інших українських митців.

Захоплювалася творами Метерлінка і Леся Українка, яка деякі з них перекладала українською.

Жанр феєрії відкрив перед українською поетесою чимало перспектив для вираження особливого духовного світу та втілення в життя власної концепції, яка спирається на національні міфічні образи. Якщо у Моріса Метерлінка люди пізнають інший світ, то Леся Українка йде від супротивного, її героїня з іншого світу намагається зрозуміти людське життя.

Бельгійський драматург і українська поетеса вибрали для своїх п'єс жанр драми-феєрії, який дав можливість широко використати фольклорні образи-символи, перетворення, порівняти два світи, перекласти мову символів на загальнолюдську, передати своє бачення та відчуття світу. Неможливо не помітити подібність ремарок у Метерлінка і в Лесі Українки. Вони створюють в уяві читачів картину, настрої, враження. Використання фразеологізмів робить обох драматургів близькими до усної народної творчості.

Цікавим є образ щастя в обох творах. У «Синьому птасі» дітям відкривається щастя бачити й розуміти Велику Материнську Любов, відчувати Блаженство Батьківського Дому та Великі Радощі. Діти почуваються щасливими від того, що допомагають іншим, вони сповнені Любов'ю і Радістю, передчуттям щастя в майбутньому.

У «Лісовій пісні» добре, гарне, світле, омріяне щастя втілюється у фольклорному образі Мавки. Вона виборює своє місце серед людей, утверджує красу в житті. Навіть коли її ображають, навіть коли Мавка, переможена на якусь мить, іде в царство Марища, вона прекрасна. Адже і там, виснажена зрадою коханого, дівчина не кориться лихові. Мавка живе для людей, і в цьому її краса. Вона пробачає Лукашеві зраду, втрачене щастя, і юнак відходить у вічність зі щасливою усмішкою на обличчі. Образ Мавки — символ ідеальної, гармонійної людини, яка узгоджує свої потреби із законами природи, пізнає світ через своє «я», живе любов'ю й здатна на самопожертву в її ім'я, вона має «в серці те, що не вмирає».

Література і культура

За твором Моріса Метерлінка «Синій птах» було знято однойменний німий фільм, три художні фільми, два мультфільми й аніме. П'єсу неодноразово ставили на сценах театрів у різних країнах світу, вона й досі не втрачає популярності.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Поміркуйте, чи можна п'єсу-казку «Синій птах» назвати ліричною феєрією про вищі цінності людського буття.
2. Розкрийте символічний сенс сюжету пошуків Синього птаха та символістські картини світу у творі.
3. Обґрунтуйте, чому образи Тільтіля та Мітіля вважають символом людства, що робить перші кроки в осягненні сенсу й гармонії буття.
4. Розкрийте багатозначність образу Синього птаха.
5. Проаналізуйте останню картину п'єси. Поясніть, у чому причина непорозуміння між Тільтілем і Мітілем та їхніми батьками.
6. Поміркуйте, чому дітям усе здається кращим у їхньому домі, ніж раніше.

7. Розгляньте, як змінився птах Тільтіля. Чим це можна пояснити? Проаналізуйте, чому горлиця тікає.
8. Розкрийте композиційну роль звернення Тільтіля до глядачів наприкінці твору.
9. Зверніть увагу на структуру п'єси та перелік дійових осіб. Чи помітили ви щось незвичайне з погляду традиційної драми?
10. Дайте визначення *феєрії*. Поміркуйте, що спонукало автора до неї звернутися.
11. Проаналізуйте засоби створення ефекту магічності в тексті п'єси. Зверніть увагу на вибір героїв, костюми, декорації, світло, звукові ефекти, кольорову гаму вистави, інші прийоми організації видовища.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся в пари і подискутуйте, яким чином у Метерлінка співвідносяться смисл твору і видовище. Що з них важливіше? Обґрунтуйте вашу позицію.

2. Об'єднайтеся у групи і дослідіть роль ремарок у драмах-феєріях «Синій птах» Моріса Метерлінка і «Лісова пісня» Лесі Українки. За результатами дослідження укладіть порівняльну таблицю і презентуйте її в класі.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Використовуючи інтернет-ресурси, доберіть оформлення для входу в Сади Блаженств, урахувавши авторські ремарки до восьмої картини. Візьміть участь у конкурсі на кращого декоратора.

2. Перегляньте одну з екранізацій «Синього птаха». Складіть на неї відгук і розмістіть його в соціальних мережах.

ЗАВАНТАЖТЕ ІНФОРМАЦІЮ

Моріс Метерлінк — один з основоположників «нової драми», теоретик і практик символістської драми, творець «статичного театру» або «театру мовчання», у якому увага зосереджується не на зображенні подій та зовнішній інтризі, а на інтризі внутрішній.

«Синій птах» Моріса Метерлінка — символістська драма-феєрія, герої якої подорожують у пошуках птаха щастя і потрапляють до чарівних країн. У подорожі діти набувають досвіду, пізнають світ, змінюються і стають щасливими. 📱

Ключові слова:

«нова драма», зовнішня дія, внутрішня дія, символ, підтекст, драма-феєрія.

ВАШІ ПІДСУМКИ

1. Моріс Метерлінк — теоретик і практик «нової драми».
а) так б) ні

2. Метерлінк розробив концепцію символістського театру.
а) так б) ні

3. «Нова драма» зосереджується на зовнішній дії.
а) так б) ні

4. Виберіть одну правильну відповідь.

Метерлінк — письменник:

- а) англійський
- б) французький
- в) бельгійський

5. Виберіть одну правильну відповідь.

Всесвітню славу Метерлінку приніс твір:

- а) «Сліпі»
- б) «Пелеас і Мелісанда»
- в) «Синій птах»

6. Виберіть одну правильну відповідь.

Жанр п'єси-казки Метерлінка «Синій птах» —

- а) драма-дискусія
- б) драма-феєрія
- в) лірична драма

7. Установіть відповідність між терміном та визначенням:

1) «театр мовчання»	а) відкрите зіткнення дійових осіб
2) зовнішня дія	б) духовні протиріччя героїв
3) внутрішня дія	в) «нечутний» діалог героїв
	г) зіткнення героїв з дійсністю

8. Установіть відповідність між героєм та його походженням:

1) фея	а) міфологічне
2) Тільгіль	б) реалістичне
3) Царство померлих	в) казкове
	г) баладне

9. Установіть відповідність між образом та його символічним значенням:

1) дитинство	а) символ майбутнього
2) Синій птах	б) символ людства
3) діти	в) символ щастя
	г) символ часу

10. Поясніть, який художній прийом використовує Метерлінк у п'єсі «Синій птах» та що він символізує. Обґрунтуйте свою думку.

11. Метерлінк стверджує, що людина не вирішує свою долю, але має високе призначення в житті: вона мусить залишити після себе слід на землі. Доведіть цю думку прикладами з тексту.

12. У чому секрет популярності п'єси Метерлінка «Синій птах»?

Розділ 6

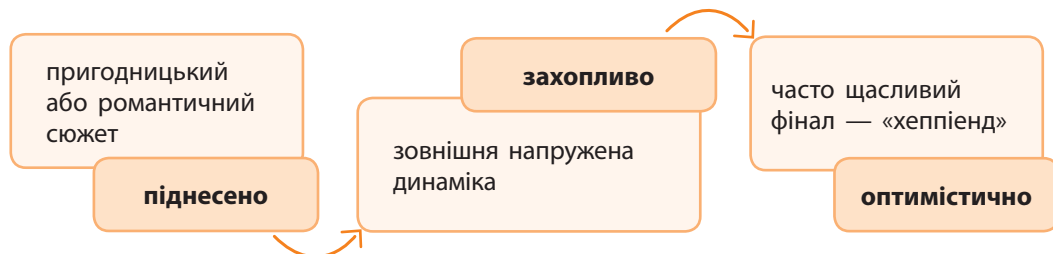
Сучасна література в юнацькому читанні

Сучасна література

Сучасна доба — епоха незаних в історії людства відкриттів і парадоксів, трагедій і катастроф, доба класичного мистецтва і масової культури. У цей час відбувається справжня революція в мистецькому мисленні й свідомості. Народжується нове розуміння мистецтва і його співвідношення з буттям людини. Сучасні письменники — і сміливі новатори, і ревнителі традицій.

У сучасному світі домінують *засоби масової інформації* та *інформаційні технології*. Вони онаймлюють усіх зацікавлених із магістральними світовими тенденціями, новинами в культурі й політиці, здобутками в науці й техніці, відкривають доступ до здобутків світового мистецтва. Та життя поставило нові проблеми: загрозу інформаційної безпеки, насування екологічної катастрофи, поширення «масової» культури.

ОЗНАКИ МАСОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Теорія літератури

Масова література — розважальна й дидактична белетристика, яка друкується великими накладками і є складовою «індустрії культури». Використовуючи стереотипи масової свідомості й популістську стратегію завоювання публіки, такі твори передбачають також спрощене, комфортне читання.

ЖАНРИ МАСОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

бульварний роман

кримінальний роман (бойовик)

любовний роман

комікс

детектив

фентезі

трилер

Худобність — це мистецька якість твору, яка полягає в гармонійному поєднанні важливого змісту і відповідної йому досконалої форми. Лише той твір, у якому існує повна відповідність поміж усіма його складниками, гармонія, організована ідейно-естетичним змістом, можна назвати високохудожнім.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Буккросинг (від англ. book-crossing — книгообіг) — безкоштовний обмін книгами чи, за словами буккросерів, «звільнення» книжок. Тобто буккросер, прочитавши книгу, залишає її в громадському місці (парку, кафе, транспорті), щоб хтось інший міг її прочитати. Ідея буккросингу належить спеціалісту з Інтернет-технологій Рону Хорнбекеру. У травні 2002 року він залишив 20 книжок із пояснювальними написами в холі свого готелю. Через півроку на його сайті було близько 300 активних користувачів, які «відпустили» книги та приводили нових учасників.

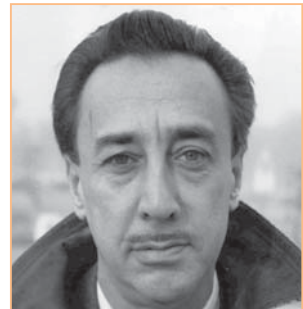
Найбільш відомий буккросерський сайт України — **«Буккросинг. Україна»**. Для того, щоб стати учасником цього руху, потрібно зареєструватися на сайті, зареєструвати книжки, які маєте намір «відпустити». Зареєстрована книжка отримує свій універсальний код. Потім її залишають у зазначеному місці. Людина, яка знайшла таку книжку, ввівши її код, потрапляє в журнал книжки. 📖

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

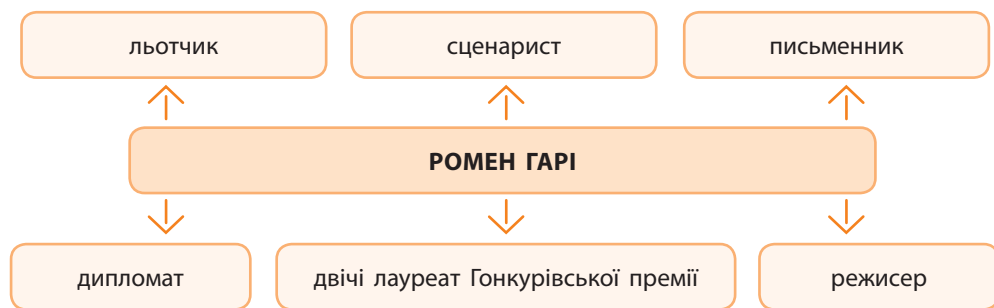
1. Дайте загальну характеристику сучасної літератури.
2. Поясніть, яке мистецтво називають масовим. Наведіть приклади.
3. Визначте найбільш популярну, на вашу думку, літературу сучасності.
4. Пригадайте, який жанр масової літератури вам відомий. Чим він вам подобається?
5. Сформулюйте, якою ви хотіли б бачити сучасну літературу для себе та своїх однолітків.
6. Перегляньте флешмоб «Книга». Поділіться міркуваннями, які у вас виникли.

Ромен Гарі. «Повітряні змії»

Французький письменник і дипломат, військовий льотчик і герой Опору, друг Шарля де Голля, **Ромен Гарі** був людиною-легендою, одним із найблисучіших і найзагадкових авторів ХХ століття. Як письменник Гарі отримав усі можливі відзнаки і здобув любов читачів. Його романи були двічі відзначені найвищою літературною нагородою Франції — Гонкурівською премією.

■ Ромен Гарі

6.1.1 Ромен Гарі (1914–1980)

Ромен Гарі (справжнє ім'я *Роман Лейбович Кацев*) — французький письменник єврейського походження. Його псевдонім складається із трансформованого у французьке справжнього імені *Ромен* та дієслова наказового способу «*гарі*». За однією з версій він народився в Росії, за іншою — в Литві. Батьком Гарі нібито був знаменитий актор російського німого кіно, відомий підкорювач дамських сердець Іван Мозжухін. Мати Гарі, Ніна Борисовська, була акторкою московського Французького театру.

У 1921 році Гарі з матір'ю переїхав до Польщі, потім — до Ніцци. Роман закінчив колегіум і став військовим льотчиком. Коли Франція капітулювала, 26-річний Гарі опинився в лавах руху «Бойова Франція», яке очолював Шарль де Голль. За бойові заслуги він отримав орден Почесного легіону і звання майора ВПС — небувале для емігранта. Свій перший роман «Європейське виховання» (1945) він написав у перервах між боями.

Шарль де Голль — французький політичний, військовий і державний діяч, генерал, засновник і перший президент (1959–1969) П'ятої республіки. Очолював рух Опору у часи Другої світової війни. Французи досі ним захоплюються і називають людиною з великим розумом і серцем.

Важкою трагедією в житті Гарі стала смерть матері. Усю війну він отримував від неї листи, вірив, що вона жива. А по поверненні з'ясував, що вона давно померла, а листи написала заздалегідь і попросила сусідку їх відсилати, аби син не хвилювався. Історію своїх взаємин із матір'ю Гарі описав в одній з кращих своїх книжок — «Обіцяння на світанку» (1960), яка стала гімном синівській любові письменника.

Прес-аташе — співробітник дипломатичного представництва, який відповідає за пресу та інформацію.

Гарі зробив прекрасну дипломатичну кар'єру. Він працював послом Франції на Балканах, у Туреччині, Північній Америці, Мексиці та США, був прес-аташе у представництві Франції в Організації Об'єднаних Націй, що в Нью-Йорку, і жив у Голлівуді. Ромен Гарі був природженим дипломатом — розумний, дотепний, майстер перемовин і дискусій. Ці риси зробили його популярним серед журналістів і колег.

Працюючи у Болівії, Ромен Гарі дізнався про присудження йому Гонкурівської премії за роман **«Коріння небес»** (1956). Тепер до письменника прийшло справжнє визнання! Гарі був щасливий і уславлений, його переслідували журналісти, він роздавав інтерв'ю, газети рясніли схвальними рецензіями, публіка із захопленням читала його роман. Навіть виникла ідея екранізувати книжку.

У середині 70-х років Ромен Гарі почав втрачати увагу французьких критиків, «модні» журнали писали, ніби він утратив письменницький хист. Спочатку Гарі не реагував, а потім вирішив довести свій талант. Він написав книжку **«Голубчику»** (1974) і в останній момент вирішив випустити її під новим псевдонімом — *Еміль Ажар*. Це був черговий тріумф Гарі, але письменник зберігав таємницю, бо завжди любив розіграші й містифікації. Надалі романіст продовжував писати під двома псевдонімами.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Під псевдонімом «Ажар» письменник випустив новий роман **«Життя попереду»** (1975), у якому хлопчик Мохамед (Момо) розповідає про своє дитинство в передмісті Парижа, де мешкають переважно «не французи»: араби, кольорові та євреї. Це смішна, зворушлива і трагічна історія маленького арабського хлопчика і старої єврейки, яка його виростила. Твір висунули на Гонкурівську премію, яку присудили одногосно. Подроблиці містифікації розкрилися лише після смерті Гарі, коли знайшли його есе «Життя і смерть Еміля Ажара» (1981).

За життя письменник написав понад тридцять романів, більшість із яких популярні й сьогодні.

Україна і світ

Українською мовою романи Ромена Гарі «Обіцяння на світанку» та «Життя попереду» переклала Марина Марченко. Її переклади стали лауреатами премії імені Григорія Сковороди (рубрика — художня література) у 2009 та 2011 роках, яку присуджує Посольство Франції в Україні. Роман «Коріння небес» у 2012 році переклав українською Леонід Кононович.

6.1.2 «Повітряні змії»

«Повітряні змії» — останній роман Ромена Гарі, написаний у 1980 році. Він присвячений темі Другої світової війни, окупації, французькому Опору й підносить справжнє кохання хлопчика Людо до польської аристократки Ліли. Події у творі розпочинаються за десять років до Другої світової війни і закінчуються у повоєнний час.

Задум автора розкривається в назві твору — розповісти про співвідношення мрії з дійсністю. Герої твору живуть одночасно в реальному світі та у світі мрій, прагнуть подвигів і слави, але можуть зламатися або впасти у бруд, як повітряні змії.

Читач не спостерігає за подіями твору, а сприймає їх через спогади головного героя.

Колабораціонізм — співробітництво населення з окупаційною владою та армією ворожої держави в часи Другої світової війни.

Алюзія — художньо-стилістичний прийом, натяк, відсилання до певного літературного твору, сюжету чи образу, а також історичної події з розрахунку на ерудицію читача, покликаного розгадати закодований зміст.

У 1930 році Людо було 10 років. Після смерті батьків він мешкав у свого дядька Амбуаза Флері в Нормандії. Той був сільським листоношею і відомим майстром із виготовлення повітряних зміїв. Для хлопчика ці кольорові повітряні кораблі, що піднімалися високо в небо, були символом свободи і здатності побороти будь-які перепони.

Людо покохав на все життя прекрасну Лілу і всіляко намагався привернути її увагу. Він улаштувався на службу секретарем і помічником до батька Ліли Стаса Броницького та кілька місяців жив із Броницькими у Польщі, а перед війною повернувся до Франції. У роки війни він брав активну участь в Опорі і знайшов Лілу, яка з родиною теж повернулася з Польщі.

Перед очима молодого героя проходять різні картини життя воєнних та повоєнних часів. Він співпрацює з тими, хто підтримує Опір (Жулі Еспіноза), намагається зрозуміти тих, хто продовжує жити мирним життям і не помічає війни (дядько Марселен Дюпра), захоплюється протестувальниками (Амбуаз Флері), підносить благородних (Ханс фон Шведе) і переступає зневагу до колабораціоністів (Ліла). Йому вдалося не зрадити своє кохання й одружитися з Лілою.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

Роман «Повітряні змії» з'явився тоді, коли у світовій літературі розвивалася традиція широко використовувати *алюзію*.

У сюжетних лініях роману проглядають уже відомі в історії та літературі розповіді. Наприклад, кохання Людо і Ліли нагадує кохання Наполеона і Марії Валевської чи Шопена і Жорж Санд. Не випадково ж Ліла читає твори Жорж Санд, а молодий музикант Бруно закохується в неї.

Культурно-історичні зв'язки Франції, Польщі, Німеччини представлені в образі німецького офіцера Ганса фон Шведе, родича Броницьких, який прагнув чинити благородно, як лицар і герой німецьких романтиків (дуель з Людо, замах на Гітлера), та після невдачі вкоротив собі віку. Ганс кохав без взаємності свою кузину-полячку, і це зближує його образ із великим Гейне. У «Книзі пісень» німецького поета провідною була тема нерозділеного кохання, і саме з цією книгою знаходять тіло Ганса після самогубства.

Важливу роль відіграє у творі образ Амбуаза Флері, схожого на Дон Кіхота. Амбуаза теж вважали божевільним, його захоплення

повітряними зміями подібне до поєдинків іспанського лицаря з вітряками, і до кінця життя він залишається вірним своїм переконанням. Повітряні змії Амбруаза Флері мають свої назви, наприклад, «Монтень», «Дідро», тому подібні до книжок і картин. Так майстер прагне зберігати історичну пам'ять, яка допомагає боротися і залишатися людиною. У часи війни гуманіст і патріот Флері запускає зміїв на знак протесту та як символ віри й надії. Не менш цікавий образ Марселена Дюпра. Він прагне, аби його ресторан залишався острівцем миру і спокою, тому завжди доглядає його, як Маленький принц із казки Сент-Екзюпері доглядає свою планету.

Гарі вважає справжніми патріотами тих, хто у боротьбі дотримується принципів гуманізму. Про це свідчать ряд епізодів роману. Один — коли французи видають німцям Ганса, який був союзником у їхній боротьбі з нацизмом. Інший — коли публічно карають Лілу за колабораціонізм, хоча вона й підмовляла загарбників та була патріоткою. Подібна двоплановість була вже розроблена у творах Гофмана.

Література і культура

На роман Ромена Гарі «Повітряні змії» відразу відгукнулися в різних країнах. В Ізраїлі вистава за цим твором здобула велику популярність.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, чим вам запам'ятався Ромен Гарі.
2. Обґрунтуйте, чим твори автора захоплюють читачів.
3. Схарактеризуйте образ Другої світової війни у творах митця.
4. Поміркуйте, у чому виявляється гуманізм героїв роману «Повітряні змії».
5. Розкрийте характер героя роману «Повітряні змії», який найбільше вас вразив. Поясніть свій вибір.
6. Сформулюйте, які літературні алюзії ви помітили у творі.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

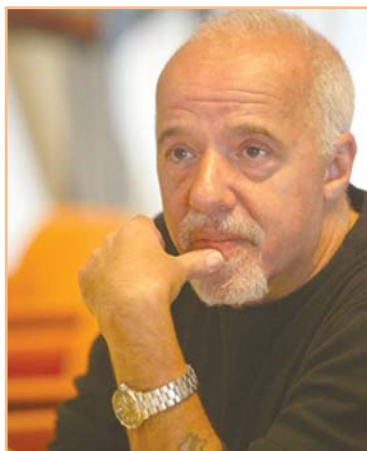
1. Об'єднайтеся в пари і підготуйте питання для дебатів на тему «Гуманізм ХХІ ст.»
2. Об'єднайтеся у групи і розробіть проект обкладинки для українськомовного видання роману «Повітряні змії». Презентуйте його в класі.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Дослідіть відгуки українських читачів про романи Ромена Гарі. Поділіться своїми висновками з однокласниками (однокласницями).
2. Напишіть есе за романом Ромена Гарі «Повітряні змії» і розмістіть його в соціальних мережах.
3. Розробіть мотиватор для активізації читання творів Ромена Гарі вашими ровесниками (див. с. 159).

Паоло Коельо. «Алхімік»

■ Паоло Коельо

Алхімія — донауковий напрям у хімії, що виник у Єгипті у III — I ст. до н. е., головною метою якого було здобуття філософського каменя для перетворення неблагородних металів на золото й срібло та еліксиру довголіття.

Творчість **Паоло Коельо** оцінюють по-різному. Його називають то алхіміком слова, то майстром масової літератури. Незаперечно одне — він є найавторитетнішим письменником нового століття, твори якого посідають перші місця у списках бестселерів. З 1988 року, з часу виходу знаменитого «Алхіміка», романи Паоло Коельо перекладені на п'ятдесят мов. На сьогодні вже продано понад тридцять п'ять мільйонів книжок у ста сорока країнах світу.

Коельо пише для тих, хто прагне зрозуміти світ і визначити власне місце в ньому, шукає свого шляху в житті.

6.2.1 Паоло Коельо (нар. 1947 р.)

Паоло Коельо народився в Ріо-де-Жанейро в 1947 році, у родині інженера. Він отримав освіту в єзуїтській школі і всі роки навчання мріяв стати письменником. Батьки всіляко намагалися відмовити сина від цієї ідеї. Для спокійного життя в Бразилії в 60-ті роки XX ст., за часів військової диктатури, потрібна була «справжня» професія — юриста чи інженера, мистецтво ж було заборонене, а слово «художник» було синонімом до слова «ледар». Із часом він поступився своєю мрією і вступив на юридичний факультет університету в Ріо-де-Жанейро.

Однак навчання Паоло тривало недовго, він кинув університет. Батьки не знали, що робити з сином, який відмовлявся жити за загальноприйнятими правилами. Але з часом змирилися і більше не втручалися у його життя. Поневіряння цих років письменник зобразив у творі «**Вероніка вирішує померти**» (1998), майстерно відтворюючи почуття головної героїні.

Майбутній письменник з головою поринув у літературу. Ще у школі він зачитувався творами Ібсена і Вайльда, а тепер читав усе, що трапляло під руку. Особливо захоплювався окултною літературою. Також Коельо видавав підпільний журнал «2001», у якому обговорювалися проблеми духовності, пристав до руху хіпі, писав тексти пісень для рок-гуртів, що зробило його багатим і знаменитим.

Молодий чоловік продовжував шукати себе: працював журналістом у газеті, театральним режисером і драматургом. Але з часом вирішив, що найважливішою для нього є письменницька професія, і вже більше ніколи від неї не відмовлявся.

Перша книга Паоло Коельо «Паломництво» (інша назва «Щоденник мага»), видана у 1987 році, не привернула особливої уваги до автора. Наступна книга «Алхімік» стала всесвітньо відомою.

З того часу автор весь час подорожує світом і один за одним видає романи «Біля ріки Ріо-П'єдра сіла я й заплакала» (1994), «П'ята гора» (1996), «Книга Воїна Світла» (1997), «Любовні листи пророка» (1997), «Чорт і панна Прим» (2000), «Батьки, сини й діди» (2001), «Заїр» (2005), «Відьма з Портобелло» (2006), «Переможець завжди самотній» (2009), «Пророк» (2010), «Алеф» (2011), «Рукопис, знайдений в Аккрі» (2012), «Адюльтер» (2014), «Шпигунка» (2016) тощо.

Незважаючи на визнання з боку мільйонів прихильників, критики не завжди прихильні до нього. Але це ніколи не зупиняло письменника. Він продовжує писати і підкорювати читачів.

Література і культура

Паоло Коельо активно дає інтерв'ю, пише статті для газет і журналів, веде різні розділи в міжнародних виданнях Італії, Іспанії, Греції, Німеччини, Естонії, Польщі, Еквадору, Венесуели, Колумбії та багатьох інших.

Разом із дружиною вони заснували Інститут Паоло Коельо, який підтримує у Бразилії дітей, літніх людей і людей із психічними розладами та фінансується виключно з гонорарів письменника.

Військова диктатура — форма правління, коли влада формується представниками збройних сил. Військова диктатура у Бразилії у 1964–1985 рр. планувала розпочати програму розробки власної ядерної зброї.

Окултизм — містичне вчення, що визнає існування надприродних сил і можливість спілкування з ними за допомогою ритуалів та магії. **Xіпі** — міжнародний молодіжний рух, що виник у 1965 році у Сан-Франциско в контексті лібералізації й демократизації суспільства, один із найяскравіших проявів контркультури, мав пацифістське забарвлення, справив значний вплив на мистецтво, особливо на рок-музику. Був одним із символів епохи. Його учасники називали себе «поколінням квітів», «дітьми квітів», «Love Generation».

Загальний тираж книжок Паоло Коельо різними мовами перевищує 300 мільйонів примірників.

Притча — твір із повчанням в алегоричній формі. Притча є одним із засобів вираження морально-філософських суджень автора і часто використовується з метою прямої настанови читача в питаннях людської й суспільної поведінки.

6.2.2 «Алхімік»

«Алхімік» (1988) дотепер залишається книжкою, яка найуспішніше продавалася в Бразилії. За це її згадують у Книзі рекордів Гіннеса.

У вересні 1993 року «Алхімік» очолив список бестселерів Австралії. Так почалося сходження за списком бестселерів у Франції, США, Німеччині тощо.

Паоло Коельо називає свої твори романами. Критики визначають жанр «Алхіміка» як **філософську казку** або **роман-притчу**.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

У творі розповідається про мандри молодого пастуха Сантьяго з Андалусії до Єгипту. Він, як біблійний блудний син, подорожує світом і з'ясовує, що обіцяний йому скарб лежить на тому місці, звідки й почалися мандри. За час подорожі герой набув життєвого досвіду, потрапив у небезпеку, знайшов справжнє Кохання, пізнав Всесвітню Мову, багато зрозумів про самого себе та світ у цілому, тобто став Алхіміком, і, нарешті, отримав гроші.

У подорожі Сантьяго зустрів багато важливих для себе людей. Наприклад, вродливу арабську жінку Фатіму, яка пояснила, як важливо дослухатися до свого серця. Або самотнього алхіміка, який розповів про власний шлях пошуку скарбів. Або царя Мелхіседека, який розкрив, як важливо для людини слідувати своїй долі.

Символічність твору

Зрозуміти символіку твору дуже легко, бо вона розкриває сутність Всесвітньої істини, про яку «забуло» людство. У творі ця істина приходить до героя уві сні. Через сон Бог посилає людині знаки, розгадавши які, вона зрозуміє Істину, віднайде свій шлях у житті та виконає важливу місію: навчиться Алхімії Життя, тобто життя в гармонії зі світом. Допомогти їй зможе Еліксир Життя — знання про Світ та Філософський Камінь — досвід, історія людства.

Образ Сантьяго

Образ головного героя Сантьяго зібраний з різних персонажів. Ім'я та характер у нього від старого рибалки Гемінгвея («Старий і море»). Він навчався в семінарії, як Жульєн Сорель Стендаля («Червоне і чорне»), подорожував із трьома старовинними золотими, як Крихітка Цахес Гофмана з трьома золотими волосинами. Мандри та пригоди Сантьяго асоціюються і з «Одіссеєю» Гомера. Як герой давньогрецької поеми, він проходить своє магічне коло, упорядковує власне життя, знаходить скарби саме там, звідки розпочалася його подорож. Про те, що основу повісті про мандри взято зі збірки «Тисяча й одна ніч», Коельо сам нагадав у книзі «Заір».

Творча майстерність Паоло Коельо

Коельо ніби ігнорує все те, що було написано до нього. У його творах немає ні розлогих, зі смаком «зроблених» описів, ні складних зав'язок і розв'язок. Коельо пропонує свій набір прописних істин. Незважаючи на екзотичність, його сюжети в основі традиційні.

ХУДОЖНІСТЬ РОМАНУ ПАОЛО КОЕЛЬО «АЛХІМІК»

Запозиченість сюжету
й персонажів

Лаконічність

Притчовий характер

Автобіографізм

Синтез жанрів

Філософічність

Приєднання культурних
істин різних
народів і культур

Україна і світ

У вересні 2004 року Паоло Коельо став почесним гостем XI Форуму видавців у Львові. Для українських читачів письменник підписав сто своїх книжок.

Українською мовою романи Паоло Коельо перекладали Віктор Морозов, Василь Триліс, Віктор Шовкун, Ірина Палій.

? ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, що ви дізналися про Паоло Коельо.
2. Поясніть смисл основних понять роману «Алхімік».
3. Подискутуйте про «сенс існування» людини з однокласниками.
4. Простежте, які традиції світової літератури використовує письменник у своєму творі.
5. Доведіть, що жанр «Алхіміка» — роман-притча.
6. Напишіть твір-мініатюру на тему «Скарби людського життя».

🗨️ ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся у групи і дослідіть роботи ілюстраторів творів Паоло Коельо (до речі, автору найбільше сподобалися ілюстрації українця Владислава Єрка). Складіть свою думку і поділіться нею з однокласниками.

2. Об'єднайтеся в пари і проаналізуйте, чи можна вважати Коельо представником масової літератури. Складіть про це твітер-повідомлення і розмістіть у соціальних мережах (див. с. 43).

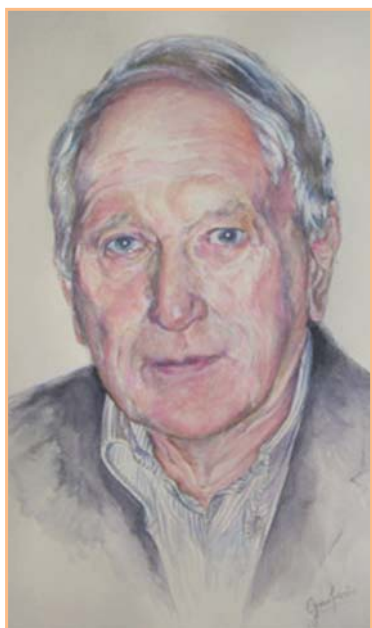

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

- Дослідіть, наскільки твори Паоло Коельо популярні серед сучасних українських читачів різного віку. Поділіться своїми спостереженнями на сайті вашого навчального закладу.

Тумас Транстремер. Лірика

■ Джорджетта Онофрі. Тумас Транстремер. XX ст.

Тумас Транстремер — лауреат мало не всіх найпрестижніших шведських і європейських премій. Шведи називають його національним генієм. Його творчість високо оцінюють у всьому світі за майстерну презентацію національного шведського світосприйняття в інтернаціональному контексті.

6.3.1 Тумас Транстремер (1931–2015)

Тумас Йобста Транстремер народився 15 квітня 1931 року в Стокгольмі. Його мати була шкільною вчителькою і виховувала хлопчика одна після розлучення з його батьком. Тумас закінчив Південну латинську школу в Стокгольмі, потім здобув фах психолога у Стокгольмському університеті, де, крім основних, слухав курси з історії, релігії та літератури. У 1954 році Транстремер видав першу збірку своїх творів під назвою «Сімнадцять віршів». Дебют був напрочуд вдалим, збірка принесла поетові славу. Ці поезії досі регулярно перевидаються.

Увагу читачів і критиків у творах Транстремера привернули висока ерудиція автора, його поетичні образи, людяність і чуйність. Він пояснював це тим, що зростав у роки Другої світової війни і отримав надзвичайно серйозний досвід.

Тумас Транстремер був не лише талановитим поетом. Він ще професійно грав на фортепіано. У його сприйнятті поезія і музика тісно пов'язані. Слухання і виконання музичних творів розвивало, як він вважав, почуття музичної форми, яке потім переходило у вірші.

До останнього дня свого життя Транстремер брав участь у літературних семінарах, приймав величезну кількість гостей у своєму будинку, давав поради молодим поетам.

Життя Тумаса Транстремера обірвалося у 2015 році у Стокгольмі, де він прожив останні роки.

У Тумаса в дитинстві була мрія стати дослідником, а улюбленими героями стали відомі мандрівники Лівінгстон і Стенлі. В уяві він завжди вирушав до Африки чи інших частин світу.

Коли війна закінчилася і з'явилася можливість вільно подорожувати, Транстремер вирішив подивитися світ. Він побував у Ісландії, згодом у Туреччині, Греції, на Близькому Сході та ще в багатьох країнах.

6.3.2 Творча майстерність Тумаса Транстремера

Талант Тумаса Транстремера виявився вже в першій збірці творів «Сімнадцять віршів». Молодий шведський поет не лише вмів використовувати образи й мотиви сучасної літератури, а й знайшов нові та незвичні способи поетичного висловлювання.

ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

У 70-х роках ХХ ст. деякі поети закидали Транстремеру нехтування сучасністю, оскільки він не писав відкрито про соціальні та політичні проблеми у своїх віршах і прозі. Водночас його роботи не лише продовжують поетичні традиції ХХ ст., а й розвивають їх. Ясні та ніби прості замальовки повсякденного життя і навколишньої природи втілюють містичну здатність поета бачити суть універсальних аспектів людського розуму.

Тематика творів Транстремера різноманітна. Найпопулярнішими вважаються вірші про сни, мандри та смерть, у яких автор розмірковує над смислом існування, висвітлює духовність та віру.

ЖАНРИ ЛІРИКИ ТУМАСА ТРАНСТРЕМЕРА

верлібр

ритмовані вірші

хайку

вірш у прозі

Транстремер писав переважно вільним віршем, але майстерно володів твердими, так званими античними розмірами, наприклад, сапфічною чи алкеєвою строфою.

Вірші в прозі — стара європейська традиція, особливо поширена у Франції. Коли в кінці 40-х років ХХ ст. Транстремер почав писати, то прочитав книжку, яка справила на нього великий вплив — «Дев'ятнадцять сучасних французьких поетів». Там було багато віршів у прозі. Цей жанр виявився природним для поета, і вірші у прозі він також уміщував до своїх збірок.

Після інсульту Транстремеру було вже важко писати, але він не залишив улюблену справу і створював короткі вірші, на зразок хайку. Вони ґрунтувалися на ідеях, цитатах чи нотатках, колись записаних у щоденниках.

Велику увагу у своїх творах поет приділяв метафорам. Вони теж прості і конкретні, іноді здається, що недоречні. Але вони впливають із ірраціональних законів роботи мозку, тим самим формуючи сенс. Так поету вдавалося висловити цілий всесвіт думок у кількох прозорих словах.

ДІАЛОГ ІЗ ТЕКСТОМ

Спогади бачать мене

Червневий ранок, коли зарано
прокидатись, але запізно, щоб знову заснути.

Я мушу вийти надвір у зелень, яка заповнена
спогадами, і вони проводжають мене поглядами.

Їх не видно, вони повністю зливаються
із фоном, бездоганні хамелеони.

Вони так близько, що я чую їхнє дихання,
хоча й пташині співи оглушують.

Переклад Юлії-Ванди Мусаковської

Шторм

Зненацька мандрівник зустрічає
старий великий дуб, який — мов скам'янілий лось,
із кроною завширшки з милю, перед чорно-зеленою
фортецею вересневого моря.

Північний шторм. Це в той час, коли зріють
грона горобини. Пробудженому в п'ятні
чується, як сузір'я б'ють копитами у своїх стійлах
високо над деревами.

Переклад Юлії-Ванди Мусаковської

Україна і світ

В Україні твори Тумаса Транстремера перекладали Ванда-Юлія Мусаковська, Лев Грицюк та Денис Суворов. Яскрава презентація деяких із них відбулася на ХІХ Форумі видавців у Львові у 2012 році.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, що ви дізналися про творчість Тумаса Транстремера.
2. Назвіть жанри, які розробляв Транстремер.

3. Розкрийте, чим зумовлена особлива людяність у творах поета.
4. Схарактеризуйте теми віршів Транстремера. Простежте основні мотиви його лірики.
5. Обґрунтуйте, які вірші Транстремера актуальні для сучасного читача.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся у групи і, використовуючи мережу Інтернет, виберіть найкращі переклади творів Транстремера українською мовою. Презентуйте свої висновки у класі.
2. Об'єднайтеся в пари і доберіть аудіоряд для виразного читання творів поета.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

- Знайдіть за допомогою інтернет-ресурсів хайку Транстремера в перекладі українською мовою. Розробіть до них ілюстрації і презентуйте їх у соціальних мережах.

Загальні відомості про китайську літературу та культуру

Китайська література є однією з найдавніших класичних літератур світу, її історія налічує понад три тисячі років.

Історія новітньої китайської літератури починається у ХХ столітті. На цей час припадає розквіт різних напрямів і течій у китайському мистецтві слова. Одні письменники зосередилися на *«пошуках коріння»*, відгукнулися на загальносвітовий інтерес до власних національних коренів. Інші прагнули здійснити *«культурну революцію»*, описували життя молоді інтелігенції другої половини ХХ ст. Їхні культурний та інтелектуальний потенціал держава спрямовувала на піднесення культурного рівня села. Твори авторів на пряму «культурної революції» мали бути написані розмовною мовою, аби їх вільно могло читати якомога більше китайців.

Новий етап у розвитку китайської літератури розпочався наприкінці ХХ ст. Автори нової літератури прагнули *«розкріпачити свідомість»* китайців, змінити їхні погляди на суспільне життя, зосередити увагу на особистості, відверто зобразити її глибокі почуття. Яскравий представник цієї літератури — **Мо Янь**, другий китайський письменник, відзначений Нобелівською премією за останні півтора десятка років.

■ Мо Янь

6.4.1 Мо Янь (нар. 1955 р.)

Мо Янь (справжнє ім'я *Гуань Моє*) народився 17 лютого 1955 року в провінції Шаньдун у селянській родині. У часи «культурної революції» він покинув школу та пішов працювати. У двадцять років майбутній письменник вступив до Народно-визвольної армії Китаю. Під час військової служби почав писати. Твори Мо Яня привернули увагу критиків у 1980-ті роки.

Мо Янь — псевдонім, у перекладі з китайської — «мовчи». Це означає, що письменник у житті не заявляє відкрито про свої переконання, він відображає їх у художніх творах.

громадський і культурний діяч

лауреат Нобелівської премії
з літератури 2012 р.

МО ЯНЬ

письменник

журналіст

сценарист

Гаолянь — злакова рослина, нагадує кукурудзу. У Китаї її вирощують на великих площах.

Оксфордський довідник із мистецтва ХХ століття, виданий у 1981 році, визначає «**галюцинатірний реалізм**» як «обережне й точне зображення деталей потойбічної реальності, яке звичайний реалізм оминає, бо вони належать до сфери сну або фантазії».

З 1984 року Мо Янь викладав літературознавство в Армійській академії культури. 1986 року закінчив Вищу школу мистецтв Народно-визвольної армії Китаю. Тоді вийшов його перший роман «**Червоний гаолянь: історія одного роду**», за яким у 1987 році зняли художній фільм. Роман, що складається з циклу новел, належить до так званої «літератури пошуків коріння», яка активно розвивалася у другій половині ХХ ст. Це роман про історію роду протягом кількох десятиліть упродовж війни з Японією. Письменник відразу відзначився відвертим зображенням картин життя й точними формулюваннями. Роман «Червоний гаолянь: історія одного роду» отримав почесну відзнаку — національну премію КНР. У 2000 році американський щотижневик «Asiaweek» включив його до переліку ста найкращих творів у китайській літературі ХХ ст. А фільм став справжнім блокбастером.

Мо Янь продовжував свою літературну освіту і в 1991 році закінчив Літературний інститут Лу Сіня Пекінського педагогічного університету, отримав ступінь магістра літератури і мистецтва.

У 1997 році Мо Янь звільнився з армії і почав працювати журналістом, писати сценарії для кіно й телебачення.

Нині Мо Янь посідає пост заступника голови Асоціації письменників Китаю. Він почесний доктор філології Відкритого університету Гонконгу, запрошений професор Університету науки і технологій міста Циндао, почесний ректор університету мережевої літератури, який готує оригінальних авторів.

У 2012 році китайському письменникові присудили Нобелівську премію з літератури за твори, у яких *«із галюцинаторним реалізмом поєднуються казки, історія і сучасність»*.

Лу Сінь — китайський письменник, публіцист і літературознавець, основоположник сучасної китайської літератури.

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОГО СТИЛЮ МО ЯНЯ

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Популярності творів Мо Яня сприяло те, що автор брав за основу історичні сюжети («Червоний гаолян»), кримінально-детективні історії («Країна вина») або реалістичні події («Жабка»). Для художнього втілення цих сюжетів він використовував казкову фантазійність та гостру сатиру. І це зробило його одним із найвідоміших і найчастіше заборонених китайських письменників.

У творах письменника події розгортаються повільно, увага зосереджується на міжособистісних стосунках. Мова творів легка, проста, жива й динамічна. Доступність і легкість стилю творів, численні описи, портретні деталі, побутові подробиці повно реалізують бажання автора «розкріпачувати свідомість» читачів, відтворюючи особливості психологічної й чуттєвої поведінки людини. Мову і стиль творів Мо Яня нерідко співвідносять із західною оповідною манерою. 📖

Література і культура

За творами Мо Яня знято художні фільми «Червоний гаолян» (1987), «Щастя на годину» (2000), «Дівчина Нуань» (2003). Він сам писав до них сценарії. Книжки письменника перекладено більш ніж десятьма мовами: німецькою, французькою, норвезькою, шведською, англійською, українською тощо.

Україна і світ

Твори Мо Яня українською мовою перекладали Євгенія Красикова, Надія Кірносорова, Мар'яна Савченко.

6.4.2 «Геній»

В оповіданні «Геній» ідеться про талановитого китайського хлопчика, якому заздрили у школі, але він, коли виріс і став поважним ученим, зумів переконати своїх колишніх однокласників, що наука важлива в житті людини. Автор натякає на хворобу свого геніального героя, але вводить у твір тезу про те, що найважливіше у житті людини — бути корисною для інших, навіть якщо вони про те не просять. Обов'язково настане час, і вони зрозуміють, почнуть поважати, оцінять. Для реалізації мети кожному потрібно вчитися. Але вчать людину не лише університети, а й земля, на якій вона живе.

Геній з однойменного оповідання Мо Яня для дослідження природи землетрусів починає вчитися у землі — вирощує кавуни й порівнює будову кавуна із влаштуванням Землі, і на основі цього порівняння йому вдається сформулювати наукову концепцію запобігання землетрусам. Герой підсумовує: «Стати вченим важче, ніж стати селянином, щоб стати селянином, потрібна лише богатирська сила, щоб проливати піт, але, закінчивши роботу, можна бігти до ріки, стрибати у воду і купатися, лежати на протязі під навісом для спочинку і спати, адже це і є людське щастя. Однак коли ми на прохолодному вітерці спимо під навісом, учений у глибоких роздумах продовжує стояти навколішки на кавуновому полі...»

Письменник торкається глибинних життєвих орієнтацій людини, пов'язаних із переможною хвилею пізнання істини. Він змальовує характер із «народного потоку» — Цзян Дачжі, мислителя-самородка, який мріяв урятувати людство і домігся свого.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, що ви дізналися про китайського поета Мо Яня.
2. Поясніть, за які літературні досягнення він отримав Нобелівську премію.
3. Поділіться, чим вас вразило оповідання «Геній».
4. Проілюструйте особливості творчого стилю Мо Яня, які ви помітили в цьому творі. Дайте їм оцінку.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

- Складіть рецензію на оповідання «Геній», розмістіть її на сайті вашого навчального закладу або в соціальних мережах.

Рецензія (лат. *recensio* — огляд, оцінка) — жанр газетно-журнальної публіцистики та літературної критики, аналіз, розбір, оцінка твору або публікації.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

Об'єднайтеся у групи і підготуйте повідомлення на одну з тем:

- Казково-міфологічні елементи в оповіданні Мо Яня «Геній».
- «Імена, що промовляють» в оповіданні Мо Яня «Геній».
- Загальнонаціональне в оповіданні Мо Яня «Геній».

Сью Таунсенд. Цикл творів про Адріана Моула

Сью Таунсенд відома завдяки низці творів про Адріана Моула, найпопулярнішого літературного героя в сучасній Великій Британії. Англійського підлітка, який вважає себе інтелектуалом і талановитим поетом, порівнюють з Олівером Твістом, Пітером Пенном, Томом Соєром, Гаррі Поттером.

6.5.1 Сью Таунсенд (1946–2014)

Сью (Сьюзан) Таунсенд — британська письменниця, народилася в Лестері, на півночі Англії. Під кінець життя Таунсенд стала почесною громадянкою свого міста. Батьки Сью були простими людьми і мали п'ять доньок, Сюзан серед них — найстарша. Дівчинка навчалася у школі Глен Гілз. У п'ятнадцятирічному віці вона змушена була залишити школу, оскільки не змогла скласти фінальний іспит.

Перш ніж стати письменницею, Сью Таунсенд оволоділа різними професіями. Їй довелося попрацювати прибиральницею, поштаркою, формувальницею на фабриці, продавчиною в магазині тощо. Цей досвід вона пізніше описала у своїх творах.

■ Сью Таунсенд

СЬЮ ТАУНСЕНД

письменниця

журналістка

сценаристка

авторка п'єс

Лестер — одне з найстаріших міст на Британських островах, засноване за часів Римської імперії. Місто відоме як центр графства Лестершир, у ньому, зокрема, працює професійний футбольний клуб «Лестер сіті».

Сьюзен Таунсенд потім пригадувала, що з книжок вона винесла впевненість у можливості змінити будь-яку складну життєву ситуацію завдяки наполегливій праці.

Сью Таунсенд оголосили класиком англійської літератури через десять років після виходу першого твору. У 1980-х роках її книги найкраще продавалися в Британії.

Адріан Моул приніс Сью величезний статок. Але до грошей вона ставилася обережно — Сью не любила марнотратства. Жила в колишньому будинку вікарія в рідному Лестері, а свої перські килими і парфуми «Chanel» вважала розкошми. При цьому письменниця нікому не відмовляла в позиках, займалася благодійністю.

Уперше Сью Таунсенд вийшла заміж у вісімнадцять років за молодого хлопця, якому тоді було дев'ятнадцять. У них швидко народилося троє дітей, і почалося складне життя. Чоловік Сью важко працював на заводі та отримував низьку платню, якої не вистачало на родину. Єдине, що допомагало молодій матері триматися, це сила волі й любов до читання, яку їй прищепили батьки з дитинства.

Сью не тільки читала різні художні твори, вона вивчала історію літератури, пізнавала різні літературні стилі. Другим чоловіком Сью став інструктор з веслування на каное Колін Бродвей. Невдовзі вона й сама стала інструкторкою. Саме другому чоловіку, після народження доньки Ліззі, Сью розповіла про свої мрії стати письменницею.

У 1978 році Сью Таунсенд почала писати художні твори. Перша п'єса для театру в 1981 році здобула премію лондонської телекомпанії «Thames Television».

Справжню популярність Сью Таунсенд приніс **цикл книжок про Адріана Моула**. Перша книжка виникла як радіовистава і пролунала на радіо Бі-Бі-Сі в 1982 році. Після її випуску авторка мріяла про перерву в роботі та прагнула повернутися до свого героя у 1992 році, коли той підросте. Однак читацький попит на Адріана Моула був надзвичайно високим. Письменниця постійно отримувала листи із проханнями продовжувати історію. Іноді шанувальники запевняли, що коли вона цього не зробить, то самі будуть писати від її імені.

З того часу Сью Таунсенд написала ще шість книг про Моула, кожна з яких — блискуча соціальна комедія: «Страждання Адріана Моула» (1984), «Зізнання Адріана Моула» (1989), «Адріан Моул і дрібні земноводні» (1991), «Адріан Моул: дикі роки» (1993), «Адріан Моул: роки капучіно» (1999), «Адріан Моул і зброя масового ураження» (2004).

Крім свого найвідомішого циклу творів про Адріана Моула, Таунсенд написала ще кілька сатиричних і водночас добродушних комедій та кілька романів.

У 2001 році письменниця через хворобу повністю втратила зір. Сью довелося вчитися жити в темряві, але вона продовжувала писати. Оптимістку-письменницю підтримували чоловік і діти, які завжди насолоджувалися її товариством і читали її книги.

Сью Таунсенд не стало в 2014 році.

Література і культура

Перша книжка про Адріана Моула вийшла у 1982 році, остання — у 2009-му. Книжки досі читають на радіо. Їх інсценізували, п'єса з великим успіхом пройшла в Англії та США. За першими двома щоденниками відзняли телесеріал у 1985–1987 роках. У 2001-му з'явився рімейк за творами.

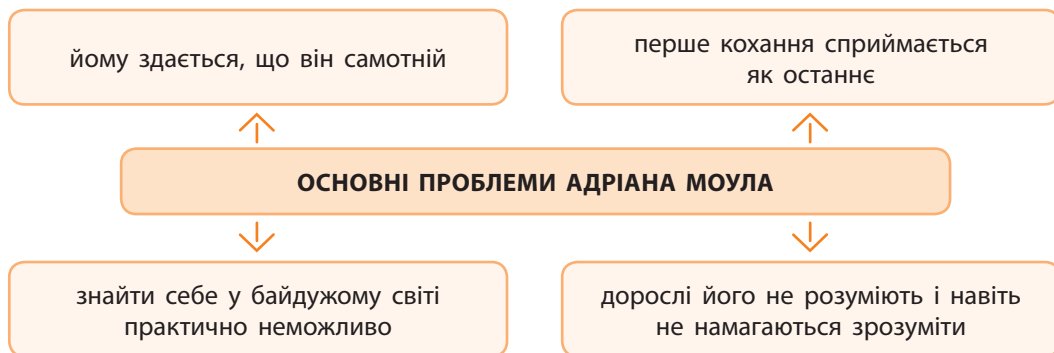
Видана англійською мовою, ця книжка розійшлася тиражем у п'ять мільйонів примірників. Її переклали на шістнадцять мов, й вона досі входить до бестселерів.

Із нагоди п'ятдесятиріччя улюбленого героя літературний центр Лестерського університету замовив три нові радіовистави з головним героєм Моулом.

Рімейк, ремейк — новіша версія або інтерпретація раніше виданого твору в сучасній кінематографії та музиці, оновлена версія комп'ютерної програми, гри тощо.

6.5.2 Цикл романів про Адріана Моула

В українському перекладі «Таємний щоденник Адріана Моула» Сью Таунсенд, на якому виховувалося кілька поколінь британців, вийшов у 2013 році.

Цей твір динамічний, відвертий, іронічний. Тут багато комічних ситуацій, правдивих «проблем», притаманних і нинішнім одноліткам Моула.

Адріан Моул дуже схожий на Сью, у мріях він теж письменник.

Історія про Адріана Моула написана у формі щоденника, у якому чотирнадцятирічний хлопець ділиться власними хвилюваннями та мріями, записує спостереження й думки про себе, родину, життя. Головний

Айріс Мердок — британська письменниця і філософ, лауреат Букерівської премії, рекордні шість разів потрапляла у число її номінантів.

Британський актор Стівен Манган, який виконував роль дорослого Моула у телеставі за книжкою «Адріан Моул: роки капучіно», почав читати книжки Сью Таунсенд ще в підлітковому віці. Його вразило, що у творах відразу подається кілька поглядів на те саме.

герой видається справжнім, бо все навколо справжнє. Він пише вірші, дивиться телевизор, переживає розлучення батьків, потерпає від бідності, дружить і свариться з друзями, закохується та розчаровується, страждає від комплексів, як і більшість його однолітків, думає, що ніхто його не розуміє, при цьому вважає себе обдарованою особистістю, читає «Злочин і кару» Федора Достоєвського та «Чорного принца» Айріс Мердок і називає себе «інтелектуалом». Оточення не поділяє його думки та не сприймає хлопця всерйоз.

Цикл творів про Адріана Моула насправді не про підлітка та його життя-буття, а про весь світ навколо. Очіма Адріана читач бачить усю масову культуру Великої Британії 1980-х років. Програми на Бі-Бі-Сі та трансляція весілля принцеси Діани, реклама вітамінів і соціальні проблеми, неблагополучні райони та партійні вподобання сусідів.

Сью Таунсенд не ідеалізує персонажа. Він мудрий і доброзичливий, цікавий і спостережливий, водночас смішний і наївний. Адріан часто обманює і приховує свої вчинки

«Моуліана» дорослішала разом з головним героєм: у першій книзі йому було майже чотирнадцять, в останній — сорок років. Він подавав надії, а виріс звичайною, пересічною особистістю, багато хто вважає його невдахою, єдина зброя якого — сарказм. Із ним трапляється все найгірше, що тільки може статися в житті. Адріан — людина, яка поступається, програє і втрачає. Читачі одночасно сміються і співчують герою, бо авторка майстерно використовує гумористичні та сатиричні засоби.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, що ви дізналися про британську письменницю Сью Таунсенд.
2. Поясніть причину популярності циклу творів про Адріана Моула.
3. Розкрийте значення слова «інтелектуал». Аргументуйте, чи можна Адріана Моула назвати інтелектуалом.
4. Опишіть, яким ви уявляєте головного героя.
5. Проаналізуйте основні риси характеру Адріана. Визначте, чим він здобув вашу прихильність.
6. З'ясуйте, яку роль у житті Адріана відіграють близькі родичі.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся у групи і поміркуйте, які риси можуть сформуватися в Адріана надалі. Обґрунтуйте свою думку.
2. Об'єднайтеся в пари та обговоріть основні цінності британських і українських підлітків. Зробіть висновки про спільне та відмінне між ними. Напишіть твітер-повідомлення на цю тему і розмістіть його в соціальних мережах.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

1. Використовуючи інтернет-ресурси, складіть колаж із літературних героїв, схожих на Адріана Моула. Презентуйте свою роботу в класі.
2. Перегляньте буктрейлер до твору. Підготуйте свій варіант буктрейлера.

Ніл Гейман. «Кораліна»

Ніл Гейман — один із найвідоміших англійських письменників-фантастів, автор графічних романів і коміксів, лауреат численних літературних нагород. Письменник славиться мистецтвом поєднувати сучасну реальність із фантастичними вигадками, міфологією й магією, дивувати несподіваними поворотами сюжету, зачаровувати оригінальними світами.

■ Ніл Гейман

Теорія літератури

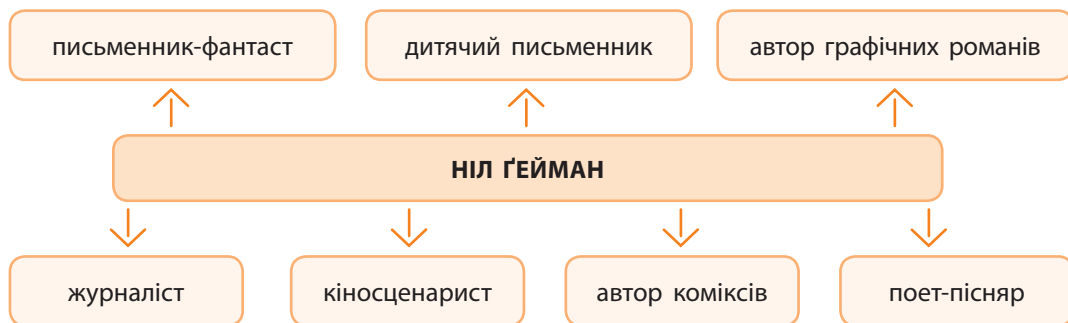
Графічний роман, графічна новела — різновид коміксу, у якому сюжет представлено через малюнки, а не текст.

Види графічних романів:

- **німі комікси** — сюжет передається лише графічно й не передбачає словесного супроводу;
- **фотокмікси** — сюжет передається за допомогою фото. Персонажами таких творів можуть бути відомі актори, іграшки або мему. Зйомка фотокміксу лягла в основу сюжету першої повнометражної картини Федеріко Фелліні «Білий Шейх».

Комікс — серія зображень, у якій розповідається якась історія; тісно пов'язаний із кіно та мультиплікацією.

6.6.1 Ніл Гейман (нар. 1960 р.)

Ніл Річард Гейман народився в місті Портчестер у Великій Британії в 1960 році. Його батько був бізнесменом, мати працювала фармацевтом. Після закінчення школи в 1977 році Гейман захопився журналістикою.

Творчу діяльність Гейман почав у 1983 році, захопився коміксами і за два десятиліття став лідером у цьому жанрі, завоювавши численні престижні премії — не лише англійські та американські, а й ще восьми країн.

Серія графічних романів Ніла Геймана «Сендмен» установила нові стандарти для дорослої та ліричної фантастики в галузі коміксів. У ній майстерно поєднуються сучасна й давня міфологія, влітається сучасна література, історична драма та легенди.

Одну з найвідоміших серій Геймана — про Пісочну людину — газета «The Los Angeles Times» назвала «найкращим сучасним коміксом у світі».

ВИСОКА ПОЛИЧКА

У **коміксах** тексти зазвичай мають специфічну форму «мовної бульбашки» («мовної хмарки», «мовного димка», виноска), яка передає мову чи думку персонажа, заголовки й титри.

Комікси можуть вирізнятися літературним жанром та стилем малювання. У вигляді коміксів адаптуються навіть твори класиків літератури. Але історично склалося, що найпоширеніші жанри коміксу — пригоди та карикатура. Цей стереотип довго псував репутацію коміксів. Малюнки в коміксах умовні. Вони спрощуються для швидкості малювання і зручності сприйняття.

Походження коміксів у Європі можна віднести до XV століття. Їхня сучасна форма (з панелями — окремим малюнком чи малюнком із текстом, використанням тексту всередині картинки в «мовній бульбашці»), як і сам термін «комікс», датується кінцем XIX століття.

У 1854 році вийшла перша самостійна книжка-альбом французького художника Густава Доре «Історія Святої Русі». Цей твір вважається одним із перших провісників жанру коміксу (*протокомікс*). 📖

В Україні мистецтво «графічних романів» активно розвивається, проте комікси аж надто рідко потрапляють до широкої аудиторії. Перший український графічний роман, створений Максимом Прасоловим, Олексієм Чебикініним та Олегом Коловим, має назву «Даюпоак: Анталійська гастроль». У ньому 60 сторінок. Уперше його було представлено у вересні 2012 року на львівському форумі видавців. На сьогодні це 3-томний графічний роман-блокбастер про пригоди козаків-характерників із лицарського ордену магів і майстрів бойових мистецтв Запорозької Січі.

Фантастику Гейман почав писати наприкінці 1980-х, дебютувавши оповіданням «У пошуках дівчини» (1985). Відтоді він опублікував близько двох сотень оповідань, найкращі з яких увійшли до збірки «Ангели і відвідування» (1994), «Дим і дзеркала» (1998) тощо. Оповідання «**Кораліна**» (2002) дістало премію Британської асоціації фантастики. Серед фантастичних романів Геймана відзначають «Добрі ознаки» (1990, у співавторстві з Террі Пратчеттом), «Зоряний пил» (1997), «Американські боги» (2000). Крім того, Гейман написав сценарій одного з епізодів популярного телесеріалу «Вавилон-5», довідковий том «Без паніки,

офіційний довідник по Путівнику для мандрівників Галактикою авто-стопом» до популярної серії Дугласа Адамса і низку книг для дітей. Ще він захоплюється музикою та пише тексти пісень для англійських і американських гуртів.

Гейман у 1992 році переїхав із Великої Британії до Сполучених Штатів, тому його називають не тільки англійським, а й американським письменником.

6.6.2 Лекція Ніла Геймана «Чому наше майбутнє залежить від читання»

Видатний англійський письменник часто виступає перед різними аудиторіями. Книголюбам він розповідає про свої твори, студентам університету — про те, як писати популярну літературу. А для тих, хто не розуміє, навіщо читати художню літературу та яка від цього користь, у 2012 році він прочитав чудову лекцію **«Чому наше майбутнє залежить від читання»**. Гейман виступав не лише як письменник, а й як громадянин, який прагне «дати всім рівні шанси в житті й допомогти стати впевненими та зацікавленими читачами». Лекція вразила багатьох людей, її було перекладено багатьма мовами.

Чому майбутнє світу залежить від читання? Що художня література дає людям і як змінює їх? Чому паперові книжки ніколи не зникнуть? Навіщо в сучасному світі бібліотеки та бібліотекарі? Як звичайна уява здатна покращити наше життя? Які обов'язки ми, дорослі, маємо перед дітьми та світом? На ці та інші важливі запитання можна знайти відповіді в лекції письменника, де чітко формулюються думки, наводяться переконливі аргументи та життєві факти. До того ж лекція прекрасно ілюстрована і «не відпускає» читача до останнього речення.

6.6.3 «Кораліна»

! ГОТУЄМОСЯ ДО ДІАЛОГУ

«Кораліна» — повість, що поєднує жанри фантастики та жахів. Це одна з перших казок, написана Нілом Гейманом для дітей. Англійському фантасту вдалося в казковій повісті створити особливий фантастичний світ, цікавий і страшний водночас. Помітно, що письменник орієнтувався на славнозвісні казки Льюїса Керролла про Алісу. Його героїня Кораліна — це сучасна Аліса, що потрапила до казки. Хоча для Кораліни все завершується добре, пригоди змушують її переоцінити свою родину і більше полюбити батьків. Гейман переконує, що на світі немає нічого, дорожчого за родину.

Події у творі розпочинаються тоді, коли десятирічна Кораліна Джонс разом з батьками переїхала жити до старого будинку. Батьки дівчинки весь час працювали, тому їй доводилося самій шукати, чим заповнити свій час. Одного разу Кораліна знайшла замкнені двері в кімнаті на нижньому поверсі. Відімкнувши їх, вона натрапила на замуrowаний прохід.

Загальне занепокоєння сусідів у будинку підіграло її цікавість. Кораліна не взяла до уваги попередження про небезпеку і вирішила вдруге відчинити двері. Цього разу вона знайшла не цегляну стіну, а довгий коридор, який привів до такого самого будинку, як і її.

Там мешкали «інші» Мати та Батько. Вони схожі були на батьків Кораліни, за винятком того, що замість очей у них були блискучі чорні гудзики. У цьому «Іншому світі» усе здавалося кращим: її «інші» батьки уважні, кімната повна іграшок, що оживають, а з «іншими» сусідами було цікаво і весело.

Дівчинка весь час уважно придивлялася до «іншого» будинку. І згодом виявилось, що не все в ньому так добре, як здавалося. Він позбавлений материнського тепла й любові. Кораліна зустріла там дивних і страшних істот, побачила зворотний бік ідеального «іншого» будинку — насправді це місце виявилось жахливою і страхітливою в'язницею для душ дітей, які полонила страшна відьма, що прикидалася «іншою» Мамою. Коли постало питання про вибір, де залишитися, Кораліна не захотіла прийняти правила нової гри, вирішила не втрачати себе і вибрала рідних батьків. Їй довелося бути сміливою й рішучою, сильною й наполегливою. Можливо, вона переконалася: якщо їй іноді не вистачає уваги батьків, це не означає, що вони її не люблять.

Література і культура

За твором Геймана зняли ляльковий мультиплікаційний фільм «Кораліна в Країні Жахів», загальний прибуток від його прокату склав близько 124 млн доларів. На думку Американського інституту кіномистецтва, мультфільм визнаний найкращим фільмом 2009 року. Його номінували на премію «Оскар».

За романами Ніла Геймана зняли чотири художні фільми. Найвідоміші з них — «Зірковий пил» (2007, США — Велика Британія) та «Американські боги» (2017, США).

Україна і світ

Твори Ніла Геймана українською мовою перекладали Олександр Мокровольський, Світлана Філатова, Максим Бакалов, Дмитро Кушнір. Окремі статті та есе — Богдан Романцов та Ніка Чулаєвська.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, що ви дізналися про письменника Ніла Геймана.
2. Розкрийте причини популярності його творів.
3. Визначте особливості авторського стилю творів Ніла Геймана.
4. Розкрийте проблему вибору в розумінні письменника.
5. Напишіть есе на тему: «Моє сприйняття таланту Ніла Геймана».

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

• Об'єднайтеся у групи і підготуйте комікс до прочитаного тексту Ніла Геймана. Презентуйте його у класі.

Структура коміксу:

- **обкладинка** — передає основний зміст коміксу. Крім малюнка, на обкладинці можуть розміщуватися назва, логотип фірми, реклама, дата, підписи художників;
- **фронтиспіс** — малюнок перед титульною сторінкою. Дає змогу читачеві більше дізнатися про комікс;
- **титульна сторінка** — короткий вступ, імена авторів, художників;
- **основна частина** — сторінки, кількість яких необмежена, але в стандартних коміксах їх від 20 до 40;
- **Pin-Up Page** — додаткові малюнки від основних художників або від інших людей, що мають якийсь стосунок до коміксу, наприклад, альтернативні варіанти обкладинок.

Йоанна Ягелло. «Кава з кардамоном»

Йоанна Ягелло — польська авторка, яка пише для дітей та молоді. Популярність своїх книжок Йоанна Ягелло пояснює щирістю і правдивістю зображення. Її герої живуть своїм життям, помиляються і розмірковують, як живі люди.

6.7.1 Йоанна Ягелло (нар. 1974 р.)

Йоанна Ягелло народилася 4 серпня 1974 року у Варшаві. Вона закінчила відділення англійської філології Варшавського університету. Працювала викладачем університету, вчителькою англійської мови у гімназіях та ліцєях, журналісткою популярних польських молодіжних часописів «Перспективи» та «Когіто». Нині Йоанна редагує освітні видання, готує для дітей та юнаків підручники з англійської мови.

■ Йоанна Ягелло

Майбутня письменниця завжди любила читати художні твори, віддавала перевагу пригодницькій літературі. Їй подобалася серія про Енн із «Зелених дахів» канадської письменниці Люсі Мод Монгомері. А найулюбленішою героїнею Йоанни була Пеппі Довгапанчоха — чудернацька дівчинка, персонаж низки дитячих книжок шведської письменниці Астрід Ліндгрєн.

Йоанна виховує двох доньок. Разом з ними вона читала твори сучасної дитячої літератури: усі томи «Гаррі Поттера», перший том «Сутінків», «Ігри смерті» Сьюзен Коллінз тощо. Здебільшого це було фентезі. З часом вона вирішила сама написати для них молодіжний соціально-побутовий роман — про життя, про любов, про проблеми сучасної молоді.

Дорослій письменниці було досить важко писати для дітей та молоді, але доньки завжди допомагали. Вони першими читали фрагменти книжки, критикували їх та давали слушні поради.

Перш ніж почати писати, Йоанна перечитала безліч посібників «Як написати роман», «Як писати діалоги», «Як створити захопливий сюжет», вивчала письменницьку майстерність на різних курсах. Але основною підготовкою було читання. Потрібно було навчитися збирати матеріали, отримувати інформацію, вибирати важливе, пов'язувати думки в тексті.

Йоанна Ягелло дебютувала у 1997 році як поетка зі збіркою віршів. Перший роман для підлітків **«Кава з кардамоном»** письменниця видала в Польщі у 2011 році, за нього була номінована до нагороди «Книжка року — 2011» і потрапила у «Список скарбів» Музею дитячої книги. Продовженням першого твору стали книги «Шоколад із чилі», «Тирамісу з полуницею» та «Зелені мартенси».

Йоанна Ягелло не планувала писати продовження «Кави з кардамоном». А коли зрозуміла, що розлучилася з героїнею Лінкою, не дозволила їй жити далі, то змінила свої наміри. У другому творі вона розвинула ті самі теми і проблеми. Родинна ситуація Лінки склалася так, що от-от щось мало статися, зруйнуватися. Як Лінка відреагує на все, що на неї звалилося, і чи зможе дати тому раду? Лінка — сильна героїня, вона відразу такою була. У «Каві з кардамоном» дошукується правди, у «Шоколаді...» намагається втриматися на поверхні, їй доводиться боротися не лише за таку прозаїчну річ, як гроші, а й за таку високу, як кохання.

ВИСОКА ПОЛИЧКА

Йоанна надзвичайно цінує зустрічі з читачами, можливість поспілкуватися з молоддю. Це допомагає їй виробляти авторський стиль, який би привертав до читання книжок. Вона переконана, що молодь зараз мало читає, бо призвичаїлася до Фейсбуку, до коротеньких новин, у які не потрібно заглиблюватися. Йоанна теж активно користується соціальними мережами і помітила, що інформаційний хаос, коли читаємо те, що приходить, позбавляє права вибору матеріалу і не дає зосередитися на читанні на годину чи дві.

На запитання, що вона порадила б читати молоді, письменниця відповіла, що не готова порекомендувати список першочергових творів, які потрібно прочитати, бо кожен потребує своїх книжок і має сам знайти свої топ-10 чи топ-100. Найважливіше — вміти шукати і знаходити. 📖

Україна і світ

Загалом авторка не сподівалася, що «Кава з кардамоном» стане відомою за кордоном. А коли довідалася, що твір перекладуть українською мовою і видадуть в Україні, то сприйняла це як колосальний успіх. Для митця переклад твору іншою мовою є надзвичайно цінним. У 2013 році Йоанна Ягелло була спеціальним гостем Дитячого фестивалю у Львові.

Твори Йоанни Ягелло українською мовою переклала Божена Антоняк.

6.7.2 «Кава з кардамоном»

У повісті «**Кава з кардамоном**» розповідається про один рік із життя п'ятнадцятирічної гімназистки Лінки, яка стикається з більшістю традиційних проблем для перехідного віку: суперечки з найкращою подругою, неоднозначне ставлення до неї близького друга Андріана, негаразди з навчанням, випускні іспити, питання вибору — чому присвятити своє життя і куди йти навчатися далі. До цього додається незрозуміла ситуація вдома. Мама дедалі більше втомлюється й дратується, вітчим чимраз довше затримується на роботі, Лінці доводиться займатися молодшим братиком, хоча попереду іспити, і треба більше приділяти уваги навчанню. Дівчина відчуває себе покинутою. До всього, її мама мусить поїхати на невизначений час, і Лінці доводиться виконувати всі хатні обов'язки. Щоб відволіктися, вона вирішує відвідати свою бабусю, яку давно не бачила. У її домі дівчина випадково знаходить дивну фотографію. Прагнучи з'ясувати пов'язані з нею подробиці, Лінка несподівано розуміє: у неї є сестра, якої вона ніколи не бачила. Хто вона? Де живе? Що з нею сталося? Лінка, як детектив, намагається розплутати таємницю. Героїня прагне дізнатися правду попри все, тому починає довгі пошуки — їде до краківського дитбудинку, але там їй відмовляються допомогти, посилаючись на таємницю всиновлення.

Розповідаючи про проблеми і життя дівчинки-підлітка, авторка ніби запрошує читача стати безпосереднім учасником подій і замислитися над проблемами, що ніколи не втрачать актуальності в сучасному світі: прірва відчуження і нерозуміння між батьками та дітьми, прагнення підлітків знайти себе у вирі життєвих проблем та перших особистих переживань, проблема сімейних таємниць, які руйнують родинний затишок. А також книжка розкриває, як важливо в родині підтримувати одне одного, берегти родинні та дружні стосунки.

ОЦІНКИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

1. Розкажіть, що ви дізналися про сучасну польську письменницю Йоанну Ягелло.
2. Розкрийте смисл назви твору «Кава з кардамоном».
3. Розгляньте композицію повісті. Поясніть, наскільки вона вдала.
4. Проаналізуйте основні проблеми твору. Які з них ви вважаєте актуальними для своїх однолітків?
5. Визначте, якими художніми засобами авторка тримає увагу читачів. Пригадайте, у творах якого літературного жанру вони вам траплялися.
6. Напишіть есе на тему: «Кава з кардамоном» — твір класичної чи масової літератури?»

ЗАВДАННЯ ДЛЯ СПІВПРАЦІ

1. Об'єднайтеся у групи і, використовуючи мережу Інтернет, проаналізуйте читацькі відгуки на повість «Кава з кардамоном». Узагальніть свої висновки і презентуйте їх у класі.
2. Об'єднайтеся в пари і створіть рекламу твору Йоанни Ягелло для українських читачів.

ЗАВАНТАЖТЕ ІНФОРМАЦІЮ

Класична література — це загально визнані художні твори, які стали зразковими в ту чи іншу епоху та не втратили своєї актуальності для наступних століть. До античної класики належать твори Гомера і Вергілія, класики Відродження — Данте, класики Ренесансу — Шекспіра і Сервантеса, романтизму — Гофмана і Байрона, реалізму — Флобера і Достоевського, модернізму — Верлена і Рембо та інших.

Масова література — розважальна й дидактична белетристика, яка захоплює читачів пригодницьким або романтичним сюжетом, швидким розвитком подій і часто щасливим фіналом — «хеппіендом».

Художність — це мистецька якість твору, яка полягає в гармонійному поєднанні важливого змісту і відповідної йому досконалої форми. Лише той твір, у якому існує повна відповідність поміж усіма його складниками, існує гармонія, організована ідейним змістом, можна назвати високохудожнім. 📱

Ключові слова:

класична і масова література, художність.

ВАШІ ПІДСУМКИ

1. Установіть відповідність між письменниками й жанрами:

1) Гомер	а) трагедія
2) Данте	б) епос
3) Шекспір	в) поема
4) Гофман	г) новела-казка
	д) лірика

2. Установіть відповідність між творами та дійовими особами:
1) «Одіссея»	а) Офелія
2) «Божественна комедія»	б) Пенелопа
3) «Гамлет»	в) Беатріче
4) «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер»	г) Тільгіль
	д) Балтазар
3. Установіть відповідність між авторами та творами:
1) Гомер	а) «Гамлет»
2) Данте	б) «Одіссея»
3) Шекспір	в) «Божественна комедія»
4) Гофман	г) «Листя трави»
	д) «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер»
4. Установіть відповідність між письменниками й жанрами:
1) Стендаль	а) п'єса-казка
2) Достоєвський	б) інтелектуальний роман-притча
3) Вайльд	в) соціально-психологічний роман
4) Метерлінк	г) лірика
	д) філософський роман
5. Установіть відповідність між творами та дійовими особами:
1) «Червоне і чорне»	а) Безіл Голуорд
2) «Злочин і кара»	б) Жульєн Сорель
3) «Портрет Доріана Грея»	в) Соня Мармеладова
4) «Альбатрос»	г) матроси
	д) голосні звуки
6. Установіть відповідність між авторами та творами:
1) Флобер	а) «Портрет Доріана Грея»
2) Достоєвський	б) «Пані Боварі»
3) Вайльд	в) «Злочин і кара»
4) Верлен	г) «Голосівки»
	д) «Осіньна пісня»

7. Данте — останній поет Середньовіччя, перший поет нового часу. Поясніть чому.

8. Розкрийте, чому роль Гамлета з трагедії Шекспіра «Гамлет» — найбажаніша роль кожного актора.

9. Чи справедливим є твердження, що новела-казка «Крихітка Цахес на прізвисько Циннобер» є актуальною і в наш час? Відповідь аргументуйте.

10. Значення творчості Федора Достоєвського для розвитку світової літератури, культури та філософської думки важко переоцінити. Поясніть чому.

11. У чому секрет популярності роману Оскара Вайльда «Портрет Доріана Грея»?

12. Поясніть, який художній прийом використовує Метерлінк у п'єсі «Синій птах» та що він символізує. Обґрунтуйте свою думку.

СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

Алегорія — іносказання, слово або зворот мови, ужиті не в прямому, а в переносному значенні. Алегорія в художньому творі допомагає розкрити поняття добра, зла, підступності, вдячності, надії тощо в конкретному художньому образі.

Алітерація (від лат. ad — до і littera — буква) — стилістичний прийом, який полягає в повторенні однорідних приголосних звуків задля підвищення інтонаційної виразності вірша, для емоційного поглиблення його змістового зв'язку.

Асонанс (лат. assonare — співзвучати) — повторення однакових голосних звуків у рядку або строфі, що надає віршовій мові милозвучності, підсилює її музичність.

Боваризм — поняття, що позначає неможливість проводити чітку межу між дійсністю і фантазією, коли факти реального світу підмінюються уявними. Запроваджене французьким філософом і есеїстом Жулем де Готьє в есе «Боваризм, есе про силу уяви» (1902). Термін походить від прізвища головної героїні роману Гюстава Флобера «Мадам Боварі».

Верлібр — вільний вірш без рими, з рядками різної довжини. Вільний вірш (верлібр) стоїть на межі вірша й прози. У ньому відсутні рима та постійний розмір, рядки різняться кількістю складів, а строфи — кількістю рядків.

Вітменівський каталог — довгий і детальний перелік якихось фактів, ознак, реалій дійсності тощо. Вітмен часто вживав у своїх творах такі довгі й докладні описи, переліки фактів тощо. Цей прийом він запозичив у Гомера.

Гомерівський каталог — характерна ознака стилю Гомера — детальний опис подій, предметів, ознак тощо, не обов'язково пов'язаних головною темою твору. Так, «Гліаду» й «Одісею» називають енциклопедією життя стародавніх греків, у них можна знайти найрізноманітніші відомості про Елладу.

Гротеск — тип художньої образності, який ґрунтується на химерному поєднанні фантастичного й реального, прекрасного й потворного, трагічного й комічного, життєподібного й карикатурного. Гротеск — найвищий ступінь комічного.

Декаданс — загальна назва кризових явищ у мистецтві та культурі кінця XIX — початку XX ст. Період декадансу позначений настроями безнадії, розчарування, занепадом життєвих сил, естетизмом.

Епос (від гр. ποσ — слово, розповідь) — оповідь про минуле народу, у якій прославляються розум, сила, мужність і відданість батьківщині. Основою античного епосу була міфологія.

Естетизм — збірна назва літературно-мистецьких течій, представники яких обстоювали естетичні особливості мистецтва (красу). Естетизм виник в Англії наприкінці XIX ст. як реакція на суворий стиль вікторіанської доби. Художнім чинником зародження таких поглядів стала ідея «мистецтва заради мистецтва». Найяскравіший представник естетизму — Оскар Вайльд.

Індивідуальний стиль — система художніх засобів і прийомів у творчості окремого письменника, групи письменників (течії або напряму), цілої літературної доби.

Інтелектуальний роман (лат. intellectus — розум, пізнання) — проза, у якій відчутно переважають інтелектуально-раціональні елементи образного мислення митця над емоційно-чуттєвими. У творі це виявляється у схильності персонажів, оповідача, ліричного героя до розумових рефлексій, самоаналізу, у яких домінує абстрактне мислення; у порушенні й художньому втіленні важливих проблем, у розкритті інтелектуального драматизму мислителів.

Імпресіонізм (від фр. враження) — течія раннього модернізму другої половини XIX — початку XX ст. Імпресіонізм виник спершу у живописі (Клод Моне, Едуар Мане, Огюст Ренуар, Едгар Дега та ін.), а потім поширився на інші види мистецтва (Огюст Роден у скульптурі, Моріс Равель, Клод Дебюссі,

Ігор Стравинський у музиці), а також літературу. Основоположниками імпресіонізму в літературі стали письменники брати Гонкури та поет Поль Верлен.

Історичний роман — роман, побудований на історичному сюжеті, який відтворює у художній формі якусь епоху, певний період історії.

Класична література — корпус творів, які вважаються взірцевими для тієї чи іншої епохи.

Масова література — розважальна й дидактична белетристика, яка друкується великими накладками і є складовою «індустрії культури». Використовуючи стереотипи масової свідомості й популістську стратегію завоювання публіки, такі твори передбачають спрощене, комфортне читання.

«Мистецтво для мистецтва», «чисте мистецтво» (фр. l'Art pour l'Art) — естетична доктрина, що утверджує самоцільність художньої творчості, незалежність мистецтва від суспільного життя. Як художній напрям «мистецтво для мистецтва» зародилося у французькій літературі середини XIX ст.

Міф — це оповідь, заснована на традиціях, легендах або фактах, яка пояснює звичаї та обряди, розкриває історію походження світу і людей, природи і тварин, предметів і явищ з участю надприродних істот — богів, демонів, героїв. Свого часу міф заміняв наукові знання і був основою світогляду.

Модернізм — загальна назва напрямів у мистецтві та літературі кінця XIX і початку XX ст., що відображали кризу європейської культури і характеризували розрив із традиціями реалізму та естетикою минулого.

Неоромантизм — стильова течія модернізму, визначальною рисою якої є подолання розриву між ідеалом і дійсністю, характерного для романтизму, завдяки могутній силі особистості, здатної перетворити бажане на дійсне.

Парадокс (д.-гр. незвичайний, неймовірний, дивний) — думка, що разюче розходиться з усталеними поглядами, начебто суперечить здоровому глуздові, хоч насправді може й не бути хибною. Парадокс використовується як художній прийом.

Підтекст — прихований, внутрішній зміст висловлювання.

Поєма (від гр. твір, творіння) — ліро-епічний віршований твір, у якому зображені значні події і яскраві характери. Жанрові різновиди поеми: ліро-епічна, лірична, епічна, сатирична, героїчна, дидактична, бурлескна, драматична тощо. Виникла поема на основі давніх і середньовічних пісень, сказань, епопей, що уславлювали визначні історичні події.

Поліфонія (гр. polyphonia — багатоголосся) — музичний термін, одночасне гармонійне поєднання та розвиток рівноправних самостійних мелодійних ліній. Терміни «поліфонія», «поліфонізм» використовуються в літературі для позначення багатоплановості художнього твору.

Пригодницький роман (фр. roman d'aventures) — роман, сюжет якого насичений незвичайними подіями й характеризується їхнім несподіваним поворотом, великою динамікою розгортання.

Психологічний роман — різновид роману, у якому відтворено внутрішні переживання особистості, духовну еволюцію, пошуки й суперечності героя, які зумовили його вчинки та поведінку. Головним об'єктом дослідження у психологічному романі є людина з її неповторним внутрішнім світом. Сформувався в XIX ст. («Герой нашого часу» М. Лермонтова, «Пані Боварі» Г. Флобера, «Злочин і кара», «Брати Карамазови» Ф. Достоевського та ін.).

Роман (фр. roman — романський) — епічний жанровий різновид, місткий за обсягом, складний за будовою, прозовий (рідше віршований) епічний твір, у якому широко охоплені життєві події, глибоко розкривається історія формування характерів багатьох персонажів.

Роман-хроніка (від гр. χρονικά — літопис) — літературна форма роману, що містить викладення подій в їхній часовій послідовності у житті однієї людини

чи цілої сім'ї, а також розповідь про переживання й конфлікти людей. Сюжетотвірну роль грає саме час, розповідь — це почергова зміна епізодів.

Символ (гр. *symbolon* — умовний знак, натяк) — предметний або словесний знак, що опосередковано виражає суть певного явища. Символ характеризується узагальненістю, багатозначністю, таємним змістом, тому може витлумачуватися по-різному.

Символізм (гр. *symbolon* — знак, символ, ознака) — найвизначніша серед течій раннього модернізму кінця XIX — початку XX ст. Символісти використовували символ як засіб вираження незбагненої суті життєвих явищ та особистих уявлень, творчих прозрінь, ірраціональних осяянь митця. Для символістів поезія, як і музика, була найвищою формою пізнання таємниці світу. Започаткували символізм французькі поети Поль Верлен, Стефан Малларме, Артюр Рембо, після чого символізм розповсюдився в усій Європі, а також поширився на інші види мистецтва — живопис, музику, театр.

Символістська драма — драма, в основі якої лежать філософські вчення німецьких романтиків-ідеалістів (неоромантизм), схильність до містицизму, до індивідуалістичного самозаглиблення. Це стало причиною особливої поетики символістської драми — поетики загадковості, таємничих натяків, містичного страху й неземної, примарної краси. У символістській драмі головне мають передавати не слова, а жести, тому драматург використовує багатозначні слова, загадкові висловлення, створюючи атмосферу нервового очікування чогось таємничого, часто жахливого. А напруженість дії передають міміка акторів, їхні рухи.

Соціальна сатира — гостра критика суспільства з висміюванням, а то й гнівним засудженням вад і негативних явищ у різних ділянках суспільного й політичного життя. Художні засоби сатири — гротеск, пародія, іронія.

Соціально-психологічний роман — один із різновидів романного жанру, у якому в складних, часто екстремальних життєвих ситуаціях розкриваються багатогранні характери героїв. У соціально-психологічному романі письменники досліджують вплив соціальних обставин на психологію людини, взаємозв'язок індивідуального та загального.

«Статичний театр» або **«театр мовчання»** — театр, у якому увага зосереджується не на зображенні подій та зовнішньої інтриги, а на внутрішній дії у внутрішньому світі героїв, практично без реплік, оскільки виражає те, для чого не вистачає слів.

Сугестивна лірика — ліричні твори, побудовані на асоціаціях та інтонаційних відтінках, звернені до емоційної сфери читача. Предметом зображення в сугестивній ліриці є духовний стан, внутрішні конфлікти морально-психологічного характеру.

Сугестія — навіювання, спонтанний вияв емоцій.

Феєрія (від фр. *feя*, чарівниця) — театральна або циркова вистава з фантастично-казковим сюжетом, сценічними ефектами і трюками. Наприкінці XIX — на початку XX ст. елементи феєричності проникли в літературу, зокрема драматургію, і з'явилася *драма-феєрія* (драма-казка).

Філософський роман — великий епічний твір, у якому безпосередньо викладається світоглядна або етична позиція автора.

Художність — мистецька якість твору, яка полягає у гармонійному поєднанні важливого змісту і відповідної йому досконалої форми. Лише той твір, у якому існує повна відповідність поміж усіма його складниками, існує гармонія, організована ідейним змістом, можна назвати високохудожнім. Художність безпосередньо пов'язана з творчою свободою, оригінальністю, смаком, почуттям міри автора у висвітленні теми.

Зміст

<i>Дорогі юні друзі!</i>	4
Вступ	6
Оригінальна і перекладна література в сучасному світі	6

РОЗДІЛ 1. ЗОЛОТІ СТОРІНКИ ДАЛЕКИХ ЕПОХ

Етапи й шедеври античності	12
1.1. Стародавня Греція. Гомер. «Одіссея»	15
1.1.1. Гомер.....	15
1.1.2. Поема «Одіссея»	16
1.1.3. Сюжет і будова «Одіссеї».....	16
1.1.4. Зображення в «Одіссеї» життя давніх греків.....	18
1.1.5. Одисей і кіклоп Поліфем.....	19
1.1.6. Одисей у Кірки	20
1.1.7. Образ Одисея	21
Доба Відродження та її особливості	24
1.2. Італійське Відродження. Данте. «Божественна комедія»	26
1.2.1. Данте Аліг'єрі.....	26
1.2.2. Данте і Беатріче.....	27
1.2.3. «Божественна комедія».....	27
1.2.4. Роль Данте Аліг'єрі в історії європейської культури.....	39
1.2.5. Данте — останній поет Середньовіччя, перший поет нового часу.....	40
1.3. Відродження в Англії. Шекспір. «Гамлет»	42
1.3.1. Ренесанс в Англії.....	42
1.3.2. Вільям Шекспір.....	43
1.3.3. Творча спадщина Шекспіра	44
1.3.4. Трагедія «Гамлет»	45
1.3.5. Образ Гамлета	47
1.3.6. Гамлет — вічний образ світової літератури.....	51
1.3.7. Сприйняття та інтерпретації трагедії «Гамлет» у наступні епохи.....	52
Ваші підсумки	55

РОЗДІЛ 2. ПРОЗА Й ПОЕЗІЯ ХІХ СТ.

Специфіка переходу від романтизму до реалізму	56
2.1. Романтизм у Німеччині	60
2.1.1. Ернст Теодор Амадей Гофман.....	63
2.1.2. Творчість Гофмана.....	65
2.1.3. «Крихітка Цахес на прізвисько Цинобер»	67
2.2. Поезія «чистого мистецтва» в Росії	72
2.2.1. Федір Тютчев	74
2.2.2. Афанасій Фет.....	78
2.3. Розвиток романтизму в США	83
2.3.1. Видатні представники романтизму в США.....	84
2.3.2. Волт Вітмен	87
2.3.3. Збірка «Листя трави».....	90
2.3.4. Новаторство Волта Вітмена.....	96
Ваші підсумки	98

РОЗДІЛ 3. РОМАН XIX СТ.

Роман як жанр літератури	100
3.1. Стендаль. «Червоне і чорне»	106
3.1.1. Стендаль	106
3.1.2. Внесок Стендаля у скарбницю прози XIX ст.	109
3.1.3. Роман «Червоне і чорне»	111
3.1.4. Образ Жульєна Сореля	112
3.1.5. Символіка назви роману «Червоне і чорне»	113
3.2. Густав Флобер. «Пані Боварі»	117
3.2.1. Густав Флобер	117
3.2.2. Роман «Пані Боварі»	120
3.2.3. Конфлікт романтичних ілюзій та дійсності в романі «Пані Боварі»	120
3.2.4. Еволюція Емми Боварі	123
3.2.5. Об'єктивний стиль Густава Флобера	125
3.3. Федір Достоєвський. «Злочин і кара»	127
3.3.1. Федір Достоєвський	128
3.3.2. Значення творчості Достоєвського. Достоєвський і Гоголь	133
3.3.3. Роман «Злочин і кара»	134
3.3.4. Образ Раскольнікова	136
3.3.5. Особливості жанру і стилю роману «Злочин і кара»	138
3.3.6. Біблійні мотиви в романі	139
3.4. Оскар Вайльд. «Портрет Доріана Грея»	144
3.4.1. Оскар Вайльд	144
3.4.2. Роман «Портрет Доріана Грея»	153
3.4.3. Традиції і новаторство Оскара Вайльда в жанрі роману	156
Ваші підсумки	160

РОЗДІЛ 4. ПЕРЕХІД ДО МОДЕРНІЗМУ

Модернізм як літературно-мистецький напрям	162
4.1. Шарль Бодлер. «Квіти зла»	166
4.1.1. Шарль Бодлер	167
4.1.2. Збірка «Квіти зла»	171
4.1.3. «Альбатрос»	174
4.1.4. «Відповідності»	176
4.1.5. «Вечорова гармонія»	177
4.2. Поезія французького символізму. Взаємодія символізму й імпресіонізму	179
4.2.1. Поль Верлен	180
4.2.2. «Поетичне мистецтво»	186
4.2.3. «Осінь пісня»	188
4.2.4. Артюр Рембо	190
4.2.5. «Голосівки»	195
4.2.6. «Моя циганерія»	197
Ваші підсумки	200

РОЗДІЛ 5. ДРАМАТУРГІЯ НА МЕЖІ ХІХ–ХХ СТ.

Зміни в драматургії кінця ХІХ – початку ХХ ст.	202
5.1. Моріс Метерлінк. «Синій птах»	206
5.1.1. Моріс Метерлінк.....	207
5.1.2. П'єса-казка «Синій птах».....	211
5.1.3. Символіка образів	214
5.1.4. Жанр твору	215
Ваші підсумки	219

РОЗДІЛ 6. СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА В ЮНАЦЬКОМУ ЧИТАННІ

Сучасна література	220
6.1. Ромен Гарі. «Повітряні змії»	221
6.1.1. Ромен Гарі.....	222
6.1.2. «Повітряні змії»	223
6.2. Паоло Коельо. «Алхімік»	226
6.2.1. Паоло Коельо	226
6.2.2. «Алхімік».....	228
6.3. Тумас Транстремер. Лірика	230
6.3.1. Тумас Транстремер	230
6.3.2. Творча майстерність Транстремера	231
6.4. Загальні відомості про китайську літературу та культуру	233
6.4.1. Мо Янь.....	234
6.4.2. «Геній»	236
6.5. Сью Таунсенд. Цикл творів про Адріана Моула	237
6.5.1. Сью Таунсенд	237
6.5.2. Цикл романів про Адріана Моула.....	239
6.6. Ніл Гейман. «Кораліна»	241
6.6.1. Ніл Гейман	241
6.6.2. Лекція Ніла Геймана «Чому наше майбутнє залежить від читання».....	243
6.6.3. «Кораліна»	243
6.7. Йоанна Ягелло. «Кава з кардамоном»	245
6.7.1. Йоанна Ягелло	245
6.7.2. «Кава з кардамоном»	247
Ваші підсумки	248
Словник літературознавчих термінів	250

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	наприкінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

КАДОБ'ЯНСЬКА Наталія Миколаївна
УДОВИЧЕНКО Лариса Миколаївна

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Рівень стандарту

Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

ВИДАНО ЗА ДЕРЖАВНІ КОШТИ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Редактор *О. С. Криворучко*
Художній редактор *І. В. Денисов*
Комп'ютерна верстка *І. М. Сога*
Коректор *О. О. Панчук*

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 20,736 + 0,324
Обл.-вид. арк. 20,11 + 0,55. Наклад 10 600 пр.
Зам. №

ТОВ «СИЦІЯ»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4711 від 14.04.2014 р.

Адреса видавництва: 61017, м. Харків, вул. Кокчетавська, 20
www.sicia.com.ua

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус»»
61052, м. Харків, вул. Різдвяна, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com